Ad usum Fr. Emm. Sotelo.

Vale 12 r.

S.P.Q.R

DE ROMANA
REPUBLICA
Auctore
P. J. CANTELIO

VENETIIS.
APUD IO. BAPTISTAM NOVELLI
in via Mercatoria.

DE ROMANA REPUBLICA, SIVE DE RE MILITARI ET CIVILI ROMANORUM.

Ad explicandos Scriptores antiquos.

AUCTORE

PETRO JOSEPHO CANTELIO

S. J. PRESBYTERO.

EDITIO QUARTA VENETA,

Post sextam Lugdunensem, a mendis quamplurimis expurgata; æneis figuris ac duabus Dissertationibus auctior.

VENETIIS,

EXCUDENTE JO: BAPTISTA NOVELLI.

MDCCLXVIII.

SUPERIORUM PERMISSU AC PRIVILEGIO.

ARGUMENTUM

Primæ Partis.

IN Latinis tum Oratoribus tum Poetis, quos in ſcholis prælegi mos eſt, occurrunt ſæpe multa, quæ ad Romanorum vel inſtituta vel bella pertinent; eaque res legentibus, hæc ſi neſciant, moleſtiam interdum objicere ſolet. Cujus incommodi ut pars aliqua per me tolleretur, feci non invitus ſtudioſe juventutis cauſſa, ut Romanæ hiſtoriæ epitomen facili digeſtam ordine contexerem; Romanorumque bella, prælia, militiam, provincias, jura, & alia id genus perbrevi libello complecterer. Quod non adoleſcentibus modo, ſed iis etiam, qui humaniores colunt litteras, aut oblectationi aut uſui eſſe poterit: res enim Romanas cognoſcere homini liberaliter inſtituto nec injucundum eſt, nec inutile. Sed de inſtituti noſtri ratione paucis admonendus es, amice lector; ut quænam ſit hujus libelli partitio, quo ſpectent Diſſertationes ſingulæ, & quæ cujuſque ſumma ſit, intelligas.

Hunc libellum in partes duas tribuimus: prior continet ea, quæ ad rem militarem ſpectant; poſterior, quæ ad civilem. In prima parte ſex omnino ſunt Diſſertationes, in ſecunda totidem: de poſteriori parte videbimus poſtea, de priori nunc agimus breviter.

Prima Diſſertatio *Romanorum bella* complectitur; ubi diligenter annotatum a nobis eſt, quæ cujuſque belli cauſſa fuerit, quot prælia, quis exitus, quæ devictis gentibus imperatæ leges; penes quos fuerit belli & ſuſcepti & confecti gloria, & quo anno ſingula geri bella & cœpta ſint & deſita.

Ex illa vero infinita prope præliorum multitudine illuſtriora quæque ſelegimus, quæ in Diſſertatione ſecunda perſequimur paulo uberius. Summa nobis cura fuit obſervare, quis militum utrinque nu-

merus fuerit; quo & loco & anno, quibusve ducibus pugnatum sit; qua arte instructa acies; cujus vel imprudentia accepta clades, vel fortitudine relata victoria; quot ex utraque parte milites & cæsi sint & capti. Adscripta etiam, ex antiquis petita scriptoribus, Imperatorum seu in prælio seu post victoriam praeclare dicta; ne quid nobis excidat, quod ad summorum virorum gloriam quodammodo pertinet: quibus accessit brevis appendix de expugnatione clarissimarum olim urbium, quæ a Romanis vi captæ sunt, vastatæ, dirutæ.

Hanc Dissertationem excipit tertia, *de Romanorum illustrium mortibus*. Historiæ enim, quam scribimus, ordo postulat, ut postquam de Romanorum bellis & præliis diximus, agamus de iis Imperatoribus, quorum auspiciis & confecta hæc bella sunt, & partum Romæ orbis imperium est. Ne vero longiores simus, hæc a nobis adhibita est cautio. Non omnes, qui vel militari gloria vel obitis honoribus Romæ floruerunt, in hanc Dissertationem temere & nullo delectu adsciti; sed ii tantum, quorum interitus habet aliquid ad posteritatis memoriam singulare: sive ipsi sibi mortem consciverint, sive hostium fortitudine in prælio, sive inimicorum scelere domi perierint. Testimonia etiam ex primæ classis auctoribus excerpta apponere libuit, quibus illorum & expressa forma est & indoles: habet enim voluptatis nonnihil, quo summi Imperatores & ingenio fuerint & corporis habitu, cognoscere.

Secundum hæc *de provinciis Romanorum* differitur; ubi breviter, quoad fieri potuit, perstringimus, quid ab iis ducibus tot bellis & præliis actum sit, quot annis subactæ provinciæ, quæ domitæ gentes, quæ singulis nationibus leges impositæ, a quibus in provinciæ formulam descriptæ, quibusque terminis quæque provincia definita sit. Unde cuivis intelligere licebit, quam late patuerit Romanorum imperium, & qua ratione tot gentes, quæ ab Euphrate ad Britannicum usque Oceanum pertinebant, in Romanorum ditionem concesserint.

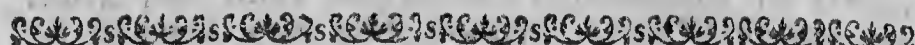
Huic Dissertationi succedit alia ipsi cognata & affinis, *de variis Romanorum juribus*. Provincia enim

omnis

omnis in Romanorum poteſtatem venit vel armis, vel fœdere. Quare ſolemne fuit tum ſociis ex initæ ſocietatis conditionibus, tum domitis gentibus pro victoris arbitrio & imponere onera & jura concedere; unde ex varia vel victoriæ vel fœderis lege varia jura manarunt, *Romanorum*, *Latii*, *Italicum*, *Provinciarum*, quorum aliud alio & commodius erat & honeſtius. Ex iis vero juribus jus coloniarum, municipiorum, præfecturarum temperatum erat; quæ cujuſque juris origo ſit, ſive privati, ſive publici; quibus datum populis, a quo, quo tempore, quave de cauſſa; quis apud Romanos ingenuus, liber, ſervus, libertus, &c. quid jus ſacrorum, cenſus, militiæ, ſuffragii, honorum & imperii; quid colonia, municipium, præfectura, &c. diſputamus.

Ne quid vero, quod ad rem militarem ſpectat, omittamus, ſubjecta a nobis eſt ſexta Diſſertatio, *de Romanorum militia*; in qua accurate, quoad licuit, exponitur, primum quænam fuerit & legendi militis & dimittendi ratio; deinde quot partibus conſtaret exercitus; quid legio, cohors, manipulus, ala, turma, cornu, & ejuſdem generis alia; tum quot militum ordines, qui velites, haſtati, principes, triarii, evocati, ablecti; poſt, quam varia ducum genera, qui Centuriones, Tribuni, Præfecti, Legati, Imperator; denique, quæ ſigna, arma, ſtipendia, pœnæ, præmia tum militum tum Imperatorum; ubi ovationis & triumphi diſcrimen ac pompa deſcribitur. Hæc fere in priori parte continentur.

AR-

ARGUMENTUM

Secundæ Partis.

ALia hujus partis ac primæ conditio eſt. Prima nec Urbem nec Italiam tantum, ſed univerſum Romanum orbem complexa fuit; huic vero parti anguſtiores multo terminos præſcripſimus: iiſdem enim erit, quibus Urbs ipſa, circumſcripta finibus, nec illam extra hos limites longius vagari patiemur. In ſex Diſſertationes itidem ac prima deſcripta eſt, quarum argumenta ſunt hæc.

Primæ Diſſertationis tria ſunt veluti membra; Romanorum enim *nomina*, *varios ordines*, *comitia* explicat. Ne quis enim ejuſdem ſive gentis ſive familiæ homines nominum ſimilitudine inter ſe confundat, primum de nominibus diſputamus: nomine enim gens a gente, cognomine familia a familia, prænomine frater a fratre diſtinguitur. Quærimus, an Romani omnium primi pluribus uti nominibus cœperint; quæ fuerint illa prænomina, nomina, cognomina, & unde ſumpta ſint; quæ lex fuerit in fœminis, filiis adoptivis, libertinis, ſervis; an eadem fuerit nominum ratio, ſtante everſaque Republica. Deinde exponimus varios populi Romani *ordines*; quando & a quibus diviſus ſit in tribus, curias, claſſes, centurias, plebem, equites, Senatores; quæ illarum vocum notio ſit; quæ cujuſque ordinis dignitas, privilegia, inſignia; quid eques a plebejo; quid ab equite Senator differat. Denique agimus de *comitiis*; quotuplex eorum genus fuerit; ubi, qua de cauſſa, & quando habita; quorum fuerit & illa vocare & illis intereſſe; qui in ſingulis creati tum magiſtratus tum Pontifices; & qua ratione quæque celebrata ſunt.

Cum vero publicæ rei adminiſtratio duabus potiſſimum rebus contineatur, & magiſtratuum auctoritate, & religionis cultu; in ſecunda Diſſertatione

Ro-

Romanorum magistratus; in tertia *sacerdotia* complexi sumus. Non nobis tamen propositum est dignitates omnes sive profanas, sive sacras persequi, sed præcipua tantummodo; cujusmodi sunt inter civiles *Dictatura*, *Consulatus*, *Censura*, *Prætura*, *Ædilitas*, &c. inter sacras vero *Collegia Pontificum*, *Augurum*, *Flaminum*, &c. Cætera enim ut plurimum vel inutilia sunt vel levia. Cur & quando hæ dignitates & institutæ sint & abolitæ; quæ cujusque potestas fuerit, onera, jura, ita expressum est, ut quoddam veluti singularum stemma, a prima origine ad finem usque deductum, texuerimus.

Subjuncta est *de Romanorum familiis* Dissertatio longe uberior. In qua de patriciis primum agitur; quid discriminis fuerit inter patricios & plebejos, inter nobiles & homines novos; quot patriciorum fuerunt genera; cujus fuerit Romanum civem in patriciorum ordinem adsciscere; qui contigerit interdum, ut quis vel ex patricio plebejus fuerit, vel ex plebejo patricius. Deinde apposita nobilissimarum stemmata, sive patriciæ fuerunt, sive plebejæ. Si qua familia plures & belli & pacis artibus insignes viros protulit, subjectum est illius stemma integrum; si unum tantum alterumve, non item: sed clarissimi quique suo ordine appellati. Annus etiam, quo quisque Consul fuit, annotatus est.

Dissertatio quinta *de Romanorum anno*, *mensibus*, *feriis* disputat; qua forma fuerit annus a Romulo institutus, quo modo a Numa primum, deinde a C. Cæsare, tum ab Augusto castigatus; quid dies festus, profestus, intercisus, fastus, nefastus, & alia hujusmodi.

Dissertatio ultima, quæ de industria in hunc locum rejecta est, varia Romanorum instituta continet de *vestibus*, *conviviis*, *ludis*, *funeribus*; quam multiplex ludorum genus, tum scenicorum, tum circensium; quis usus, quæve figura pallii, tunicæ, togæ sive prætextæ, virilis sive pictæ, &c. Ubi etiam de lato clavo Senatorum, de equitum annulo, de puerorum bulla agitur; quot apud Romanos sumendi cibi tempora; unde mos ad mensam accumbendi fluxerit, &c. quo ritu, quave pompa funebri, ubi

quis

quis obierat, cadaver elatum, combuſtum, ſepultum. Hæc poſterioris partis ſumma eſt.

Ni hujus libri moles nimium excreſceret, duo, intra quos coerceretur, ipſi præſcripti limites; ab Urbe condita ad annum 722. quo devictis ad Actium Antonii partibus Octavius Cæſar rerum unus potitus eſt. Tempus vero illud omne, quod a Romulo ad Auguſtum uſque fluxit, in multas ſive ætates ſive epochas tribuimus; quo & memoriæ imbecillitati quam maxime ſerviremus, & Diſſertationes ſingulæ in varia veluti membra diſtractæ minus haberent faſtidii. Appoſitæ ubique & temporum & locorum notæ, ut id, quo de agitur, his characteribus inſignitum fiat illuſtrius.

Præterea adſcriptæ interdum, ubi opus fuit, variæ de re eadem hiſtoricorum ſententiæ; ut & res teſtatior ſit, & fontes ipſos, unde eadem illa uberius licet haurire, ſi lubet, lector, conſulat. Hæc de inſtituti noſtri ratione & navata in hoc libello opera præfari & admonere, te, lector voluimus; animus quidem erat idem de Græcis, quod de Romanis præſtare, Græcorumque & res geſtas & inſtituta in hujuſmodi epitomen redigere; ſed id, ſi Deus dederit, alias pertexemus. Interim his in anteceſſum fruere & fave.

DE ROMANA
REPUBLICA

Pars Prima.

De Re Militari Romanorum.

DISSERT. I. Bella.
DISSERT. II Prælia.
DISSERT. III. Mortes illuſtres.
DISSERT. IV. Provinciæ.
DISSERT. V. Jura.
DISSERT. VI. Militia.

Pars Secunda.

De Re Civili Romanorum.

DISSERT. I. Nomina, Ordines, Comitia.
DISSERT. II. Magiſtratus.
DISSERT. III. Sacerdotia.
DISSERT. IV. Familiæ.
DISSERT. V. Annus, Menſes, Feriæ.
DISSERT. VI. Veſtes, Convivia, Ludi, Funera.

Appendix.

DISSERT. I. Sacrificia.
DISSERT. II Nuptiæ.

ORIGO
URBIS ROMÆ.

I. Æneas Phrygia pulsus.

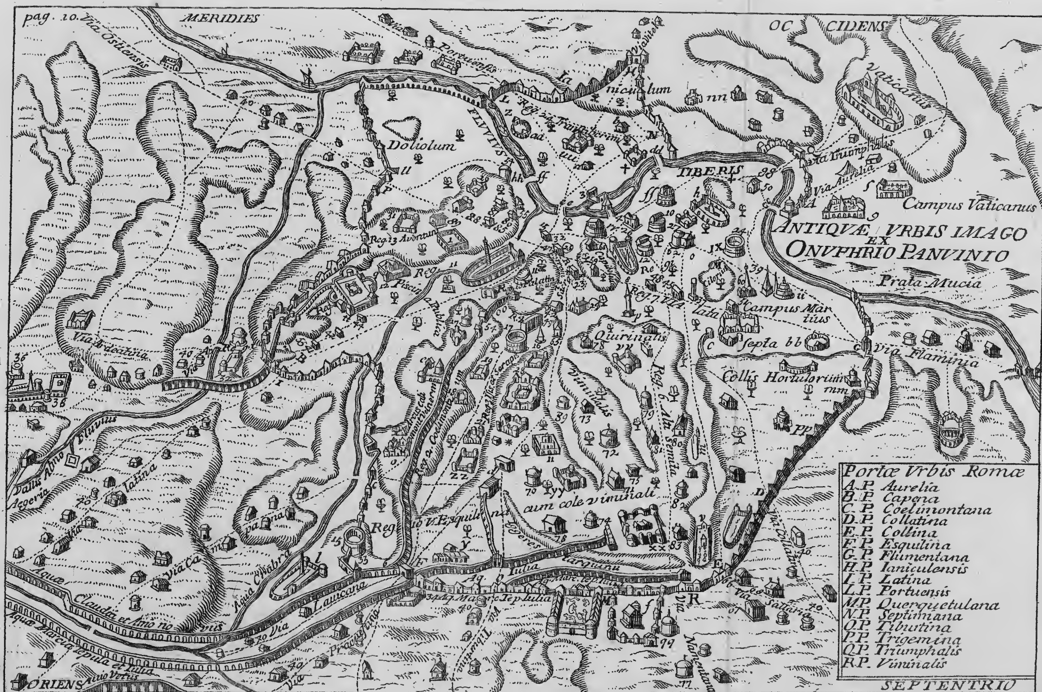

NNO mundi 2800. ante Christum circiter 1184. a Græcis Troja proditione capta est. Quæ belli caussa fuerit, quæ ducum nomina, prælia, victoriæ, docet vel historia, vel fabula: sed hæc nihil ad nos. Proditionis auctores fuisse perhibentur Antenor & Æneas, a quibus vel Scæa porta aperta Grecis est, ut vult Dares, vel equus ligneus armato gravis milite in urbem invectus, ut visum est aliis. Trojæ rudera ambo incolere permissi, at paulo post uterque inde pulsus; alius alio, aliaque de caussa. Æneas vel ab Agamemnone ejectus est, ut placet Dareti, quod Polyxenam pro felici reditu a Græcis immolandam apud se occultasset; vel ab Antenore, ut Dictys auctor est, quod vicinos in eum populos concitaret.

II. Regnat in Italia.

Ut ut est, ex Asia pulsus Æneas, classe navium duarum & viginti felicibus auspiciis in Latium appulit. Latio, tum præerat Latinus, Fauni filius: cum eo Æneas accepta in matrimonium Lavinia filia fœdus iniit, Turnum Rutulorum Regem vicit. Turnus & Latinus occisi, utrique superstes Æneas triennio post contra Mezentium Tyrrhenorum Regem fortiter dimicans occubuit. Hunc excepit Ascanius, a quo condita Alba est. Qua in urbe a quatuordecim post Ascanium Regibus ad Romulum usque imperatum est.

Pro-

pag. 10.
Via Ostiensis
MERIDIES
OCCIDENS
Via Portuensis
Ianiculum
Vaticanus
Doliolum
FLUVIUS
TIBERIS
Via Triumphalis
Via Aurelia
Campus Vaticanus
ANTIQUÆ URBIS IMAGO
EX
ONUPHRIO PANUINIO
Prata Mucia
Reg. 13 Aventinus
Piscina Publica
Campus Martius
Quirinalis
Septa
Via Flaminia
Collis Hortulorum
Via Ardeatina
Viminalis
Reg. 6 Alta Semita
Almo Fluvius
Vallis Egeria
Via Latina
cum cole viminali
Aqua Crabra
Via Labicana
Aquæ Claudia et Anio novus
Aquæ Marcia Tepula et Iulia
Via Prænestina
Via Tiburtina
Via Nomentana
Via Salaria
Via Collatina
ORIENS
SEPTENTRIO
Portæ Urbis Romæ
A.P. Aurelia
B.P. Capena
C.P. Coelimontana
D.P. Collatina
E.P. Collina
F.P. Esquilina
G.P. Flumentana
H.P. Ianiculensis
I.P. Latina
L.P. Portuensis
M.P. Querquetulana
N.P. Septimiana
O.P. Tiburtina
P.P. Trigemina
Q.P. Triumphalis
R.P. Viminalis

Procas Sylvius Albanus Rex ab Ænea decimus tertius duos susceperit filios, Numitorem & Amulium; Ambos æquis partibus hæredes moriens instituit: tum Amulius, si Dionysio credimus, regnum opesque patris ita partitus est, ut ex una parte regia potestas esset, ex altera prædia, villæ, aliaque id genus. Numitor, cui optio permissa erat, privata bona regno prætulit; ita regium decus sortitus est Amulius. Scriptores tamen cæteri Numitorem una cum Amulio primum regnasse prodiderunt, deinde ab eo ejectum: cujus etiam scelere Ægestus filius Numitoris necatus est, Rhea ipsius soror Vestæ sacerdos fieri jussa.

III. Numitorem Amulius regno ejicit.

Rhea duos ex Marte, ut fabula est, filios peperit, Romulum & Remum; de quo ut allatum est ad Amulium, Rhea continuo aut occisa est, aut conjecta in carcerem; aliis enim aliter videtur; pueri, quod Tiberis aquarum copia late restagnasset, ad Pallantii montis radices depositi in alveo vimineo, qui impactus saxo effudit infantes. Iis, dum in luto vagiunt, lupa mammas præbuisse dicitur, distentis a recenti partu uberibus. Sub hæc illos ibi offendit pastor Amulii Faustulus, uxorique Accæ Laurentiæ nutriendos detulit.

IV. Romulus & Remus Numitoris nepotes.

Ubi uterque adolevit, orta inter Amulii & Numitoris pastores rixa, victa pars Numitoris ad dolos conversa est. Remum absente Romulo insidiis intercipit, eumque de vi illata apud Amulium criminatur. Permotus juvenis periculo Faustulus Romulum, & quo genere ortus sit, edocet, & ut liberet fratrem, hortatur. Continuo in Amulium conspirant pastores; iis se ducem præbet Numitor. Oppressi primo impetu Amulii custodes, deinde & Amulius ipse obtruncatus, & restitutus in regnum Numitor.

V. Amulium occidunt.

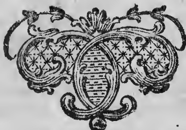
Secundum hæc Numitor (sive ut ditionem propriam daret nepotibus, sive ut fautores Amulii a se removeret) agros, pecuniam, arma, mancipia, aliaque id genus illis, quo novam conderent urbem, indulsit; familiasque quinquaginta, quæ ab Amulio steterant, eo migrare jubet. Sic Roma ædificari cœpta est festis Palilibus, quæ Pali Pastorum

VI. Urbem Romam condunt.

Deæ

Deæ ſacra erant. Quo vero creſceret civium multitudo, Romulus aſylum aperit. Eo ex finitimis populis turba omnis, inquit Livius, ſine diſcrimine, liber an ſervus eſſet, avida novarum rerum perfugit, idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit.

VII. Remus occiſus. Vix jacta Urbis fundamenta, cum Romuli & Remi animum regni cupido inceſſit. Remus collem Remuriam muniendum contendit, Romulus Palantium: judicium Diis permittitur, uter auſpiciis vinceret alterum. Sex vultures primus vidit Remus, duodecim paulo poſt Romulus. Utrumque ſua multitudo Regem ſalutat; inde uter vicerit, oritur contentio: pugnatur; Remus in turba ictus cecidit: ita Dionyſius. Sunt tamen, qui Remum juſſu Romuli necatum velint; verbo quod per contumeliam muros Urbis tranſiliiſſet, revera quod regni ſocium habere nollet. Ex tam parvis initiis profecta Romana res primum iiſdem quibus Urbs ipſa, definita eſt terminis: deinde & Italiam integram, & præcipuas Europæ, Aſiæ, Africæque regiones complexa eſt.

DE

DE ROMANA REPUBLICA

PARS PRIMA

De Re Militari Romanorum.

DISSERTATIO PRIMA.

ROMANORUM BELLA.

CAPUT PRIMUM.

Bella a Regibus & contra Reges gesta.

QUINQUE bella Romulus gessit; Cæninense anno Urbis 4. Sabinum anno 5. Camerinense & Fidenatense anno 16. Vejentinum an. 21. Bello Cæninensi & Sabino caussam præbuit Sabinarum virginum raptus; cæteris nimia novæ urbis potentia. Victi sunt Cæninenses, Rexque illorum Acron a Romulo obtruncatus. Fugatus primum a Sabinis Romulus illos paulo post fudit; tum Sabinæ commissum sua caussa prælium dirimunt: percutitur inter duces fœdus; Sabini commigrant Romam. Devicti Camerini Romæ habitare permissi, urbsque eorum direpta. Fidenates parte agri mulctati; Fidenas deducta colonia est. Vejentes semel atque iterum fusi, eorum castra capta, naves cum commeatu interceptæ, ager ademptus, quinquaginta imperati obsides; sicque fœdus in annos centum utrinque pactum est. Tres de hoste victo triumphos in Urbem invexit Romulus, primum de Cæninensibus & Antemnatibus, alterum de Camerinis, tertium de Fidenatibus & Vejentibus. I. Bella gesta a Romulo.

Romulum excepit Numa Pompilius; Pompilium Tullus Hostilius: ille otii quam belli studiosior; hic pacis II. A Tullo Hostilio.

pacis insolens & ad bella factus, qui finitimis bellum indixit: Albanis an. 84. Fidenatibus an. 85. Sabinis an. 88. Dum Romana Albanaque acies ad pugnam instructæ starent, placuit utrisque paucorum certamine decerni, utri utris imperarent: victoria Horatii virtute penes Romanos fuit; Albani in Romanorum ditionem redacti. Fidenates & Sabini paullo post acie devicti, Metiusque Suffetius perfidiæ convictus actis equis in diversa distractus est, Albaque diruta.

III. Ab Anco Martio. Ancus Martius Numæ nepos bellum & Latinis an. 115. & Vejentibus an. 126. intulit; utriusque felici exitu: multa Latinis ademta oppida, multa Latinorum millia in Urbem adscita; Vejentes semel atque iterum victi.

IV. A Tarquinio Prisco. Plura Tarquinii Prisci bella memorantur. Latinum an. 139. Sabinum an. 140. Vejentinum an. 143. Etruscum an. 144. Prælio fusi Latini; Sabini tribus affecti cladibus se suaque Tarquinio permiserunt; domiti Vejentes; Etrusci commissa ad Eretum pugna subacti: in eos tamen nec gladio nec exilio sævitum est, nec imperatum vectigal. Tarquinio permissa summa in omnes potestas, delataque principatus insignia, corona aurea, sella eburnea, sceptrum, aquila, purpurea tunica auro distincta, duodecim secures, singulæ a singulis Etruriæ populis missæ. Hæc Dionysius & Livius.

V. A Servio. Sub Servio bellum adversus Etruscos anno 177. & adversus Vejentes anno 185. renovatum. Etrusci tribus præliis fugati, terque de illis triumphatum, Vejentes nullo negotio debellati.

VI. A Tarquinio Superbo. Varia & pro Romanis & contra Romanos bella gessit Tarquinius cognomento *Superbus*, Sabinum an. 223. Volscum an. 225. Gabinum an. 232. Ardeatinum an. 242. Romanum an. 245. Sabini & Volsci multis ab eo præliis concisi; Gabii, cum vi non possent, Sex. Tarquinii dolo capti; Ardea obsessa; tumque Tarquinius Urbe pulsus bellum Romanis infert. In ipso conflictu Brutus quidem occubuit, sed victus est Tarquinius. Accitus a Tarquinio in auxilium Porsena an. 247. & Horatii fortitudine & Scævolæ audacia territus pacem ultro petiit. Denique Latinum omne nomen cum Tarquiniis conjuravit; sed

adversus illos ad lacum Regillum a Posthumio feliciter an. 158. dimicatum est, in eaque pugna Tarquinii spes omnis concidit: missi enim a Latinis Romam legati, qui pacem supplices peterent, iique captivos dimittere jussi sunt, dare perfugas, exules ejicere; tumque renovatum fœdus. Is belli, quod contra Tarquinios per annos 14. gestum est, exitus fuit.

C A P U T II.

B E L L A

Volscum, Etruscum, Gallicum, Latinum, Samniticum, Tarentinum.

HACTENUS pro libertate contra Tarquinienses & Latinos pugnatum erat; pro finibus deinceps adversus Volscos, Æquos, Sabinos, Etruscos certatum est: multæ utrinque & illatæ & acceptæ clades; sed hæc, quia ut plurimum leviora sunt breviter perstringimus. Bella.

Volscos, quod Latinis in bello Tarquiniensi favissent, P. Servilius an. 259. bello petit, victosque castris spoliat: funditque iterum an. 260. Annius Virginius; illorumque oppida capit an. 261. Posthumius. Sed eorum rem afflictam recreavit pulsus e patria Marcius Coriolanus: is enim dux bello delectus victis sæpe Romanis Urbi imminebat, cum matris precibus lacrimisque flexus an. 266. cœpto destitit. Sub hæc sæpe Volsci & Æqui fugati sunt, alii ab aliis ducibus, quos appellare longum est. At nihil Quinctii Cincinnati victoria fuit illustrius, qui ab aratro ad Dictaturam vocatus Q. Minutium Consulem ad Algidum obsessum ab Æquis liberavit an. 269. eosque sub jugum misit; & iterum rebellantes a Romulio Consule an. 299. a Quinctio Capitolino an. 308. victi sunt, & a Geganio an. 311. sub jugum missi: quod bellum ex intervallo sæpe repetitum ad annos plures propagatum est. I. Volscum.

Gravius etiam cum Etruscis, maxime cum Vejentibus, bellum fuit; quod anno circiter 269. cœptum est. An. 274. Manlio & Fabio Consulibus acriter dimi- II. Vejentinum & Faliscū.

micatum; Consulum alter necatus, vulneratus alter. An. 277. Fabia gens, quæ bellum illud sibi depoposcerat, & Vejentes sæpe vicerat, ab iis per insidias ad Cremeram pene deleta est: sed Fabiorum cædem ulti sunt & Servilius an. 278. & Virginius an. 279. & maxime Æmilius Dictator an. 317. quo in prælio Tolumnius Vejentium Rex Cornelii Cossi manu occubuit. An. 319. a Servilio Prisco Fidenæ dirutæ: & an. 328. Veji ab Æmilio capti & direpti: qui, cum iterum defecissent, an. 349. obsessi, quæ obsidio decem annos tenuit: capta urbs tandem an. 358. a Camillo Dictatore; qui Faliscos etiam justitiæ & fidei opinione ad imperium adjecit.

III. Gallicum. Vejentinam cladem Gallicum bellum excepit. Galli in obsidione Clusii a Q. Fabio populi Romani legato irritati, omisso Clusio Romam an. 364. advolant; primo impetu fusi ad Alliam, qui obviam iverant, Romani. Urbs deinde capta, & Capitolium, quo se flos civitatis receperat, obsessum; sed indicio anseris a T. Manlio servatum. In angusto Romana res erat, cum Camillus exul Dictator appellatus collectis copiis, Gallos primum Urbe pellit, deinde ad octavum lapidem fundit. Nec quievere tamen post hæc Galli: iterum victi sunt a Camillo in agro Albano an. 386. tum a T. Quinctio Pœno an. 392. ad Anienem; post an. 404. a L. Camillo Consule in agro Pomptino; in quibus præliis & T. Manlii & M. Valerii Torquati virtus enituit: deinde juncti Etruscis & Umbris an. 457. a Q. Fabio Rulliano fugati in Etruria, ubi Decius alius se devovit: denique ad lacum Vadimonis a P. Dolabella magna clade concisi, suisque pulsi sedibus an. 470. agerque Gallicus inter cives Romanos descriptus est.

IV. Latinum. Cum Samnitibus & Latinis interea negotium fuit: cum Latini jus civitatis societatemque Imperii poscerent, ad arma ventum est; an. 413. victi Latini a Consulibus Torquato & Decio: quo in bello id singulare fuit, quod Consulum alter filium, quia injussu suo pugnarat, securi percusserit; alter se pro exercitu devoverit. Mulctati agro Latini iterum rebellarunt: sed alii a Q. Publio Philone, alii a C. Mænio, alii a L. Camillo Coss. an. 415. domiti, paxque data omni-

mnibus. Par Sabinorum, qui se Latinis adjunxerant, & fortuna & conditio fuit; fusi enim a Curio Dentato in amicitiam an. 463. recepti.

At nihil hæc præ Samnitico bello, quod 410. pro Campanis cœptum per annos 72. vario præliorum exitu propagatum est. Samnites Sidicinis bellum intulerant: hi tanto hosti impares ad Campanos confugiunt: victi a Samnitibus semel atque iterum Campani se suaque permittunt Romanis. Missi continuo ad Samnites legati, ut pro veteri amicitia a Campanorum agro injuriam abstinerent; a quibus cum ferociter responsum esset, jussi ambo Consules, alter in Samnium, in Campaniam alter, exercitum ducere. Valerio Corvino occurrunt Samnites, atroxque utrinque facta cædes; sub vesperam Samnites fusi. Hæc prima de iis victoria fuit; de quibus tricies & semel, ut ex fastis intelligere licet, triumphatum est. Belli confecti gloria penes Fabios & Papirios potissimum fuit; insignis præ cæteris ad Furcas Caudinas Romanorum clades memoratur: tandem an. 482. cum Samnitibus bellum geri desitum est, iisque leges pro populi Romani arbitro impositæ. Apuli, Brutii, Lucani ejus belli contagione subacti sunt. V. Samniticum.

Necdum erat bellum adversus Samnites confectum, cum Tarentinum ob violatos populi Romani legatos excitatum est. L. Valerius classi Romanæ præfectus in portum Tarentium forte appulerat. Tarentini, classem contra se missam suspicati, illam invadunt; quinque navibus ægre per fugam elapsis, reliqua classis direpta est; præfecti navium trucidati, omnes bello utiles cæsi, alii pretio venditi. Missus Roma, qui de injuria expostularet, L. Posthumius: is derisus a Tarentinis, & ejectus e theatro, dum scurra illius vestes lotio respergeret: *Ridete*, inquit, *dum vobis per tempus licet*; *nam post hæc diu flebitis*, *dum vestes has multo sanguine elueti s*. Ita bellum anno Urbis 471. Tarentinos inter & Romanos exarsit. At Tarentini viribus impares Pyrrhum Epirotarum Regem auxilio evocant. Ter Pyrrhus cum Romanis conflixit; semel cum Lævino Consule inter Pandosiam & Heracleam an. 474. iterum cum Decio & Sulpitio ad Asculum an. 475. tertio cum Curio an. VI. Tarentinum.

478. ad Beneventum: primo prælio vicit Pyrrhus; altero dubia victoria; tertio victus est Pyrrhus & ejectus ex Italia, anno postquam venerat sexto. Pyrrho fugato Tarentini & Samnites anno 481. in populi Romani ditionem venerunt anno hujus belli decimo.

CAPUT III.

Bella Punica.

I. Primum. PULSO ex Italia Pyrrho domitisque Samnitibus, efferre se Romana res cœpit, bellumque extra Italiam adversus Pœnos gestum est. Belli caussa fuit utriusque civitatis ambitio, & alterius alteri suspecta potentia: occasionem dedere, qui Messanam occupaverant, Mamertini. Hi ab Hierone Syracusanorum Rege victi a vicinis populis petunt auxilia; sed alii ab aliis, pars a Carthaginensibus, pars a Romanis: unde arx Pœnis tradita, urbs Romanis an. 489. Ejus belli anceps diu fortuna fuit, Pœnis mari, Romanis terra ut plurimum vincentibus: in Sicilia, Sardinia, Africa, & Siculo mari vario præliorum exitu sæpe dimicatum est. Primum Appius Claudius Hieronem ad Messanam vicit an. 489. Annibalem ad Agrigentum an. 491. L. Posthumius & Q. Mamilius; Annibalem iterum navali pugna an. 493. C. Duillius, qui primus e Romanis rem nauticam attigit, & navalem egit triumphum. L. Manlius & M. Attilius an. 498. Annonem & Amilcarem superavit; Asdrubalem an. 499. in Africa Attilius; L. Metellus ad Lilybæum an. 502. eumdem Asdrubalem. At victi a Xantippo in Africa an. 489. Attilius terrestri certamine, navalibus præliis P. Claudius Pulcher & D. Junius an. 504. ille ab Adherbale, hic a Cartalone. Tandem Lutatius Catulus an. 511. navali pugna Carthaginiensium opes fregit, pacemque his conditionibus dedit: *Pœni universa Sicilia excedunto; cum Hierone bellum ne gerunto; Syracusanos armis ne petunto; captivos omnes sine pretio Romanis reddunto: argenti talenta Euboica bis mille & ducenta pendunto.* Nonnihil tamen a Romanis in hoc fœdere immutatum; tum illud

præ-

præcipue, quod Pœni insulis omnibus, quotquot inter Africam & Italiam sunt, excedere jussi. Hic finis belli Punici primi fuit an. 512. post annos 24.

II. Secundum. Eadem belli Punici secundi caussa, quæ superioris, gentis utriusque ambitio, & in Annibale sive impatientia servitutis, sive vindictæ cupiditas. Is Saguntum (amica Romano nomini civitas erat) an. 534. obsidet, & post septem menses capit; cives partim hostili gladio, partim flammis, partim suapte manu perierunt. Saguntus eversa initium belli fuit: quod in Italia, Sicilia, Hispania, & Africa varia fortuna gestum est; læta quidem Pœnis primordia fuerunt, sed tristior exitus.

III. In Italia. Annibal transgressus Alpes P. Cornelium ad Ticinum vicit; & Sempronium ad Trebiam an. 535. ad Thrasymenum an. 536. Flaminium; & an. 537. Terentium Varronem ad Cannas. Multa sub hæc commissa per Italiam leviora prælia, in quibus Annibal, quem jam Q. Fabius victoriis exultantem an. 536. cunctando represserat, modo victor, modo victus fuit: fusus enim est a M. Marcello semel atque iterum ad Nolam an. 537. & 539. deinde a C. Hostilio in Salentinis, & a Claudio Nerone ad Grumentum an. 546. cæsusque cum ingenti exercitu an. 546. ab eodem Nerone & Livio Salinatore ad Metaurum flumen Annibalis frater Asdrubal.

IV. In Sicilia. Lætior in Sicilia Romana res erat. Hierone mortuo Hieronymus, regni, non fidei hæres, ad Pœnos defecerat: quare Marcellus transmittit in Siciliam an. 539. Leontium expugnat, Megaram diruit, victisque Pœnis Syracusas obsidet non minus Archimedis ingenio, quam civium armis defensam; & tertio tandem obsidionis anno noctu ann. 542. ex improviso capit, fusisque iterum Pœnis in monte Albano triumphat.

V. In Hispania. Ut in Italia, ita in Hispania varia belli fortuna fuit: summa rerum ibi permissa P. & Cn. Scipionibus; ambo fratres erant consulatu, clementia, & bellica laude clarissimi. Ab iis victi ad Illiturgum an. 536. Asdrubal, Mago, & Amilcar, cæsaque uno die Carthaginiensium 60. millia; deinde Anno ad Incibile superatus; iterum Mago & Asdrubal primum

ad Illiturgum, tum ad Mundam, denique ad Auringem fugati: sed tandem Publius a Magone & Asdrubale ad Incibile occisus est an. 541. & audita fratris nece, victus, & ipse Cneus in prælio occubuit. L. Marcius Romanus eques labantem rem sustinuit, cujus ductu una nocte & die expugnata sunt bina castra, & 37. hostium millia an. 542. interfecta. P. Scipio 24. annos natus patris ac patrui ultor in Hispaniam mittitur, cujus auspiciis omnia Romanis prona fuerunt: novam enim Carthaginem in eaque variarum gentium obsides an. 543. capit; Asdrubalem vincit ac fugat an. 544. ad Bœtulam; denique victis ad Salpiam an. 547. Asdrubale & Magone, tota Hispania Pœnos anno quinto, quam venerat, ejicit.

VI. In Africa. Secundum hæc revocatus in Italiam P. Scipio, ut hærentem in visceribus Italiæ Annibalem abstraheret, in Africam an. 549. transportat exercitum; Annonem cum exercitu cædit, Syphacem Mauritaniæ Regem, qui auxilio venerat, cum Asdrubale bis superat an. 550. victumque opera Lelii capit: tandem an. 551. cum Annibale, qui ex Italia redierat, acie congressus illum vincit, & qui Pœnis auxilium tulerat, Syphacis filium Verminam; pacisque leges an. 552. Carthaginiensibus dicit auctore Senatu Populòque Romano. Fuerunt vero hujusmodi: Ut Carthago suis legibus viveret; iisdem, quibus ante bellum, ditionis finibus uteretur; perfugas, fugitivos, captivos redderet; bellum extra Africam nunquam, in Africa injussu populi Romani ne faceret; penderet decem talentum millia; daretque fidei caussa centum obsides. Scipio domita Carthagine rediit in Italiam, ubi summo honore exceptus, triumpho nobilissimo in Urbem invectus est, & ex devicta Africa *Africani* cognomen deportavit.

VII. Tertium. Bello Punico tertio ex Massinissa quæsitus color. Pœnis crimini datum, quod Massinissam fines ipsorum invadentem armis repellerent: cautum enim erat pacis legibus, ne in socios populi Romani bellum gerere illis liceret. Iis igitur bellum infertur, suasore Catone Censorio, cui solemne fuit, cum sententiam diceret, addere: *hoc censeo, & delendam esse Carthaginem*, An. 604. ambo Consules L. Marcius Censori-

nus

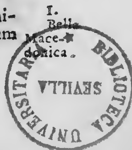
nus & M. Manilius Nepos in Africam cum exercitu transmittere jussi: ab iis spe pacis objecta delusi Carthaginienses. Iis enim imperant Consules, ut dent obsides trecentos; dederunt: ut classem incendant, incenderunt: ut arma omnia tradant; tradiderunt: denique ut orbem ipsam diruant funditus; tum post inanes gemitus & irritas preces, omnes in furorem acti bellum adversus Romanos parant; servi ad libertatem vocati; Asdrubal belli dux appellatus; ferri inopia arma ex argento auroque conflata; classis constructa ex domorum ruinis, fune ex mulierum crinibus; Romanorum classis adusta, hostesque a muris civium fortitudine prohibiti, bellumque Calpurnii Pisonis, qui Censorino suffectus erat, segnitie per quatuor annos obtinuit. Quare P. Scipio Æmilianus contra leges immatura ætate Consul eligitur, eique extra sortem decreta est Africa; a quo, eodem quo Corinthus die, anno belli quarto capta & incensa Carthago est. Scipionis triumphum captivus Asdrubal aliique nobiles Pœni cohonestarunt, & *Africani* cognomen, quod jam ab avo hæreditarium erat, Scipio per se partum habuit. Senatus decreto vetitum est, ne quis in posterum instauraret Carthaginem.

Ut paucis complectar, tria Punica bella fuerunt. Primi caussa fuit auxilium Mamertinis datum; secundi Saguntus deleta ab Annibale; tertii bellum a Pœnis illatum Massinissæ. Primum ab anno Urbis 489. ad annum 513. gestum est; alterum ab an. 536. ad an. 553. tertium ab an. 605. ad annum 609. Primum post annos 24. Q. Lutatius Catulus confecit; secundum post annos 17. P. Scipio Africanus major; tertium post annos 4. P. Scipio Africanus minor. Primo bello Carthaginiensibus ademtæ omnes, quæ Africam inter & Siciliam sunt, insulæ; secundo Hispania & pars Africæ, tertio Carthago deleta. VIII. Singulorum caussa & exitus.

CAPUT IV.

Bella Macedonica.

TOT Macedonica bella numerantur, quot Punica. Primum contra Philippum fuit; alterum ad- I. Bella Macedonica.

adversus filium ejus Perseum, tertio contra infimæ sortis hominem nomine Andriscum.

II. Primi caussa. Romanos & ad Thrasymenum & ad Cannas ab Annibale victos ut audiit Philippus Macedoniæ Rex, legatos, impulsore Demetrio Phario, ad Annibalem misit, qui cum eo ita pepigerunt: ut cum ingenti classe primum Rex in Italiam, deinde Pœni in Græciam trajicerent; ubi vero debellatum foret, Italia omnis cum Urbe Roma Carthaginiensibus, Græcia cum iis quæ adjacent insulis Philippo Regi cederet. Ita Livius, Eutropius, & alii. Verum ad Philippum dum redeunt legati, a Romanis intercepti, alii Romam perducti sunt, alii fuga dilapsi pervenerunt ad Philippum. Continuo M. Lævinus Prætor jussus est in Græciam cum classe transmittere, ut Philippum in regno contineret. Ita bellum utrinque geri cœptum est an. 539. cujus, ut fines, ita & initia Philippo infausta fuerunt.

III. Prælia. Primum enim ad Apolloniam a Lævino subita eruptione fusus est, ipsius milites pro victoris arbitrio cæsi, castra amissa, ipse vix seminudus refugit ad classem; quam, ne in Romanorum potestatem veniret, ultro incendit. Nec felicior an. 545. adversus Sulpitium Prætorem fuit: dum vexat Eleos, intra Elim admissi Romani milites in Macedonas erumpunt. Philippus dum in Romanam cohortem fortiter incurrit, effusus equo vix post acrem pugnam receptus a suis evasit; qua gemina clade castigatus pacem, Epirotarum opera, obtinuit. At bellum haud multo post iterum exarsit; quod Athenienses Romani nominis socios infestaret. Bis justo prælio a T. Quinctio Flaminino pugnatum est, semel ad Apsum an. 555. iterum ad Cynocephalas an. 556. utrobique victus Philippus, pacem denuo petit, filiumque Demetrium mittit obsidem.

IV. Exitus. Hæ a Romanis impetratæ Philippo leges: ut captivos Romanis redderet & transfugas, ut omnes Græcæ civitates sive Asiæ sive Europæ essent liberæ; mille talenta Romanis penderet; præterea Corinthus Achæis daretur: aliaque id genus. T. Quinctius, confecto bello, in ludis Isthmicis hæc verba per præconem recitari jussit: *Senatus Populusque Romanus &*

T. Quin-

T. *Quinctius Imperator, Philippo Rege Macedonibusque devictis, liberos, immunes, suis legibus esse jubet Corinthios, Phocenses, Locrenses*, &c. Quod tantus repente clamor excepit, ut supra stadium volantes corvi, si Plutarcho credimus, in terram deciderint: tum Græci summis laudibus efferre Romanam gentem, quæ pro aliorum libertate bella gereret, idque unum studeret maxime, ne quod in orbe terrarum injustum esset imperium.

Duo Philippo erant filii, Perseus natu major ex matre impari, & Demetrius, quem & Romanorum amicitia & Persei calumniis suspectum necari jussit; ipseque paulo post dolore moritur. Philippum excepit Perseus, ut regni, ita paterni in Romanos odii hæres. Quod Basternos, Thraces, aliasque gentes ad bellum excitaret, ipsi bellum a Romanis anno 582. indicitur; quod quarto anno post & ipsius & regni Macedonici clade finitum est. Læta quidem Perseo belli initia fuere: Licinium Crassum primo congressu vicit; sed paucis post diebus parem prope, quam intulerat, cladem accepit. Secunda etiam fortuna contra Mancinum usus est; varia adversus Marcium Philippum: donec an. 585. ab Æmilio Paulo ad Pydnam devictus fugit Amphilopolim, indeque Samothraciam; ubi captus ab Octavio ad Consulem perductus est. Ab Æmilio Macedonia, quatuor in partes descripta, facta provincia est: trium dierum triumphus Æmilio permissus; infinita vis auri, argenti, vasorum, statuarum, & alia hujusmodi delata; quibus succedebat currus Persei & arma, iisque impositum diadema, illius liberi, ipseque Perseus pullo amictu tectus: secundum hos Æmilius curru ornatissimo invectus est, purpura insignis, dextra frondem lauri tenens: post currum Imperatoris exercitus lauro coronatus sequebatur.

V. Secundum.

VI. Æmilii triumphus.

Andriscus infimæ sortis homo, cum se pro Philippo Persei filio gereret, a Demetrio Rege Syriæ in vincula conjectus; sed inde clam aufugiens Macedonas ad suas partes allicit. Juventium Prætorem an. 604. vincit, occiditque. Juventii necem ultus est Q. Metellus, qui duobus præliis Andrisci fregit audaciam. Andriscus amisso exercitu a Byzo Thrace pro-

VII. Tertium.

ditus in Metelli potestatem venit, cui *in malis id indulsit fortuna, ut de illo populus Romanus, quasi de vero Rege, triumpharet*. Ita recepta an. 605. Macedonia est, & *Macedonici* cognomen Metello partum.

VIII. Singulorum caussa. Tria igitur Macedonica bella fuere: primo caussam præbuit a Philippo pacta cum Annibale societas; secundo clam sollicitata a Perseo cæterarum gentium auxilia; tertio Andrisci temeritas. Primum duravit ab an. 539. ad 557. per annos 18. alterum quatuor annis ab an. 572. ad 586. tertium duobus ab an. 604. ad 606. Philippum devicit T. Quinctius Flamininus; Perseum L. Æmilius Paulus; Andriscum Q. Metellus Macedonicus.

IX. Illyricum. Eadem Gentii Illyriorum Regis, quæ Persei, fortuna fuit: is enim a Perseo per fraudem inductus in periculi societatem ab L. Anicio Prætore eodem anno victus est, captus, & in triumphum ductus; & Illyricum itidem ac Macedonia in provinciæ formam cessit.

CAPUT V.

BELLA

Antiochenum, Ætolicum, Achaicum, & Asiaticum.

I. Belli Antiocheni caussa. E Bello Macedonico bellum aliud adversus Antiochum Syriæ Regem ortum est. Pacis cum Philippo initæ conditionibus cautum erat, ne Græcis civitatibus sive Philippus in Græcia, sive Antiochus in Asia noceret; omnesque suis legibus uterentur.

II. Prælia. Monitus a Romanis Antiochus, ut Græcas urbes liberas dimitteret, respondit, *asiam nihil ad Romanos pertinere; nec magis iis inquirendum, quid Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat*. Stimulos Regi addebant & Thoas Ætolorum dux & fugitivus ex Africa Annibal. Ita bellum exarsit, in quo Polyxenidas Antiochi legatus quater navali prælio decertavit, bis contra Rhodios, bis adversus Romanos: semel & Rhodios vicit & ab iis victus est an. 563. Bis a Romanis Prætoribus fugatus,

gatus, semel a Livio an. 563. iterum ab Æmilio an. 563. Primo prælio naves tredecim a Romanis cum milite & remige captæ, decem demersæ: in altero vel captæ vel incensæ 42. Antiochus ipse bis terrestri prælio superatus est, primum a M. Acilio Glabrione an. 562. ad Thermopylas, deinde a L. Cornelio Scipione an. 563. ad Magnesiam, quæ ad montem Sipylum est.

III. Pacis conditiones.

Continuo legatos de pace misit, quibus eædem, quæ ante victoriam, præscriptæ sunt leges, prædicante Africano. *Neque Romanis, si vincantur, animos minui; neque si vincant, secundis rebus insolescere. Europa*, inquit, *abstinete; Asiaque omni, quæ cis Taurum est, discedite: pro impensis deinde in bellum, factis quindecim millia talentorum Euboicorum dabitis*. Jussus etiam est Antiochus & elephantos & naves tradere & 20. obsides, maxime Annibalem & Thoantem Ætolum. *Benigne sibi a populo Romano factum*, dixisse fertur Antiochus, *quod magna cura liberatus modicis regni finibus uteretur*. E civitatibus Asiæ Eumeni aliæ cesserunt, aliæ Rhodiis, aliæ sui juris factæ.

IV. Gallogræcum & Ætolicum.

Ex relata de Antiocho victoria belli contra Gallogræcos & Ætolos gerendi petita occasio est. Antiocho auxilia tulerant Ætoli; Galli tulisse dicebantur. An. 564. missi contra illos ambo Consules, Cn. Manlius Vulso adversus Gallos, adversus Ætolos M. Fulvius Nobilior. Gallis in montibus, quo se receperant, gemino prælio a Manlio victi, primum Tolistobogii & Troemii, deinde Tectosages: pax victis data, sed negatus victori triumphus, quod caussa belli Senatui non probaretur. A Fulvio Ambracia, regia olim Pyrrhi, tum gentis caput obsessa est; iisque legibus sancita pax, ut Ætoli arma, equos, captivos, & perfugas traderent quingenta Euboica talenta solverent, eosdem cum Romanis & amicos haberent & hostes.

V. Achaicum.

Achaicum bellum vel ex nimia Achæorum potentia, ut visum est Justino, vel ob legatos superbius appellatos, ut placet Ciceroni, conflatum est. Achæi cum in unum Reipublicæ corpus multos Græciæ populos allicerent, Lacedæmonios in eandem societatem ademptis legibus invitos compulerunt. Questi sunt

apud

apud Romanos Lacedæmonii; missi a Senatus Corinthum legati, qui non modo Lacedæmonem, sed Corinthum etiam, Argos, Heracleam ab ea societate divellerent. Agente Critolao orta repente seditio est; in peregrinos omnes sævitum, maxime in Lacedæmonios; Romani fuga sibi consuluerunt. Dux appellatus est ab Achæis Critolaus, illique suffectus Diæus; sed uterque a Q. Metello victus, ille ad Thermopylas, hic in Phocide an. 606 Sublectus Metello Mummius bis cum Diæo conflixit: primum ab eo per insidias fusus, illum deinde victoria exultantem ad Leucopetram devicit. Diæus in domum refugit, eam incendit; conjugem ferro, se veneno enecat. Corinthus a Mummio capta & incensa, sublatum Greciæ concilium: missus quotannis juris dicendi caussa Prætor; Græciaque omnis, cui tum Achajæ nomen teste Zonara inditum, in deditionem accepta est: ejusdem belli contagione Thessalia & Epirus Imperio adjuncta.

VI. Asiaticum. Achaicam victoriam bellum Asiaticum excepit. Attalus Pergami Rex populum Romanum moriens hæredem scripserat; quod cum ipsius cognatis ægre esset, tum maxime Aristonico. Is (sive Eumenis ex pellice filius, ut tradit Justinus, sive mentitus regiam stirpem, ut scribit Vellejus) urbes Asiæ multas, qua vi, qua deditione, occupat: mittitur adversus illum an. 622. P. Licinius Crassus Mutianus, qui, prædæ Attalicæ attentior quam bello, ab eo victus est, & dum fugit a Thrace, cujus in oculum virgam impegerat, cæsus; homo, ut tum ferebatur, felicissimus; quod *ditissimus* esset, quod *nobilissimus*, quod *eloquentissimus*, quod *Pontifex maximus*. Nec diu tamen Aristonico victoria frui licuit: ut enim auditum est Romæ periisse Crassum, Perpenna Consul in Asiam advolat, Aristonicum fugat, & Stratonicæ, quo fugerat, ad deditionem cogit. Mortuo Perpennæ subrogatus L. Aquilius belli reliquias confecit an. 624. cui tamen id crimini datum est, quod præter fas moresque majorum fontes veneno infecerit: sic *Asia facta Romanorum provincia*, inquit Justinus, *cum opibus suis vitia quoque Romam transmisit*.

CA-

CAPUT VI.

BELLA

Ligusticum, Gallicum, Celtibericum, Numantinum, Lusitanicum, & Viriathicum.

CUM Liguribus anno Urbis 515. quod infestarent Etruriam, bellum geri cœptum est. A multis Consulibus T. Sempronio Graccho, L. Posthumio Albino, Q. Fabio Maximo, M. Æmilio, & P. Furio Philo cæsi sunt. Tum societatem & fœdus an. 535. ineunt cum Annibale; quare fugatis ex Italia Pœnis renovatum an. 556. in eos bellum est: cumque in multas gentes distracti essent, alii ab aliis Consulibus devicti; a Q. Minutio Iluates, Apuani a C. Flaminio, a M. Lepido Briniates. Ingauni a L. Paulo superati, & paulo post ad 40. millia an. 573. a P. Cornelio Lentulo & M. Brœbio translati in Samnium. Necdum tamen quievere Ligures, a quibus Q. Petilius ad montem Lætum cæsus est; quare M. Popilius multa eorum millia vendidit an. 580. diruit oppida, agros ademit; quæ tamen cum præter jus facta viderentur, Senatus rescidit. Sub hæc victi sæpius a M. Claudio Marcello, C. Sulpicio Gallo, M. Fulvio Nobiliore, denique an. 638. M. Æmilii Scauri victoria domiti; regio in provinciæ formam redacta; ipsique Romano Pretori parere jussi. Ita bellum cum Liguribus annos 123. tenuit; quod an. 516. cœptum, ab Æmilio Scauro an. 638. confectum est.

I. Ligusticum.

Devictis, uti dictum est supra, Gallis Senonibus an. 525. C. Flaminius Tribunus plebis legem tulit, ut ager Picenus & Gallicus viritim divideretur. Boii, cum se injuriæ proximos cernerent, cum vicinis Insubribus fœdus ineunt; Gallos evocant Gessatas (ita enim a mercede, qua conducti erant, dicti sunt) irrumpunt in Etruriam an. 528. contra quos, si tamen Polybio adhibenda fides, peditum millia septingenta, equitum septuaginta, conscripsere Romani, a quibus Æmilio Pappo & Attilio Regulo

II. Gallicum.

Con-

Consulibus Galli ad 40. millia cæsi ad Fæsulas; victi etiam a Quinto Fulvio an. 526. tum à M. Marcello an. 532. a quo Viridomarus Gessaterum Rex singulari certamine occisus. Ita Boii & Insubres in Romanorum ditionem venerunt; eorumque regio facta provincia est. Sed paulo post deficiunt ad Annibalem; quo ex Italia pulso, missus contra eos an. 554. P. Ælius, deinde an. 555. Insubres, Boii, & Cenomani a L. Furio Purpureone ad Placentiam ingenti clade victi; alternis deinde & victoriis & cladibus propagatum bellum est, donec an. 562. P. Cornelius Nasica Bojos ad deditionem compulit: an. 566. a M. Æmilio Lepido Gallia citerior in formulam provinciæ iterum descripta est.

III. Celtibericum. Ejectis ex Hispania Carthaginensibus, regio omnis in varias gentes distracta est; aliæ Romanis parere jussæ; cum aliis fœdus initum; cum aliis non item: unde varia exarsere bella. Cum Celtiberis fœdus erat; iis tamen, quod auxilio Turdetanis adversus Romanos venerant, bellum indictum est, Primum a M. Catone, qui citeriori Hispaniæ præerat, victi sunt; deinde a M. Fulvio, tum a Q. Fulvio Flacco, denique a Tit. Sempronio Graccho, a quo pacis in posterum servandæ ipsi prescriptæ leges: ut certam pecuniæ summam quotannis tributi nomine solverent; ut mitterent auxilia, ne urbem conderent: unde bellum 26. annis post renovatum est. Segedani (potens erat Celtiberorum civitas) traductis ad se multorum oppidorum civibus, an. 600. murum ambitu 40. stadiorum ducere instituunt; de quo ut Romam allatum est, missus qui illorum coerceret audaciam Q. Fulvius. A Segedensibus Caros vir bello strenuus dux eligitur; primo congressu Romani ad sex millia cæsi; deinde totidem cum Caro Celtiberi; paucis post diebus iterum pugnatum est, fusi Romani, quorum quatuor millia, dum alii alio diffugiunt, a Numantinis trucidata. Unde Numantinum bellum exarsit. Sub hæc a Q. Metello Macedonico fractæ Celtiberorum vires, captaque Contrebia an. 611. ubi pulsas præcipiti loco cohortes eodem protinus subire jubet; *nec proposito deterritus, quod milites velut ad certam mortem ituri in procinctu testa-*

testamenta facerent, militem, quem moriturum miserat; victorem recepit.

Parta victoria Numantinis jubet, ut & Segedenses & fugitivos dedant, & arma deponant; utrumque detrectant. Exinde, licet & numero & opibus longe impares multas Romanis clades intulerunt. Q. Pompejus, dum Numantiam obsidet, an. 614. sæpe ab iis fusus, cæsus an. 615. Popilii exercitus; triginta Romanorum millia sub Mancino a quatuor Numantinorum millibus fugata; paxque ea clade turpior accepta; quæ a Senatu cum esset rescissa, Mancinus Numantinis manibus post tergum revinctis traditus, desertusque a suis & ab hostibus non receptus, lacrymabile utrisque spetaculum fuit. Subrogatus Mancino P. Scipio Africanus minor, qui Numantinos fundit, & intra urbem obsidet; cives pars ferro alii veneno, alii flammis perierunt; urbs nullo superstite solo æquata, anno Urbis 621. Ita finitum Scipionis virtute bellum Celtibericum est, anno postquam cœperat 21. & Numantinum anno nono postquam Numantia defecerat. IV. Numantinum.

Ex Celtiberia in Lusitaniam belli contagio pervaserat, sæpeque ulterioris Hispaniæ Prætoribus cum Lusitanis negotium fuit, a quibus Punico duce fusi an. 599. Manlius & Calphurnius Romani Prætores; deinde duce Cæsare an. 600. Mummius, qui tamen eos victoria exultantes ad 20. millia cecidit; ab Attilio Oxthraca gentis caput an. 601. vi capta, multique in deditionem accepti: sed ab eo cum paulo post defecissent, ut Servilius Galba succefsor Attilii advenit, ed eum de pace legatos mittunt an. 602. Benigne illos excipit Galba, terram ubi habitent feraciorem daturum se simulat, tum gentem in tres partes dividit, omnesque separatim trucidari imperat. Evasere tamen ex illis pauci, quos inter Viriathus fuit, qui ex venatore latro, ex latrone Dux atque Imperator, gentis suæ cladem ultus est. V. Lusitanicum.

Viriathi in bello gerendo industria cum sæpe alias tum maxime adversus C. Vetilium enituit, a quo in locum iniquum compulsus, primum deluso hoste exercitum an. 603. eduxit incolumem; deinde Vetilium, structis insidiis, cum quatuor Romanorum mil- VI. Viriathicum.

millibus cecidit; Tithos, qui Romanis auxilio venerant, occidione delevit; C. Plautium semel atque iterum vicit; Claudium Unanimum cum exercitu delevit; C. Nigidium cum suis oppressit. Nec secunda tamen semper fortuna usus est: a C. enim Lælio an. 608. a Q. Fabio Maximo Æmiliano an. 609. a Q. Fabio Serviliano an. 611. fusus est. At Erisanem urbem dum Fabius obsidet, eruptione facta, Romanos vertit in fugam, Prætorisque exercitum in loca prærupta compulit; cumque facilis esset victoria, sibi suisque in futurum prospiciens, pacem petiit, obtinuitque an. 612. quam, licet a Senatu rata esset, rescindi curat Servilius Cæpio, & Viriathum dolo per suos anno belli undecimo interimit, ingenti Romani nominis dedecore. Junius Brutus persecutus belli reliquias Callaicos, qui auxiliis Viriathum juverant, cæsis hominum 50. millibus, perdomuit an. 617. & *Callaici* cognomen adeptus est.

CAPUT VII.

BELLA

Jugurthinum, Cimbricum, Mithridaticum, Allobrogicum, Gallicum, Parthicum.

I. Jugurthinum. JUgurtha Massinissæ ex Manastabale filio nepos a Micipsa una cum filiis, ne quid eis noceret, testamento hæres appellatus erat: at Micipsa mortuo, ipsius filios, dolo Hiempsalem, Adherbalem per vim enecat an. 540. Bellum Romæ, agente Memmio Tribuno plebis, in Jugurtham decretum est; missusque in Africam cum exercitu Consul Calphurnius Bestia, qui multas urbes pugnando capit, sed ab eo Jugurtha, ut in deditionem accipiatur, impetrat. Cultu quam maxime miserabili Romam venit, ubi Massivam Massinissæ nepotem interficit; quare Italia decedere jussus, multis artibus Sp. Albinum Consulem an. 644. deludit, Aulumque ipsius fratrem aggressus, Romanum exercitum sub jugum mittit, & intra decem dies Numidia excedere imperat. Suffectus

ctus Albino Metellus an. 644. Romanam rem restituit: ab eo Jugurtha semel atque iterum victus est. Thala capta, multa oppida direpta, Numidæ multi in servitutem abducti. Nec felicior adversus Marium Jugurtha fuit, a quo an. 646. debellatus est, & proditione Bocchi Mauritaniæ Regis, ad quem fugerat, Syllæ traditus, Mariique cohonestato triumpho, in carcere necatus est.

II. Cimbricum. Inter hæc cum Cimbris & Teutonibus bellum erat, a quibus multæ Romanis illatæ clades. Gens ab extremis Galliæ partibus profuga, inquit Florus, quod ipsius terras inundasset Oceanus, cum sedem certam non haberet, agrum, quem incolat, a Senatu petit; quod cum non impetraret, Papyrium Carbonem an. 640. cum exercitu fundit: pari clade Silanus an. 644. ab iis victus est: fugatus itidem an. 645. Aurelius Scaurus: fœdior etiam an. 646. L. Cassii Consulis calamitas, qui a Tigurinis cum exercitu cæsus est; Legatorum alter L. Piso Consularis interfectus; alter Q. Publius, ne reliqua pars exercitus deleretur, & obsides dare & mediam rerum omnium partem coactus est: sed hæc cladis a Cæpione acceptæ præludia. Fama fuit eo prælio 80. Romanorum milla sociorum 40. calonum & lixarum 60. trucidata; Aurelius Scaurus Consularis cæsus; cæsi duo Manilii Consulis filii; bina castra ab hostibus capta, vestis captiva discissa, aurum & argentum projecta in flumen, equi fluvio immersi, homines suspensi ex arboribus, nihil ut prædæ victor, nihil misericordiæ victus agnosceret: decem tantum cladis nuntii ex tanto exercitu superfuerunt. Abrogatum Cæpioni imperium est, delatum Mario una cum Consulatu: qui primum Teutonas & Ambrones ad Aquas Sextias an. 651. solus delevit, cæsis 200. millibus, captis 20. deinde cum Catulo Collega Cimbros ad Vercellas an. 652. interfectis 150. millibus. Ita bellum Cimbricum C. Marii virtute duodecimo postquam cœperat anno finitum est.

III. Mithridaticum. Inter Romana bella, Mithridatica a Scriptoribus maxime celebrantur, sive ob diuturnitatem, sive ob ducum a quibus gestum est præstantiam, sive ob rerum magnitudinem. Tria cum Mithri-

thridate bella fuerunt, alia ex aliis orta; primum confecit Sylla, alterum Muræna, tertium Lucullus & Pompejus,

IV. Primum. Ariobarzanes, & Nicomedes e suis regnis, ille e Cappadocia, hic e Bithynia, a Mithridate, semel atque iterum ejecti; bis invito Mithridate restituti sunt, primum a L. Sylla, deinde a M. Aquilio, cujus consiliis Nicomedes in Mithridatis ditione irrumpit. De injuria apud Romanos cum frustra questus esset Mithridates, Nicomedem rursus Bitynia expellit: ita bellum ne consulto quidem Senatu cœptum est. Primo congressu victi Romani, captus Oppius, M. Aquilius belli auctor asino per Asiam circumvectus: Sub hæc Mithridatis jussu, sive Romanorum, sive Italicorum hospitum 150. millia per Asiam trucidata; bona partim Regi, partim percussoribus cesserunt; servo libertas data, si herum occideret; debitori, si creditorem, pecuniæ media pars. Deinde ipse Macedoniam, Thraciam, Græciam, Athenas in potestatem redigit. Contra hunc missus Sylla Consul Athenas capit, & Archelaum Mithridatis ducem gemino prælio vincit, primo an. 666. ad Chæronæam, altero an. 667. ad Orchomenon; deinde transmittit in Asiam, Fimbriam exercitu spoliat; Mithridatem minis territum ad pacis conditiones adigit, eumque jubet Asia, Bithynia, Cappadocia decedere.

V. Secundum. Renovati adversus Mithridatem belli invidia penes Murænam fuit. Contra Bosphoranos dum parat classem Mithridates, Archelaus, cui jam diffidebat, fugit ad Murænam Asiæ Proconsulem, ipsique auctor est, ut Mithridati prior bellum inferat; ne sua classe contra Romanos uteretur. Continuo Muræna in Cappadociam irrumpit an. 671. monitusque a Senatu, ut a fœderato Rege injuriam abstineret, non paruit: quare in illum movet Mithridates, eumque magna clade afficit; tum Muræna jussus est a Sylla arma deponere: ita fœdus cum Mithridate iterum percussum est an. 672.

VI. Tertium sub Lucullo. Nec diuturnum tamen Mithridatis ambitione fœdus fuit; dum enim adulatores ipsum cum Pyrrho, Sertorium, cujus tum ingens fama erat, cum Vi-

riatho conferunt: inita belli societate cum Sertorio 140. millia peditum, 16. equitum comparat, & Bithyniam, quæ Nicomedis interitu Romanis cesserat, invadit: missi adversus illum ambo Consules L. Licinius Lucullus & M. Aurelius Cotta; alter ut cum Mithridate bellum gereret, alter ut Bithyniam tueretur. Cotta, ne Lucullus esset triumphi particeps, cum Rege solus confligit, & vincitur: at Lucullus Mithridatem bis victum semel an. 679. ad Cyzicum, iterum an. 680. ad Æsopum flumen in Pontum compulit; deinde inter angustas montium fauces an. 681. & castris & exercitu spoliatum fugavit in Armeniam ad Tigranem; quem Lucullus cum 200. peditum millibus, equitum 60. an. 683. ultra Euphratem ingenti prælio devicit, cæsis hostium centum millibus: post Tigranocertam urbem regiam & Nisibim capit, ubi inventa infinita vis auri argentique, denique a militibus suis destitutus, tot victoriarum fructum Pompejo cedere coactus est an. 687.

VII. Sub Pompejo.

Luculli laboribus facilem nactus victoriam Pompejus Mitrhidatem nocturna pugna superatum in Scythiam an. 687. fugere compulit: tum Tigranes duos patrem & filium supplices accipit; patrem, adempta Syria, contentum sola Armenia esse jubet; filium, quod superbius responderet, conjicit in vincula. Artocem Iberorum & Oresen Albanorum Reges an. 688. & superato Tauro Antiochum Comagenum, devictos in amicitiam recipit; Darium Medum, Aretam Nabathæum, Aristobulum Judæum vincit; pacem inter Phraatem Parthorum & Tigranem Armenorum Reges conciliat; occupat ditionem omnem Mithridatis; multosque in Asia Reges an. 691. constituit, Ariobarzanem Cappadociæ, Antiochum Comagenum Seleuciæ, Pamphiliæ Attalum, Aristarchum Colchorum, Bosphori Pharnacem filium Mithridatis, qui undique pulsus, dum in Gallias fugam meditatur, & exercitus & Pharnacis ipsius defectione perterrefactus veneno sibi mortem conscivit an. 690. Ipsius morte bellum Cicerone Consule terminatum est post annos 46. ex Justino; 40. ex Floro & Eutropio; 30. ex Orosio; vel,

quod verius putem, post annos 26. Cœptum enim est an. 664. ante Syllam Consulem, & an. 690. quo Consul Cicero, finitum est. Secundum hæc, in Italiam Pompejus rediit, & triumpho splendidissimo in Urbem an. 692. invectus est, totius orbis domitor, tribus triumphis, ex Africa, ex Europa, ex Asia longe clarissimus.

VIII. Allobrogicum. Ultra Alpes duo a Romanis bella gesta sunt, prius Allobrogicum dictum est, posterius Gallicum; Allobrogici hæc caussa fuit. Erant in Gallia Romanorum socii Massilienses & Ædui: illos infestabant Salyes, gens erat Ligurum; hos Arverni & Allobroges. Quare missi in Galliam an. 628. M. Fulvius Flaccus, & an. 629. C. Sextius, a quibus Salyes perdomiti: an. 632. Cn. Domitius Ænobarbus, & an. 633. Q. Fabius Maximus Æmilianus, a quibus Arvernorum Rex Bituitus bis ingenti suorum clade victus est, primum a Cn. Domitio ad Vindalium sive Undalum oppidum, deinde a Fabio ad Isaram, ubi cæsa hostium 150. millia ex Orosio, vel 120. ex Liviana Epitome; Bituitus per fraudem captus Albam missus est, gens Allobrogum in deditionem accepta, Fabioque cognomen *Allobrogici* inditum est.

IX. Gallicum. Cesar, Pompeji Crassique amicitia omniumque ordinum gratia fretus, duas Gallias Cisalpinam & Narbonensem an. 695. obtinuit, novemque annorum spatio regionem omnem, quæ Alpibus, Pyrenæis montibus, Rheno Rhodanoque fluviis continetur, in provinciæ formam redegit. Res illi primum fuit cum Helvetiis, quos an. 695. ad Ararim concidit, deinde cum Ariovisto Germanorum Rege, quem prælio victum fugavit ultra Rhenum; deinde & Belgæ ad Axonam an. 696. & Veneti an. 697. navali prælio devicti; cæsi Senatores, reliqui ad terrorem sub corona venditi: Lexovii a Sabino, a Crasso Aquitanii, Subalpini a Galba, Menapii & Morini ab ipso Cæsare perdomiti. An. 698. iterum cum Germanis negotium fuit, qui suis pulsi sedibus, dum vagantur per Gallias, magna strage cæsi sunt; pons subinde Rheno impositus, fugati Sicambri; tentata semel atque iterum, quo nullus Romano-

manorum hactenus penetraverat, Britannia, factaque vectigalis; Ambiorix & Vercingentorix in Galliis defectionis auctores diversis preliis fracti; & an. 699. & 701. Velodunum, Gennabum, Noviodunum, Avaricum, Alexia nobilissima tum Galliarum oppida, vel capta, vel diruta; excitati per hiemem Gallorum motus an. 702. compressi, Galliaque omnis in deditionem accepta.

X. Parthicum.

Parthici belli ut caussa, ita etiam exitus longe dispar fuit. M. Crassus iterum cum Pompejo Consul ita cum Cæsare & Pompejo pactus erat, ut eorum alter Gallias, alter Hispanias, ipse Syriam sortiretur. Ut venit in Siriam homo jam senex, contra jura cum Parthis inita, injussus bellum Orodi indicit; de quo illud Dejotari fertur non illepidum, ad quem cum ex itinere divertisset Crassus, eumque jam senio confectum ædificare offendisset; *Duodecima hora*, ait Crassus, *ædificare incipis*: cui subridens Dejotarus, *Atqui neque tu*, inquit, *matutinus admodum Imperator contendis in Parthos*. Anno igitur 699. transit Euphratem, in Mesopotamiam penetrat, ditionis Parthicæ oppida aliqua diripit, tum redit in Syriam, ubi templum Hierosolymitanum spoliat: spretis tum Armenii Regis, tum suorum consiliis, iterum in Parthos movet. Occurrit cum Parthorum exercitu Surenas; primo congressu Crassi filius occiditur; ipse cum reliquo exercitu fugit, obsidetur Carrhis; unde proditore duce fugiens circumvenitur a Parthis, quos dum adit spe pacis, ab iis perimitur. Nec ipsius morte extinctum bellum est: victores Parthi irruunt in Syriam; jamque laborabat in Oriente Romana res, nisi Q. Cassius Quæstor Parthis summa virtute obstitisset.

CAPUT VIII.

BELLA

Servilia, Sociale, Piraticum, Balearicum, & Creticum.

I. Bella Servilia. Primum Euni.

EUnus quidam natione Syrus, fanatico furore simulato, servos in Sicilia quasi Syriæ deæ imperio ad libertatem an. 618. vocat, & 60. amplius mil-

millium colligit exercitum, si Floro credimus. Illius exemplo Cleonitidem servus, ut Livius auctor est, 70. servorum millia contraxit. Ab his Prætorum quatuor Manilii, Lentuli, Pisonis, & Hypsæi sæpe fusi exercitus, castraque direpta; donec a Rutilio vel Rupilio (aliter enim vocatur ab aliis) vi Tauromenium, proditione Enna capta an. 621. servorumque alii in prælio ceciderunt, pars e rupibus acti præcipites, pars suppliciis necati. Cleon eruptione facta fortiter dimicans occubuit: Eunus a Romanis captus in carcere periit. Hæc Diodorus.

II. Secundum Salvii. Aliquanto post, Servile bellum an. 645. recrudit. Adversus Cimbros dum bellum gerit Marius, a Nicomede Rege Bithyniæ petit auxilia; is respondet Bithynos a publicanis in servitutem majori ex parte abstractos: quare Senatusconsultum editum est, ne quis ingenuus ex populi Romani sociis in provincia servituti addiceretur. Licinius Nerva in Sicilia Prætor intra paucos dies 800. servos libertati restituit; cæteri, quibus negata libertas erat, conspirant: alii a Prætore cæsi sunt, alii Salvium quemdam tibicinem Regem appellant, qui Morgantiam continuo obsidet, Romanos fundit: Athenionem, qui ab aliis Rex electus erat, adsciscit militiæ principem, regiaque sumit insignia, & Tricalam regni sedem constituit. L. Licinius Lucullus contra illum missus 20. servorum millia cecidit. Salvio mortuo a servis sublectus est Athenio, quem M. Aquilius an. 652. insigni prælio devicit, & singulari certamine interemit; cæteri vel cæsi vel capti, Romæque contra bestias pugnare jussi: quibus bellis centum servorum myriades periisse tradit Athenæus.

III. Tertium Spartaci. Tertium subinde bellum in Italia an. 680. excitavit Spartacus genere Thrax, qui Romanorum alias militiam secutus, tum ex servo gladiator 70. sociis persuasit, ut pro sua potius libertate pugnarent, quam pro civium voluptate. Lentuli, qui eos alebat, ludus continuo effractus; arma & Capuanis & viatoribus erepta; Ducesque appellati Spartacus, Ænomaus & Crixus. Ab iis Clodius Prætor exutus castris, sæpe fusus P. Varinus: L. Gellius Consul, qui

qui Crixum vicerat, a Spartaco itidem victus est; a quo etiam fugatus Consul Lentulus an. 681. jamque Urbem cum 110. peditum millibus victor petebat, cum occurrit M. Crassus, a quo semel atque iterum superatus est: in secunda pugna Spartacus tragula femur trajectus, vel in genu subsedit ex Appiano, vel per tela & vulnera Crassum petens, Centuriones duos interemit, ex Plutarcho. Denique suis in fugam effusis, dum ipse locum tenet, acriter pugnans cecidit: multi ex prælio in montes elapsi a Romanis cæsi sunt, ad sex millia capti, qui per viam, qua Romam itur a Capua pependerunt. Hæc fere Appianus.

IV. Sociale, sive Italicum.

Huic bello multiplex nomen fuit, *Sociale*, *Italicum*, *Marsicum*, quod a Sociis, ab Italis, a Marsis gestum sit. Belli auctores vulgo feruntur Silo Popedius & M. Drusus; dum alter Italos ad spem civitatis erigit, alter ad bellum, nisi civitas detur, excitat. Hæc igitur una belli caussa fuit, quod jus civitatis poscerent Itali, negaret Senatus: bellum Asculi cæptum est, ubi Servilius Proconsul ipsiusque Legatus Fontejus interfecti, alii Romani cives trucidati, bonaque eorum direpta an. 662. Ubi in apertum bellum odia eruperunt, institutus est ab Italis Corfinii Senatus, creati Consules itidem ac Romæ Q. Popedius Silo & C. Aponius Motulus, variæ utrinque & acceptæ & illatæ clades; Sex. Julius Cæsar duo suorum millia amisit, quatuor Licinius Crassus; fusus Perpenna; Cn. Pompejus Firmum fugere coactus; ingenti clade concisus Sexti Cæsaris exercitus; Cæpio & Rutilius, ceciderunt in prælio, ille contra Popedium, hic adversus C. Papium. Hæc quidem an. 663. sed lætior multo Romanis fuit an. 664. Cn. Pompeji Strabonis & L. Porcii Catonis auspiciis. Itali alii ab aliis ducibus domiti sunt; cæsa enim octo millia a L. Cæsare, 23. a Cn. Pompejo, 30. ad Nolam a L. Sylla, ubi Cluentius periit, 15. a Cosconio cum Trebatio duce, multa etiam a Catone, qui paulo post occubuit; Marsi, Marrucini, Vestini a Cn. Pompejo subacti, Apuli a Metello, contra quem Popedius cecidit; cæteri a C. Cosconio domiti pacem an. 665. petierunt: civitas omnibus cum

pace data. Præcipuum in hoc bello victoriæ decus meruerunt Cn. Pompejus Magni pater & L. Cornelius Sylla postea Dictator.

V. Piraticum. Servili bello affine quodammodo est Piraticum; alia tamen alii origo fuit. Victus a Sylla Mithridates Piratas immisisse dicitur, qui Romanam classem vexarent: hi primum numero pauci, deinde belli diuturnitate aucti viribus prædas agere, invadere oppida, in belli societatem Syros, Pamphylos, Cyprios, Ponticos adsciscere; maria, portus, sinus omnes a Syria ad columnas usque Herculis infestare; Cilicia, regio aspera & opportuna latrociniis, sedes belli constituta; naves erant plusquam mille, ex Plutarcho. Ab iis intercepti sæpe commeatus, 400. capta oppida, Prætores multi fusi fugatique sunt; eos quidem vicit P. Servilius an. 677. illorum oppida Phaselin & Olympon diripuit, arcemque Ciliciæ munitissimam Isaurum cepit, unde *Isaurici* cognomen retulit; nec his tamen cladibus fractæ Cilicum vires. Quare an. 686. bellum hoc tam late fusum A. Gabinii lege Pompejo decretum est; data 120. peditum millia, equitum quinque; naves vel 270. vel 500. ut refert Plutarchus; Legati Senatores 25. ex Appiano, 24. ex Plutarcho, 14. ex Floro, inter quos maria in 13. sortes descripta sunt, sua cuique assignata sedes. Dum Pompejus Piratas ingenti classe persequitur, alii tanti apparatus magnitudine territi in suas se arces recipiunt; alii levibus præliis ad 10. millia cæsi, eorum naves expugnatæ 72. deditæ 306. capta oppida 120. omnesque Pompeji clementiæ & fidei, arma, naves, captivos, prædas, seipsos permiserunt. Ita contra Piratas, ne una quidem amissa navi, unius anni spatio ex Dione, tribus mensibus ex Plutarco, 40. diebus ex Floro, debellatum est. *Bellum*, inquit Cicero, *extrema hieme apparatum, ineunte vere susceptum, media æstate confectum*.

VI. Balearicum & Creticum. Eadem prope & Balearici & Cretici belli caussa, quæ Piratici fuisse perhibetur. Balearibus datum crimini, quod piraticam exercerent; Cretensibus, quod favèrent Mithridati. Utrumque bellum Metelli duo confecerunt; unde alter *Balearici*, alter *Cretici* cogno-

gnomen sortitus est. Sed difficilior de Cretensibus victoria fuit. M. Antonius Triumviri pater, qui victoriæ spe plures in navibus catenas, quam arma tulerat, ab iis an. 685. victus est; Metellus insulam igni ferroque populatus, illos præliis aliquot fregit, multas cepit arces, insulamque omnem redegit in provinciæ formam an. 687. quæ vix tribus annis difficili bello perfecta sunt.

CAPUT IX.

Bella Civilia.

I. Bella Civilia. Syllanum. Illius caussa.

A Sociali bello ad Civile ventum est; cujus occasio Marii ambitio fuit. Bellum Mithridati indictum erat duce L. Sylla. C. Marius tantam gloriæ segetem Syllæ Legato olim suo invidens, per Sulpitium Tribunum plebis eam ipsi provinciam eripuit, & in se transtulit; quare commotus Sylla an. 665. Urbem occupat, occisoque Sulpitio Marium fugat, qui post errores varios in Africam se recipit. An. 666. Cornelius Cinna Consul, quod faveret Marianis, ab Octavio Collega Urbe pellitur; sed ab exercitu, qui circa Nolam erat, receptus Marium revocat ex Africa, junctisque viribus Urbem obsident: eaque deditione capta, principes civitatis obtruncant in veste & sede Consulari Octavium Consulem, illius Collegam Merulam, M. Antonium Oratorem, duos Cæsares Cajum & Lucium, Q. Catulum, aliosque, quorum alii alio mortis genere perierunt: leges Syllæ abrogatæ, domus diruta, bona publicata, ipse hostis judicatus, *nihilque illa victoria fuisset crudelius*, inquit Vellejus, *nisi mox Syllana esset secuta.*

II. Et prælia.

Sub hæc, mortuo jam Mario, Sylla ex Asia victor an. 669. in Italiam rediit. Habebat sub signis vel 30. militum millia ex Vellejo, vel 40. ex Appiano; Mariani ducenta prope millia; quorum princeps Cornelius Cinna a suis militibus, quod eos haberet paulo durius, cæsus est. Ambo Consules L. Cornelius Scipio Asiaticus & C. Norbanus an. 670. movent contra Syllam; sed ille ad Teanum spolia-

tus est exercitu, hic ad Canusium amissis suorum sex millibus fugatus: unde Carbo, *cum leone & vulpe sibi rem esse*, dixit. Inde omnia Syllæ prona fuerunt: 50. legiones a Lucullo ad Padum concisæ; a Sylla Marius junior ad Præneste victus, cæsis 20. millibus; apud Clusium ambo Consules ann. 671. Norbanus & Carbo: Carinas bis fugatus, semel a Metello, iterum a Pompejo & Crasso; bis itidem Marcius a Pompejo primum circa Senas, deinde ad Ariminum: denique Carinatem, Marcium Damasippum ad portam Collinam Sylla devicit; & Pompejus Carbonem in Sicilia, in Africa Domitium necat, Regemque Numidum Hiarbam prælio victum capit.

III. Syllæ crudelitas. Sylla profligatis Marianis Urbem & Italiam stragibus complet: primum sex Marianorum millia prope ædem Bellonæ, ubi tum habebat Senatum, occidi jubet: deinde Dictator appellatus 80. cives proscribit, postero die 220., tertio non pauciores: alii per vicos, per templa, per porticus nec opinantes oppressi; alii sublimes correpti, & ad Syllæ pedes raptati; ex ipso equestris ordinis flore duo millia proscripta, qui fuga elapsi sunt, bonis spoliati: nec cædibus in urbe modus erat, donec victores admonuit Furfidius *vivere aliquos debere, ut essent quibus imperarent*. In socios etiam sævitum est, qui Marianos ope, consilio, milite juverant: alii alio abducti, alii mulctati pecunia, alii sub hasta venditi. Illud etiam de Q. Aurelio (homo dives erat) proditum est; quod cum inter proscriptorum nomina suum etiam legisset, nihil tale suspicatus, quod neutri parti favisset; *Væ mihi misero*, inquit! *fundus Albanus mihi procurat necem*: paulumque inde progressus necatus est. Ita Plutarchus. Sylla tot tantisque stragibus editis Dictatura sponte se abdicavit: quodque magis mirere, privatus vixit incolumis, quæ abdicatio Dictaturæ ita grata populo accidit, ut ejus funus incredibili & pompa & frequentia celebraverit.

IV. Sertorianum. Ex belli civilis scintilla ingens in Hispania extitit incendium. Sertorius, *vir summæ, sed calamitosæ virtutis*, inquit Florus, proscriptus a Sylla in Hispa-

ſpaniam profugit an. 670. ubi populos lenitate ſibi conciliavit; ſed C. Annio, qui adverſus ipſum miſſus erat, viribus impar bis in Africam trajecit: unde revocatus a Luſitanis exigua militum manu graves Syllanis ducibus clades intulit; Cottam navali pugna; terreſtribus præliis Aufidium & Domitium ſuperavit; Thoranium & Aquinum Metelli legatos oppreſſit: Metellum nova belli gerendi ratione ſæpe deluſit an. 674. Pompejum, qui Metello an. 675. auxilio venerat, bis vicit, primum ad Sucronem, deinde in campis Saguntinis. Sub hæc & Romanorum & Hiſpanorun animos a ſe alienat Sertorius; quod a Metello proſcriptus Celtiberico ſe ſtiparet ſatellitio, & Perpenna graviora ab Hiſpanis tributa ipſius nomine exigeret: quare & a Pompejo ſæpe fuſus eſt, & Perpennæ ſcelere a ſuis occiſus. Anno illius belli decimo, Perpenna auſus cum Pompejo confligere victus eſt, & illius juſſu necatus: epiſtolas a viris Conſularibus ad Sertorium ſcriptas Pompejus ne lectas quidem concremari juſſit, ne novis indiciis novarum calamitatum auctor fieret. Ita Sertoriano bello an. 681. finis impoſitus eſt.

Poſt Craſſi in Oriente cædem, cum neque parem Pompejus, neque ſuperiorem Cæſar ferre poſſet, civile inter illos bellum exortum eſt. Fama tum erat æs alienum Cæſarem prope infinitum contraxiſſe, legibus ſolutum eſſe velle, largitione milites, magiſtratus, populi ſuffragia corrumpere, Dictaturam etiam affectare: unde Euripideum illud uſurpare interdum ſolebat, teſte Cicerone; *Si violandum eſt jus, regnandi cauſſa violandum eſt; aliis rebus pietatem colas*. Petebat a Senatu, ut abſens fieret Conſul; ſin minus, ut Galliam Ciſalpinam & Illyricum cum duabus legionibus retineret, ne inimicorum vel calumniis pateret vel inſidiis. Utrumque a Senatu negatum eſt: creati Conſules Lentulus & Marcellus; Gallia L. Domitio Proconſuli data. V. Pompejanum. Illius cauſſa.

Cæſar Romam infeſto agmine contendit. Flaminia, Piceno, Samnitibuſque potitus Pompejum fugat ex Italia, Africanum & Petrejum in Hiſpania ſpoliat exercitu, Maſſiliam per D. Brutum in deditio- VI. Et prælia.

tionem recipit ; Romæ init Dictaturam , deinde in Græciam transgressus quinque victorias de hostibus retulit : primam an. 705. de Pompejo ad Pharsalum ; alteram ad Alexandriam an. 706. de Ptolemæo & Ægyptiis, tertiam de Pharnace in Ponto; quartam ad Thapsum in Africa an. 707. de Juba & Scipione; quintam de Pompeji filiis an. 708. ad Mundam in Hispania. Ita triumphis quinque Cæsaris ex Gallia, ex Ægypto, Ponto, Africa, & Hispania civile bellum an. 709. cum Reipublicæ ruina restinctum est.

VII. Mutinense. Postquam Cæsar a conjuratis in curia confossus est alia ex aliis bella exorta sunt. Primum excitavit M. Antonius Consul , qui in funere Cæsaris plebem in patriæ liberatores commovit; nefarias leges per vim tulit : invasit Galliam Cisalpinam ; D. Brutum Mutinæ obsedit . Quare auctore Cicerone bellum a Senatu contra illum decernitur an. 710., missi ad liberandum Brutum ambo Consules Hirtius & Pansa , itemque Octavius adolescens, quem ex dodrante sibi hæredem Cæsar scripserat . Collatis signis victus quidem Antonius, sed cæsi ambo Consules; unde tres exercitus uni paruerunt Octavio, qui natus annos 20. Consulatum per vim extorsit , dumque Senatus tentat eum paulatim cogere in ordinem , cum Antonio & Lepido in patriam conspirat, unde Triumviratus extitit, & gravia subinde bella.

VIII. Philippense. A Triumviris cum multi Romani cives, tum Senatores 130. proscripti , e quibus præstabat Cicero , cujus caput & manus pro rostris affixa : deinde Romanus orbis trifariam divisus ; Oriens & Græcia Antonio, Lepido Africa, Italia & Occidens Octavio obvenit. Sex. Pompejo, qui classe plurimum valebat, Sicilia permissa : post, percussores Cæsaris Brutum & Cassium bello persequi Triumviri cœperunt ; ad Philippos (urbs erat in Macedoniæ & Thraciæ confinio ad radices Pangæi montis) pugnatum est. Utrinque cornua dextra vicerunt , utrinque direpta castra, Cassii ab Antonio, Octavii a Bruto; utrinque par clades erat , cum error fecit imparem . Cassius victus victum quoque Brutum ratus, mortem ul-

ultro sibi conscivit. Brutus altero quoque prælio haud multo post superatus, sua ipse manu occidit, & cum eo Reipublicæ spes omnis. Percussores Cæsaris intra triennium omnes sublati morte violenta; alii tamen alio mortis genere, quidam etiam eodem, quo Cæsarem confoderant, pugione seipsos interfecerunt.

In Italiam vix redierat Octavius, cum ipsi negotium fuit cum L. Antonio Triumviri fratre. Octavius militibus agros distribuerat: antiqui possessores ad optimates, maxime ad Antonium Consulem, confugere, eorum implorare opem. Flammas etiam incendio subdebat Fulvia M. Antonii uxor: caussa Cæsaris invisa populo; quare L. Antonium contra ipsum Imperatorem appellat: sed is viribus impar Perusiam an. 712. se recipit, ubi ab Octavio obsessus ad deditionem an. 713. compulsus est. IX. Perusinum.

Longe difficilior de Pompejo, qui Siciliam tenebat, victoria fuit. Cum oras Italiæ omnes infestaret, prohiberetque annonam, fremente populo, de pace primum juxta Puteolos an. 713. conventum est. Aderant Antonius, Cæsar, Pompejus: iis legibus sancita pax, ut præter Siciliam Pompejo Sardiniam & Corsicam Cæsar, Antonius Peloponnesum cederet. Tum placuit singulis ut quisque vicissim alios convivio exciperet. Dum apud Pompejum in nave Cæsar & Antonius ad mensam assident, Menodorus Pompejum clam admonet; *ut patris fratrisque necem ulciscatur: si funem, quo illigatur ancora, abscindi jubeat, penes ipsum fore orbis imperium.* Cui Pompejus, *Utinam*, inquit, *inconsulto me id peregisset Menodorus; nam Menodoro perjuro esse licet, Pompejo non licet.* Paulo post, quod Peloponnesum Pompejo non traderet Antonius, violatum est fœdus; bisque navali prælio an. 715. dimicatum: par utrinque & accepta & illata clades; sed Octavii naves ita ventis æstuque quassatæ sunt, ut Pompejo pateret Italia, si fortuna uti scivisset. An. 717. classis Octavii semel atque iterum tempestate vel dispersa vel demersa; tandem ingenti prælio, Agrippæ potissimum virtute, victus Pompejus in Asiam fugit, ubi jussu Antonii interfectus est: Lepidus, qui ex Africa in Siciliam trajecerat, privatus imperio, X. Siculum.

rio; ipsiusque legiones ad Cæsarem signa transtulerunt.

XI. Actiacum. Vix Pompejus victus erat; cum aliud bellum Octavium inter & Antonium exarsit. Erat cur alter alterum criminaretur. Ægre erat Antonio, quod Octavius & provincias tum Lepidi tum Pompeji usurpasset; & ex Italia, quæ utrique communis erat, milites unus conscriberet. Octavius cum multa alia, tum hæc potissimum in Senatu objecit Antonio: Pompejum a se dimissum ipsius jussu necatum; Artavasdem Regem Armeniæ per fraudem captum; repudiatam sororem Octaviam; Cæsarionem Cleopatræ filium in Cæsaris familiam adoptatum. Quare abrogatus Antonio Consulatus, bellumque verbo Cleopatræ, reipsa Antonio indictum est an. 721. Commisso apud Actium prælio navali an. 722. cum æquo Marte pugnaretur, refugientem temere Cleopatram Antonius sequitur, deserta pugna, in qua de orbis Romani imperio dimicabant. Parta victoria, Cæsar hostem insecutus in Ægyptum, equestri pugna ab Antonio victus est; pedestri paulo post victor exstitit; quare rebus desperatis, Antonius gladio, admota aspide Cleopatra, sibi mortem consciverunt. Is tandem bellorum civilium an. 723. exitus fuit, quo Octavius Cæsar rerum unus potitus est.

DIS-

DISSERTATIO SECUNDA.

PRÆLIA ROMANORUM.

CAPUT I.

Prælia a Regibus & contra Reges commissa.

CUM a finitimis populis connubia novo populo Romulus non impetrasset, extorsit. Consualibus ludis Sabinas aliasque virgines, quæ Romam spectandi studio confluxerant, capi jubet; de quo ut ad Sabinos aliasque civitates allatum est, continuo Cæninenses in agrum Romanum irrumpunt. Fit obvius cum exercitu Romulus, ann. Urb. 4.; hostes fundit fugatque, fusos persequitur, Regemque Acronem cum valida manu occurrentem obtruncat, sive singulari certamine, ut a Valerio & Plutarcho proditum est, sive tumultuaria pugna, ut tradunt Livius & Dionysius. Hosti cæso spolia detrahit, eaque vel ex ramis arboris, vel e feretro suspensa, ipse quadrigis invectus, indutusque purpura, si Dionysio credimus, in Capitolium detulit; cumque ad quercum Pastoribus sacram spolia appendisset, designavit Jovis templo fines, cognomenque addidit Deo. *Juppiter Feretri*, inquit, *hoc tibi victor Romulus Rex regia arma fero, quæ regibus ducibusque hostium cæsis me auctorem sequentes posteri ferent*. Ea erant opima spolia, quæ dux duci detraxisset. Tres tantum opima spolia Jovi Feretrio tulerunt: omnium princeps Romulus ex Acrone cæso: alter Cornelius Cossus an. Urb. 317. ex Tolumnio Fidenatium duce; tertius M. Marcellus an. 533. ex Viridomaro Gallorum Rege: quanquam opinatur Servius prima quidem spolia a Romulo fuisse Jovi dicata; sed altera Marti a Cornelio Cosso, tertia Quirino a Marcello.

I. Prælia Romuli contra Acronem.

Cæ-

II. Contra Tatium.

Cæninense prælium Sabinum excepit. A Sabinis legati primum missi ad Romanos, qui raptas virgines repeterent. At nihil cum impetratum esset, Tatius Sabinorum Rex 25. millia peditum, equites fere mille in prælium educit an. 5. Primum arx Romana Tarpejæ virginis proditione occupata est; deinde fusi primo impetu Romani, sed Romulus Jovi Statori votum nuncupat. Romani continuò aciem repetunt; utrinque pugnatur acriter, donec utraque pars prælio fessa discedit. Tum Sabinæ mulieres sparsis crinibus dirimere infestas acies; hinc patres; hinc viros orare, ne se sanguine nefando soceri generique respergerent: inter ambos Reges ictum fœdus est iis conditionibus, ut Sabini Romam demigrarent, & utrique regi par esset potestas, Urbs a Romulo *Roma*, cives a Quiribus (Tatii patria erat) *Quirites* dicerentur.

III. Horatiorum & Curiatiorum.

Orto Romanos inter & Albanos bello an. 84. Metius Suffetius Albanorum Dictator auctor est Tullo Romanorum Regi, ut ineatur aliqua via, qua absque multo utriusque populi sanguine discerni possit, uter imperet alteri. Erant in utroque exercitu tergemini fratres, nec ætate dispares, nec viribus, Horatii & Curiatii: hi apud Albanos, apud Romanos illi. Cum his agunt ambo Reges, ut pro sua quique patria ferro dimicent: nihil recusatur; tempus & locus convenit. Ictu fœdere tergemini arma capiunt; datur signum; concurrunt infestis armis, consertisque manibus, duo Romani alius super alium vulneratis tribus Albanis corruunt. Superstes Horatius forte integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox; quare capessit fugam, Curiatii insequuntur, ut quemque vulnus sinit. Ut vidit Horatius eos magnis intervallis insequentes, proximum invadit, & antequam alter alteri auxilio esse possit, unum & alterum, deinde tertium æquato Marte conficit. Hæc fere Livius.

IV. Tulli Hostilii. contra Vejentes.

Contra Fidenates & Vejentes bellum Tullus Hostilius gerebat an. 86. Metius Suffetius cum Albanis ex pacto fœdere socius aderat: ad Tyberim pugnatum est. Romani Vejentibus, Fidenatibus Albani oppositi. Metius, qui belli suscipiendi Fidenatibus aut suasor

aut

aut auctor fuerat, sensim cum suis ad montes succedit, & copias, ut tempus tereret, explicat, nudumque Romani exercitus latus hostibus exponit. Rem eques Tullo nunciat: is, ne Romani caderent animis, id suo jussu factum simulat, ut hostis simul & a fronte & a tergo cæderetur; quæ cum ordines obequitans identidem ipse iteraret, rediit Romanis animus, hostes fusi fugatique, pars undis periere. Sequenti die advocata concio est. Albani inermes juxta Regem constitere; inde Romanæ legiones, quæ sub amictu gladios gestare jussæ erant: tum Tulli Hostilii jussu Metius flagris fœde laceratus est, bigis humi raptatus, moxque discerptus; Alba diruta; cives Romam translati; nobiles inter patricios allecti; cætera plebs distributa in curias.

Pulsus ex Urbe Tarquinius ad Porsenam Clusinorum Regem an. 246. confugit; qui junctis copiis cum Octavio Mamilio (is Tarquinii gener erat) Romam infesto exercitu petit. Janiculum primo impetu occupat; tum ad manus cum Romanis ventum est: diu & acriter utrinque pugnatum. Tandem post multam cædem Romani, sauciis ducibus Valerio & Lucretio, in Urbem refugiunt; hostes a tergo magna vi instant: at Horatius Cocles primum cum Sp. Largo & T. Herminio, deinde iis etiam dilapsis solus illorum impetum ad pontem sublicium sustinet; *rem ausus*, inquit Livius, *plus famæ habituram ad posteros, quam fidei*. Ubi vero pontis extrema pars post tergum abrupta aditum in Urbem hostibus prohibuit, tum Horatius & armatus & femur trajectus sagitta sese projicit in fluvium, ad suosque pervenit incolumis. Armata ex ære statua in foro illi posita est; cumque e vulnere nonnihil claudicare, idque per jocum sive serio exprobraret nescio quis: *At ego*, inquit, *per singulos gradus admoneor triumphi mei*.

V. Horatii Coclitis contra Etruscos.

Dum Porsena Urbem obsidet, C. Mutius Cordus, cui *Scævolæ* cognomen postea fuit, in castra Etruscorum penetrat. Ad prætorium ut venit, Scribam Regis proceritate corporis & purpura insignem, ratus esse Regem, stricto ferro interficit: continuo comprehensus ad Regem ducitur, fatetur se ipsius occidendi caussa venisse, certum mori, sive res ex ani-

VI. Mutii Scævolæ contra Porsenam.

animi sententia succederet, sive secus. *Romanus sum civis*, inquit; *hostis hostem occidere volui*; *nec ad mortem minus animi est, quam ad cædem fuit: & facere & pati fortia Romanum est*. Dumque rex ignem minatur ut conscios proderet, ipse dexteram in foculum ultro injicit, tamdiuque ardere permisit, dum Porsena attonitus rei miraculo juvenem ab igne amoveri imperat, liberumque dimittit. *Tu vero*, ait, *abi in te magis*, *quam in me hostilia ausus*. *Juberem macte virtute*, *si pro mea patria ista virtus staret*: *nunc jure belli liberum intactumque dimitto*. Cui Mutius, *Quandoquidem*, inquit, *est apud te virtuti honos*; *trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ*, *ut in te hac via grassaremur*: *mea prima sors fuit*, *ceteri suo quisque ordine aderunt*. Sub hæc, dum quærit a suis Porsena, *qua ratione sibi a Romanorum caveret insidiis*? Respondit filius: *Non quærendum quomodo se contra illorum muniret insidias*, *sed quo pacto custodiis non indigeret*. Tum percontanti Regi, qui id fieri posset? *Si viros istos*, inquit *ex hostibus amicos feceris*: & continuo Porsena in Urbem de pace legatos misit, datique utrinque obsides.

VII. Clœliæ virginis. Tum Clœliæ virginis, quæ obses Porsenæ data erat, fertur insigne facinus. De nocte egressa custodiam, equum conscendit, & trajecto flumine rediit Romam: de quo cum quereretur Porsena; remissa quidem ad eum Clœlia est; sed a Rege vel parte obsidum, ex Livio, vel equo bellatore, ex aliis, donata fuit, a Romanis vero statua equestri. De qua in consolatione ad Marciam Seneca: *Equestri insidens statuæ in sacra via Clœlia exprobrat juvenibus nostris pulvinum adscendentibus*, *in ea illos urbe ingredi*, *in qua etiam fœminas equo donavimus*.

VIII. Posthumii Regillensis contra Tarquinios. Aliquanto post, Latium omne pro Tarquiniis adversus Romanos conspirat; ad Regillum lacum in agro Tusculano an. 258. pugnatum est: quo in prælio id singulare perhibetur, quod duces omnes singulari inter se certamine contenderint. Tarquinius Superbus, quanquam ætate jam & viribus gravis, Posthumium Dictatorem aggressus est, M. Valerius Publicolæ frater L. Tarquinium, Octavium Mamilium primum Ebutius Magister equitum, deinde T. Hermi-

minius Legatus. Tarquinius, in latere ictus, a suis receptus in tutum est; M. Valerius temere invectus in exulum aciem cecidit; Ebutio brachium trajectum, Mamilio percussum pectus & latus ab Herminio transfixum; Herminius ipse, dum Mamilii corpus spoliat, transfossus occubuit. In dextro cornu vicit Posthumius, in sinistro acre certamen erat variaque pugna; donec occiso Mamilio equites Romani dimissis equis in primam aciem advolant: tum undique facta fuga multaque cædes, & præda ingens capta est; e quadraginta Latinorum millibus vix decem millia domum rediere. Castorem & Pollucem pugnasse referunt Cicero, Dionysius, & Plutarchus; quod a Posthumio, ut suis animos adderet, excogitatum scribit Frontinus.

CAPUT II.

PRÆLIA

Contra Æquos, Vejentes, Gallos, & Samnites.

SABINI & Æqui a Romanis defecerant an. 296. Nautius contra Sabinos movit; adversus Æquos Minutius. Is in castris dum se præ metu continet, ab hostibus ita obsessus est, ut nec pugnare, nec inde egredi liceret: de quo ut Romam allatum, L. Quintius Cincinnatus Dictator ab altero Consule dicitur. Operi rustico tum ille intentus legatos ut vidit, togam e tugurio afferri jubet; continuo in hostes advolat; eorum castra noctu invadit. Tum Æqui ad preces versi hinc dictatorem, inde Consulem orare, ut inermes abire sinerent. Gracchum, Clodium, aliosque duces vinctos ad se Dictator adduci jubet; ipsosque & illorum milites sub jugum mittit. Præda omnis Quintii militibus cessit; Minucianis nihil datum: quos increpans Quintius, *Carebis*, inquit, *parte prædæ, miles, ex eo hoste, cui prope præda fuisti; & tu, L. Minuci, donec Consularem animum incipias habere, Legatus his legionibus præeris*. Paruit Minucius, & abdicato Consulatu ad exercitum Legatus mansit. Quintius peracto triumpho,

I. L. Quintii Cincinnati adversus Æquos.

ad boves redit die decimo quarto *triumphalis agricola; ut festinasse Dictator*, inquit Florus, *ad relictum opus videretur*: de quo eleganter Plinius l. 18. c. 18. *Quænam tantæ ubertatis caussa erat? Ipsorum tunc manibus Imperatorum colebantur agri; ut fas est credere, gaudente terra vomere laureato, & triumphali aratore: sive illi eadem cura semina tractabant, qua bella; ea denique diligentia arva disponebant, qua castra; sive honestis manibus omnia lætius proveniunt; quoniam & curiosius fiunt.*

II. A. Cornelii Cos. Cossi contra Tolumnium.

Par A. Cossi adversus Vejentes felicitas fuit, major etiam gloria. Ob cæsos a Tolumnio Legatos bellum ortum erat; trans Anienem pugnatum est an. 317. Dextrum cornu Vejentes tenebant, sinistrum Falisci, medii erant Fidenates. Mamercus Æmilius Dictator adversos Faliscos, contra Vejentes Quintius Capitolinus signa intulit; ante mediam aciem processit Magister equitum: cesserunt undique legiones Etruscæ; eques maxime resistebat. Suis Tolumnius Rex & verbis addebat animos & exemplo; quem regio habitu insignem ut conspexit Cornelius Cossus Tribunus militum: *Hiccine est*, inquit, *ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris; ego hanc mactatam victimam Legatorum manibus dabo.* Tum infesta cuspide in eum fertur; equoque dejectum in terram affigit, & detracta spolia caputque victor gerens terrore cæsi Regis hostes fundit. Dictator triumphum egit. Cossus quadrigis in Urbem invectus opima spolia in æde Jovis Feretrii alter a Romulo dono fixit. Est tamen cur Cossum tum fuisse Consulem suspicer: id enim & inscriptus spoliis titulus, teste Livio, præ se ferebat; & ea tantum spolia dicta sunt *opima*, quæ dux duci detraxisset.

III. T. Manlii Torquati contra Gallum.

In præliis adversus Gallos cum multorum virtus enituit, tum maxime T. Manlii & M. Valerii etiam tum juvenum. Ad Anienem an. 392. castra posuerant Galli, ex altera fluminis ripa Dictator T. Quintius Pœnus consederat: pons inter utrosque medius erat. Tum mira corporis proceritate Gallus in pontem processit, Romanorumque fortissimum ad singulare certamen provocat. T. Manlius ad Dictatorem pergit. *Si tu permittis*, inquit; *volo ego illi bel-*

belluæ ostendere me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex urbe Tarpeja dejecit. Tum Dictator, *Macte virtute, hac pietate in patrem patriamque T. Manli, esto: perge, & nomen Romanum juvantibus Diis præsta.* Armis continuo instructus ad pugnam progreditur. Ubi constitere inter duas acies, Gallus Manlii arma scutumque ingenti sonitu percutit; Manlius ipsi ipsius scutum elevat, hostique propior factus uno alteroque subinde ictu illum confodit, ipsique torquem detrahit, & collo induit cruore respersum; unde illi ipsiusque posteris honoris ergo *Torquati* cognomen inditum. Manlius a Dictatore & summis pro concione ornatus est laudibus, & corona aurea donatus: tantus hosti ex hac victoria injectus est terror, ut relictis de nocte castris discesserit.

IV. M. Valerii Corvini contra Gallum.

T. Manlii audaciam M. Valerius haud multo post æmulatus est. L. Camillus Consul, ut Gallos a populationibus arceret, an. 404. stativa in agro Pomptino delegerat: ubi cum stationibus quieti tempus tererent, Gallus & armis insignis & robore in medium processit; unumque e Romanis, qui secum ferro decernat, ad certamen poposcit. Tum M. Valerius Tribunus militum, Consulis sciscitatus voluntatem, in prælium descendit. Jam conferenti manum corvus repente in galea consedit, & os oculosque hostis rostro & unguibus appetit; donec prodigio territum Valerius obtruncat: at dum parat Gallum spoliare, utrinque concurrunt acies, suisque Consul Valerium ostentans, *hunc imitare miles*, ajebat, *& circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas.* Fusi victique Galli, Valerius decem bobus aureaque corona a Consule donatus; *Corvini* cognomen sibi suisque peperit.

V. T. Veturii contra Samnites ad Furcas Caudinas.

Nonnulla interdum clade Romanorum contra Samnites dimicatum est: at præ cæteris nobilis ea est, quam Pontius ad Furcas Caudinas an. 432. intulit. Non procul a Benevento saltus duo alti angustique sunt, montibus perpetuis inter se juncti: jacet inter eos satis patens campus, per quem medium iter est. Hic Pontius Samnitium dux castra quam occultissime locat: tum rumorem spargi jubet, Samnites Luceriam circumsedere, nec procul abesse quam vi

capiant. Consules T. Veturius Calvinus & Sp. Posthumius Albinus, ut Lucerinis quam primum opem ferrent, per Furcas Caudinas viam, quæ brevior erat, sequuntur; quo ut ingressi, alterum exitum arboribus & saxis, alterum Samnitium armis clausum reperiunt. Pontius patrem Herennium per literas semel atque iterum consulit: is primum filio auctor est, *ut Romanos omnes inviolatos dimittat*; deinde, *ut omnes ad unum interficiat; quo vel perpetuam cum Romanis tanto beneficio firmaret pacem, vel deleto tanta exercitu bellum multos in annos differret*. Neutra sententia probata Pontio est; omnes sub jugum mitti placuit. Nec dissensere Romani duces, quia nulla sive pugnæ sive fugæ spes erat: primum sexcenti equites obsides dati; deinde Consules prope seminudi sub jugum missi, tum alii duces; (ut enim quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ objectus) denique singulæ legiones. Postquam e saltu evaserunt, a Capuanis omni humanitatis officio excepti sunt; militibus commeatus, Consulibus sua insignia, fasces, lictores, arma, equi, vestimenta missa; at Romani dejectis oculis præ pudore adspexere neminem. De hac clade ut Romæ nunciatum est, clausæ continuo tabernæ, justitiumque in foro cœptum; lati clavi annulique aurei positi; ipsoque exercitu mœstior civitas: milites ducesque captorum habitu vultuque ingressi sero in Urbem, & in suis quisque ædibus ita se abdidit, ut nec postero die nec sequentibus diebus ullus in foro visus sit.

VI. L. Papirii Curforis contra Samnites.

Secundum hæc M. Valerius Corvinus Interrex Q. Publilium Philonem & L. Papirium Cursorem Consules creat. Ii de pace Caudina ad Senatum referunt, & Publilius Posthumii Exconsulis sententiam rogat; qui Senatui persuadet, ut tum ipse, tum alii fœderis cum Samnitibus sponsores, nudi vinctique dedantur Samnitibus: continuo & ipse abdicato Magistratu & reliqui fœderis sponsores traduntur fecialibus. Caudium omnes abducti, datique Samnitibus; sed ab iis non recepti, & vinculis solvi jussi in castra Romana liberata fide redierunt. Jam enim Consul uterque cum gemino exercitu venerat, Caudium Publilius, Papirius Luceriam: ad Caudium primo pugna-

pugnatum est, deinde ad Luceriam. Utrobique victi Samnites an. 433. & in eos a Romanis maxime ad Luceriam sævitum est: inermes juxta ac armati cæsi sunt, servi, liberi, puberes, impuberes, homines, jumenta; maxima pars prædæ ira militis corrupta; capta Luceria: Samnites ad septem millia sub jugum missi, quos inter Pontius erat; recepti equites, qui ad Caudium dati erant obsides; utrique Consuli decretus triumphus. Ita deletum est ad Furcas Caudinas contractum dedecus.

VII. Q. Fabi Rulliani contra Samnites.

Inter Romanos duces celebre Q. Fabii Rulliani ea ætate nomen erat, cujus victoriæ de Samnitibus duæ præ cæteris insignes memorantur: alteram etiam tum juvenis, alteram admodum senex retulit. L. Papirio, cui *Cursoris* cognomen fuit, tum Dictatori Q. Fabius Rullianus datus est Magister equitum. Incertis auspiciis in Samnium Dictator an 429. venerat; quare monitus a Pullario auspiciorum caussa Romam revertitur, simulque Magistro equitum denunciat ne se absente manum cum hoste conferat. Fabius tamen cum Samnitibus spe rei bene gerendæ conflixit. Isque prælii fuit exitus, ut viginti hostium millia eo die cæsa esse dicantur. Sub hæc in castra redit Papirius. Fabium continuo nudari paloque alligari jubet: cæteri duces omnisque exercitus orant Dictatorem, ne in juvenem & nobilitate & victoria florentem sæviat. Interim Fabius clam dilapsus Romam fugit; Senatus, & Tribunorum populi opem implorat. Romam paulo post Papirius advenit, & Senatus precibus repudiatis, Fabium prehendi jubet sedetque pro tribunali; cumque populus universus Tribunique plebis pœnam deprecarentur, & Fabius ipse ipsiusque pater Dictatura & tribus Consulatibus nobilis ad Dictatoris genua procumberent: tum Papirius facto silentio. *Bene habet*, inquit, *Quirites: vicit disciplina militaris; vicit imperii majestas. Non noxæ eximitur Q. Fabius; sed noxæ damnatus donatur populo Romano, donatur Tribuniciæ potestati. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam qua paulo ante exultabas victoria.* Hic ille est Q. Fabius, qui consul quinquies, ter Dictator, semel Censor, Princeps Senatus,

tribus triumphis clarissimus, primus e gente Fabia *Maximi* cognomen adeptus est.

VIII. Q. Fabii Rulliani senis contra Samnites. Nec minor jam senis gloria fuit, quam juvenis fuerat. Fabius Gurges ipsius filius re adversus Samnites male gesta in Urbem refugerat. De abrogando ipsi imperio frequens Senatus convenit: tum Fabius pater hanc filio deprecatus infamiam, si belli iterum gerendi facultas detur, Legatum se filio iturum pollicetur. Assensere omnes; quodque receperat, præstitit, & victoriam filio virtute sua peperit imbellis senex. Ubi enim ad pugnam an. 461. ventum est, Samnites pulsis Romanis Consulem invadunt; filii periculo commotus pater in medium se injecit agmen. Romani equites illius exemplo illuc tota acie incumbunt, nec frustra: Consul Consulisque pater liberati; fusi hostes; Pontius eorum dux captus; cæsa Samnitium viginti millia, capta quatuor; honor triumphi Fabio Gurgiti permissus, cujus currum pater equo insidens secutus est, *sibique summæ gloriæ duxit triumphantem filium comitari, quem ipse parvulum in triumphis suis gestaverat.*

CAPUT III.

Prælia contra Pyrrhum.

I. Lævini. PYrrhus Epirotarum Rex accitus a Tarentinis exercitum an. Urbis 474. in Italiam trajicit: habebat equitum tria millia, peditum vigint duo, sagittarios quingentos, elephantos viginti. Ut audiit Valerium Lævinum Romanum Consulem vastare Lucaniam, ad eum caduceatorem misit, *placeretne Romanis uti se disceptatore & judice*; cui Consul respondisse fertur, *populum Romanum neque disceptatorem Pyrrhum cupere, neque reformidare hostem*: ita Plutarchus. Continuo Lævinus adversus Pyrrhum movet, qui Pandosiam inter & Heracleam consederat. Is Romanorum exercitum comtemplatus; Megaclem appellans, *Megacle*, inquit, *ordo hic barbarorum barbarus non est*: tum mutato cum Megacle habitu in Romanos irruit. Romani Megaclem, Pyrrhum esse rati, post acre certamen perimunt, Pyrrhumque in acie ceci-

cecidisse clamitant: dum Pyrrhus nudato capite aciem obequitat, suosque voce & manu ad pugnam hortatur. Interea Romanorum equi elephantorum odorem non ferentes, sessores transversos egere, turbarunt ordines, omnia tumultu miscuere. Unde, *Romanos jam vincentes*, inquit Justinus, *inusitata ante elephantorum forma stupere primo, mox cedere prælio coegit*: quam victoriam cum Pyrrho gratularetur nescio quis; *si denuo*, subjecit Pyrrhus, *ita vicerimus, actum de nobis erit*: tum, *quam facile erat*, inquit, *orbis imperium occupare, aut mihi Romanis militibus, aut me Rege Romanis*! Florus. Ad Romam occupandam dum Pyrrhus properat, obviam processit cum exercitu T. Coruncanus, secutus est a tergo auctis copiis Lævinus; a quibus sibi metuens Pyrrhus, *hydræ instar*, ait, *Romanorum legiones cædendo renascuntur*; deinde pugnam fugitans captivos Tarentum reduxit.

Missi sub hæc de captivis redimendis ad Pyrrhum Legati C. Fabricius & Q. Æmilius. Captivos Fabricii fidei Pyrrhus credidit ea lege, ut illos, pacem si repudiaret Senatus, ad se remitteret. Romam venit Cyneas, de ineundo fœdere in Senatu actum est, sed discussa auctore Appio Cæco pacis consilia, iterumque ad arma ventum est. Ad Asculum dimicatum est an. 475. Romanis transmittendi fluminis potestatem fecit Pyrrhus, ut æquis utrinque viribus certaretur. Romanorum equitatus elephantorum metu actus est in fugam; vicerunt pedites. Consul Decius avi patrisque exemplo se devovit; cæsa Romanorum quinque millia, hostium viginti; si Eutropio & Orosio credimus. Pyrrhus ipse vulneratus Tarentum victo similis discessit. Tum venit ad Fabricium Consulem vel Timochares, ut scribit Gellius, vel Nicias, ut vult Zonaras, petitque ab eo præmium, si Regem veneno enecet. Fabricius Pyrrhum continuo monet, ut sibi ab amicis caveat. Epistola erat hujusmodi: *C. Fabricius & Q. Æmilius, Consules Romani, Pyrrho Regi salutem. Videris neque in amicis, neque in hostibus judicandis felix. Etenim lectis nostri ad te literis cognosces, bonis te & justis viris bellum facere; malis & injustis credere. Neque vero hæc tibi in tuam*

II. Decii.

gratiam indicamus; sed ne tuus casus calumniam adversus nos excitet, & videamur bellum, cum virtute non possemus, fraude confecisse: hæc Plutarchus. Paulo aliter Gellius: *Communis exempli & fidei caussa visum est, uti te salvum velimus, ut esset, quem vincere possimus.*

III. Curii. Evocatus in Siciliam Pyrrhus prælia aliquot secunda adversus Pœnos fecit: unde reversus in Italiam an. 478. tertium cum Romanis conflixit. Ad Beneventum M. Curius consederat: in hunc Pyrrhus, priusquam Collega subveniret, fortissimos quosque milites immisit. Curius eductis copiis primam adortus aciem, multis cæsis, captisque aliquot elephantis, terrorem Græcis incussit. Tum aperto Marte undique certatum est; in uno cornu acti in fugam Græci, in altero belluarum impetu Romani. Ut ad castra perventum est, Romani ex locis editis in elephantos undique tela conjecere; belluæ confixæ telis fuga retro per suos deferri, turbareque ordines: quæ res Romanis & de Pyrrho victoriam dedit & orbis imperium. *Eædem feræ*, inquit Florus, *quæ primam victoriam abstulerant, secundam parem fecerant; tertiam sine controversia tradidere*. Cæsa hostium ex Eutropio 23. millia, 33. ex Orosio; capti elephanti quatuor, hostes mille trecenti.

CAPUT IV.

Prælia contra Carthaginienses, bello Punico primo.

Prælia contra Pœnos. I. Appii Claudii. UBI a Senatu decretum est, ferendum Mamertinis auxilium, Appius Claudius cum classe Messanam missus est. Is in urbem ut appulit, Mamertinis persuadet, ut Annonem, qui a Pœnis arci præfectus erat, accerserent. Venit Anno, & a Romano milite comprehensus in carcerem conjicitur. Tum Carthaginienses caduceatorem mittunt, qui jubeat Romanos & urbe & insula intra certum tempus excedere; cumque non parerent Romani, Messanam continuo an. 489. obsident. Claudius reditum in Italiam simulat, & Messanam de nocte reversus, Hieronis, qui Pœnis auxilio venerat, castra aggreditur; eumque ea celeritate vicit, ut ille fateretur *prius se vi-*

victum, quam hostem vidisset. Claudius relicto Messanæ præsidio, in Italiam redit; primumque de Pœnis agit triumphum.

Post Claudii triumphum summam in bello Punico laudem C. Duillius an. 493. adeptus est. Classi Romanæ præfectus erat Cn. Cornelius Asina. At is Liparæorum oppidum dum invadere per insidias tentat, in portu conclusus, Carthaginiensibus vel deditionem fecit, ut scribit Polybius; vel a Pœnis simulato colloquio captus est, ut tradit Florus: de quo ut audit C. Duillius, qui terrestribus copiis præerat, ad classem illico trajicit: Erat illa quidem rudi adornata artificio, sed ferreis manibus sive *corvis* instructa, quibus & alienas naves invadere facilius, & firmiore vestigio pugnare possent. In eum Annibal dux hostium triginta naves immittit, quæ corvis illigatæ a Romanis captæ sunt, quinquaginta aliæ demersæ, cæteræ fugatæ. Victus Annibal Carthaginiensium Senatum adiit, dissimulata fuga, omnesque interrogat, *pugnandumne*, *an secus*; Cunctis ut pugnaret acclamantibus; *feci*, inquit, *& victus sum*. Sic pœnam crucis effugit: *puduit quippe punire, quod ipsis auctoribus factum esset*; ita Aurelius Victor. C. Duillius ingenti plausu Romæ exceptus maritimum primus egit triumphum: qui, ut ait Florus, *non contentus unius diei triumpho, per vitam omnem, ubi a cœna rediret, prælucere funalia & præcinere sibi tibias jussit, quasi quotidie triumpharet*. II. C. Duillii.

Nullius laus in eo bello major quam Attilii fuit, qui Pœnorum duces maritima pugna semel, terrestribus sæpius superavit. Erant in Romana classe an. 498. naves 330. in Punica 350. Romanis præerant ambo Consules, L. Manlius & M. Attilius Regulus; Pœnis Amilcar & Anno. Propositum Romanis erat Carthaginem belli caput petere; Pœnis navali prælio decernere. Primum fugam Pœni simulant, deinde signo ab Amilcare dato Romanos invadunt: paribus diu viribus certatum est, alii enim alia laude præstabant. Pœni navium celeritate & usu rei nauticæ, Romani pugnandi audacia & corvorum apparatu. Tandem fugato Amilcare, victoria penes Romanos stetit. Amissæ naves 24. hostium, 30. demer- III. M. Attilii Reguli.

merſæ, captæ 63. Claſſem dum reficit Amilcar, Annonem ad Romanos mittit, ut eos ab Africa ſpe pacis prohiberet: quem cum retinendum clamitarent Romani milites, quod Cornelium Conſulem Pœni pari fraude cepiſſent; *Si iſtud*, inquit, *feceritis*, *Afris nihilo jam præſtantiores eritis*: qua adulatione evaſit incolumis. Romana interim claſſis Clypæam Africæ oppidum appulit: capta Clypæa aliæque urbes bene multæ, qua vi, qua deditione occupatæ; caſtella trecenta direpta, mancipiorum viginti millia ad naves abducta. Tum Romam cum victrici claſſe Manlius redit, manſit in Africa Attilius.

IV. M. Attilii. Reguli. Adverſus Attilium tres a Penis creati duces, Aſdrubal, Boſtoarus, & Amilcar. Ii, dum Adin oppugnat Attilius, copias educunt: pugna commiſſa; ſed loco ita incommodo, ut Attilii induſtria nec equi Pœnis uſui fuerint, nec elephanti. Victi itaque Pœni, cæſa millia octodecim, quinque millia capta & octo elephanti; ut refert Eutropius. Sub hæc octoginta duo oppida dedita ex Oroſio, ducenta ex Aurelio Victore, centum urbes ex Euſebio, cumque Carthagini jam immineret Attilius, ſcripſit ad Senatum, *ſe metu obſignatas habere portas Carthaginis*.

V. M. Attilii Reguli. Inter hæc miſſi à Carthaginienſibus, qui militem in Græcia mercede conducerent. Omnibus præfectus eſt Xantippus Lacedæmonius, vir militiæ peritiſſimus. Is Carthaginienſes e tumulis in planitiem deduxit; inſtructaque acie Romanos adortus, equitatum vertit in fugam an. 499. triginta millia ex Eutropio, viginti ex Oroſio occidit, quindecim capit una cum Imperatore Regulo; quingenti tantum Romani capti, ſi Polybio & Floro credimus. Reguli virtus in calamitate magis quam in victoria enituit, de quo poſtea.

VI. L. Cæcilii Metelli. Poſtqam Romana res & Attilii clade & duobus naufragiis afflicta eſt, Aſdrubal Carthaginienſium Imperator Lilybæum appulit an. 502. Habebat in exercitu elephantos centum triginta, equitum peditumque triginta millia: ad Panormum, ubi erat L. Cæcilius Metellus, caſtra ponit. Cæcilius intra muros de induſtria ſe continet, manumque expeditam in foſſis collocat, quæ beſtias telis obruat; nec eum ſpes fefellit: dum enim rectores belluarum in primam

mam aciem irrumpunt, belluæ telis, haſtis, piliſque confoſſæ in ſuos ſævire cœperunt. Tum Metellus eductis copiis latera hoſtium invadit, eoſque magna ſtrage fugat; capti elephanti ſex & viginti ex Eutropio, 60. ex Diodoro, 104. ex Oroſio: occiſa Carthaginienſium viginti millia; elephanti 26. cæteri per Italiam deducti jucundum Italicis gentibus ſpectaculum præbuerunt.

Hanc victoriam gemina clades excepit an. 504. altera Claudii Pulchri, Junii Pulli altera; quorum utrique ob neglecta auſpicia data crimini eſt. Adherbalem nec opinantem cum opprimere vellet Claudius, auſpicia de more petiit; quodque pullos non exire de cavea Pullarius nunciaſſet, in mare projici imperat. *Bibant*, inquit, *quia eſſe nolunt*. *Qui riſus*, ut ait Cicero, *claſſe devicta multas ipſi lacrymas, magnam populo Romano cladem attulit*. Ad Drepanum pugnatum eſt. Initio anceps aliquandiu fuit prælii exitus; tandem peritia remigum & Adherbalis fortitudine res Pœnorum ſuperior fuit; Claudius cum 30. navibus aufugit. Naves ſeu captæ ſeu demerſæ 73. ex Polybio, 90. ex Oroſio, 117. ex Diodoro; octo Romanorum millia cæſa, viginti amiſſa: ſi Oroſio credimus. VII. Claudii Pulchri.

Eo etiam triſtior Junii clades fuit, quod abſque pugna victus ſit. Iis, qui Lilybæum obſidebant eodem anno, ferebat annonam, cum navibus longis 120. onerariis 80. aliiſque 60. cum illi occurrit miſſus ab Adherbale Carthalo. Junius pugnam committere non auſus, naves in loca aſpera ſenſim ſubducit: ubi orta tempeſtate, fluctibus & ſaxis ita afflicta claſſis eſt, ut ne tabula quidem, quæ uſui eſſe poſſet, ſuperfuerit: ita Polybius, a quo nonnihil Diodorus diſſidet. VIII. Junii Pulli.

Romanam rem his cladibus pene perditam reſtituit an. 511. Lutatii Catuli diligentia & felicitas: quo auctore decretum eſt, ut pro facultatum modo ſinguli vel bini vel terni unam quinqueremem adornarent. Ita naves aut 200. ex Polybio, aut 300. ex Eutropio inſtructæ ſunt: ad Ægades inſulas dimicatum eſt. Romanis Lutatius præerat, Pœnis Anno. Ea fortitudine & audacia a Romanis inita pugna eſt, IX. Q. Lutatii Catuli.

ut primo impetu naves Pœnorum 50. vel fractæ sint vel demersæ, 70. captæ, reliquæ fugatæ, decem millia hostium interfecta; ita Polybius: sed cladem more suo auget Orosius, qui Punicas naves 63. captas numerat, mersas 125. cæsa hostium millia 14. & 32. capta. Fugato Annone, summa rerum a Pœnis permissa est Amilcari, cui pacem petenti iis, quas diximus antea, conditionibus Lutatius indulsit.

CAPUT V.

Prælia contra Carthaginienses, bello Punico secundo.

I. Contra Annibalem. P. Cornelii Scipionis ad Ticinũ.

INter duces Romanos, qui ab Annibale victi sunt, principem locum obtinet P. Cornelius Scipio, & relatis postea in Hispania victoriis, & Africano filio clarissimus. Is ad Ticinum amnem, qui in Padum influit, an. 535. occurrit Annibali: uterque de nocte cum equitibus & jaculatoribus dum ad castra hostium speculanda tendit, alter alteri fit obvius: constitit utrinque agmen, ad manus continuo ventum est. Anceps aliquandiu certamen fuit; fusi tandem Romani, gravique vulnere confossus Scipio, quem ut filius etiam tum adolescens ab hostibus circumventum vidit, suos illico turmales hortatur, ut Consuli opem ferant: cumque illi cunctarentur, in circumfusos hostes ipse irruit, patremque liberat. Præsenti ereptus periculo Scipio filium salvatorem suum palam salutavit, & triplici donandum corona pronunciavit; *quod & Civem, & Imperatorem, & Patrem servasset.*

II. Sempronii ad Trebiã.

Victus ad Ticinum Scipio Placentiam versus proxima nocte discessit. Annibal trajecto Pado aciem ad pugnam instruit: tum duo Gallorum millia ad ipsum deficiunt. Defectionem cæterorum veritus Scipio tacito agmine ad Trebiam flumen abiit: huic venit auxilio, rebus in Sicilia bene gestis, Collega Sempronius. Cornelius rem trahi malebat; Sempronius fusa hostium manu ferocior pugnam cupiebat. Erant in castris pedites Romani ad 16. millia, socii ad 20. equites ad 4. millia: habebat Annibal peditum 20. millia, decem equitum. Is Magonem fra-

trem cum equitibus mille & totidem peditibus in insidiis locat: tum Sempronium ut alliciat ad pugnam, Numidas equites Romanorum portis obequitare jubet. Sempronius avidus pugnæ primo equitatum, deinde pedites educit; at refugientes Numidas dum insequitur per aquas, occurrit a fronte Annibal, instat a tergo cum suis Mago. Immota aliquandiu acies stetit; sed cædes & fuga mox facta undique. Decem Romanorum millia perrupta hostium acie Placentiam se receperunt; alii dum castra repetunt, pars hausti fluctibus pars ab hostibus cæsi an. 535. Haud multo post, adversus Sempronium duodecim peditum millia, equitum quinque ad Placentiam ducit Annibal; nec certamen detrectat Sempronius. Primo congressu vincunt Romani; at hostium castra dum temere oppugnant, Annibal, emissis dextra lævaque equitibus, ipse cum peditum robore e castris erupit. Atrox cum orta pugna est: sed nocte diremta, & pari utrinque clade discessum est.

Annibal superato Apennino, ut ad Trasymenum lacum prope Perusiam pervenit, locum ibi offendit aptum insidiis. Inter montes geminos angusta via est, deinde paulo latior patescit campus, tum colles assurgunt. Ibi castra in aperto locat Annibal, ubi ipse cum Afris Hispanisque consedit. Baleares levemque armaturam post montes, equites ad fauces saltus constituit, ut ubi intrassent Romani, omnia clausa essent, equitatu, lacu, ac montibus. Romanis præerat C. Flaminius Consul iterum, homo plebejus, ingenio ferox, consiliisque præceps. Is patribus cum se invisum sciret, nullo peracto sacrificio in provinciam abiit an. 536. cumque paulo ante pugnam nunciaret signifer signa loco suo convelli non posse; *Num literas quoque a Senatu affers*, inquit, *quæ me rem gerere vetent? abi, nuntia, signum effodiant; si ad convellendum præ metu manus obriguerunt*: cumque Pullarius prælium differret, quod pulli non vescerentur; *Præclara*, inquit, *auspicia, si esurientibus pullis res geri potuisset, saturis nihil geretur*: ita Cicero. Sub hæc inexploratis locis in montium angustias se conjecit Flaminius; quem ut

III. Flaminii ad Trasymenum.

lacu

lacu montibuſque clauſum vidit Annibal, dat ſuis pugnæ ſignum, undique irruunt Pœni. Pugnatum eſt a Romanis acriter, dum aut viam aperire ferro, aut fortiter mori ſatagunt; tantaque contentione ardoreque animorum trium horarum ſpatio dimicatum eſt; ut terræ motum, quo nonnullæ urbes everſæ ſunt, nemo pugnantium ſenſerit. Circa Flaminium acrior pugna erat, & ipſe quacunque in parte premi ac laborare ſuos videret, ferebat opem; cum Inſuber (Ducario nomen erat) illum ex armis & facie agnoſcens, *Conſul*, inquit, *hic eſt, qui legiones noſtras cecidit; jam ego hanc victimam Manibus peremtorum fœde civium dabo*: ſubditiſque equo calcaribus per confertiſſimam hoſtium turmam impetum facit, obtruncatoque prius armigero, Conſulem lancea transfixit. Inde fuga undique fieri cœpta eſt. Romanorum quindecim millia cæſa, ſex millia capta, decem millia ſparſa per Hetruriam fuga Romam diverſis itineribus petiere.

IV. Q. Fabii Cunctatoris. Annibalem victoriis exultantem cunctando repreſſit Q. Fabius, qui ſub Flaminii clade Dictator an. 536. appellatus eſt. Is per alta loca agmen ducere, in caſtris continere militem, impetus Annibalis levibus præliis retundere; certus illius fraudes & vim omnem conſilio & conſtantia eludere, licet Magiſter equitum Minucius illius tarditatem carperet. Interim rediturus Romam Fabius precatur obnixe Minucium ne ſe abſente cum Annibale prælium committat; at ille pugnæ impatiens, hoſtes aggreſſus ſex millia cecidit. Quare, agente Tribuno plebis, plebiſcitum Romæ invito Senatu factum eſt, quo jus Magiſtri equitum cum jure Dictatoris æquaretur. Deinde duas in partes deſcriptus eſt exercitus, altera Minucio attributa, Fabio altera. Suos in planitiem deduxit Minucius, in montibus ſe Fabius continuit: paulo poſt Minucium aggreditur Annibal, certaque jam erat Romanorum clades; cum Fabius, *O Dii immortales*, inquit, *quanto celerius quam timui, ſerius tamen quam cupivi, perdidit ſe Minucius! Nunc milites, ſi quis meminit M. Minucii, properate; vir enim eſt egregius & amans patriæ. Aliud jurgandi ſuccenſendique tempus erit; nunc ſigna extra vallum* pro-

proferte, victoriam hosti extorqueamus, confessionem erroris civibus. Ut descendentem e collibus Fabium conspexit Annibal, receptui cecinit, dum diceret *a se Minucium, se a Fabio victum; eamque nubem, quæ sedere in jugis montium solita sit, tandem cum procella imbrem dedisse*. Liberatus Minucius ad castra Dictatoris cum suis properat, signaque ante ipsius tribunal constitui jubet. *Parentibus*, inquit, *meis, Dictator, vitam tantum debeo: tibi cum meam salutem, tum omnium horum. Duplicem victoriam obtinuisti; virtute de hostibus, consilio & humanitate de Collega*: ita Livius.

Dictatori Fabio sublecti sunt Consules duo L. Æmilius Paulus & M. Terentius Varro; alter alteri, ut generis nobilitate, ita rei militaris scientia longe inferior: Æmilius jam Consulatu & triumpho nobilis erat. Terentius, plebejus homo, popularibus artibus ad honores irrepserat; qui ut Consulatum adeptus est, cum nobiles omnes, tum maxime Fabium Maximum carpere instituit: *bellum in Italiam accersitum a nobilibus, hæsurumque diu in Reipublicæ visceribus, si plures Fabios imperatores haberet*. Ante discessum, Æmilium monet Fabius, *ne cum Annibale dimicet, Collegæ obsistat*. Paruit quidem Æmilius, sed frustra: ut enim ad Cannas ventum est, Varro penes quem eo die imperium erat, nihil consulto Collega an. 537. pugnæ signum proponit. Consules cornua tenuerunt, Terentius lævum, dextrum Æmilius; Servilio media acies tuenda data. Annibal Gallis Hispanisque Asdrubalem in lævo cornu præficit, Numidis in dextro Maharbalem, ipse cum Magone fratre mediam aciem tenuit. Numerus peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum; Romanis peditum erant 80. millia, equitum novem: ita locati erant, ut splendor solis & pulvis, qui plurimus ibi esse solet, Romanorum ora verberarent. Clamore sublato initum prælium est; fusi Romani equites: pedestris pugna longe acrior. Dum ingentibus animis utrinque dimicatur, Numidæ perfugium simulant, & in mediam aciem recepti in Romanorum terga sævire cœperunt: unde tumultus, pavor, & fuga. Terentius

V. Terentii Varronis ad Cannas.

Varro cladis auctor cum 50. equitibus Venusiam fugit, septem millia in minora castra, duo millia in oppidum Cannas. Cæsa sunt 40. millia peditum, 2700. equites, pari prope civium sociorumque numero: in his Consulum alter Æmilius, duo præcedentis anni Consules, Quæstores duo, Tribuni militares 21., multi & Prætorii & Ædilitii, 80. præterea Senatores; capta tria millia peditum, equites trecenti, *nullusque superfuit*, inquit Livius, *nisi quem hostis cædendo fessus reliquit*. *Documenta cladis fuerunt* ex Floro, *cruentus aliquandiu Aufidus, pons de cadaveribus jussu Ducis factus in torrente Gello, duo modii annulorum Carthaginem missi*. Sunt tamen, qui unum modium; sunt etiam qui tres modios missos fuisse velint, ut Valerius & Eutropius.

Sub prælii exitum dum cæteri duces gratulantur Annibali, suadentque ut aliquid temporis quieti daret; contra Maharbal auctor est, ut quamprimum Romam petat: *die quinto*, inquit, *in Capitolio epulaberis; sequere cum equite, ut prius venisse te, quam venturum sciant*. Annibal, *voluntatem se laudare Maharbalis*, ait; *ad consilium pensandum temporis opus esse*: tum Maharbal, *non omnia nimirum eidem dii dedere, vincere scis, Annibal, victoria uti nescis*. Mora ejus diei urbi atque imperio saluti fuit. Auctor etiam est Livius, cum posthac Cannarum veniret in mentem Annibali, suam hac voce negligentiam incusare solitum, *O Cannæ, Cannæ!* quod etiam usurpasse dicitur tum, cum aliquanto post ad Urbem instructas acies fœda tempestas semel atque iterum diremisset; apud Deos conquestus, *potiundæ urbis Romæ modo mentem sibi non dari, modo fortunam*. Duo etiam illi tum ægre fuerunt; alterum, quod dum ad Urbis mœnia armatus ipse consideret, milites sub vexillis in Hispaniæ supplementum missi sint; alterum, quod per eos dies ager, in quo ipse castra haberet, non minori, quam si abiisset, pretio venierit. Id vero adeo superbum ipsi visum est, ejus soli, quod bello ceperat, inventum Romæ esse emtorem, ut vocato præcone tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum erant, venire jusserit: at, qui eas emeret, invenit neminem.

Ge-

Gemina subinde clades illata est Pœnis; altera ad Beneventum, ad Metaurum flumen altera. Beneventum jussu Fabii occupaverat Sempronius Gracchus, Anno ad Calonem fluvium cum 17. millibus Pænorum consederat. Gracchus volones suos spe libertatis ad prælium accendit; qui caput hostis retulisset, continuo liberum fore; qui loco cessisset, in eum se servili supplicio animadversurum. Postero die ad Prætorium volones conveniunt, prælium conseritur ann. 539. quatuor horis dubia victoria fuit, quod capita hostium, pretia libertatis facta, propugnantes retardarent; quare Gracchus capita projici jubet, hostemque invadere, *testatam jam esse virtutem, non dubiam strenuis viris fore libertatem*: cumque incertus esset etiam tum prælii exitus, pronunciat Gracchus, *Nihil esse cur libertatem sperarent, nisi fusi hostes fugatique essent*. Unde tanta vi in hostes irruunt, ut fuga undique hostium fieri cœpta sit. Duo tantum millia per avios colles dilapsa, cæteri vel cæsi sunt, vel capti. Gracchus volones omnes liberos esse jussit. VI. Sempronii Gracchi ad Calonē.

Hanc cladem longe gravior excepit. Ambo Consules hostibus obviam ire jussi, Annibali C. Claudius Nero, Livius Salinator Asdrubali, qui cum ingenti exercitu fratri veniebat auxilio. Non procul a Senis aberat Asdrubal, cum Claudius qui jam Annibalem justo prælio vicerat, occisis Pœnorum octo millibus, educit equites mille, peditum sex millia; jubetque legatis ut eædem in castris & vigiliæ & stationes agerentur: ipse magnis itineribus ad Collegam tendit. Ne quid vero Asdrubali de adventu alterius Consulis suboleat, Tribunus Tribunum, eques equitem, peditem pedes apud se noctu excipit. Ut illuxit, signum pugnæ proponitur, cornu dextro præerat Claudius, Livius sinistro. Oppositus erat Livio Asdrubal, Claudio Galli & Ligures. Gallos fudit Claudius: inter Livium & Asdrubalem inita est atrox pugna; tum Claudius cohortes aliquot e dextro cornu subducit, & mira celeritate incurrens in sinistrum hostium latus suis peperit victoriam. Asdrubal & Imperatoris & militis munere egregie perfunctus concitato equo se in Romanam cohortem immisit; ubi, ut *Amilcare patre & Annibale fratre dignum* VII. C. Claudii Neronis & Livii Salinatoris ad Metaurum.

erat, pugnans cecidit. Cæſa ſunt, ut tradit Polybius, Pœnorum decem millia; ſi Livio credimus, quinquaginta ſex; capta quinque, redditaque Pœnis æqua Cannenſi clades. Poſtero die cum nunciatum eſſet Livio Gallos ſine duce, ſine ſignis fugere; ſi una equitum ala mittatur, poſſe deleri: *ſuperſint*, inquit, *aliqui nuncii & hoſtium cladis & noſtræ virtutis.* Nero eadem nocte citatiore, quam venerat, agmine caſtra repetit, caputque Aſdrubalis ante ſtationes hoſtium projici jubet, captivoſque Afros partim vinctos ut erant oſtendi, partim ſolutos ire ad Annibalem; qui & publico & domeſtico luctu afflictus *agnoſcere ſe fortunam Carthaginis* dixiſſe fertur. Decretus utrique Conſuli triumphus; quos inter ita convenit, ut Livius (cujus in provincia res geſta erat) quadrigis in Urbem proſequente exercitu, Claudius equo ſine milite inveheretur. *Ita conſociatus utrique triumphus glorioſus fuit*, inquit Florus: *ſed ejus magis gloriam auxit, qui tantum honore ceſſerat Collegæ, quantum illi & nobilitate & merito anteibat.*

VIII. In Hiſpania L. Marcii contra Aſdrubalem.

Poſt Scipionum in Hiſpania cædem, Romana res duorum juvenum virtute reſtituta eſt. Alter L. Marcius fuit Romanus eques; alter P. Cornelius Scipio Publii filius. L. Marcius juvenis impiger, & ad omnes militiæ artes a Cn. Scipione edoctus, poſt cæſos duces, Romanos milites alios e fuga revocat, alios e præſidiis educit; junctiſque cum T. Fontejo Scipionis Legato viribus dux militari ſuffragio eligitur. Sub hæc, Aſdrubal Giſgonis filius ad delendas belli reliquias an. 541. Iberum tranſit: at Romani milites a luctu in furorem verſi, imperatorum ulturi cædem, in hoſtem irruunt. Acti in fugam primo impetu Pœni, dum mirantur unde repente Romani & exercitus & dux extitiſſet; fœdaque eorum cædes fuiſſet, niſi Marcius receptui dediſſet ſignum. In caſtra ut Marcius rediit, omnia apud hoſtes neglecta eſſe comperit, ſuiſque perſuadet, ut de nocte bina hoſtium caſtra invadant. Ad propriora caſtra continuo itum eſt: nulla ſtatio erat pro portis, nullæ in vallo cuſtodiæ. Romani, pars portas occupant, ne quis eſſet fugæ locus, pars in caſtra irrumpunt: hoſtes cæſi ad unum omnes. Marcius rei

bene

bene gestæ famam prægressus, eadem nocte alia castra oppugnat. Atrox intra portas prælium fuit; sed cruenta Romanorum scuta & indicium alterius cladis & terrorem hostibus objecerunt, factaque undique & fuga & fugientium cædes. Ita Pœni una nocte & geminis exuti castris, & ad 37. millia cæsi. Magnum subinde apud omnes fuit L. Marcii nomen.

IX. P. Scipionis contra Asdrubalem ad Bætulam.

Duæ etiam P. Scipionis insignes de Asdrubale in Hispania victoriæ memorantur, altera ad Bætulam, ad Salpiam altera. Capta nova Carthagine, nobiles Hispanos & humanitatis & liberalitatis fama ad partes suas Scipio allexit, quorum auctus auxiliis movit adversus Asdrubalem. Is ad Bætulam urbem erat an. 544. qui ut sensit adventare Romanos, copias in tumulum recipit, inde fluminis ripa, hinc alta crepidine munitum. Romani nihil loci asperitate territi, tumulum magno impetu invadunt, dum Scipio a lævo cornu, a dextro Lælius nuda hostium latera petunt. Perierunt hostium octo millia, decem peditum capta, duo equitum. Asdrubal ante pugnam fuga dilapsus est; Hispani omnes sine pretio dimissi; Afri venditi; Massiva puer, Massinissæ nepos, ornatus muneribus ad avunculum cum honore remissus: præda omnis permissa militi.

X. P. Scipionis contra eundem ad Salpiam.

Victus Asdrubal 70. peditum, 4. equitum millia armat an. 547. Scipio habebat sub signis 45. peditum millia, tria equitum ex Romanis, ex sociis, ex barbaris. Primo concursu fusi in omen victoriæ Pœni; deinde commissa ad Salpiam pugna, victi & Romanorum virtute & Scipionis prudentia: qui & ordinem aciei mutavit præter expectationem hostium, & suos pastos in aciem eduxit, pugnamque de industria extraxit in multam diem, ut hostes & jejuni, & fessi labore, æstu, fame deficerent. In castra refugerunt Pœni: sed deficientibus sociis, cum suis fugit Asdrubal, clausoque Bœotis transitu, flectit ad Oceanum: sed quod a tergo & a lateribus instarent Romani, cum septem millibus in proximos colles evasit. Unde suorum defectionem veritus ipse relicto exercitu nocte Cades profugit. Milites partim ad Romanos transierunt, partim fuga in vi-

cinas civitates dilapsi, alii alio: ita ejecti ex Hispania Carthaginienses.

XI. In Africa P. Scipionis contra Syphacem.

Major etiam in Africa fuit P. Scipionis felicitas, ubi Pœnos illorumque socios tribus ingentibus præliis devicit. Carthaginiensibus venerat auxilio Syphax Mauritaniæ Rex cum peditum 50. millibus, 10. equitum. Aderat etiam Asdrubal cum 30. millibus peditum, equitum tribus. De pace facienda dum agitur, missi sæpe utrinque legati, & inter eos a Scipione calonum loco primi ordinum milites, qui aditus omnes formamque castrorum curiosius inspicerent. Ut accepit Scipio castra vel lignea esse vel contexta arundine, pacis conditiones repudiat, & adversus hostes movet an. 550. Lælius & Massinissa Syphacis castra, ipse Asdrubalis oppugnat: gemina simul castra incendio absumta sunt; cæsa vel hausta flammis 40. hostium millia, sex millia capta, signa militaria 178. Senatores multi, elephanti sex: hæc Polybius & Livius.

XII. Contra eosdem.

Post cladem Asdrubal novum in urbe agrisque delectum habet, quatuor Celtiberorum millia mercede conducit; redit cum novis Numidarum copiis Syphax. Uterque exercitus triginta ferme millium armatorum erat: ad Magnos Campos (loco id nomen erat) eodem anno pugnatum est. Pœni iterum fusi fugatique sunt; Celtiberi ad internecionem cæsi: continuo Lælius & Massinissa jussi sunt Syphacem & Asdrubalem persequi. Ut perventum in Numidiam est, illis Syphax occurrit; qui dum Romanorum turmis obequitat, equo graviter icto effusus capitur. Vinctus Cirtam regni caput a Massinissa deducitur; urbs a Romanis capta; Syphax a Scipione Romam missus, ut ipsius triumphum cohonestaret.

XIII. Contra Annibalem.

Secundum hæc, ex Italia revocatus Annibal Adrumetum appulit. Primum exploratores misit ad hostium castra; sed ii capti a custodiis Romanis jussu Scipionis per castra circumducti a Tribunis, ut omnia diligentius explorarent, muneribus etiam donati, ut tradit Polybius, ad Annibalem remissi sunt: deinde de pace ineunda actum est; locus inter castra delectus, ubi ambo duces summotis pari spatio armatis congressi sunt. Paulisper alter alterius conspe-

ſpectu admiratione mutua prope attoniti conticuere: tum Annibal pacis conditiones proponit; illas reſpuit Scipio, durioreſque imperat: *Alioqui*, inquit, *bellum parate; quoniam pacem pati non potuiſtis. Quis igitur*, ait Annibal, *orationis noſtræ finis erit? Nimirum*, ſubjicit Scipio, *ut vos patriamque veſtram fidei noſtræ permittatis, aut prælio dimicantes vincatis*. Ita infecta pace ad ſuos uterque rediit, militeſque hortatur ad certamen, in quo victoriæ præmium terrarum orbis futurum ſit. Poſtera die acies utrinque ſcientiſſime inſtructa eſt an. 551. Annibal ad primum terrorem 80. elephantos in fronte collocat: in prima acie auxilia Ligurum, Gallorum, Maurorum; in ſecunda acie Afros & Carthaginienſes; in ſubſidiis Italicum militem. Scipio læto vultu, ut jam viciſſe crederet, Romanorum more primos haſtatos inſtruit, poſt eos principes, denique triarios; cavetque imprimis, ut inter ſingulos ordines ſpatium eſſet, quo elephanti hoſtium accepti nihil nocerent: Lælium in ſiniſtro cornu, in dextro Maſſiniſſam curare jubet. A principio pugnæ tantus editus eſt clamor, ut elephanti alii irruerint in ſuos, alii inter ordines accepti telis confoſſi ſint. Fuſi primum a Romanis Galli & Ligures. Ut ad ſecundam aciem, quæ Afrorum erat perventum eſt, difficile & cruentum initum eſt prælium; ſed tandem fugato hoſtium equitatu Lælius & Maſſiniſſa in Afrorum terga ſævire cœperunt, tumque cædes & fuga Pœnorum undique fieri cœpta eſt. Perierunt hoſtium ſupra 20. millia, par prope numerus captus, cum ſignis militaribus 133. & elephantis undecim: Romanorum ad duo millia ceciderunt. Annibal primum Scipioni, deinde Maſſiniſſæ obviam factus, utrumque haſta congrediens ex equo dejeciſſe dicitur: cum paucis equitibus elapſus Adrumetum perfugit, deinde Carthaginem, ſexto ac trigeſimo poſt anno, quam puer inde profectus erat. Sapientis Imperatoris laudem ab ipſo Scipione Annibal, & ab ipſo Annibale Scipio adeptus eſt, quod uterque ſingulari arte aciem eo die inſtruxerit. Continuo terra marique a Scipione obſeſſa Carthago eſt. Venit quidem auxilio Syphacis filius Vermina; ſed continuo amiſſo exercitu in

Numidiam refugit: paulo post auctore Annibale inter utramque gentem pax sancita est.

CAPUT VI.

Prælia contra Macedonas & Antiochum.

UT Romanos a Macedonia Philippus arceret, fauces ad Antigoniam, quibus *Stena* nomen erat, insedit an. 555. montiumque juga occupat. Quintius vero Consul dum levibus eum præliis distinet, quinque peditum millia per montium anfractus pastorem sequi jubet. Ab his ad summa montium tertio die perventum est, signumque fumo Consuli datum, qui hostium castra continuo aggreditur; dumque contentione summa utrinque certatur, exortus a tergo clamor Macedonas in fugam vertit. Deleri totus exercitus poterat, nisi per aspera loca gravis armis miles tardaretur. Rex ad quinque millia progressus castris amissis suos collegit.

I. T. Quintii Flaminii contra Philippum.

Altera cum Philippo pugna inter tumulos, quos ob similitudinem *Cynocephalas* vocabant, casu commissa est an. 556. Uterque exercitus altis distinctus collibus, alter alterum videre cum non posset, biduum eosdem tumulos insedit. Quare Romani velites, dum caute explorant loca, imprudentes ob diei tenebras in Macedonum stationes incurrunt. Inter illos oritur pugna, suis uterque auxilia submittit: modo Macedones cedere, modo Romani: donec utraque acies ad pugnam educitur. Ingenti clamore concursum est: dextra Romanorum acies vicit, victa sinistra est; at Tribuni unius prudentia victoriam Romanis peperit. Is Philippum ut vidit longe ultra reliquum cornu progressum, cum viginti signis in terga victorum sævire infestus cœpit; cumque phalanx prælium viritim capessere non posset, projectis armis fugam arripuit. Philippus fugit versus Tempe: ipsius castra direpta; octo millia militum cæsa, quinque capta. Hæc fere Polybius & Livius.

II. Contra eundē.

Longe L. Æmilii Pauli de Perseo victoria illustrior an. 582. Ubi in conspectum venerunt ambo exercitus, suos ad pugnam eduxit Perseus: at Æmilius postquam suam instruxit aciem, ne suos & via

& æstu defessos in tegro hosti objiceret, castra metari imperat; pugnamque in posterum diem differri: quod cum multi ferrent ægrius, tum maxime Nasica, qui unus ex omnibus ausus est monere Consulem, *vereri se, ne nocte hostis abeat, sequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniæ: se magnopere suadere, dum in campo patenti hostem habeat, aggrediatur, nec oblatam occasionem vincendi amittat.* Consul nihil offensus libera admonitiones tam clari adolescentis: *Et ego*, inquit, *animum istum habui, Nasica, quem tu nunc habes; & quem ego habeo, tu habebis. Multis belli casibus didici, quando pugnandum, quando abstinendum a pugna sit. Non operæ sit stanti nunc in acie docere, quibus de caussis hodie quiesse melius sit: rationes alias reposcito; nunc auctoritate veteris Imperatoris contentus eris.* Castris permunitis, C. Sulpitius Gallus Tribunus militum Consulis permissu milites ad concionem evocat, illosque monet nocte proxima lunam defecturam esse, ne quis id pro portento accipiat; statis temporibus id sciri ante & prædici posse. Edita hora luna deficit. Romani milites Galli sapientiam mirari; Macedones vero triste prodigium, tanquam gentis perniciem portendens, aversati insolitos clamores edere. Postero die fortuna certamen contraxit. Inter utrumque exercitum flumen erat; erant utrinque posita præsidia: jumentum a Romanis in alteram ripam evadit; sequuntur Romani tres; ne reducant, duo Thraces prohibent: fit rixa; Thrax unus occiditur: continuo Thraces octingenti, ut illius mortem ulciscantur, fluvium transgressi, mox omnis exercitus in aciem processit; idem factum a Romanis: commissa pugna. Consulis virtus Romanis saluti fuit: dum enim celso & læto ore aciem obequitat sine galea & lorica, videt Pelignos a phalange dispersos: tum discisso paludamento per hiantem certis in locis phalangem suos immisit, aditumque aperuit victoriæ. Dum phalanx cæditur, equitatus Macedonum prope integer pugna excessit; princeps fugæ Rex erat. Cæsa dicuntur Macedonum 20. vel 25. millia, capta undecim: e Romanis centum ex Possidonio, 80. ex Nasica ceciderunt.

III. Contra Antiochum. M. Acilii Glabrionis.

Nec difficilior de Antiocho victoria fuit. Postquam in Græciam Consul appulit an. 562. M. Acilius Glabrio, Antiochus & a sociis in Græcia & a suis in Asia destitutus, intra saltum Thermopylarum se recipit: fauces ipse occupat, juga montium Ætoli; castra communit vallo, fossa, muroque duplici. Habebat sub signis peditum decem tantum millia, & equites quingentos, si Polybio credimus; si Valerio Antiati, 60. militum millia. Consul M. Catonem & L. Valerium Flaccum Consulares cum duobus peditum millibus adversus Ætolorum castella in jugis posita immittit: dum ipse prima luce instruit aciem. Primum magno utrinque impetu certatum est, tum in jugis, tum ad castra, quo refugerat Antiochus; at ubi M. Cato vel cæsis vel pulsis Ætolis apparuit in collibus, tantus hostes invasit terror, ut abjectis armis undique fuga fieri cœpta sit. Antiochus lapide in os ictus excussisque dentibus Elateam fugit, inde Chalcidem, post Ephesum: ipsius castra direpta sunt, cæsa ad decem millia ex Polybio, vel ex Valerio Antiate quadraginta.

IV. L. Cornelii Scipionis.

Acilium excepit ann. 563. L. Cornelius Scipio Africani frater. Ambo Consules Scipio & Lælius Græciam cupiebant: res non sorti, ut mos erat, sed Senatui utriusque consensu permissa; cumque Senatus pars major faveret Lælio, P. Scipio Africanus dixit, si L. Scipioni fratri suo Græciam decrevissent, se legatum iturum. Hæc vox audita certamen sustulit: *experiri libebat, utrum plus Regi Antiocho in Annibale victo, an in victore Africano, Consuli Romanisque legionibus auxilii foret.* Græcia continuo Scipioni, Lælio Italia decreta est; tantaque Africani apud omnes gratia erat, ut quinque sive Romanorum sive sociorum millia, qui emerita jam sub ipso habebant stipendia, præsto fuerint exeunti Consuli, & nomina dederint. Per Græciam, Macedoniam, & Thraciam ad Hellespontum perventum est; unde Eumenis Pergameni opera transmissus in Asiam exercitus. Tum ad Africanum Antiochus legatos misit, si per eum pacem impetrasset, & auri pondus ingens pollicitus, & filium absque pretio redditurum: is enim, sive dum Hellespontum trajicit, sive dum hostium stationes speculatur incautius, captus erat. Ad ea

Sci-

Scipio: *Ego*, inquit, *ex munificentia regia maximum donum filium habebo: aliis, deos precor, ne unquam fortuna egeat mea; animus certe non egebit. Pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet, si privatam gratiam pro privato beneficio desiderabit; publice nec habebo quidquam ab illo, nec dabo. Quod in præsentia dare possim, fidele consilium est: abi, nuncia meis verbis, bello absistat, pacis conditionem nullam recuset.* Et paulo post, ubi audiit Antiochus Scipionem ægrum delatum Elæam, eo legatos, qui filium ad eum reducerent, misit: illis Scipio, *Renunciate*, inquit, *gratias Regi me agere; referre gratiam aliam nunc non posse, quam ut suadeam, ne ante in aciem descendat, quam ut in castra me rediisse audierit*. Morem gessit Antiochus, & circa Magnesiam, quæ ad Sipylum montem est, castra posuit, eaque, ne cogeretur ad pugnam, vallo duplici circumdedit. Consul & Cn. Domitius, quem suo loco æger Africanus reliquerat, ut vident detrectari certamen, duces cæteros in consilium advocant: *instare hyemem; aut sub pellibus habendos milites, aut bellum in æstatem differendum*. Contemtu hostis conclamatum undique est, *ducerent extemplo; paratos esse per fossas, per vallum hostes invadere*. Tertio die post, Consul aciem instruit; Antiochus ne suis animos minueret, copias educit. Erant Consuli 28. militum millia ex Livio, 30. ex Appiano: Antiocho 70. peditum millia tribuit Appianus; 12. millia equitum Livius addit. Ut ad manus ventum est, dextrum Romanorum cornu vicit & fortitudine & industria Eumenis, qui falcatos Antiochi currus territis equis avertit; sinistrum vero victum est: jamque in castra effuso cursu fuga erat, cum M. Æmilius Tribunus militum, qui præsidio castris relictus fuerat, fugientibus occurrit, iisque mortem, ni ad pugnam redeant, intentat. Hic major timor minorem vicit: in pugnam redeunt, ipseque Æmilius acriter resistit sequenti Antiocho; qui ut vidit novam e castris aciem, aliamque a dextris victricem ingruere, in fugam vertit equum, Sardesque, deinde Apameam, denique in Syriam refugit. Ad 50. peditum millia ea die periisse perhibent, quatuor equitum; mille præterea & 400. captos;

ptos: ceciderunt e Romanis plus 300. pedites, 24. equites. Romanos, dum in sua castra redeunt, illud proverbii loco usurpasse refert Appianus; *fuit Rex Antiochus magnus*.

CAPUT VII.

Prælia contra Gallos Gæsatas, Jugurtham, Teutonas, & Cimbros.

I. M. Marcelli contra Virdomarum. VIrdomarus Gallorum Gæsatarum Rex an. 532. Clastidium obsedit; de quo ut ad Marcellum Consulem allatum est, Cornelium Collegam ad Acerras dimisit, ipse cum equitatu & peditibus paucis magnis itineribus in hostem pergit, & eum, Gallis licet equite & pedite multo inferior, aggreditur. Virdomarus, & armis & corporis proceritate insignis, Marcellum ad singulare certamen provocat; nihil cunctatus Marcellus in illum invectus equo fecit impetum, mediumque lancea transfixit: tum detracta ostentans spolia, *Arbiter insignium factorum*, inquit, *Juppiter Feretrie, te teste Dux Ducem, Consul Regem, manu mea tertius ego hunc confossum interfeci; tibi consecro opima spolia*. Terrore cæsi Regis fusi Galli, & magna strage concisi.

II. Contra Jugurtham Q. Metelli. Dum Metellus Jugurthæ verbis pacem nunciat, reipsa bellum gerit. Jugurtha ex loci opportunitate in spem victoriæ adductus Romanos an. 644. adoritur: Metellus pro loco & tempore copias instruit, Rutiliumque, ut castris locum capiat, præmittit. Interim Numidæ alii postremos cædere, pars a sinistra ac dextera tentare: sicubi vero Romanorum turma insequi cæperat, non confestim fugere, sed alii alio quam maxime diversi; facies totius negotii varia & incerta: pars cedere, alii insequi; ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere. Ut videt Metellus Numidas minus instare, milites in collem subducit, restituitque ordines. Interea Bomilcar Rutilium invadit, sed continuo fusus fugatusque est: plerique abjectis armis, collis & noctis beneficio, integri abeunt; quatuor elephanti capti, 40. cæsi.

III. C. Marii contra Bocchũ & Jugurthã. Jam fractus a Metello Jugurtha Bocchum Numidiæ regem in auxilium evocat: a Mario, qui Me-

tello

tello subjectus erat, uterque semel atque iterum victus an. 646. Primum sub vesperam in Romanos incurrunt. Romani, quamvis improviso metu trepidi, virtutis tamen memores arma capere, alii obviam ire hostibus, omnes sine signis, sine ordinibus pugnare. Tum Marius vicinos colles occupat; ibi per noctem maximum silentium haberi jubet, ne signa quidem canere: dum Barbari plerumque noctis lætari, exsultare, & Romanis insultare. Ut lux advenit, defessis jam hostibus, tubicines simul omnes canere Marius imperat, milites clamorem tollere, & portis erumpere. Numidæ horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere poterant: omnes fusi fugatique, arma & signa militaria pleraque capta, pluresque eo prælio quam superioribus interemti.

IV. Contra eosdem ad Cirtam.

Nec lætior Jugurthæ inita ad Cirtam pugna fuit: ubi copiis in quatuor partes distributis Romanos undique invadit; ipse equitibus, Bocchus peditibus præerat. Dum Marius apud primos agit, Jugurtha clam cum paucis ad pedites se convertit: ibi Latine exclamat, *frustra illos pugnare; paulo ante Marium sua manu interfectum*; simul gladium sanguine oblitum ostendere, simul Barbari animos tollere; atrocitate rei contra terreri Romanos; jamque paulum a fuga aberant, cum hinc Sylla, inde Marius (profligatis iis, quos adversum ierant) accurrunt auxilio suis; tum fuga a Numidis fieri undique cœpta est; multaque millia trucidata.

V. Contra Teutonas ad Aquas Sextias.

Partam in Africa gloriam Marius duabus de Cimbris & Teutonibus victoriis cumulavit. Dum Italiam Cimbri per Noricum petunt, & Teutones per Galliam, Teutonibus ad Rhodanum Marius occurrit: quod vero Barbarorum & multitudo & proceritas terrorem incuteret militi, se in castris continuit; unde Barbari per ludibrium a Romanis quærebant identidem, *Ecquid mandare vellent uxoribus suis? brevi eas se visuros*. Ubi vero sensit Marius milites & aquæ inopia laborare, & pugnam ultro exposcere; flagitante aquam exercitu, fluvium, qui ultra hostes erat, ostendit: *viri*, inquit, *estis; en illic habetis*. Continuo tanta audacia contra hostem itum

est

eſt an. 651., ut Ambrones ad unum omnes conciſi ſint. Plus cum Teutonibus negotii fuit, qui dum magno impetu ruunt ad collem, quem Romani inſederant, hinc a Mario inde a Marcello magna ſtrage cæſi ſunt: 100. millia trucidata ex Plutarcho, 200. ex Oroſio, 150. ex Vellejo; capta vel 80. vel 90. millia, ex Liviana Epitome; vix tria millia evaſerunt, Rex Teutobocchus, qui tanta erat agilitate corporis, ut ſenos equos ſaltu tranſiliret, captus Marii poſtea triumphum cohoneſtavit. Cæſorum oſſibus ferunt vineas a Maſſilienſibus multo poſt circumſeptas.

VI. Contra Cimbros ad Vercellas.

Non par Catuli contra Cimbros fortuna fuit. Ad Atheſim conſederat, ut tranſitum hoſtibus prohiberet; at Cimbri mira feritate ſaxis, rupibus, arboribus replere amnem: unde tantus Romanos terror invaſit, ut fugam plerique caperent; quos cum retinere non poſſet Catulus, quo illorum pudori conſuleret, præmiſſa aquila, ſe fugæ ducem præbuit. Sub hæc, de Teutonibus victor Marius venit auxilio: petit ab eo Bojorix Cimbrorum Rex, ut die & loco prodiret in aciem. Dies ab eo tertius, & campus ad Vercellas, cui Raudis nomen erat, delecti ad pugnam an. 652. Habuit ſub ſignis Catulus militum 20. millia Marius 32. In orientem ita converſa eſt Romanorum acies juſſu Marii, ut pulvis in oculos hoſtium ferretur, & galearum ſplendore ardere cœlum Cimbris videretur. Hoſtium fortiſſimi quique conciſi ad 140. millia ex Plutarcho, 60. millia capta ex Eutropio, & 33. ſigna militaria: Beleus Rex in acie dimicans nec inultus cecidit, ex Floro; plures Regulos numerat Oroſius, e quibus Lucius & Bojorix cæſi, Claudius & Cæſorix capti: prædam Marii milites diripuerunt; ſpolia, tubæ, ſigna militaria relata in caſtra Catuli, penes quem partæ victoriæ laus fuit. Nec minor fuit cum mulieribus pugna; cum objectis undique plauſtris deſuper, quaſi e turribus, contis lanceiſque pugnarent: cumque nec libertatem, nec ſacerdotium a Mario impetrarent, in furorem actæ, pars maritos, parentes, filios fugientes e pugna occidere; pars parvulos propriis elidere manibus; omnes denique vel mutuis ſe confecerunt vulneribus,

vel

vel vinculis e crinibus factis ex arboribus jugisque plaustrorum pependerunt. Eodem die quo gesta res est, juvenes laureatos pro æde Castoris literas dedisse perhibent. Marius, tertius Romæ conditor appellatus, ipsique & sextus Consulatus & honor triumphi delatus est, quem tamen cum Catulo communicare voluit.

CAPUT VIII.

Prælia contra Mithridatem & Tigranem.

ARchelaum Mithridatis ducem bis Sylla devicit, primum ad Chæroneam, deinde ad Orchomenon: habebat Archelaus militum 120. millia, Sylla ne tertiam quidem partem. Quare ad loci temporisve occasionem intentus, oblatam sibi ab Archelao pugnam sæpe detrectare instituit; donec ad Chæroneam ventum est, ubi ob loci angustias nihil juvat multitudo, & propter rupes nullum victis patet effugium. Hic hostes Sylla tanto militum ardore invadit, fundit, cædit, ut e 120. millibus vix 10. millia effugerint: e Romanis militibus, quod vix quisquam sibi persuadeat, decem tantummodo ceciderunt, an. 666. I. Contra Mithridatem; Syllæ ad Chæroneam.

Mithridates per hyemem novos milites ad 80. millia conscribit, quibus Dorylaum præficit, ut ad Archelaum duceret. Ad Orchomenon Bœotiæ oppidum an. 667. pugnatum est. Cum Romani equitum multitudine territi segnius pugnam capesserent, nec Sylla quidquam precibus minisve proficeret; desiliit ex equo, & arrepto signo inter duas acies procurrit clamitans: *Si quis vos rogarit, milites, ubinam Syllam Imperatorem vestrum prodideritis; respondete, pugnantem ad Orchomenon.* Tum Præfecti, Tribuni, milites victi pudore se ipsos invicem hortari & in hostes certatim irruere. Ea die 15. millia hostium cæsa; postero die expugnata castra factaque magna strages; ipse Archelaus dies aliquot in palude delituit, unde navicula profugit Chalcidem: ducentis annis post, si Plutarcho credimus, loricæ, galeæ, & alia id genus in cœno reperta. II. Ad Orchomenon.

Tribus Mithridatem præliis fregit Lucullus, cujus in III. Luculli ad Cyzicum.

in eo eluxit scientia militaris, ut ipse semper, nusquam Mithridates omnibus viribus decertaret. Erat Mithridati infinita prope militum multitudo. Lucullo 30. peditum millia, & 1600. equites; quare bellum ducere, detrectare pugnam, & hostes fame vincere instituit. Ad certamen cum eum elicere non posset Mithridates, Cizycum, amicam Romano nomini civitatem, obsidet an. 679. tum Lucullus advocata concione palam dicere non dubitavit, *se paucis diebus victoriam iis incruentam daturum*. Nec eum spes fefellit; vexatus inedia Mithridates primum copiarum partem in Bithyniam ad hyberna, deinde soluta obsidione cæteros milites Lampsacum dimittit: omnes separatim assecutus Lucullus magna strage concidit; cepit equorum sex millia, virorum quindecim. In Pontum postea penetrat, ubi equestri prælio bis a Mithridate fusus est: at hostilem equitatum tandem in montium faucibus delet an. 681. unde tantus & Mithridati & ipsius ducibus incussus terror, ut omnes desertis castris fugam ceperint: quo vero Romanos retardaret Mithridates, sarcinam muli aurum ferentis de industria concidi jubet. Ita sparsos per viam nummos dum colligunt Romani, ipse elabitur, & ad Tigranem fugit Armeniæ Regem.

IV. In Ponto.

V. In Armenia contra Tigranem.

Jam ad Tigranem Metrodorum Sceptium præmiserat Mithridates, ut eum in belli societatem alliceret. Sceptium rogavit Tigranes, quidnam ipse consilii de auxilio contra Romanos mittendo daret? *ut legatus*, inquit ille, *consulo; ut consiliarius deterreo*: quod cum Mithridati paulo post Tigranes aperuisset, Sceptium occidi jussit. Sub hæc advenit a Lucullo Appius Claudius, qui Mithridatem Romanis tradi posceret: negavit Tigranes, nec Lucullum titulo *Imperatoris* ornavit, quod ille non *Regem Regum*, uti mos erat in Syria, sed *Regem* tantummodo in epistola ipsum appellasset. Erant Tigrani peditum 250. millia, 50. equitum, ex Appiano: scribit Plutarchus sagittariorum & funditorum fuisse 20. millia, equitum 55. peditum gravis armaturæ 150., reliquorum ad varia ministeria 35. millia: unde tam certa aulicis victoriæ spes erat, ut *insignem ducem fore Lucullum dicerent, si Tigranem opperiretur Ephesi, & non statim ex*

Asia

Asia profugeret. Is tamen, relicto ad regendam provinciam Sornatio, ipse cum 12. peditum millibus, tribus fere equitum transmisso primum Euphrate, deinde Tigri, Tigranocertam Armeniæ caput obsidet an. 683. Venisse Lucullum nemo Regem monere audebat, quod nescio quem, qui primus monuerat, aulicum suspendi jussisset; Regem tamen ut sibi caveret Mithrobarzanes admonuit: quare continuo jussus est a Rege Lucullum sibi vivum adducere, & obterere cæteros; at is sive a Lucullo, sive a Sextilio legato cum suis oppressus est. In Lucullum tandem movit Tigranes, ne Mithridates, qui aberat, in gloriæ societatem veniret; Romanorumque paucitatem conspicatus (erant enim tum Lucullo undecim tantum militum millia, cæteris ad Tigranocertam relictis) *si hi legati sunt*; inquit, *multi sunt*; *sin autem hostes, perpauci*: idque unum ægre ferebat, quod cum uno sibi Lucullo, non cum omnibus Romanorum ducibus decertandum esset. Ex alia parte dum Lucullus aciem instruit, illum monent cæteri duces, ne pugnet die nefasta, qua cæsus a Cimbris cum exercitu Cæpio fuerat; quibus ille, *hæc dies*, inquit, *victoria nostra deinceps fausta Romanis erit*. Tum in frontem immisit equites, qui hostem lacesserent & ultro cederent, dum pedites ipse ad tumulum circumducit; ut vero conspexit hostes quasi jam victores in persequendo dispersos, exclamavit, *Vicimus milites*; & continuo in jumenta, quæ intra tumulum erant, irruit: illa confossa telis in pedites incurrunt, hi in equites, moxque effusa undique facta fuga est, nescientibus Armenis unde esset cladis initium. In hostes sævitum est per 120. stadia; e quibus ceciderunt pedites supra centum millia, equitum 40. millia: e Romanis centum vulnerati, quinque tantum cæsi, ex Plutarcho; quamvis, ut Livius auctor est, ne vigesimus quidem bellatorum pro Romanis pugnaret.

VI. Pompeji Magni contra Mithridatem in Ponto.

Subrogatus Lucullo Pompejus bellum una nocte confecit anno 687. Post aliquam equitum velitationem pressus inopia Mithridates in regni interiora se recipit; sequitur Pompejus: rex vicum occupat circumquaque munitum rupibus. Dum utrinque stationarii de nocte per declivia dimicant, primum regii equi-

tes

tes deinde Romani suis quique opem ferunt injussi: dumque utrinque pugnatur, duo Mithridaticis fraudi fuerunt; unum, quod cum luna a tergo Romanis esset, ii umbras hostes esse rati cuncta in irritum tela fuderunt; alterum, quod dum equites regii Romanis numero impares castra præcipiti cursu repetunt, cæteri eos castris captis fugere arbitrati, continuo abjectis armis ipsi fugiunt; alii, quod exitus ad fugam non pateret, desiliunt in præceps; alii a Romanis interfecti; rex per rupes elapsus ad Colchos fugit. E Romanis vulnerati mille, necati 40. e regiis decem millia cæsa, castra cum omni apparatu direpta, eaque nocte cum Mithridate debellatum est.

CAPUT IX.

Prælia C. Cesaris contra Gallos & Germanos, & Crassi contra Parthos.

I. C. Julii contra Helvetios in Æduis. PRimum Cæsari bellum cum Helvetiis fuit, qui in Galliam irruperant anno 695. Contra illos in Æduis pugnatum est; ubi Cæsar, ut æquato periculo spem fugæ tolleret; primo suum, deinde omnium equos removet. Tum cohortatus suos, in hostium phalangem facit impetum, qua disjecta, in montem hostes se recipiunt; unde redintegrata pugna, diu ancipiti prælio dimicatum est a septima hora ad vesperam. Tandem Helvetii vulneribus defessi pars ad Carros, pars ad montem iterum se conferunt, ubi ad multam noctem certatum est. Romani tandem Carris potiti sunt; fugientes Helvetii, rerum omnium inopia adducti, deditionem faciunt; quos Cæsar in fines suos, unde profecti erant, reverti jussit.

I I. Contra Germanos. Partam de Helvetiis victoriam altera eodem anno de Germanis excepit. Ariovistus Germanorum rex Æduos Romanorum socios vexabat. Per legatos ab eo petit Cæsar, ut locum medium utriusque colloquio deligeret: respondet Ariovistus, *si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum venturum; si quid ille a se velit, illum ad se venire oportere*. His responsis commotus Cæsar imperat, ut hospites, quos haberet ab Æduis, redderet; ne illos injuria lacesseret.

Utrum-

Utrumque negat Ariovistus; quare ad arma ventum est. Sed Romani milites ab hoc bello vehementer abhorrebant: alii lacrymari, alii in tabernaculis suum fatum queri, vulgo totis castris testamenta obsignare; quem timorem ubi oratione sua Cæsar depulit, in Ariovistum movet. Dies continuos quinque Cæsar aciem instructam habuit; tandem copias e castris eduxit Ariovistus. Ita utrinque concursum est, ut spatium pila in hostes conjiciendi non fuerit; cominus gladiis pugnatum. Sinistrum Cæsaris cornu vicit; in dextro laboratum est vehementer; donec P. Crassus tertiam aciem præsidio misit. Ita restitutum prælium est; hostes tandem terga verterunt, pauci cum Ariovisto lintribus Rhenum trajecerunt: cæteri a Romanis trucidati.

III. Contra Nervios ad Sabim.

Secundum hæc, dum Cæsar in citeriori Gallia agit, Belgæ cum vicinis populis in Romanos conjurant; diebus quindecim Cæsar ad Belgarum fines advolat an. 696. Noviodunum & Belovacum deditione accipit; Ambiani se suaque tradunt, Belgæ ad Axonam fluvium concisi: plus cum Nerviis negotii fuit. Dum Cæsariani milites ad Sabim castra communiunt, Ædui, qui intra sylvam ordines constituerant, omnibus copiis provolant. Pulsi primo impetu equites, cæteri undique oppugnati, legio nona & decima e colle ad flumen compulsæ, multi Centuriones vel occisi, vel vulnerati: resque in angusto erat, cum Cæsar scuto militi detracto in primam aciem processit; cujus exemplo spe illata militibus, paulum hostium impetus tardatus est. Cæteræ legiones, ut nunciatum est, quanto in periculo & castra & exercitus & Imperator versaretur, undique auxilio advolant; unde tanta rerum commutatio est facta, ut qui confecti vulneribus procubissent, scutis innixi prælium redintegrarent; calones etiam inermes armatis occurrerent; equites, ut fugæ dedecus virtute delerent, pugnarent omnibus in locis. Ita victi tandem Nervii, quorum gens & nomen pene ad internecionem hoc prælio deletum est: ex 600. enim Senatoribus tres tantummodo, ex hominum millibus 60. vix 500. superfuerunt, quos Cæsar suis finibus & oppidis uti jussit.

IV. Contra Germanos.

Par prope clades Germanis aliquanto post illata. Ad 600. millia a Suevis pulsi Rhenum transierant an. 698. Amissis sedibus, petunt a Cæsare ut ejectis domo agros attribuat; posse Romanis esse utiles amicos: a Cæsare ad Ubios remissi sunt. Interim Cæsar ne quid fraudis subesset, equitatum evocat; qui dum conveniunt, 800. Germani equites in quinque Cæsarianorum millia nihil hostile timentium impetum faciunt, & 72. perimunt: deinde Germani, quasi criminis purgandi caussa, majores natu mittunt ad Cæsarem. Illos Cæsar retinet, copias omnes educit, priusque ad hostium castra pervenit, quam quid ageretur Germani sentire possent. In castra undique irrumpitur, pauci inter carros & impedimenta resistunt, reliqua multitudo fugam capit: pars ab equitatu Cæsaris oppressi, pars Rheno submersi perierunt.

V. Contra Ambiorigem.

Illustrior etiam C. Cesaris de Ambiorige victoria an. 699. Is Eburonum Princeps, Sabino & Cotta per fraudem oppressis, Q. Ciceronem in castris obsidet. Unam tantum legionem habebat Cicero; 60. militum millia Ambiorix: castra magna vi undique oppugnat, a Romanis diu noctuque ingenti audacia resistitur: nulla ægris, nulla vulneratis facultas quietis datur; casæ Romanorum illorumque impedimenta incensa; nullus tamen, ut flammam extingueret, de vallo decessit: eoque die plurimi hostes vulnerati. Erant in legione Centuriones duo fortissimi viri: iis perpetua contentio erat, uter præstaret alteri. Ex iis Pulfio: *quid dubitas*, inquit, *Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ expectas? hic dies de nostris controversiis judicabit*. Hæc quum dixisset, procedit extra munitiones, & in hostes confertissimos irrumpit, pilum in eos mittit, unumque ex multitudine trajicit. In eum universi tela conjiciunt; scutum transfigitur, verutum in balteo defigitur. Tum succurrit illi, qui subsecutus erat, Varenus: ad hunc se confestim a Pulfione omnis multitudo convertit. Is dum gladio rem gerit instatque cupidius, in locum inferiorem dejectus concidit; huic rursus fert subsidium Pulfio, atque ambo incolumes multis interfectis summa cum laude sese intra munitiones recipiunt: ita alter alteri inimicus auxilio salu-

salutique fuit, nec judicari potuit, uter utri virtute anteferendus videretur. Interea de Ciceronis periculo Cæsar factus certior, venit in Nerviorum fines; Galli re cognita ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. Cæsar castra communit in loco quam potest æquissimo, eoque hostes timoris simulatione allicit; qui spe victoriæ pronunciari jubent, *seu quis Gallus seu Romanus velit aut horam tertiam ad se transire, sine periculo licere: post id tempus non fore potestatem*. Tunc Cæsar omnibus portis eruptione facta celeriter hostes dat in fugam, magnumque ex iis numerum occidit, atque omnes armis exuit: eodem die pervenit ad Ciceronem, eumque pro merito legionemque collaudat.

Non eadem Romanorum adversus Parthos felicitas. M. Crassus Orodi bellum sine caussa intulerat an. 698. transmissoque Euphrate quadrato agmine procedebat, cum Parthi signo dato Romanos invadunt. Alii primos telis configere, pars a sinistra ac dextra intrare, undique infesti adesse, si vero Romanorum turma eos insequi cœperat, non confestim pugnare, nec in unum se recipere; sed uti docti erant a Surena, alius ab alio quam maxime diversi. Ubi videt Crassus eminus sauciari suos, nec contra feriendi & cominus pugnandi copiam esse, filium advocat, jubet cum hoste manum conserat. Tum Parthi simulare fugam, Publius insequi imprudentius; postquam enim a patre longius abstractus est, Parthi prælium instaurant, alios sagittis, alios contis transfodiunt, magnamque equitum edunt stragem. Publius trajecta telo dextera invitatus ab amicis, ut fuga sibi consuleret, negavit deserturum eos, qui sua caussa perirent; tum ab armigero latus gladio transfigi jussit. Continuo Parthi illius caput hasta suffixum ostentant, patrique ad auxilium filii properanti occurrunt: *quo patre, qua gente natus sit Publius, per ludibrium quærunt; nec enim Crassi patris ignavissimi tam fortem filium fuisse*. Post iteratum prælium sub vesperam tandem se recipiunt, cum dicerent Crasso *largiri se unam noctem ad filium lugendum*. Crassus de nocte primum Carrhas, deinde Syriam versus longius fugit, sed a Parthis cir-

VI. M. Licinii Crassi contra Parthos.

cumventus, cæſus eſt; amiſſaque hoc bello Romanorum 20. millia.

CAPUT X.

PRÆLIA

In Bello Civili Marii & Sillæ.

I. L. Cornelii Syllæ contra Carinatem & Marciū ad portam Collinam.

MArianos inter & Syllanos multa quidem prælia ſummo publicæ rei damno commiſſa ſunt; at illud præ cæteris inſigne, quod ad portam Collinam datum eſt an. 671. Præerant Marianis Carinas, Marcius, & Damaſippus; Syllanis ipſe Sylla, multarum palmarum Imperator. Summa utrinque vi concurſum eſt: poſt acre diuturnumque certamen, dextrum Syllæ cornu vicit, ſiniſtrum fuſum eſt; in quo dum pugnat Sylla ſummo vitæ diſcrimine, ſigillum Apollinis aureum Delphis ſublatum, quod ſemper in ſinu ferebat, tum deoſculatus dicitur, atque ita precatus: *Felicem me Cornelium Syllam Pythi Apollo, quem tot decoraſti victoriis, hoc loco adduxiſti, ut in patriæ foribus cum ſuis civibus caderet*. Hoc prælio, in quo de ſumma rerum certatum eſt, 50. utrinque hominum millia periiſſe perhibent: qua clade Marianorum vires conciſæ ſunt.

II. Cn. Pompeji contra Hiarbam & Domitium in Africa.

Habet vero id præcipui de Hiarba & Domitio Pompeji victoria, quod & ſumma celeritate & a juvene parta ſit. Juſſus a Sylla Pompejus Domitium bello perſequi in Africam, quo fugerat, ſeptem legiones ducit an. 682. Domitium & Hiarbam Numidiæ Regem magna ſtrage vincit. Cæſis hoſtium 17. millibus, illorum caſtra expugnat; ubi cæſus Domitius, captus Hiarbas, urbes multæ partim vi, partim deditione captæ, ſubacta Africa; quæ intra dies 40. Pompejus annos natus 24. præſtitit. Tum dimiſſo juſſu Syllæ exercitu, Romam venit: cum omnes civitatis principes, tum ipſe Sylla proceſſit obviam, qui Pompejum amice complexus, *ſalve*, inquit, *Magne Pompei*: quod ille cognomen tanquam ſpolium ex Africa cepit, ait Plinius. Triumphum petenti negavit primum Sylla ob ætatem immaturam: at ubi reſpondit Pompejus, *plures*

ves orientem solem quam occidentem adorare; juvenis audaciam admiratus Sylla, *triumphet*, inquit, *triumphet*. Animus erat curru elephantis juncto in Urbem invehi; sed quod porta erat angustior, transiit ad equos, nec in Senatum prius admitti voluit, quam triumphasset, quia & ipsi ad gloriam illustrius erat, & plebi jucundius equitem triumphare.

III. Sertorii contra Pompejum ad Socronem.

Non eadem Pompejus adversus Sertorium fortuna usus est an. 676. Lauronem Hispaniæ oppidum dum Sertorius obsidet, advenit ex Italia cum exercitu Pompejus; scribitque civibus bono essent animo, spectarentque e muris obsidentem Sertorium obsideri. Quod ut nunciatum Sertorio est, risit, & *discipulum Syllæ docturum se ait Imperatoris munus*; & simul e castris sex millia militum evocat, qui Pompejum a tergo adorirentur: quare Pompejus, ne obsideretur ipse a Laurone recessit longius. Ad Sucronem haud multo post justo prælio pugnatum est an. 677. præcipiti jam in vesperam die; veriti enim ambo, ne superveniret Metellus, Pompejus ut solus, Sertorius ut cum solo dimicaret. Alterum cornu regebat Pompejus, Afranius alterum; oppositus Afranio Sertorius, Pompejo Perpenna. Cornu sinistrum urgente Pompejo labare cœpit: continuo inclinatæ aciei succurrit Sertorius; suos confirmat, Pompejumque vertit in fugam, qui amisso equo acceptoque vulnere pene oppressus est, vix, de equo & phaleris dum altercantur Afri, fuga dilapsus. Interim Afranius oppositum cornu vincit, castra diripit; cum victor in ipsum Sertorius irruit, intentosque prædæ milites cædit fugatque. Ut illuxit, copias Sertorius iterum educit in aciem; at ubi Metellum advenire audiit, inde abiit, cum diceret: *hunc ego puerum, nisi anus illa supervenisset, verberibus castigatum Romam dimisissem*.

CAPUT XI.

PRÆLIA

In Bello Civili Pompeji & Cæsaris.

I. C. Cæsaris ad Pharsalū contra Pompejum.

POstquam Cæsar ad pugnam elicere Pompejum apud Pharsalum diu frustra tentasset, ex hoc loco castra movere constituit; jamque signo dato agmen in portis erat, cum animadversum est longius a vallo esse Pompeji aciem progressam. Tum Cæsar, *differendum est*, inquit, *iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum*: confestimque expeditas copias educit an. 705. In sinistro cornu M. Antonium curare jubet, in dextro P. Syllam, in media acie Cn. Domitium, ipse contra Pempejum constitit; ne vero dextrum cornu ab equitatu hostili circumveniretur, ex tertia acie sex cohortes detrahit, & ex iis quartam aciem constituit, monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Tum Crastinus evocatus, vir singulari virtute, *faciam*, inquit, *hodie, Imperator, ut aut vivo mihi, aut mortuo gratias agas*. Hæc cum dixisset, primus in dextro cornu procurrit. Pompejus paulo ante suis victoriam pollicitus erat, & T. Labienus juravit se nisi victorem in castra non reversurum; idemque juravit Pompejus cæterique duces. Ita instructa Pompeji acies erat; sinistrum cornu regebat Pompejus, Afranius dextrum, mediam aciem Scipio: habebat sub signis 110. cohortes, hoc est militum 45. millia; Cæsar cohortes 80. id est 32. millia: inter utramque aciem tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum. Cæsariani de more ad medium usque spatium procurrunt; Pompejani non item: pilis primum certatum est; deinde gladiis. Pompejanorum impetum equitatus Cæsaris non tulit: jamque Pompejani Cæsaris aciem circuire cœperant, cum Cæsar quartæ aciei signum dedit, quæ tanta vi in Pompeji equites incurrit, ut omnes primo impetu in montes versi sint; deinde eædem cohortes sinistrum Pompeji cornu adoriuntur, tertiamque aciem Cæsar procurrere jubet: ita cum recentes atque integri

tegri

tegri defessis succederent, Pompejani fusi sunt. Pompejus ut equitatum, cui maxime fidebat, pulsum videt, aliis diffisus acie excessit, & se in castra equo contulit: ubi Centurionibus, *Tueamini*, inquit, *castra, si quid durius acciderit; ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo*. Tum in tentorium se recipit, ubi aliquandiu sedit attonitus; cumque magnam hostium manum fugientium tergo inhærentem vidisset, *etiamne in castra?* dixit: & depositis Imperatoris insignibus fugit a castris, & equo citato Larissam contendit. Castris Cæsar potitus est, & scriniis Pompeji, cujus literas incendi jussit, ne quid in quemquam gravius statuere cogeretur. Erant in castris triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, multaque præterea, quæ nimiam luxuriam & spem victoriæ indicarent. Ceciderunt ex Cæsarianis 200. non amplius milites, e quibus 30. Centuriones & Crastinus ille, de quo modo meminimus, gladio in os adversum conjecto: e Pompejanis 15. millia ex Appiano & Hirtio, 6. millia ex Plutarcho, 24. millia deditione capta, signa militaria capta 180. Cæsar, ut ait Appianus, parci civibus jusserat, & in sola sævire auxilia: dedititios legionibus adscripsit suis; dumque cæsorum corpora conspiceret: *hoc voluerunt*, inquit; *tantis rebus gestis C. Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu petiissem auxilium*.

Ex Pharsalica victoria novum Cæsari bellum ortum est. Ptolemæus Dionysius, etiam tum puer, in Ægypto solus regnabat; Alexandriam ut appulit Cæsar, ex patris Auletis testamento par Cleopatræ imperium detulit: quod cum multis, tum maxime Photino Ptolemæi nutritio ægre fuit. Is copias e Pelusio evocat, quibus Achillam præfixit; Cæsar viribus inferior intra oppidum se continet. In portu acriter pugnatum est; 120. naves hostium incensæ, tectis etiam ignes injecti, quibus celebris illa Philadelphi bibliotheca deflagravit an. 706. Auxilia Cæsar accersit ex Asia: commisso iterum prælio penes Cæsarem victoria stetit; naves hostium partim captæ, partim demersæ, fugataque reliqua classis. Insula potiri dum Cæsar nititur, ipsius navis nimio pondere submersa est; ipse ne madefactis quidem, quos sinistra manu tene-

II. Ad Alexandriã contra Ptolemæum.

tenebat, libellis, natando incolumis evasit; quamvis & veste gravaretur, & jaculis peteretur ab Ægyptiis. Sub hæc ab Alexandrinis de pace actum est. Rex quidem, quem apud se habebat Cæsar, ab eo dimissus; sed bellum mox renovatum est: auxilio venerunt Cæsari & Mithridates Pergamenus & Judæus Antipater. Continuo Cæsar transmisso fluvio hostium castra expugnat; cæsa 20. millia, capta 12. Rex ipse, dum fugit, exceptus scapha mersus est; occupata Alexandria; Ægyptus data Cleopatræ. Hæc fere Hirtius, Appianus, Plutarchus.

III. In Ponto contra Pharnacem. Rebus Ægypti compositis Cæsar per Syriam Pontum petit an. 707. Pharnaces Mithridatis filius, dum Romanos civili bello distractos videt, Armeniam minorem & Cappadociam occupat. Domitius Calvinus Asiæ præfectus a Cæsare illum utroque regno decedere jubet, non parentem bello persequitur: at inita pugna victus est; Cæsaris tamen adventu territus Pharnaces veniam petit. Legatos benigne excipit Cæsar, ut spe pacis, inquit Dio, incautum evertat; quod subveritus Pharnaces Cæsarianos, dum castra ad Scotium metantur, invadit. Romani omisso opere arma capiunt, hostem fundunt, castra expugnant; Pharnaces cum paucis equitibus profugit: quæ tanta celeritate præstita sunt, ut ad Anitium amicum scripserit Cæsar tria tantum verba hæc, *veni, vidi, vici*. Ita Pontus receptus, regnumque Bosphori Mithridati Pergameno concessum.

IV. Ad Thapsum contra Jubam & Scipionem. Hæc dum geruntur in Asia, Pompejani bellum in Africa reparant. Eorum principes erant M. Cato, Afranius, Labienus, Petrejus, Faustus Sylla; & præerat omnibus spe victoriæ Scipio Pompeji socer, quasi fatale esset Scipionibus in Africa vincere. Romam ut rediit Cæsar, media hyeme trajicit in Africam: cum primum terram attigit, prolapsus est; & quasi de industria procubuisset, terram osculatus exclamavit: *teneo te Africa*. Primum illi res fuit cum Labieno & Petrejo; utrumque vicit gemino prælio, alterum altero ut refert Hirtius. Deinde acceptis ex Italia copiis, crebris velitationibus hostes vexare instituit an. 707. utque illos alliceret ad pugnam; Thapsum amicam illis civitatem obsedit: eo etiam tendit Scipio.

Ibi Cæſar perite aciem inſtruit, cohortes ſelectas elephantis opponit, ſingulosque milites blande compellans ad prælium hortatur; tum a multis animadverſum eſt trepidare hoſtes, circa caſtra pavidos concurſare: quare legati obſecrant Cæſarem, ne dubitet ſignum dare; qui dum dubitat diutiuſque ſuſtentat aciem, in dextro cornu tubicen a militibus coactus canere cœpit, & continuo a ſingulis cohortibus ſigna in hoſtes inferri cœpta: quare Cæſar, ſigno felicitatis dato, contra principes ire contendit. Ab elephantis & cladis & fugæ initium factum eſt, qui lapidum & fundarum ſtridore perterriti ſuos proterere cœperunt; ubi militis, cujus ignotum nomen eſt, virtus enituit. Is armatus furenti elephanto concurrere auſus, & ipſius proboſcide elatus in ſublime, gladio proboſcidem, qua erat circumdatus, cædere non deſtitit; donec dolore adductus elephas, abjecto milite, maximo ſtridore ad reliquas beſtias refugit. Ab elephantis protriti principes fugam capeſſunt; inſtant Cæſaris legiones, valloque potiuntur; tum milites Scipionis amiſſis caſtris in collem ſe recipiunt, fidemque Cæſaris implorant; ſed a veteranis, Cæſare vel invito, ut ait Hirtius, vel auctore, ut ſcribit Dio, ad unum omnes cæſi ſunt: equites fugerunt Uticam, unde a Catone cum Fauſto Sylla dimiſſi; Scipio captus a Sittio, Juba excluſus Numidia, ſibi mortem conſciverunt; Sylla & Afranius in militari ſeditione cæſi; Petrejus a Juba necatus, dum inter ſe pugnant, ut uterque aliena manu caderet. Cæſar trinis potitus caſtris Jubæ, Scipionis, Afranii, decem hoſtium millibus interfectis ex Dione, 50. millibus ex Plutarcho, ſubacta Africa Romam rediit; ubi de Gallia, de Ægypto, de Ponto, de Africa quater triumphavit.

V. Ad Mũdam cõtra Pompeji filios.

Nec diu tamen a bello otium fuit: poſt Thapſenſum cladem Pompeji filii Cneus & Sextus occupaverant Hiſpaniam; ad Mundam Bæticæ oppidum omnibus viribus an. 708. dimicatum eſt. Pompejanorum exercitus præter auxilia conſtabat, 13. aquilis, & ſex millibus equitum levis armaturæ: acies Cæſariana 80. cohortibus, & 8. equitum millibus. Primo conflictu ſociorum auxilia ex utraque parte terga verterunt; a Romanis legionibus ſumma contentione pugnatum eſt.

est. Post anceps & diuturnum certamen, factum utrinque silentium est; tum veterani Cæsaris post 14. annorum victorias retro gradum tulerunt, inquit Florus, adeo ut pudore magis, quam virtute retineri viderentur: quare Cæsar equo dimisso, rejectaque galea ut agnosceretur, in primam aciem procurrit, prensatque fugientes, confirmat, orat, *ne se tot victorias pueris prodant*; oculos, manus, vocem per totum circumfert agmen, *denuntiatque militibus vestigio se non recessurum; proinde videant quem & quo loco deserant Imperatorem*. Victus tamen erat, nisi Labieni imprudentia ipsi saluti, Pompejo exitio fuisset. Is tum forte periclitantibus castris cohortes quinque præsidio misit, quas fugere Cæsar aut credidit ipse, aut suis sane persuasit: quare in eas invectus & suorum erexit animos, & hostes perculit. Post multam cædem acies Pompeji versa in fugam, partim in oppidum refugit: ceciderunt hostium 30. millia ex Hirtio, in quibus Labienus & Attius Varus; equitum tria millia: ex Cæsarianis sive equites sive pedites circiter mille. Post pugnam amicis dixit Cæsar, *sæpe se pro victoria, in præsentia vero pro vita primum dimicasse*. Cæsus in fuga Cn. Pompejus, recepta Hispania, & de civibus præter morem a Cæsare triumphatum est.

CAPUT XII.

PRÆLIA

In Bello Civili Triumvirorum.

I. Octavii Cæsaris ad Mutinam contra Antonium.

NEC cæde Cæsaris extingui civile bellum potuit, duasque iterum in factiones distracta est Romana res. Unius principes erant ambo Consules Hirtius & Pansa, & Octavius Cæsar; alterius M. Antonius. Ad Mutinam initum prælium est an. 710. Dum Pansa Collegæ venit auxilio, M. Antonius duas robustissimas legiones ponit in insidiis; Pansæ Octavius & legiones Martiam & Prætorianos misit. Pansa veruto per ilia transfixus, Prætoriani Cæsaris ad unum cæsi: sub hæc cum altera legione Hirtius advo-

volat, Antonius pro tempore instaurat ordines; fessi tamen a recentibus fusi, & magna pars interfecti, aquilæ duæ captæ, signa sexaginta: ne unum quidem militem Hirtius emisit, si Ciceroni credimus. Haud multo post, contracta iterum pugna, in Antonii castra Hirtius irrupit, & circa Prætorium pugnans cecidit. Octavius castris primum potitus est; mox pulsus est ab Antonio: in armis uterque pernoctavit, at veritus Antonius, ne ab Octavio vallo cingeretur; soluta obsidione fugit ad Lepidum.

II. Octavii Cæsaris & M. Antonii ad Philippos contra Brutum & Cassium.

Postquam Octavius Cæsar cum Antonio & Lepido societatem iniit, Antonius & Octavius Brutum & Cassium bello persequi cœperunt. Erant Bruto & Cassio 80. peditum millia, equitum 17. Triumviris equitum millia 13. peditum 90. Ut ventum est ad Philippos, an. 711. Cæsariani ad certamen provocare hostes; illi contra bellum ducere, & commeatus inopia Cæsarianos vincere. Antonius clanculum ad Cassii castra viam per paludem struxerat, quam Cassius interrumpi imperat, ut iis, qui paludem transierant, nullus ad suos receptus esset; quare Antonius copias ad oppugnanda Cassii castra convertit: quod Bruti milites indecorum rati, absque imperio in eos ex latere irruunt, plerosque occidunt; deinde vertunt se in oppositam Cæsaris aciem, conjiciunt in fugam, castris potiuntur; tum forte aberat Cæsar & ægritudinis & somnii caussa, cujus lectica a Brutianis pugionibus confossa est. Interim Antonius ingenti audacia in adversum clivum evasit, dumque Cassiani extra vincebantur, castra capit ac diripit; Cassianorum cæsa sunt octo millia, Cæsarianorum duplo plura: ita æquata ferme utrinque damna, cum Cassius Brutum itidem ac se victum ratus, sibi mortem conscivit. Tum Brutus advocata concione milites collaudat, hostes fame premi edocet, præliumque vitare constituit; quod ægre militibus fuit, quasi eorum virtute diffideret Imperator. Quare Brutus subveritus, ne transirent ad Cæsarem, eos invitus producit in aciem; ordinesque obequitans, singulos admonet, *ut quoniam ab invito Imperatore pugnam extorsissent, darent operam, ut ne vel ducem, vel milites pugnæ pœniteret*. Ea tum virtute, tum victoriæ cupiditate pu-

pugnatum eſt, ut par prope fuerit & apud victores & apud victos cæſorum numerus; dextrum cornu, in quo pugnabat Brutus, ſiniſtrum hoſtium impulit; at ſiniſtrum verſum eſt in fugam. Cæſariani viam, quæ ducebat ad caſtra, magno & periculo & damno occupant, dum Antonius magnam hoſtium edit ſtragem: diſperſas copias & interclusum ad caſtra regreſſum ut vidit Brutus, in montes cum quatuor legionibus ſeceſſit; quas cum fruſtra hortatus eſſet ut per hoſtes erumperent, a Stratone occidi ſe juſſit. His præliis 150. fere hominum millia cæſa fuiſſe perhibent.

III. Octavii Cæſaris in Sicilia contra Sext. Pompejum.

Poſt partam de Bruto victoriam, Octavium inter & Sext. Pompejum bellum exarſit; eventu vario ſæpe certatum erat, cum de rerum ſumma dimicare an. 717. inter utrumque convenit. Erat utrique & navalis & terreſtris exercitus; claſſe pugnatum eſt, dum terreſtres copiæ ſpectant e littore. Ex turrium coloribus, quod ſolum iter utramque claſſem diſcrimen erat, ut vidit Agrippa plures Pompeji naves periiſſe, & ſuos proximos quoſque cohortatus, majori impetu in hoſtes irruit, & obvios quoſque vertit in fugam: tum Cæſaris & claſſis & terreſtris exercitus ingenti jubilo victoriam ſignificat; ingemuit Pompejanus; Pompejus ipſe, qui mox trecentis præerat navibus, vix ſeptem navibus fugit in Aſiam, dum reliqua claſſis deditionem facit, terreſtreſque copiæ ad Cæſarem deficiunt.

IV. Ad Actium contra M. Antonium.

Sub hæc orto inter Octavium & Antonium bello, ingens utrinque apparatus ad prælium fieri cœpit. Italia, Gallia, Hiſpania, Sicilia, Sardinia, Africa parebant Octavio; Antonio Græcia, Macedonia, Aſia omnis, Ægyptus, & imperio Romano ſubditi Reges undecim. Habebat Antonius naves 500. centum peditum millia, 12. equitum: par Cæſari equitum numerus, peditum 80. millia, naves 250. Duobus præliis ultimæ pugnæ proluſum eſt; altero navali, terreſtri altero: utroque victus eſt Antonius an. 722. quare ſuorum virtuti diffiſus, redire in Ægyptum conſtituit: at claſſico dato dum ex portu Actiaco claſſem educit Cæſar, ſuos ad pugnam parat, graveque prælium vel invito Antonio contractum eſt: navium

ma-

magnitudine vincebat Antonius, celeritate Cæsar. Dum æquo Marte certatur, Cleopatra quæ stabat in anchoris, in Ægyptum vela facit: abeuntem subsequitur Antonius, *fugientisque Reginæ*, inquit Vellejus, *quam pugnantis militis comes esse maluit*. Nec cessere tamen Antoniani milites, donec a Cæsarianis pugnari cœptum est incendio, quo naves multæ perierunt; cæsa hominum 5. millia, naves captæ trecentæ, terrestris exercitus 19. legionum se dedit Cæsari. Eaque die Octavius summum Romani orbis imperium adeptus est.

C A P U T XIII.

Urbes a Romanis captæ.

UT Troja, ita Vejorum decennis obsidio fuit, tumque primum a Romanis sub pellibus hyematum. Multæ utrinque & acceptæ & illatæ clades, donec a Camillo cuniculus in arcem hostium agi cœptus; tum multis locis urbs oppugnata, dumque Vejentes Romanos a muris prohibent, delecti milites per cuniculum irrumpunt an. 358. Vejentes, qui in armis erant, cæsi; inermes in deditionem accepti; præda data militi. Camillus urbis calamitatem miseratus illacrymasse fertur; deinde precatus est superos, *ut ejus rei invidiam quam minimo & suo privato publicoque incommodo lenirent*: quæ haud multo post & ipsius exilio, & urbe a Gallis incensa, rata fuerunt. Ipse summa civium lætitia juncto equis albis curru urbem invectus est; sed crimini aliquanto post ipsi datum est, quod decimam prædæ partem vovisset Apollini, ipsique dies dicta a Tribuno plebis. Verum is in exilium sponte abiit, precatus superos, *ut si hæc sibi innoxio fieret injuria, ingratæ civitati sui desiderium quamprimum facerent*; quod & aliquanto post contigit, cum capta urbe Dictator absens appellatus est.

I. Veji a Camillo capti.

Post cladem Cannensem Capua a Romanis defecit ad Annibalem; quare ubi primum Romana res restitui cœpit, Q. Fulvius Flaccus Capuam obsidet. Auxilio venit Annibal; nec tamen aut Romanos elicere

II. Capua a Q. Fulvio Flacco.

re ad pugnam, aut urbem obsessam liberare licuit. Cum igitur nulla præterea auxilii spes esset, urbs Romanis dedita est an. 542. mœnia diruta; domus, magna pars, incensæ, civitas a rusticis tantum & vinitoribus habitari permissa; populus alio migrare jussus; Senatores 25. Cales 32. Theanum in custodiam missi, de quorum supplicio ad Senatum scripsit Ap. Claudius Fulvii Collega: de quo ut suboluit Fulvio, homo paulo severior, illico de media nocte cum equitum duobus millibus Theanum advolat, & Campanos Senatores cædi virgis & securi percuti imperat. Inde citátis equis Cales pervenit; jamque in tribunali consederat, cum ecce a Senatu afferuntur literæ: tum universa concio fremere, Senatorum supplicium ad Senatum deferre. At Fulvius rem, uti erat, suspicatus, literas clausas in gremio reponit, Campanosque a lictoribus necari jubet: ubi Jubelli Tureæ facinus memoratur, qui ultro se Fulvio obtulit: *quoniam*, inquit, *Fulvi, cupiditate tanta hauriendi nostri sanguinis teneris, quid cessas in me cruentam securim distringere, ut gloriari possis, fortiorem aliquanto virum, quam ipse es, tuo jussu esse interemtum? aspice oculis tuis quidem gratum, animo vero tuo majus opus edentem*. Tum interfectis & conjuge & liberis, gladio incubuit.

III. Syracusæ a M. Marcello. Syracusarum & Capuæ par & in Romanos levitas & calamitas. Post Hieronis obitum auctore Hieronymo Rege ad Annibalem desciverant. Missus in Siciliam M. Marcellus, qui fusis sæpe & Pœnis & Siculis urbem obsidione cinxit. Ex quinque veluti urbibus constabat, Insula, Neapoli, Tyche, Epipoli, Acradina, quæ cæteris & arte & natura loci firmior erat. Producta in annum tertium obsidio est, tum Siculorum virtute, tum Archimedis maxime industria, qui lapidibus, telis, missilibus Romanos sæpe ab urbe repulit, ita ut Marcellus interdum diceret; *næ ille fabulosos Centimanos superat, qui tantam telorum vim simul conjicit*: tantusque timor Romanos incesserat, ut si vel funiculum, vel lignum ex muro conspicerent, continuo Archimedem inclamantes aufugerent. Nulla Romanis capiendæ urbis spes erat, cum Damasippus Lacedæmonius a Marcello captus

est:

eſt: tum ad Trogilorum portum utrinque miſſi, qui de ejus redemtione paciſcerentur. Ibi dum pauliſper ſubſiſtunt Romani milites, muri altitudinem æſtimant, rem Marcello deferunt; clam ſcalæ comparantur: dumque cives aut vino madidi, aut obruti ſomno jacent die Dianæ ſacro, Romani evadunt in murum an. 541. Terrendi hoſtis cauſſa ſignum captæ urbis tuba datur. Marcellus fracto hexapylo copias in urbem inducit, quam e ſuperiori loco contemplatus illacrymaſſe dicitur, illiuſque juſſu a civium cæde, tectorumque incendio temperatum eſt, cætera prædæ data; nec rapinis ante modus fuit, quam diuturna felicitate cumulatas opes Romanus miles diripuit. Id Marcello præ cæteris ægre fuit, quod præter ipſius voluntatem interfectus ſit a militibus Archimedes: de cujus morte alia aliorum ſententia eſt; vel enim domi confoſſus eſt a milite dum ducit lineas, illumque orat obnixe, ut ſuſtineat pauliſper, ne quod quærebat, relinqueret imperfectum; vel juſſus a milite, Marcello ſe quamprimum ſiſtere, dum horologia, ſphæras, aliaque id genus abſcondit ſub veſte, a militibus, qui aurum ab eo occultari putabant, trucidatus eſt.

Eadem fraude, qua Syracuſæ a Marcello, a Scipione capta in Hiſpania Carthago eſt. Scipio paternæ cædis ultor in Hiſpaniam ut appulit, novam Carthaginem regionis caput obſidet terra marique. Primum fuſi ad muros Pœni, deinde urbs undique oppugnata; quod vero ſcalæ aut breviores eſſent aut nimio pondere fractæ, Scipio receptui ſignum dat. Tum recentes & integros milites ſcalis admovet, dum ipſe delectos pedites per paludem ad murum ducit: nulla ibi hoſtium ſtatio erat; urbem inopinatus invadit an. 543. & in terga hoſtium, qui ad portas pugnabant, ſævire cœpit. Mago, qui urbi præerat, refugit in arcem, ſeque paulo poſt dedidit. Prædæ ſumma 600. talentorum fuit, naves captæ 113. civibus libertas data, bona etiam illis ſua cuique conceſſa, cætera ſervorum multitudo remigio addicta, aliarum civitatum legatos ad ſuos cum honore remiſſi, teneriori etiam ætati data munuſcula. Mago & Senatores 15. Romam miſſi in vincula; cumque

IV. Carthago nova a P. Scipione.

que inter duos milites contentio esset, uter muralem coronam obtineret, uterque corona donatus est: at nihil ad Scipionis laudem illustrius, quam ipsius & juvenis & victoris continentia.

V. Ambracia a M. Fluvio Nobiliori.

Par prope Ambraciæ obsidendæ fuit caussa; at captæ etiam lætior conditio fuit. M. Fulvius Nobilior sortitus Ætoliam, Ambraciam Epirotarum consilio obsidet an. 564. Eupolemus in urbem cum mille expeditis militibus se proripit: Nicander vicinam regionem populatur. Eruptio sæpe ab obsessis facta est cum Romanorum clade; pars operum incensa, repulsi sæpe a mœnibus Romani. Quod tamen nulla spes esset auxilii, orant per legatos Consulem, ut gentis quondam sociæ misereatur. Ille ut equos armaque tradant, imperat; dena quingenta Euboica talenta, eosdemque cum Romanis amicos hostesque habeant. Iis legibus se suaque cives permittunt Consuli. Signa tum ænea, tum marmorea, tabulæ pictæ, quibus præ cæteris Græciæ urbibus ornata civitas erat, a Romanis sublata devectaque Romam: nihil præterea damni sive urbi sive civibus illatum est.

VI. Carthago vetus a P. Scipione Æmiliano.

Sortem Carthaginis novæ Carthago vetus aliquanto post experta est; eoque durior illius conditio fuit, quod a Scipione altero & incensa fuerit & diruta. Pœni a Romanis, uti dictum est, delusi, servos ad libertatem vocant, Asdrubalem appellant Imperatorem, ferri inopia arma conflant ex argento & auro, classem ex domorum ruinis construunt, nectunt funes ex mulierum crinibus, Romanam incendunt classem, eaque audacia pugnant, ut eorum fortitudine Calpurniique Pisonis segnitie obsidio in tertium annum propagata sit. Quare Scipio Æmilianus contra leges fit Consul immatura ætate, eique extra sortem decreta est Africa. Ab eo restituta disciplina militaris; Megara (locus erat spatiosus muris contiguus) occupata; castra hostium incensa, obstructus portus urbis, Nepheris vi capta, ibique cæsa hominum 70. millia; tandemque urbs ipsa Carthago an. 607. arxque Byrsa, quo cives fugerant, oppugnata: tum ædibus subjectus ignis vix post dies 17. extingui potuit; Pœnis tamen a Scipione datum

est,

eſt, ut ex arce, qui vellent eſſe ſalvi, excederent. Exiiſſe ferunt virorum & mulierum 50. millia; cæteri cum Aſdrubale, illius uxore, liberis, & transfugis in ſummam arcem ſe proripiunt: unde Aſdrubal cum oleæ ramis ad Scipionem confugit. Illum Scipio ad ipſius pedes aſſidere juſſum oſtentat civibus, cujus fuga acti in furorem transfugæ templo ſubjiciunt ignem. At uxor Aſdrubalis, Scipioni bene precata, in maritum multa probra congerit; duos, quos ex ipſo ſuſceperat, filios coram ipſo jugulat, & eos in ignem ſeque inſuper abjicit. Præda militi conceſſa præter aurum, argentum, & donaria: multa ſociis reſtituta, 4470. pondo argenti delata in ærarium. Ita Carthago poſt 700. annos, ex quo condita fuerat, flammis abſumta eſt; cujus cladi illacrymaſſe Scipio dicitur, veritus ne urbs Roma pari aliquando clade deflagraret.

VII. Corinthus a Mummio.

Eodem anno Corinthus, quo Carthago, deleta eſt. Victus, uti alias diximus, apud Leucopetram a Mummio Diæus, domum refugit; illam incendit, conjugem perimit, ipſeque veneno occidit. Corinthii, qui urbis mœnia tuebantur, omnes periiſſe rati, urbem deſerunt: quam civibus vacuam Mummius occupat, diripit, incendit præcinente tuba; arma, dona templorum, tabulas, ſigna, aliaque ornamenta Romam deferri jubet. Quantas opes abſtulerit vel cremaverit, inquit Florus, hinc ſcias, quod quidquid Corinthii æris toto orbe laudatur, incendio ſuperfuiſſe comperimus: nam æris notam pretioſiorem ipſa opulentiſſimæ urbis fecit injuria, quia incendio permiſtis plurimis ſtatuis atque ſimulacris, æris, auri, argentique venæ in comune fluxere. Scribit Polybius vidiſſe ſe tabulas in ſolum projectas, & milites ſuper iis ludentes talis, quas inter Bacchus erat, pictus ab Ariſtide; de quo illud, *nihil ad Bacchum*.

VIII. Numantiæ a P. Scipione Æmiliano.

Numantiam, Hiſpaniæ munitiſſimum oppidum, ſub hæc tempora idem, qui Corinthum, exitus excepit. Fuſis ſæpe Romanis Imperatoribus ſumma erat Numantinorum gloria; cum populus Romanus belli diuturnioris pertæſus, Scipioni Æmiliano nec ambienti, nec præſenti & alterum conſulatum detulit, & extra ſortem Hiſpaniam. Is ut venit ad exerci-

tum, militarem disciplinam ita restituit: milites singulos & frumentum ad 30. dies, & septenos vallos ferre jubet, & militi ægre propter onus incedenti, *cum gladio*, inquit, *te vallare sciveris, vallum ferre desinito*: si quem extra ordines deprehendisset, si Romanus erat, vitibus, si extraneus, virgis cædi imperat: jumenta omnia vendi, lectos removeri, nova subinde castra & munire & demoliri, fossas ducere, muros exstruere & diruere. Ubi patientes laboris milites reddidit, propius Numantiam promovit castra; oblatum sæpe sibi a Numantinis prælium refugit, cum diceret sibi vitio datum iri, si cum hominibus omnium rerum desperatione efferatis mallet confligere, quam inclusos fame expugnare. Numantini tandem fame vexati, cum nec pugnæ copia fieret, nec ulla spes superesset vel pacis vel fugæ, in rabiem furoremque conversi an. 620 duces suos, se, patriamque ferro, veneno, subjectoque igne peremerunt: ne unus quidem fuit; qui in vinculis duceretur, prædaque ut de pauperibus nulla, triumphusque tantum de nomine, inquit Florus. Aliis tamen aliter super hac re visum est. Scribit Orosius se potu & semicrudis carnibus ingurgitasse, deinde atroci contra Romanos prælio dimicantes periisse. Sunt etiam, qui deditionem ab iis factam velint; armaque Scipioni tradita; aliosque postea sibi consciviſſe mortem; alios in eum, quo jussi erant, locum fœdo corporis habitu se contulisse. Ut ut est, deleti penitus Numantini, & solo æquata Numantia est.

IX. Athenæ a Cornelio Sylla.

Duæ urbes munitissimæ bello Mithridatico a Romanis captæ sunt, Athenæ & Tigranocerta; illa literarum studiis, hæc opibus celebris: primam cepit Sylla, Lucullus alteram. Orto Romanos inter & Mithridatem bello, Aristio sive Athenio (aliter enim ab aliis appellatur) Athenas occupavit. In Atticam ut appulit Sylla, Athenas a parte copiarum obsideri imperat, ipse Pyræeum cum altera petit, ubi vario eventu ad hyemem certatum est. Interim fame laborabatur Athenis, quibus auxilium ferre tentavit Archelaus; at monitus a proditoribus Sylla semel atque iterum commeatum avertit: cumque egeret pecunia, sacros e tota Græcia thesauros corradit,

radit, ea tamen lege, ut omnia confecto bello redderet. Cumque Caphis, quem Delphos miserat, auditum ex adyto citharæ sonum scriberet, vererique se, ne Deus Syllæ cladem minaretur, rescripsit Sylla mirari se Caphim, qui non intelligeret, gaudentis Dei eum sonitum esse, non indignantis, ne ergo capere dubitet, propitio & largiente Deo. Sub hæc Athenas scalis & arietibus oppugnat, urbemque post longam obsidionem noctu capit an. 666. In cives, nulla habita ætatis sexusve ratione, sævitum est: erat enim iis infensus Sylla, quod & ad barbaros nulla caussa defecissent, & ipsum e muro lacessissent conviciis. Aristio in arcem refugit, ubi diu Curionis, quem obsidioni Sylla præfecerat, elusit impetus, donec fame sitique vexatus se dedit; eoque & die & pene momento maximus imber e nubibus in arcem decidit.

Tigranocerta a Tigrane Armeniæ Rege condita fuit, ornata Regis palatio, hortis, piscinis, & valida arce munita: hanc urbem superato Euphrate Lucullus obsidet. Regiam extra mœnia sitam diripit, urbem arcemque fossa valloque cingit; quodque Tigranes cum infinita barbarorum multitudine obsessis veniret auxilio, Murænam obsidioni præficit, ipse cum undecim Romanorum millibus Regi occurrit: commissa pugna Tigranes vincitur. Audita clade Mancæus, qui urbi præerat, mercenarios milites, sive Græci fuerint, ut scribit Appianus; sive Cilices, ut placet Dioni, arma ponere jubet; tum eos cum armatis barbaris invadit: at ii nihil territi, brachiis vestibus vice clypei obvolutis, fustibus instructi, in barbaros irruunt, vertunt in fugam, armis spoliant, turres aliquot occupant, in easque Romanos evocant. Ita Romani intra mœnia urbemque recepti ingenti præda potiti sunt, an. 684. Urbs direpta, pars diruta, Græci cum viatico in patriam remissi, octo millia talentum pecuniæ signatæ inventa; insuper octingentæ drachmæ in singulos milites divisæ, scenici ad ludos & spectacula reservati; plerique barbari, qui Tigranis jussu migraverant Tigranocertam, in suas quisque urbes redire jussi: ita multæ urbes, una spoliata, restauratæ.

X. Tigranocerta a Lucullo.

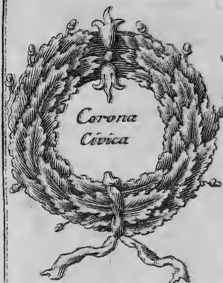
XI. Avaricum a C. Julio Cæsare.

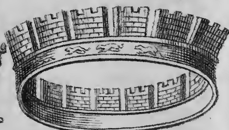
Dum in Gallia Cisalpina ob Clodii cædem Cæsar distinetur, Galli de bello consilia ineunt. Defectionis initium a Carnutibus factum est: ii dato signo Gennabum concurrunt; Romanos, qui negotiandi caussa ibi constiterant, interficiunt. Fama ad Arvernos celeriter perfertur, ubi Vercingentorix summæ potentiæ adolescens clientes ad bellum accendit, in agris delectum habet, Rexque a suis appellatur. Cæsar magnis itineribus in Lingones prius advenit, quam de ejus adventu hostibus nunciari posset: Vellaudunum & Noviodunum recipit, Gennabum diripit & incendit, Avaricum obsidet an. 701. Subsequitur Vercingentorix, locumque castris non procul deligit, ut Romanos a pabulatione & frumentatione prohiberet: tanta erat difficultas rei frumentariæ, ut plures dies & frumento & pecore caruerint; nulla tamen vox est ab iis audita tot indigna victoriis quin etiam cum Cæsar oppugnationem dimissurum se diceret, si inopiam ferrent acerbius, universi ab eo, ne id faceret, petere; præstare omnes perferre acerbitates, quam non civibus Romanis, qui Gennabi cæsi fuerant, parentare. Interim Cæsar aggerem apparare, vineas agere, turres extruere cœpit: contra obsessi aggerem cuniculis subtrahere, crebris eruptionibus aut aggeri ignem inferre, aut milites in opere occupatos adoriri, & Romanos pice & saxis a muris prohibere. Romani 25. diebus aggerem latum pedes 330. & altum 80. extruunt: hunc Galli tentant incendere, alii faces atque aridam materiem, alii picem in aggerem jacere, alii e portis erumpere, & Romanos cædere. Restincto tandem aggere, Cæsar, postero die turrim promovet, quodque paulo incautius ob coortum imbrem custodias in muro dispositas videret, jubet, suos languidius in opere versari, legiones intra vineas in occulto collocat; iis, qui primi murum ascendissent, præmia proponit: dato signo milites evolant, murumque celeriter complent. Galli abjectis armis in ultimas urbis partes refugiunt, parsque ibi a militibus, pars jam egressa portis ab equitibus est interfecta. Nec fuit quisquam qui prædæ studeret; nec senibus, nec mulieribus, nec pueris parcitum est: ex 40. civium mil-

pag. 190.

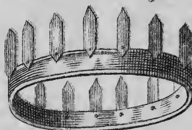

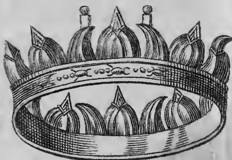

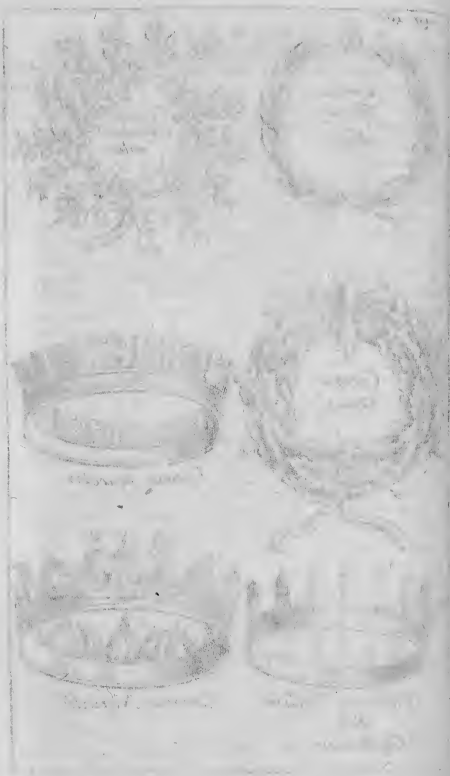
Corona Muralis

Corona Vallaris Vel Castrensis

Corona Naualis

millibus vix 800. qui primo clamore audito ex oppido ſe ejecerant, incolumes ad Vercingentorigem pervenerunt.

XII. Aleſia a C. Julio Cæſare.

Cladem Biturigum gravior Galliæ fere totius defectio excepit; mali auctores fuerunt, qui in officio hactenus perſtiterant, Hedui. Hi petunt a Vercingentorige, ut ad ſe veniat, rationeſque belli gerendi communicet. Totius Galliæ concilium Bibracte indicitur; ad unum omnes Vercingentorigem probant Imperatorem. Collectis undique copiis jurare jubent equites, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes aditum habeat, qui non bis per hoſtium agmen perequitaſſet. Continuo equeſtre certamen committitur, vincuntur Galli. Vercingentorix Aleſiam verſus, quod Mandubiorum oppidum erat, iter facere cœpit, ubi iterum equeſtri certamine funditur. Quare equitatum a ſe dimittit; mandat, ut civitatem ſuam quiſque adeat, omneſque ad bellum cogant: ipſe in oppidum ſe cum peditibus recipit, quod circumvallare Cæſar inſtituit. Munitionis circuitus erat undecim millia paſſuum, caſtella opportunis locis 22. facta, omneque opus varia arte munitum. Interim Galli collectis equitum 12. millibus, peditum circiter 25. ad Aleſiam perveniunt; ſæpe inita equitum certamina, ſæpe oppugnatæ munitiones, dum Vercingentorix ex urbe erumpit, ſemper fuſi Galli; tandem omnibus prope viribus pugnatum eſt. Jamque vallum & lorica reſciſſa erant a Gallis, cum Romanis venit auxilio Labinus, accurrit ipſe Cæſar. Clamore ſublato ad conſpectum Imperatoris renovatur prælium; miſſis pilis, gladiis res geritur; hoſtes terga vertunt, occurrunt fugientibus equites. Fit magna cædes, & continuo e caſtris Gallorum fuga; magnus numerus capitur, reliqui in civitates diſcedunt. Poſtero die Vercingentorix concilio convocato ad utramque rem ſe offert, ſive morte ſua Romanis ſatisfacere, ſeu vivum tradere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæſarem legati an. 701. Jubet arma tradi, principes produci; ipſe in munitione pro caſtris conſedit: eo duces producuntur, Vercingentorix deditur, Cæſar captivos prædæ nomine militibus diſtribuit; tum & Ædui & Arverni, quæ

imperaret, facturos se pollicentur. Ita iterum pacata omnis Gallia est.

DISSERTATIO TERTIA

MORTES ILLUSTRIUM ROMANORUM.

CAPUT PRIMUM.

Mortes illustrium Romanorum, ab Urbe condita ad Reges exactos.

Mortes I. Romuli. E Romuli morte alia ab aliis traduntur. In eo tamen plerique conveniunt, quod a Patribus, quibus erat propter impotentiam invisus, discerptus sit, an. regni 37.; sive in curia, ut vult Valerius; sive in æde Vulcani, ut placet nonnullis apud Plutarchum; sive potius, quæ Dionysii & Livii sententia est, ad Capreæ paludem, dum concionem haberet aut recenseret exercitum. *Orta tempestas solisque defectio, mox Julius Proculus fidem fecit, visum a se Romulum affirmans augustiore forma, quam fuisset; mandare præterea, ut se pro Deo colerent; Quirinum in cœlo vocari. Abi, nuncia, inquit, Romanis, Cœlestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant.*

II. Numæ. Ut Romulus bello, ita Numa pace Romanam rem auxit: nec enim quoad vixit, aut intestina seditio, aut externum bellum civitatis otium turbavit; *id consecutus*, inquit Livius, *ut & subditi eum amarent, & finitimi æmularentur, & posteri honorifica memoria celebrarent: Integris sensibus annum vitæ agens octogesimum, nullo conflictatus infortunio, facillima morte absumtus est*, V. C. an. 81. Ne corpus suum

ſuum de morte cremaretur, prohibuit: corpus in una arca conditum eſt, ipſius libri incluſi in altera. Aliquanto poſt arcæ ſive ab agricolis effoſſæ ſunt, ſive aquarum impetu e tumulo avulſæ; quæ titulum Regis ſepulti habuerat, inanis inventa abſque ullo veſtigio humani corporis, in altera vel lapis repertus, ut vult Plinius l. 13. c. 13.; vel duo faſces, ut Livius l. 40. & in ſingulis ſeptem libri non integri modo, ſed recentiſſima ſpecie. Librorum alii alium numerum produnt: Livius & Valerius quatuordecim, apud Plinium duodecim, Varro Valerius Antias quinque tantum numerat, quos tradit Pythagoricos fuiſſe partim Græcos, partim Latinos. Valerius illos, quod ad ſolvendam religionem pertinerent, crematos ſcribit; hos vero ſumma ſervatos diligentia. Combuſtos omnes Livius & Plutarchus memorant.

Tullia Servii Tullii filia Tarquinio, cui poſtea Superbo nomen fuit, per ſummum ſcelus nupſerat; cum ipſa maritum, ille uxorem veneno ſuſtuliſſet. Tarquinius ſumtis regni inſignibus in comitium prodiit an. 219. tum Patres vocari in Senatum jubet. Convenere alii rerum novarum ſpe, alii metu, ne non veniſſe fraudi eſſet. Trepido nuncio excitatus Servius accurrit, & a veſtibulo curiæ, *quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei eſt? qua tu audacia, me vivo, vocare auſus es Patres, aut in ſede conſidere mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *ſe patris ſui tenere ſedem multo, quam ſervum, potiorem filium Regis regni heredem*. Tum clamor ab utriuſque fautoribus oritur, & Servium Tarquinius arripit medium, & per curiæ gradus in comitium dejicit. Sub hæc advenit Tullia, Tarquiniumque prima Regem ſalutat. Tullius prope exſanguis domum repetebat, cum ab iis, qui a Tarquinio miſſi erant, occiditur. Creditur admonitu Tulliæ id factum, quæ recenti cadaveri ſupervenit dumque horrore commotus hæreret auriga, illum Tullia ſcabello petit inclamans; *non ages, ſceleſte, vel per mortuum?* Ipſe vi mulos per cadaver egiſſe fertur; unde hic vicus *ſceleratus* dictus eſt.

III. Servii Tullii.

Exul apud Etruſcos Tarquinius Romam legatos miſerat, qui bona ipſius repeterent. Hi cum multos

IV. Filiorũ L. Bruti.

e civibus, tum Bruti filios Titum & Tiberium ad suas partes alliciunt an. 245. In ædes Aquiliorum conveniunt conjurati: interim pincerna quidam nomine Vindicius Valerium admonet. Ille continuo cum amicis advolat; capit conjuratos, eosque ante Consules sistit. Tum Brutus filiis dicendi, si quid vellent, potestatem facit: cum uterque fleret, in dicto silentio capitalem in eos pater profert sententiam: *Exuit patrem*, inquit Valerius, *ut Consulem ageret; orbusque vivere, quam publicæ vindictæ deesse maluit*. Continuo juvenes pro tribunali virgis cæsi, & religati ad palum securi percussi sunt; *quum inter omne tempus pater, vultusque & os ejus spectaculo esset, eminente animo patrio inter pœnæ publicæ ministerium*.

V. L. Junii Bruti. Tarquinio insidiæ cum male cessissent, ad apertam vim progressus exercitum an. 245. contra Romanos ducit. Venienti occurrunt Romani, & trajecto fluvio copias instruunt: dextro cornu præerat Valerius, sinistro L. Brutus. Provectus ex acie Etrusca Aruns Tarquinius convitiis Brutum incessit: *Ille est vir qui nos extorres expulit patria; Dii Regum ultores adeste*; eumque ad singulare certamen vocat. Probrorum impatiens Brutus procurrit extra ordines, tantoque uterque impetu alter in alterum ruit, ut certo uterque ictu confossus sit, cuspide alter in costas, alter in ilia impacta: equi etiam collisis pectoribus in posteriores pedes erecti sessores excusserunt. Valerius Bruti Collega, fusis hostibus, illius corpus in forum deferri jussit, & funebrem orationem habuit.

VI. Valerii Poplicolæ. P. Valerius, cui a singulari in populum Romanum amorem *Poplicolæ* cognomen fuit, patricia dignitate, pulsis ex urbe Regibus, quatuor intra septennium Consulatibus, bellis duobus confectis, totidem triumphis clarissimus, an. urbis 251. obiit. Ea fuit viri illius continentia, ut moriens non haberet, unde pro patricii dignitate sepeliretur: quod ut per urbem vulgatum est, eximius in ipsum civium suorum amor enituit. Senatus impensas in sepulturam ex ærario decrevit, ipsiusque corpus intra urbem præter morem sepeliri prope forum jussit; quo

quo honore, inquit Dionysius, præterea dignatus est neminem. Mulieres quoque communi consensu depositis auro & purpura eum per annum luxerunt; quod summo ipsi honori ac decori fuit.

C A P U T II.

Mortes illustrium Romanorum, ab exactis Regibus ad bella Punica.

M. Coriolanus, cujus virtus tum in bello contra I.
Volscos, tum in Coriolanæ urbis expugna- M. Co-
tione enituerat, injuria damnatus ad Volscos confu- riolani.
git. Volscorum copiis præficitur; Romanos sæpe vincit; urbem denique obsidet an. 266. Missi ad eum legati, deinde sacerdotes cum infulis; sed frustra: tum Veturia illius mater uxorque Volumnia castra Volscorum petunt. Coriolanus quum ferret matri obviæ complexum, mulier in iram ex precibus versa; *sine priusquam complexum accipio, sciam ad hostem, an ad filium venerim.* Tum eam complexus Coriolanus, *vicisti*, inquit, *mater*, *quod nec tibi nec mihi bene vertet: patriam quidem servasti, pium vero filium perdidisti.* Ubi copias ab urbe reduxit, invidia rei oppressum a Volscis ferunt; sed alii alio mortis genere. Lapidibus obrutum Plutarchus; sibi mortem conscivisse Cicero in Lælio; Fabius Pictor apud Livium ad senectutem pervenisse refert, eumque exacta ætate hanc sæpe usurpasse vocem: *Multo miserius seni exilium esse.*

Spurius Cassius, triplici Consulatu & duplici II.
triumpho insignis, a Quæstoribus Cæsone Fabio & Sp. Cas-
L. Valerio ambitæ tyrannidis postulatus anno 269. sii.
e rupe spectante populo præceps actus est; illius ædes dirutæ, bona fisco addicta, filiique hæreditate privati. Sunt qui patrem, cognita domi caussa, eum necasse velint.

Dum cives Romæ fame laborant, Sp. Melius ex III.
equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, fru- Sp. Me-
mento privata pecunia emto, largitiones facere in- lii.
stituit; cumque & ambire regnum & in domum arma conferre diceretur, Dictator appellatur an. 329.

L.

L. Quinctius Cincinnatus, Magister equitum C. Servilius Ahala. Is Sp. Melium ad Dictatorem venire jubet, eumque, dum populi implorat fidem, obtruncat. Tum Dictator vocata concione pronunciat Melium jure cæsum: illius etiam & domus diruta & bona publicata.

IV. Fabiorum ad Cremeram. Quod Vejentes agrum Romanum identidem popularentur, a Senatu decretum est, ut positum in Vejentum finibus præsidium ipsos ab agro Romano prohiberet. Fabii id ultro in se recipiunt, M. Fabio & Cæsone Fabio ducibus; ab his ad Cremeram castrum excitatum, duplicique fossa cinctum. Inde multæ Vejentibus illatæ clades, quibuscum fœdus tandem initum est; sed undecim Etruriæ populi Fabiis bellum minantur, ni diruant castrum Cremerense: de quo ut nunciatum Romæ est, jussus Menenius Consul auxilium ferre, qui dum circa urbem moras trahit Cremera ab Etruscis obsessa, Fabii alii post alios an. 277. per insidias cæsi. Trecenti & sex viri ex ea gente fuisse perhibentur, omnesque ad unum necati; e quibus præstabant Cæso, Marcus, & Quintus, septem continuis Consulatibus insignes. Unus ex tota gente Marco superstes fuisse filiolus dicitur; vere an falso, incertum: negat Dionysius, affirmant alii. Post Menenius ab Etruscis actus est in fugam: sed paulo post victi sunt ab Horatio altero Consule.

V. M. Manlii. M. Manlius, vir quidem fortissimus, quippe qui triginta septem dona militaria tulerat, sed *nimius animi* inquit Livius, *& vitio ingenii vehemens & impotens*, cum alios civitatis principes sperneret, uni invideret Camillo, popularis factus est; novisque tabulis & largitione regnum affectare visus, a Cornelio Cosso Dictatore in carcerem conjicitur: sed mox populi metu liberatus plebem ad vim concitat. Quare dies ipsi a Tribunis plebis dicitur an. 370. tum ille res a se præclare gestas commemorare, hostium spolia ducumque dona proferre, & ad Capitolium, quod contra Gallos tutatus erat, supplices manus identidem tendere; cumque plebs amica ferret suffragia, in locum, unde in Capitolium conspectus non erat, abductus est. Ibi a Tribunis ple-

plebis damnatus e saxo Tarpejo in præceps dejectus est; *locusque idem in uno homine & eximiæ gloriæ monimentum & pœnæ ultimæ fuit*. Hæc Livius. Adjectæ etiam duæ ad infamiam notæ sunt, publica una, gentilitia altera: latum enim ad populum est, ne quis Patricius in Capitolio habitaret; & gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. *Vir*, ut ait Livius, *nisi in libera civitate natus esset, memorabilis*. Paulo post pestilentia ex Manliano supplicio orta multis visa est, *violatum Capitolium esse sanguine servatoris*, &c.

Latinis bellum illatum est, quod Magistratus parium Romanis & numero & imperio poscerent, & L. Annius Setinus eorum Legatus in senatu superbius respondisset. Duo Consules an. 413. M. Manlius Torquatus & P. Decius ad Capuam castra locant; utrique in quiete visa species viri augustioris quam pro humano habitu, dicentis ex una acie Imperatorem, ex altera exercitum diis Manibus deberi: utrius exercitus Imperator se devovisset, ejus populi victoriam fore. Inter Consules convenit, ut ab utra parte cedere exercitus cœpisset, inde se Imperator devoveret. Manlius dextro cornu; Decius lævo præerat: primo utrinque æquis viribus gerebatur res; deinde ab lævo cornu hastati Romani non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes receperunt. Tum Decius incinctus ritu Gabino in equum insiluit, ac sese in medios immisit hostes; conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu. Latinorum turbavit signa, & quocunque equo invectus est, vastam edidit stragem, ubi vero telis obrutus corruit, inde consternatæ Latinorum cohortes fugam ac vastitatem late fecerunt. Hæc fere Livius. Plus tamen momenti ad victoriam attulit Manlii prudentia, quam Decii mors. Is enim contra fessos Latinorum triarios suos & integros & recentes immisit; a quibus tanta cæde sævitum est, ut vix quarta hostium pars evaserit. Castra post prælium capta; Decii corpus inter hostium acervos repertum, & summa pompa a Manlio tumulatum est. Ea virtute eoque consilio M. Manlius in hoc prælio fuit, ut facile convenerit inter omnes, utrius

VI. L. Decii.

Par-

partis Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam.

VII. T. Manlii. Eodem quo Decius cecidit bello, Manlius Torquati filius jussu patris cæsus est. Edixerant Consules, ne quis extra ordinem pugnaret. Sub hæc T. Manlius Consulis filius inter cæteros turmarum præfectos exploratum missus an. 413. supra hostium castra ad teli jactum evasit. Tum illum Metius ad singulare certamen provocat: movet ferocem juvenis animum seu ira, seu pudor; oblitus itaque paterni imperii, præceps ad id certamen agitur, spiculumque fixit inter aures equi hostilis. Doloris impatiens equus excussit equitem, quem cuspide Manlius terræ affixit; deinde detractis spoliis ad tentorium patris redit. *Ut me omnes*, inquit, *pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto*. Quod ut Consul audiit, filium adversatus, concionem classico advocari jubet: quæ ut frequens convenit, filium arguit violati imperii; tum ad palum alligari, cervicesque amputari imperat. In Consulem coortæ omnium voces, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur. Peracto bello, Manlio redeunti a senibus obviam proditum est; sed eum omni vita Romana juventus aversata est, quod patrem oblitus tyrannum egisset in filium innocentem. Unde factum, ut Manliana imperia non in præsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

VIII. P. Decii Junioris. Adversus Gallos, Samnites, Etruscos, Umbros lecti Consules, Q. Fabius quintum, & P. Decius quartum; qui tribus Consulatibus & Censura Collegæ fuerant, duo his temporibus Reipublicæ lumina. Uterque in Etruriam missus; in patenti campo an. 458. pugnatum est: dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt; Etrusci enim & Umbri aberant. Primo concursu æquis viribus gesta res est. Fabii milites Gallos arcebant magis, quam inferebant pugnam, ut fessos facilius vincerent; Decius quidquid virium habuit primo certamine effudit; jamque bis Gallicum equitatum averterat, cum Galli pugnantes e curribus fragore Romanorum equos conterrent, equitatumque omnem inanis pavor dissipat.

Tum

Tum Decius patris exemplo se hostesque diis Manibus Livio Pontifice praeeunte, devovet; deinde in confertissimam Gallorum se conjecit aciem, ubi hostium telis confossus est. Post Fabius acrius hosti instare cœpit, jussitque equites in Samnites irruere: ii non tulerunt impetum. Galli testudine facta conferti stabant; nec dum victi, donec a tergo circumventi sunt. Cæsa eo die 25. hostium millia & octo capta perhibentur. Decii corpus postridie inventum, cui summo honore justa persoluta sunt. Redux in urbem Fabius triumphavit.

CAPUT III.

Mortes illustrium Romanorum, a bello Punico primo ad Gracchorum seditiones.

MUltis attriti cladibus Carthaginienses, Romam de pace & captivis permutandis legatos mittunt. Inter Pœnos missus Attilius Regulus, ante Romanus Imperator, tum captivus; sed adstrictus jurejurando, ut nisi eam impetraret, Carthaginem rediret ad vincula. Romam ut venit, pro Pœno se gessit, dixitque se *ex illa die, qua in Pœnorum potestatem venerat, Romanum esse desiisse*; ita Eutropius. In Senatum extra urbem coactum admissus, *Nos*, inquit, *P. C. Carthaginienses ad vos miserunt* (*nam ego quoque jure belli servus eorum factus sum*) *petentes imprimis, ut pax iis conditionibus, quas utrinque probaveritis, fiat: sin id nolitis, saltem captivi permutentur*. Tum jussus a Consulibus inter Senatores assidere, non paruit, priusquam annuissent Carthaginienses. Rogatus sententiam, *Ego*, inquit, *P. C. si vel millies captus fuero, unus vestrum sum; corpus Africani juris est, animus Romanus est: itaque cum vobis consultum cupiam, pacem cum Pœnis nullo modo e re vestra esse duco*. Ita fere Zonaras; subjecitque certam sibi esse perniciem: cumque ipsius caussa ad pacem Senatus propenderet, respondit, *se nec diu victurum, qui dudum Carthagine venenum ebibisset; nec in ea mansurum civitate, in qua dignitatem honesti civis Pœnorum captivus retinere non posset*. Eaque

I. M. Attilii Reguli.

que

que fuit seu fide in Pœnos, seu severitate in suos, ut nec urbem ingredi, nec uxorem ad colloquium admittere sustinuerit. Reversus Carthaginem an. 502. in carcerem conjectus est. Primum id tantum cibi datum est, unde vitam ægre sustentaret; & adductus elephas, a quo territus nec corpore nec animo conquiesceret. Tum præcisis palpebris, ne connivere posset, Solis radiis objectus est. In dolio denique inclusus præfixo claviculis, quorum aculeis misere laceratus interiit; quæ tradunt Gellius & Zonaras. De quo Romam ut allatum est, Pœnorum captivorum nobilissimi quique Attilii liberis dediti sunt, & ab iis haud absimili mortis genere interemti.

II. Cn. & P. Scipionũ.

Cneo & Publio Scipionibus fratribus paria prope omnia fuerunt, animi magnitudo, scientia rei militaris, victoriarum splendor, & mortis etiam genus. P. Scipio a Massinissa diu lacessitus in castris, dum Indibili an. 541. obviam iret, ut, quocunque occurreret loco, pugnam consereret, ab equitibus Numidis circumventus, dum fortiter dimicat, lancea transfixus occubuit. Continuo Asdrubal & Mago, assumto etiam Asdrubale Barchino, movent in Cn. Scipionem fraternæ cladis ignarum, qui militum numero longe inferior subductis in collem copiis restitit aliquandiu; donec vel in eo tumulo, ut volunt nonnulli, vel, ut Livius, in turri quo fugerat, interficitur. Ambo summi viri, & summorum virorum parentes. Publius enim Scipionum Africani Majoris & Asiatici pater fuit; Cneus vero Scipionis Nasicæ, qui vir optimus dictus est.

III. M. Claudii Marcelli.

M. Claudius Marcellus quinque Consulatibus, opimis spoliis Jovi Feretrio consecratis, fuso semel atque iterum Annibale, captisque Syracusis clarissimus, ob virtutem bellicam populi Romani *gladius* vulgo dictus, insidiis tandem Annibalis an. 545. occidit. Inter Punica & Romana castra tumulus silvestris erat ab neutris primo occupatus; postea tamen Annibal aliquot Numidarum turmas medio in saltu condidit: cumque fremerent in castris Romani occupandum illum tumulum, ambo Consules Marcellus & Crispinus cum equitibus 200. eo se conferunt. Ubi in tumulum ventum est, continuo Numidæ

midæ clamore ſublato impetum faciunt: fugiunt, qui cum Conſulibus erant, 180. Etruſci; Fregellani quadraginta fortiter pugnando rem ſuſtinent, donec vulneratus uterque Conſul, ſed alter altero multo gravius. Criſpinus enim fuga ſibi conſuluit; Marcellus transfixus lancea prolapſus ex equo occubuit. Tanta fuit in Marcello cum Annibale pugnandi cupiditas, ut id aſſiduis diu uſurparet ſermonibus, id noctu ſomniaret, frequentibus votis a diis expoſceret. Cum fuſus ab Annibale ad pugnam poſtero die aciem inſtrueret, dixiſſe fertur Annibal: *Papæ! quid hoc homine facias, qui nec bonam nec malam fortunam ferre poteſt? ſolus, nec victor ſinit nos quieſcere, nec quieſcit ipſe victus*. Mors Marcelli, cum alioqui miſerabilis, tum quod nec pro ætate neque pro veteris prudentia ducis tam improvide ſe, collegam, & publicam rem in præceps dederat.

IV. L. Æmilii Pauli.

L. Æmilius Paulus, jam Conſulatu & triumpho de Illyriis clarus, Terentio Varroni homini plebejo datus eſt collega. Eum privatim monuit Fabius, plus ipſi cum Varrone, quam cum Annibale negotii fore; illius temeritati obſiſteret; arte & induſtria, non præliis fugandum Annibalem. Paruit Æmilius, ſed fruſtra fuit: pugna Varronis imprudentia commiſſa eſt an. 537. Victi Romani: Paulus, dum fortiter dimicat, funda graviter ictus, ſuos & voce & exemplo, quandiu per vires licuit, ad pugnandum cohortatus eſt. Romanis tandem vel cæſis vel fugatis, ipſe, deficientibus viribus, in tumulo conſedit; quem cruore oppletum cum Cn. Lentulus Tribunus militum vidiſſet, oblato equo hortatus eſt ad fugam. Recuſat Æmilius, & abeuntem monet *nunciare Patribus, ut urbem muniant, & antequam hoſtis victor adveniat, præſidiis firment; privatimque Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem & vixiſſe & mori. Tu me in hac ſtrage militum meorum patere expirare, ne ut reus interеam, aut cauſſa Conſulatus accuſator Collegæ exiſtam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam*. Paulo poſt ab hoſtibus, ignorantibus quis eſſet, telis confoſſus eſt.

V. P. Africani Majoris.

Utriuſque Scipionis Africani vita rebus geſtis clariſſima extitit, mors obſcurior civium invidia. Africano

cano Majori, post devictum a fratre Antiochum, dies a M. Nævio Tribuno plebis, vel Petiliis, agente (ut fama tum erat) Catone, ad populum dicta est. Accusationis capita erant hæc, filium, captum ab Antiocho, sine pretio redditum; ipsum ab Antiocho, quasi pacis bellique fuisset arbiter, cultum esse: & alia hujusmodi. Jussus dicere caussam Scipio, magno amicorum comitatu deductus in forum an. 566. rostra conscendit; & orationem adeo magnificam sine ulla criminum mentione de rebus a se gestis exorsus est, *ut satis constaret neminem unquam neque melius neque verius laudatum esse*. Producta dies est, quæ ut illuxit, Scipio magno agmine amicorum clientiumque festo habitu per mediam concionem ad rostra subiit; suoque capiti corona triumphali imposita: *Hoc*, inquit, *die Tribuni plebis, vosque Quirites, cum Annibale collatis signis in Africa bene ac feliciter pugnavi; æquum est me hinc recta in Capitolium ad gratias Superis agendas ire. Ite mecum, Quirites, & orate deos, ut mei similes principes habeatis: si ab annis* 17. *ad senectutem ætatem meam honoribus vestris anteistis, ego vestros honores rebus gerendis præcessi*. Continuo universa concio. Senatus, equester ordo, plebs cuncta in Capitolium secuta est. A Capitolio per totam urbem omnia templa circumiit, ac majore prope gloria, quam cum triumpharet de Syphace Rege & Carthaginiensibus, urbem est invectus. Librum rationum coram populo concerpsisse dicitur: *indignans*, inquit Livius, *quod cum bis millies in ærarium intulisset, quadragies, quæ illius summæ tantula par est, ab se posceretur*. Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit: nam certamina cum Tribunis plebis prospiciens, Linternum, Campaniæ ad maris littus oppidum, concessit; *major enim natura & animus erat, quam ut reus esse sciret*: ubi absque urbis desiderio obiisse perhibetur, & uxori moriens imperasse, ne funus sibi in ingrata patria fieret. Ubi tamen & obierit & sepultus sit, incertum est, Romæ an Linterni: erant enim utrobique illius monumentum & statuæ, Livio teste. Cum in exilium abiit Scipio, multi dicebant, *duas maximas orbis terrarum urbes ingratas*

ingratas in Principes fuisse, Romam ingratiorem; siquidem victa Carthago victum Annibalem expulisset, Roma victrix victorem Africanum.

Par Æmilii Pauli virtus fuit, felicior exitus. Is Romæ post devictum Perseum obiit an. 593. cujus pompa funebris, inquit Plutarchus, nec auro, nec ebore, sed eximia tum civium tum populorum, quos devicerat, benevolentia ornata est. Nam qui tum Romæ fuerunt juvenes (Legatos appellat Valerius) Macedonum, Ligurum, Hispanorum, ejus feretrum honoris ergo ultro subierunt. Id etiam Æmilio gloriæ datum est, ut testantur Florus & Victor, ut cum maximas opes in Urbem tribus triumphis intulisset, vix ex auctione bonorum ejus redactum sit, unde dos uxori ejus redderetur. VI. L.Æmilii Junioris.

CAPUT IV.

Mortes illustrium Romanorum, a Gracchorum seditionibus ad bellum civile Marii & Syllæ.

TIberio & Cajo Gracchis fratribus par ingenium fuit, eadem consilia, idem etiam exitus. Erant Tiberii Consularis filii, & Africani majoris ex filia nepotes. Cum ægre ferret Tiberius improbatum a Senatu Mancini turpe cum Numantinis fœdus, quod ipso & auctore & quæstore ictum erat, a recta via deflexit: *vir alioqui innocentissimus*, inquit Vellejus, *& ingenio florentissimus*. Hæc illi crimini data, quod Tribunus plebis pecuniam Attali dividi jussisset, quod civitatem pollicitus esset Italis, tulisset legem agrariam, vetuisset ne quis amplius quadraginta possideret agri jugera, se Cajumque fratrem & Appium socerum Triumviros agris dividundis legisset. Cum concionem ad suos in Capitolio habet Gracchus an. 630. Consules, quid agendum opus sit, consulunt: per vim cum agendum nihil diceret Consul Mutius Scævola, tum Scipio Nasica, privatus licet & togatus, magna voce clamavit, *qui salvam vellent Rempublicam, se sequerentur*. Continuo optimates Senatus, ex equestri ordine multi, multi e plebe una tendere in capitolium, & in Gracchanos irruere. I. Tib. Gracchi

Illi nec numero nec viribus pares non resistere; sed primum cedere loco, deinde palam fugere: at Tiberius, dum relicta toga in tunica clivo Capitolino decurrit, prolapsus est, surgentique unus e Collegis Saturejus caput afflixit subsellii pede. Illo mortuo, in socios sævitum est; trecenti sive fustibus sive lapidibus cæsi, ferro nullus; cadavera projecta in Tiberim: *quod initium in urbe Roma*, inquit Vellejus, *civilis sanguinis gladiorumque impunitatis fuit: inde jus vi obrutum, potentiorque habitus prior; discordiæque civium, antea conditionibus sanari solitæ, ferro dijudicatæ*. Tiberii Gracchi indolem ita expressit Vellejus l. 2. *Vir alioqui vita innocentissimus, ingenio florentissimus, proposito sanctissimus; tantis denique adornatus virtutibus, quantis perfecta & natura & industria mortalis conditio recipit*.

II. C. Gracchi. C. Gracchus, post quæsturam in Sicilia summa cum laude gestam, semel atque iterum Tribunus plebis factus est. Cum in multis Senatum offendit, tum in iis duobus præcipue; quod & legem frumentariam tulerit, & judicia communicarit Equitibus. Cum vero eandem, quam frater, sectam sequeretur, eundem habuit exitum. Primum L. Opimius, Graccho multis nominibus infensus, ejus leges antiquavit. Quod cum ille ferret acerbius, plebis implorat opem; una cum Fulvio Consulari armat multitudinem, & Aventinum an. 632. occupat: deinde Opimius patribus imperat, ut arma capiant; Equitibus, ut singuli binos servos armis instructos adducant: tum in Gracchanos fit impetus. Sagittariorum Cretensium metu alii alio dilapsi sunt. Fulvius in balneum confugit; unde extractus una cum filio natu majore obtruncatus est. Cajus in ædem Dianæ, inde in lucum Furinæ se proripuit; dum amici Pomponius & Junius ad pontem sublicium hostium impetum sustinent: nec prius cuiquam patuit aditus, quam uterque occumberet. Denique Cajus vel ab Euphoro famulo, ipso lubente, necatus est, ut vult Vellejus; vel, ut alii apud Plutarchum, a fuga cum Euphoro retractus una cum ipso, dum ille heri corpus suo tegit, ab Opimianis confossus est: caput ab Septimulejo lancea præfixum ad consulem delatum.

tum. Corpus Corneliæ matri ad ſepulturam permiſſum. Tria hominum millia vel cum Graccho, vel paulo poſt ſuppliciis cæſa. Luctuoſa imprimis Fulvii natu minoris cædes, qui annorum duodeviginti, pugnæ & armorum expers, in cuſtodia necatus eſt; id tantum ætati & innocentiæ datum, ut genus mortis ſuo arbitratu eligeret. Hæc Plutarchus & Appianus. Ita de Cajo Graccho Vellejus: *Qui Tib. Gracchum, idem Cajum fratrem ejus occupavit furor, tam virtutibus ejus omnibus, quam huic errori ſimilem; ingenio etiam eloquentiaque longe ſuperiorem.* Utriuſque Gracchi imago hic a Plutarcho coloribus depicta eſt: *Vultu & obtutu blandus erat, & compoſitus Tiberius; acer Cajus & vehemens. Itaque in concionando ille modeſte non ſe movebat loco; hic primus Romæ deambulavit inter dicendum, & togam ex humero divulſit ... Deinde oratio fulminans & exagerata affectibus; dulcior Tiberii, magiſque commiſerationem movens: dictione pura hæc, atque exquiſite elaborata; Caji artificioſa & ſplendida: pari modo in victu & menſa frugalis & ſimplex Tiberius; Cajus, ſi cum aliis eum contendas, reſtrictus & continens, ſi cum fratre, grandis & exquiſitus. Mores reſpondebant orationi: ſuperior lenis & placidus; iracundus alter & fervens .... audacia vero adverſus hoſtes, juſtitia adverſus populares, officiorum in muneribus ſedulitas, & adverſus voluptates continentia par in utroque.*

III. Pub. Scipionis Africani Minoris.

Luctuoſa fuit Africani Minoris ſeu mors, ſeu cædes. Agris dividundis Triumviri creati ſunt, Fulvius Flaccus, C. Carbo, & C. Gracchus, Tiberii, qui nuper cæſus erat, frater. Iis cum obſiſteret Scipio, nuper e Numantia victor; interrogatus de cæde Tib. Gracchi, *jure cæſum videri*, reſpondit, *ſi Rempublicam opprimere ſtatuiſſet*: clamoremque cum concio omnis tolleret, *hoſtium*, inquit, *armatorum toties clamore non territus, qui poſſum veſtro moveri, quorum noverca eſt Italia*. Tum de periculo ſalutis ſuæ conteſtatus, domum ſanus rediit; poſtridie mortuus in cubiculo inventus eſt an. 624. Nocturna vis dormienti illata creditur; quædam enim eliſarum faucium notæ in cervice repertæ ſunt; ſi Vellejo credimus. Nulla de ipſius morte quæſtio habita eſt;

ejusque corpus velato capite elatum est. Criminis admissi suspicio tum in Fulvium recidit; tum in Semproniam Scipionis uxorem; quod & soror esset Gracchorum, quibuscum Scipioni simultas erat, & ob deformitatem nec a Scipione amata, nec amasse Scipionem diceretur. Hæc multis Appianus. Scipionis Æmiliani laudes his verbis complexus est Vellejus l. 2. *P. Scipio Æmilianus, vir avitis P. Africani paternisque L. Pauli virtutibus simillimus, omnibus belli ac togæ dotibus, ingenii ac studiorum eminentissimus sæculi; qui nihil in vita nisi laudandum aut fecit, aut dixit, aut sensit: tam elegans liberalium studiorum omnisque doctrinæ & auctor & admirator fuit, ut Polybium & Panætium præcellentes ingenio viros domi militiæque secum habuerit: neque enim quisquam hoc Scipione elegantius intervalla negotiorum dispunxit; semper inter arma & studia versatus, aut corpus periculis, aut animum disciplinis exercuit.*

IV. L. Apuleji Saturnini & C. Servilii Glauciæ

Tristiorem etiam exitum an. 653. sortiti sunt L. Apulejus Saturninus & C. Servilius Glaucia. Ab iis percussores in comitia immissi, qui Memmium, Glauciæ in prætura competitorem, conficerent; inde ingens oritur tumultus, solviturque concio. Populus Apulejum & Glauciam ad mortem deposcit; M. Æmilius Scaurus Senatus Princepes, quamvis confectus senio, arma induit, & spiculo innixus imbellis, senex, ante fores curiæ, Equites, Senatores, & maxime Marium Consulem hortatur, ut libertatem legesque manu defenderent. Continuo Saturninus & Glaucia hostes a Senatu appellati, & a Mario Consule in Capitolio, quo fugerant, obsessi; tum ab eo inclusi in curia, ubi a populo convulsis tecti tegulis oppressi sunt. Hæc fere Appianus.

V. M. Livii Drusi.

Nec Tiberii nec Caji Gracchorum cædes M. Livium Drusum aliquanto post a ferendis agrariis legibus deterruit: leges quidem tulit, sed Italicis civitatem dare aggressus, ab hostibus an. 662. oppressus est. Quo enim urbis omnes sibi conciliet ordines in Italiam Siciliamque multas colonias deducit; inter Senatores ex equestri ordine trecentos adscribi jubet, judicia, quæ Gracchianis legibus penes Equites erant, Senatui communicat: unde in ordinis utriusque

triusque

triusque odium incurrit. Ægre enim erat Senatoribus, tot in Senatum allegi Equites; & Equitibus, Senatui communicari judicia. Quare invisus pene omnibus cum raro prodiret in publicum, & in obscura porticu cœtus haberet domi, sub vesperam dimissurus multitudinem exclamavit, & continuo cecidit, & *lateri infixo cultro*, inquit Valerius, *intra paucas horas expiravit*. Nulla de ejus cæde habita quæstio est, lataeque ab eo leges rescissæ sunt. De M. Druso hæc pauca l. 2. Velleius. *M. Livius Drusus vir nobilissimus, eloquentissimus, sanctissimus meliore inter omnia ingenio animoque, quam fortuna usus*.

CAPUT V.

Mortes illustrium Romanorum, a Bello Civili Marii & Syllæ usque ad Bellum Pompeji & Cæsaris.

P. Sulpicius in bello Syllano, cujus auctor fuerat, primus occubuit. Cum enim gratia, opibus, ingenio floreret, sive odio Syllæ, sive novarum rerum studio sese Mario addixit; anno enim 666. Tribunus plebis imperium Syllæ abrogat, & Mario bellum Mithridaticum decernit. Sylla urbe pellitur, qui paulo post ab exercitu receptus urbem occupat, Marium & Sulpicium ejicit. Sulpicius dum fugit, proditus a servo in Laurentinis paludibus occisus est. Sylla servo, quod inimicum tradidisset, primo dari pileum jussit; deinde, quod dominum prodidisset, e Capitolio egit præcipitem. Sulpicii eloquentiam Cicero describit in Bruto: mores Vellejus l. 2. Cicero. *Fuit Sulpicius, vel maxime omnium, quos quidem ego audiverim, grandis, & ut ita dicam, tragicus Orator; vox cum magna, tum suavis & splendida; gestus & motus corporis ita venustus, ut tamen ad forum, non ad scenam institutus videretur: incitata & volubilis, nec ea redundans tamen, nec circumfluens oratio*. Vellejus. *P. Sulpicius Tribunus plebis, disertus, acer, opibus, gratia, amicitiis, vigore ingenii & animo celeberrimus ... quasi pigeret eum virtutum suarum, & ei bene consulta mala cederent, subito pravus & præceps*.

I. P. Sulpicii.

II. Octavii. Fœdatam multis cædibus urbem ſive Marii ſive Cinnæ juſſu proditum eſt: principem in ea ſtrage locum obtinet Conſul Octavius. Ejecto ex Italia Mario, Conſules a Sylla creati Octavius & Cornelius Cinna; at is, pecunia corruptus, Italos in urbem evocat. Quare ab Octavio aliiſque civibus urbe pellitur, Conſulatu, bonis, honoribus ſpoliatur, illique ſufficitur Cornelius Merula: tum Cinna receptus ab exercitu, qui circa Nolam erat, junctis cum Mario copiis Romam obſidet, & in ea an. 666. recipitur, ea tamen lege ne ſæviret in cives. Ille ultro pollicitus, *ſe ſcientem mortis cauſſam fore nemini*, Octavium ex urbe diſcedere jubet. Parere recuſat Octavius; cum diceret, *malle ſe Conſulem agere, quam fugitivum*. Quare a Saturnino quodam in Conſulari habitu & Sella Curuli, ut auctor eſt Vellejus, capite truncatus eſt; caput delatum ad Cinnam primum pro roſtris poſitum fuit.

III. L. & C. Cæſarum, Q. Catuli, Corn. Merulæ. P. Craſſi. In cæteros Syllanæ factionis principes itidem ſævitum eſt. L. & C. Cæſares fratres ambo, ille Conſularis & Cenſorius, hic Ædilitius, Poeta, & Orator eximius, de quo multa in Oratore Cicero: Q. Catulus Marii & in quinto Conſulatu & in victoria Cimbrica Collega: Cornelius Merula Cinnæ Conſuli ſubrogratus: P. Craſſus cognomento Sapiens, triumpho & cenſura nobilis, civilis illius belli furore perierunt; ſed alii alio mortis genere. Lucius Cæſar domi, Cajus hoſpitis, quem ſæpe defenderat, proditione a Marianis necatus eſt. Catulus in domo calce nuper oblita incluſit ſe, illatoque igni, qui vim odoris excitaret, mortem magis voto ſuo quam arbitrio inimicorum obiit. Merula, abdicato magiſtratu, *inciſis venis ſuperfuſoque altaribus ſanguine*, inquit Vellejus, *deos in Cinnæ execrationem precatus ſpiritum reddidit*; Craſſus, ne quid ſua virtute indignum pateretur, gladio ſe transfixit. Capita in roſtris ad ludibrium expoſita; corpora alitibus & feris projecta.

IV. M. Antonii Oratoris. Octavii cæde territi urbis principes alii alio diffugiunt. M. Antonius Orator ille clariſſimus, quem in libris de Oratore loquentem inducit Cicero, apud hominem plebejum aliquandiu delituit; at cauponis

perfidia an. 667. proditus est. Dum enim servus hospitis Antoniani ab caupone vinum emit, illudque degustat paulo quam solebat curiosius; rogat caupo, quid hoc rei sit? Servus illi ut amico rem, sicut erat, aperit: ille continuo Marium admonet, qui præ lætitia exclamasse & manibus plausisse dicitur. Missus ab eo est, vel Antonius ex Valerio, vel Annius ex Plutarcho, qui Antonium occideret. Is ad hostium domus substitit, & in cubiculum intrare milites jubet; quos ut vidit Antonius, tanta illos suavitate alloqui, tantaque eloquentia mortem deprecari cœpit, ut illum nec aspicere milites nec attingere ausi sint, sed defixo in terram obtutu illacrymarentur omnes: quod ubi sensit Annius, stricto gladio in domum irrumpit, Antonium obtruncat, illiusque caput defert ad Marium. M. Antonii Oratoris ingenium, eloquentiam, dicendi genus M. Tullius in Bruto expressit: cujus verba hic appingere libuit. *Erat memoria summa; nulla meditationis suspicio: imparatus semper aggredi ad dicendum videbatur. In verbis & eligendis & collocandis nihil non ad rationem & tanquam ad artem dirigebat. Sed cum hæc magna in Antonio, tum actio singularis: gestus erat non verba exprimens, sed cum sententiis congruens: manus humeri, latera, supplosio pedis, status, incessus, omnisque motus cum verbis sententiisque consentiens: vox permanens, verum subrauca natura; sed hoc vitium huic uni in bonum convertebat; habebat enim flebile quiddam in quæstionibus, aptumque cum ad fidem faciendam, tum ad misericordiam commovendam.*

Haud multo post, belli civilis auctor C. Marius obiit an. 667. Fuit is insigne ludentis fortunæ documentum. Ex milite Imperatoris Legatus, ex Legato & Consul ipse & Imperator, omnium plane civium suffragiis, sex Consulatus, multas victorias, geminum triumphum adeptus est: tum ex tanto honorum fastigio momento decidit, urbe pellitur, exul & egens errat per Italiæ littora, & a Syllanis, ubi mento tenus in palude aliquandiu delituit, capitur, morti addicitur, mittiturque ad eum necandum servus publicus natione Cimber; at is viri majestate territus a carcere refugit, magna voce clami- V. C. Marii

clamitans: *non possum occidere Marium*. Inde dimissus a Minturnensibus scapha fugit in Africam. Ibi copias colligit, redit in Italiam, junctus Cornelio Cinnæ urbem capit, multos e nobilibus obtruncat, septimum occupat Consulatum, & 17. die post moritur. Cum audisset Syllam cum victore exercitu advolare in Italiam, a cœna de rebus a se gestis collocutus cum amicis dixisse fertur, *non esse viri prudentis iterum se fortunæ committere*: inde salutatis amicis, cum dies septem continuos decubuisset, decessit. Ambitionis etiam in morbo apparuerunt indicia: visus enim sibi cum Mithridate bellum gerere; varios, uti solebat in præliis, & motus corporis & clamores identidem edidit: *difficile dictu est*, ut ait in Epitome Livius, *an bello melior, an pace perniciosior: quam Rempublicam armatus servavit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter evertit*. C. Marii septies Consulis vitia Vellejus l. 2., virtutes Sallustius in bello Jugurthino referunt: utriusque verba subjiciam. Hæc Vellejus. *C. Marius natus equestri loco, hirtus atque horridus vitaque sanctus quantum bello optimus, tantum pace pessimus, immodicus gloriæ, insatiabilis, impotens, semperque inquietus*. Ita Sallustius. *Illum jam antea Consulatus ingens cupido exagitabat, ad quem capiendum præter vetustatem familiæ alia omnia abunde erant, industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis & divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is natus, & per omnem pueritiam Arpini alitus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciendis non Græca facundia, neque urbanis munditiis sese exercuit; ita inter bonas artes integrum ingenium brevi adolevit*.

VI. L. Cornelii Cinnæ. L. Cornelius Cinna, ubi ingentem contra Syllam collegit exercitum, se cum Carbone in annum proximum Consulem designat: tum ut Syllæ occurreret, in Dalmatiam trajicit an. 669., at milites alii deficiunt, alii contra cives arma laturos se negant. Quare Cinna concionem evocat, minasque intentat militibus; cumque lictor de via multitudinem submovens obvium pulsasset militem, miles lictorem repercutit, quem dum Consul corripi jubet, fit clamor

mor militum, a quibus primum ad ſaxa, deinde ad gladios ventum eſt, in eodem tumultu Cinna confoditur. De L. Cinna quater Conſule ita Vellejus l. 2. *Vir dignior, qui arbitrio victorum moreretur, quam iracundia militum; de quo jure dici poteſt, auſum ea, quæ nemo auderet bonus, perfeciſſe quæ a nullo niſi fortiſſimo perfici poſſent; & fuiſſe eum in conſultando temerarium, in exequendo virum.*

L. Cornelius Sylla, devictis Marianorum partibus, Dictator appellatus cum 24. faſcibus proceſſit, multo plures quam Marius proſcriptione cives ſuſtulit, Rempublicam præclaris conſtituit legibus; ſed nihil mirum magis, quam quod tot tantiſque ſtragibus civium editis Dictatura ſponte ſe abdicavit; privatuſque vixit incolumis: haud multo poſt pediculari morbo abſumtus interiit. Jam febri correptus Granium ad ſe evocat, quodque pecuniam ad reficiendum Capitolium dare differret, ſtrangulari jubet; ſed clamore nimio dirupta vomica vim magnam ſanguinis profudit, & paulo poſt an. 675. expiravit: ita Valerius & Plutarchus. Abdicatio Dictaturæ ita grata populo accidit, ut ipſius funus incredibili pompa celebrarit; ipſius enim cadaver, ut Appianus prodidit, Puteolis in urbem, præcinentibus tubis, equitatu deducente, in lectica aurea, ornatu regio delatum eſt. Ante lecticam prælata Dictaturæ inſignia, coronæ aureæ bis mille, infinita prope & legionum, quibus præfuerat, & civitatum dona. Corpus deducebant Sacerdotes, Veſtales, Senatus univerſus, cum ſuis inſignibus Magiſtratus. Aderat ingens tibicinum numerus lugubre quidpiam concinentium; pro roſtris deinde laudatus; tum a Senatoribus lectica in campum Martium delata, ubi ſolos reges ſepelire olim moris erat, & circa rogum decurrerunt tum equites, tum reliquus exercitus: ita vel in ipſo funere felix Sylla fuit. Epigramma a ſe compoſitum ſuo inſcribi ſepulcro voluit; cujus hæc ſententia erat, *ſe nec amicorum beneficiis, nec inimicorum injuriis ſuperatum*. Syllæ Dictatoris naturam Salluſtius, corporis habitum Plutarchus deſcripſit. Salluſtii verba ſunt hæc: *Sylla patriciæ gentis nobilis fuit. . . literis Græcis juxta ac Latinis doctiſſime*

VII. L. Cornelii Syllæ.

ctissime eruditus; animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior; otio luxurioso esse; tamen a negotiis nunquam eum voluptas remorata ... facundus, callidus, & amicitia facilis; ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis; multarum rerum ac maxime pecuniæ largitor: atque illi felicissimo omnium ante civilem victoriam nunquam super industriam fortuna fuit; multique dubitavere fortior, an felicior esset. Et paulo post. *Ad hoc milites benigne appellare; multis rogantibus, aliis per se ipse beneficia dare; invitus accipere, sed ea properantius, quam æs mutuum reddere; ipse a nullo repetere; magis id laborare, ut illi quamplurimi deberent; joca atque seria cum humillimis agere; in operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adesse; neque interim, quod prava ambitio solet, Consulis, aut cujusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio, neque manu aliquem priori pati.* Ita Plutarchus breviter. *Oculos glaucos, qui perquam erant amari & truces, color faciei magis efferebat aspectu; efflorescebat enim aspera rubedo albedine sparsim interfusa: unde sannio quidam Athenis in eum hoc versu usus est.*

Mora si spargas farina, talis est forma Syllæ.

VIII. Sertorii. Sertorius Marianarum partium dux, relatis in Hispania victoriis longe clarissimus, suorum proditione interiit, cum semel atque iterum pugnasset, & ad labores ætatis vitio esset remissior. Perpenna, qui inter amicos principem locum obtinebat, de illo interficiendo conjurat; tum rumorem spargit hostes a P. Sertorii Legato magna strage victos, Sertoriumque ad cœnam invitat. Sub cœnam ille in lectulo recubuit; dumque convivæ vino se madidos simulant, Perpenna phialam inter bibendum in terram projicit, quod conjuratis pro signo erat. Continuo Antonius, qui ad lectuli caput assidebat, Sertorium pugione ferit, ambasque illius manus occupat, dum ab aliis multis vulneribus an. 681. confoditur. Nec diu impunitum Perpennæ scelus fuit; mox enim a Pompejo acie victus, illius jussu cæsus est.

IX. L. Catilinæ. Postquam audiit Catilina detectam conjurationem, sumtumque de Lentulo, Cethego, aliisque suppli-

cium

cium, per devios tramites an. 691. in Galliam fugere constituit: at ubi vidit Alpium aditus præclusos a Metelli Celeris exercitu, nec procul abesse L. Antonium, statuit cum Antonio confligere. Aberat quidem tum Antonius pedibus æger; sed Petrejo Legato exercitum permiserat. Utrinque instructa acie signis infestis concurritur; Catilina strenui militis & boni Imperatoris simul officia exequitur. Ubi vero fortissimos quosque e suis cecidisse videt, generis memor & dignitatis, in confertissimos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur. Post pugnam longe a suis inter hostium cadavera repertus est, paululum etiam spirans, ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Hæc Sallustius. Illius caput Romam ab Antonio missum scribit Oros. L. Catilinæ virtutes & vitia persecuti sunt, cum ipse Cicero in Oratione præsertim pro M. Cœlio, tum Sallustius initio belli Catilinarii. Ciceronis verba sunt hæc: *Habuit enim ille permulta maximarum non expressa signa, sed adumbrata virtutum. Utebatur hominibus improbis multis, & quidem optimis se viris deditum simulabat: erant apud illum illecebræ libidinum multæ; erant etiam industriæ quidam stimuli ac laboris: flagrabant vitia libidinis apud illum; vigebant etiam studia rei militaris. Neque ego unquam fuisse tale monstrum in terris illum puto, tam ex contrariis diversisque inter se pugnantibus naturæ studiis cupiditatibusque conflatum. Quis clarioribus viribus quodam tempore jucundior, quis turpioribus conjunctior? quis civis meliorum partium aliquando, quis tetrior hostis huic civitati? quis in voluptatibus inquinatior, quis in laboribus patientior? quis in rapacitate avarior, quis in largitione effusior? Illa vero in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitia, tueri obsequio, cum omnibus communicare quod habebat, servire temporibus suorum omnium, pecunia, gratia, labore, scelere etiam si opus esset & audacia versare suam naturam, & regere ad tempus, atque huc & illuc torquere & flectere: cum tristibus severe, cum remissis jucunde, cum senibus graviter, cum juventute comiter, cum facinorosis audacter, cum libidinosis luxuriose vivere.* Ita vero Sallustius: *L. Catilina,*

lina, nobili genere natus, fuit magna vi & animi & corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis grata fuere; ibique juventutem suam exercuit. Corpus patiens inediæ, algoris, vigiliæ, supra quam cuique credibile est. Animus audax, subdolus, varius, cujuslibet rei simulator & dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus: satis eloquentiæ, sapientiæ parum. Vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat.

X. P. Clodii. P. Clodius odio & exilio Ciceronis, quem urbe expulit, nobilitatus ad posteros, ita a Milone cæsus est. Consulatum petebant Hypsæus, Metellus & Milo. Clodius Hypsæo & Metello favebat, Miloni non item. Erat enim ipse cum multis nominibus infensus, tum maxime, quod Ciceronis Milo studiosus esset: sub hæc Clodius Miloni occurrit ad Bovillas an. 701. cum ille e villa in urbem equo vectus rediret, hic Lanuvium peteret cum familia. Ut Clodius præteriit, Milonis famulus illum invadit (jussus a Milone, an secus, incertum est) in occiput gladio vulnus infligit; dumque defertur Clodius in proximum diversorium, accurrit cum suis Milo hominemque conficit; spirantem adhuc an exanimem, non liquet. Miloni persuasum erat de cæde Clodii, illo mortuo, se facilius, quam de vulnere, eo vivo, absolutum iri. Ubi illuxit, pro rostris cadaver positum est, deinde translatum in curiam; ubi congestis subselliis rogus exstructus est, ignisque illi subjectus, quo una cum cadavere curia omnis deflagravit: deinde in amicos Milonis per dies aliquot saxis, igne, ferro sævitum est. De P. Clodio hæc breviter Vellejus l. 2. *P. Clodius homo nobilis, disertus, audax, qui neque dicendi, neque faciendi ullum nisi quem vellet, nosset modum, malorum propositorum executor acerrimus.*

XI. M. Crassi. M. Crassus a Surena victus an. 700. primum Carthas, deinde Syriam versus refugit; sed ab Andromacho quodam proditus eo deducitur, quo Surena cum equitatu continuo advolat: Crasso, si descendat e colle, pacem pollicetur. Romani milites, quibus nec in armis, nec in fuga spes nulla supererat,

fremunt

fremunt ineundum fœdus. Craſſus eorum clamoribus victus, *Vos*, inquit, *Octavi*, *Petroni*, *&* *quotquot adeſtis Præfecti*, *cernitis*, *quam vim patiar*; *verum nunciate*, *ubi incolumes fueritis*, *deceptum ab hoſtibus Craſſum*, *non a civibus deditum periiſſe*: tum cum paucis ad Surenam pergit. Craſſum ille ut vidit; *quid hoc rei eſt? Pedes Romanus Imperator*, *&* *nos equo vehimur? Nihil ab utroque peccari*, reſpondit Craſſus, *cum more uterque patrio congrederetur*. Interim Surena equum adduci jubet, ut ad leges fœderis ſcribendas una irent ad flumen; *neque enim fæderum*, inquit, *vos Romani memores eſtis*. Tum equo Craſſus imponitur; dumque illum & abducere Parthi & Romani retinere nituntur, fit pugna: Craſſus, Octavius, aliique duces occiduntur. Craſſi caput Orodi miſſum ludibrio fuit, aurumque liquidum in rictum oris infuſum, ex Floro; *ut cujus animus arſerat auri cupiditate*, *ejus etiam mortuum & exangue corpus auro uteretur*. Hac etiam exprobratione uſum Orodem ſcribit Cicero: *Aurum ſitiſti*, *aurum bibe*.

CAPUT VI.

Mortes illuſtrium Romanorum, *in Bello Civili Pompeji & Cæſaris*.

C. Curio, patre conſulari & triumphali genitus, Tribunus plebis, una cum M. Antonio fugit ad Cæſarem; deinde e Sicilia cum quingentis equitibus & duabus legionibus trajicit in Africam, ubi ſecundis aliquot præliis uſus, Imperatoris nomen adeptus eſt: at dum Uticam, quo Pompejani fugerant, obſidet, advenit cum ingenti exercitu Juba. Cum Sabura illius duce bene quidem pugnatum eſt; at poſtero die Curio ab hoſtibus circumfuſus cum toto exercitu an. 704. deletus eſt: qui in caſtris præſidio relicti erant, pars fugerunt in Siciliam, pars a Mauris cæſi. De Curione hæc pauca Vellejus l. 2. *C. Curio vir nobilis*, *eloquens*, *audax*; *ſuæ alienæque & fortunæ & pudicitiæ prodigus*: *homo ingenioſiſſime nequam*, *& facundus malo publico*; *cujus animo*, *voluptas*-

I. C. Curionis.

luptatibus, vel libidinibus neque opes ullæ, neque cupiditates sufficere possent.

II. Cn. Pompeji Magni. Fugatus ad Pharsalum Pompejus primum solus citato equo Larissam contendit; tum paucos suorum e fuga nactus nocturno itinere ad mare, deinde navi oneraria ad Lesbum, tum in Cyprum, denique in Ægyptum pervenit. Ægypto præerat Ptolemæus Dionysius, etiam tum puer. Alia aliorum de Pompejo sententia fuit. Dum alii recipiendum dicerent, rejiciendum alii; neutrum probavit Theodorus Chius, ne aut hostem haberent Cæsarem, aut victor postea Pompejus injuriam ulcisceretur. Ptolemæo, ut Pompejum necaret, auctor fuit; nihil inde sive a Pompejo sive a Cæsare fore periculi. In eam sententiam itum est: missique, qui Pompejum occiderent, Achillas & Septimius. Exceptus ab iis in navicula Pompejus an. 705. confoditur; qui peti se gladiis ut sensit, toga faciem obtexit, nec quidquam Pompejo Magno indignum aut dixit aut fecit. Caput ab Achilla delatum ad Regem, corpus a Septimio in fluctus, a fluctibus in littus projectum. Ibi vel a Servio Codro sepultum est, ut auctor est Aurelius Victor, tumuloque hæc addita inscriptio est; *Hic jacet Pompejus Magnus:* vel quod verius putem, a Philippo liberto combustum, qui dum cadaver componit ad funus, adstitit gravi ætate Romanus civis qui prima olim sub Pompejo stipendia fecerat. *Tu*, inquit, *quis hominum es, qui Pompejo Magno paras justa persolvere; Libertus illius ego sum;* respondit Philippus. *Atqui hoc decus*, subjicit ille, *non apud unum te residebit. Patere me in hujus tecum gloriæ partem venire; & mecum post tot labores belle actum putabo, si & manibus meis contrectare & humo tegere liceat summum populi Romani Imperatorem.* Oblatum est paulo post Cæsari Pompeji caput; sed ille tetrum spectaculum aversatus illacrymasse dicitur, Pompejique amicos, in Ægypto captos a Rege, benigne excepit, scripsitque Romam ad suos, *eum se fructum ex victoria capere maximum, quod quotidie cives aliquot servaret.*

Pompeji Magni imago a Vellejo & Plutarcho adumbrata est. Ita a Vellejo: *Fuit hic genitus ma-*

tre Lucilia, stirpis Senatoriæ, forma excellens, non ea, qua flos commendatur ætatis, sed ex dignitate constanti, quæ in illam conveniens amplitudinem, fortunam quoque ejus ad ultimum vitæ comitata est diem: innocentia eximius, sanctitate præcipuus, eloquentia medius, potentiæ, quæ honoris caussa ad eum deferretur, non ut ab eo occuparetur, cupidissimus; dux bello peritissimus, civis in toga, nisi ubi vereretur ne quem haberet parem, modestissimus; amicitiarum tenax, in offensis exorabilis, in reconcilianda gratia fidelissimus, in accipienda satisfactione facillimus; potentia sua nunquam, aut raro ad impotentiam usus, pene omnium vitiorum expers; nisi numeraretur inter maxima, in civitate libera dominaque gentium indignari, cum omnes cives haberet pares, quemquam æqualem dignitate conspicere. Nam neque Pompejus, ut primum ad Rempublicam aggressus est, quemquam animo parem tulit; & in quibus rebus primus esse debebat, solus esse cupiebat; neque eo viro quisquam, aut alia omnia minus, aut gloriam magis concupivit: in appetendis honoribus immodicus, in gerendis verecundissimus: ut qui eos libentissime iniret, finiret æquo animo, & quod cupisset arbitrio suo sumere, alieno deponeret. Paulo aliter Plutarchus: *Pompejo, cur diligeretur, multæ caussæ fuerunt, vitæ temperantia, rei militaris scientia, facundia in dicendo, fides morum, comitas in conveniendo: qui neminem minus importune rogabat, vel hilarius largiebatur roganti: ostendebat enim in dandis beneficiis serenitatem, & gravitatem in accipiendis. Vultu initio præditus fuit non mediocriter gratioso, qui præveniebat ejus orationem: nam veneres ejus erant cum humanitate conjunctæ, atque in vigore floreque juventutis senilis elucebat & regia majestas. Jam modice surrecta coma, oculorumque lenis modulatio reddebat faciei ejus usurpatam magis sermonibus, quam repræsentatam cum Alexandri Regis statuis similitudinem.*

Uticam defendendam Cato receperat; sed ubi rem perditam victo Scipione, seque desertum ab aliis videt, cæteris ad fugam naves attribuit, ipse an. 706. mori statuit. Sub cœnam de Philosophicis cum Philosophis multum disputat; post deambulatio- III. M. Catonis.

tionem solito vultu it cubitum, librumque Platonis de immortalitate animæ legit in mediam noctem; deinde gladio pectus trajicit. Strepitu (lecto enim exciderat) excitati servi irrumpunt in cubiculum, humi jacentem in lectum reponunt, obligantque vulnus, sed frustra; nam paulo post suis ipse manibus vulnus dilacerat, multoque effuso sanguine expiravit. Filium ad Cæsarem misisse scribit Dio, cum diceret *ipsum præsenti rerum statui assuefieri posse, se autem, qui in libertate natus, atque educatus consenuerat, servitutem deinceps ferre non posse, & Cæsaris gratiam longe sibi morte graviorem futuram*. De quo ut nunciatum est Cæsari: *Invideo*, inquit, *Cato, hoc lethum tibi; nempe tu mihi salutem invidisti tuam*: ita Plutarchus. De Catonis morte præclare ut solet Seneca, cujus hæc sunt ex Ep. 25. ad Lucilium. *Ultima illa nocte Platonis librum legerat, posito ad caput gladio: duo hæc in rebus extremis instrumenta prospexerat, alterum ut vellet mori, alterum ut posset.*

Egregias Catonis Uticensis virtutes & Sallustius in bello Jugurthino & Vellejus l. 2. persecuti sunt. Sallustii testimonium, cum de C. Cæsare agemus, infra referemus. Hic Velleji verba adscribere satis erit. Ita ille. *M. Cato, genitus M. Catone principe familiæ Porciæ, homo virtuti simillimus, & per omnia ingenio diis, quam hominibus, propior; qui nunquam recte fecit, ut facere videretur, sed quia aliter facere non poterat; cuique id solum visum est rationem habere, quod haberet justitiam: omnibus vitiis humanis immunis, semper fortunam in sua potestate habuit.*

IV. P. Scipionis. Haud lætiorem Pompeji socer P. Scipio habuit exitum. Amisso ad Thapsum exercitu an. 706. fugit in Hispaniam, diu multumque jactatus fluctibus vel in Mauritaniam, ut vult Dio, vel ad Hipponem Regium, ut placet aliis, tempestate defertur. P. Sitius, qui classi Cæsarianæ ibi præerat, navem invadit capitque. Tum Scipio, ne in hostium potestatem veniret, se gladio transfixit: quærentibusque Cæsarianis *ubinam esset Imperator*; prostratus in puppi respondit; *Imperator bene se habet*: & continuo expiravit. *Hæc vox*, inquit Seneca, *parem illum majoribus*

bus fecit, & fatalem Scipionibus in Africa gloriam non est interrumpi passa: multum fuit Carthaginem vincere, sed amplius mortem; nec aliter debebat Imperator, & quidem Catonis more.

Multi honores Cæsari post victoriam Hispanicam delati. Mensis Quinctilis illius nomine *Julius* vocatus, ex Appiano; curia Hostilia destructa est, ut restaurata *Julia* diceretur, ex Dione; ipsi *divi Julii* nomen impositum, templumque Clementiæ illi consecratum, ex Suetonio; collegium Lupercorum in illius honorem constitutum, ex Dione; diadema ab Antonio illi oblatum, ex Cicerone & Suetonio. Hæc vero C. Cæsari a civitatis principibus crimini data sunt: quod ipsi sella aurea in theatro posita esset, coronaque auro & gemmis insignis; quod dum Alba ovans rediret, Rex esset appellatus; quod tribunos, qui candidam fasciam ipsius statuæ impositam detraxerant, deposuisset: quod sedens pro æde Veneris Senatui non assurrexisset; quod proximo Senatu L. Cotta sententiam dicturus esset, libris Sybillinis contineri Parthos, nisi a Rege, vinci non posse, ideoque Cæsarem *Regem* esse appellandum. Principes conjurationis erant M. Brutus, L. Cassius, D. Brutus, Trebonius. Idibus Martiis an. 709. in Pompeji curiam Senatus vocatus erat: somniis prodigiisque territus Cæsar continere se domi statuerat, cum ecce advenit Decimus Brutus conjurationis particeps, qui ut in curiam veniat, hortatur: eo die venisse Senatum, uti illi tria ad gloriam immortalia deferat; ut perpetuo Dictator esset, ut omnibus præter Italiam Provinciis præesset, ut terra marique præterquam in Italia coronam gestaret: tum irridens, quod timeret somnia, manu prehensum domo educit. Dum pergit ad curiam, obvius fit ei Spurinna, qui Calendis Martiis, sibi ut caveret, monuerat: eique per jocum dixit Cæsar, *adsunt Calendæ, o Spurinna*: cui ille, *adsunt quidem, sed nondum præterierunt*. Tum oblatus ei libellus, in quo omnis conjuratio descripta erat; quem tamen variis conjuratorum sermonibus & petitionibus distentus non aperuit. Ut curiam ingressus est, a conjuratis rhonoris ergo ad sellam usque deducitur, dum Tre-

V. C. Julii Cæsaris.

 bonius,

bonius, vel D. Brutus M. Antonium extra curiam detinet, ne auxilio veniret Cæsari; tum illum Casca gladio percutit. Saucius assurgit Cæsar, vimque vi repellere nititur; at ubi M. Brutum, quem filii loco habebat, inter conjuratos vidit: *Tu quoque, fili mi?* inquit; & simul caput involvit toga, demisitque sese, & ad Pompeji statuam tribus & viginti plagis confossus interiit. Hæc Suetonius, Plutarchus, & Appianus. Qua corporis forma fuerit C. Cæsar tradit Suetonius: quibus moribus, Vellejus & Sallustius: sed ita illius laudes Catonis laudibus Sallustius conjunxit, ut sejungi minime possint. Eorum verba hic subjicere libuit, primum Suetonii, tum Velleji, denique Sallustii. *Fuisse traditur excelsa statura, colore candido, teretibus membris, ore paulo pleniore, nigris vegetisque oculis, valetudine prospera. Circa corporis curam morosior, ut non solum tonderetur diligenter ac raderetur, sed etiam velleretur; calvitii quoque deformitatem iniquissime tulit. Armorum & equitandi peritissimus, laboris ultra fidem patiens erat; sæpius in agmine, nonnumquam equo, sæpius pedibus anteibat; capite detecto, seu sol, seu imber esset; in obeundis expeditionibus dubium cautior, an audentior*, &c. Hæc & plura Suetonius: ita vero Vellejus: *Hic nobilissima Juliorum genitus familia, & ab Anchise & Venere deducens genus; forma omnium civium excellentissimus, vigore animi acerrimus, munificentia effusissimus, animo super humanam & Naturam & fidem evectus; magnitudine cogitationum, celeritate bellandi, patientia periculorum magno illi Alexandro, sed sobrio, neque iracundo simillimus: qui denique semper & somno & cibo in vitam, non in voluptatem uteretur*. Sallustii de Cæsare & Catone verba sunt hæc. *His genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere, magnitudo animi par, item gloria; sed alia alii. Cæsar beneficiis ac munificentia magnus habebatur, integritate vitæ Cato. Ille mansuetudine & misericordia clarus factus, huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar dando, sublevando, ignoscendo; Cato nihil largiendo gloriam adeptus est. In altero miseris perfugium erat, in altero malis pernicies: illius facilitas, hujus constantia laudabatur. Postremo Cæsar in animum induxerat*

rat laborare, vigilare, negotiis amicorum intentus sua negligere, nihil denegare, quod bono dignum esset: sibi magnum imperium, exercitum, novum bellum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxime severitatis erat: non divitiis cum divite, neque factione cum factiosis; sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat: esse, quam videri bonus mallebat. Ita quo minus gloriam petebat, eo magis assequebatur.

CAPUT VII.

Mortes illustrium Romanorum in Bello Civili Triumvirorum.

D. Brutus obsidione Mutinensi ab Hirtio & Pansa vix liberatus erat; cum ecce nunciatur Octavium Cæsarorum cum Antonio & Lepido iniisse fœdus. Habebat quidem legiones decem, sex Tironum, veteranorum quatuor; viribus tamen longe inferior. Quo tenderet, incertus hæsit aliquandiu; tandem ad M. Brutum in Macedoniam pergere statuit: sed copiæ omnes viæ longioris labore deterritæ aliæ post alias deficiunt. Primum tirones ad Octavium, deinde ad Antonium veterani, paulo post & auxiliarii & Galli equites alii alio diffugiunt: ipse tamen cum trecentis, qui supererant, equitibus Rhenum versus an. 710. contendit. At illis etiam ad sua dilapsis, desertus pene ab omnibus, sumto cultu Gallico, Aquilejam fugit. A latronibus capitur, ducitur ad Camillum hujus regionis Principem, qui Brutum benige excipit: clam tamen Antonium admonet. Is Brutum occidi, illiusque caput ad se mitti imperat. Paruit Camillus, Brutusque necatus est: mortem tulisse mollius, refert Appianus. I. D. Bruti.

M. Tullius Cicero, proscriptus a Triumviris, conscensa navi ad Brutum an. 710. fugiebat in Græciam: cum ad villam, quæ in Campania erat, sive comparandæ pecuniæ, sive alterius rei caussa, divertere constituit. Dum appellit ad terram, corvorum agmen ex fano Apollinis magno crocitu ad navem II. M. Tullii & Q. Ciceronum.

illius advolat. Ubi vero in villam ingressus ad quietem composuit sese, continuo corvi frequentes in sinistra consident; dumque alii diros edunt crocitus, unus demittit se in dormientis lectulum, & togam, qua opertus erat, a facie paulatim rostro detrahit. Corvorum clamoribus territi servi Ciceronem partim precibus, partim vi sublatum in lecticam ad mare deferunt. Interea missi ab Antonio percussores Popilius Tribunus & Herennius Centurio adveniunt, & ad Ciceronem, qui in sylvam deflexerat, pueri indicio recta pergunt: quos ut vidit Cicero, servis ut lecticam ponerent jussit, cervicemque natus annos 64. ad cædem e lectica protendit. Caput & manus pro rostris affixa fuerunt, ubi miraculo fuerat eloquentia. Idem fere Q. Ciceronis, qui Marci oratoris frater erat, exitus fuit, eoque tristior, quod una cum filio necatus sit. Cum Marco fratre proscriptus a Triumviris Roma fugerat; quod vero utrique deesset pecunia, Marcus secedit in villam, Quintus mutata veste cum filio per avios tramites Romam repetit; at occurrit Antonii militibus, ab iisque agnitus capitur. Tum patrem inter & filium oritur contentio, uter prior moreretur, ne aut pater filii cædem, aut filius patris cerneret. Quare alter ab altero abstractus est a militibus, & eodem tempore separatim interfectus. De Marco Cicerone hæc pauca Vellejus. *M. Cicero, qui omnia incrementa sua sibi debuit, vir novitatis nobilissimæ & ut vita clarus, ita ingenio maximus; qui effecit, ne quorum arma vinceramus, eorum ingenio vinceremur.*

III. C. Cassi. Par prope & Cassii & Bruti interitus. Ad Philippos contra Antonium & Octavium pugnatum erat, ubi victus Cæsar a Bruto, & ab Antonio Cassius: par utrinque & victoria & clades; sed error fecit imparem. Victus Cassius an. 711. in tumulum se recipit; ut quo res essent loco prospiceret: sed cum pulvis prospectum eriperet, sive dedecoris impatiens sive Brutum eadem usum fortuna ratus, armigero Pindaro, ut ipsum occidat, jubet. Dum ille cunctatur, Brutum in alio cornu vincere nunciat nescio quis, cui Cassius *refer ei me optare illi absolutam victoriam*: tum ad Pindarum versus, *quid cessas?* inquit;

quit; *cur non me ab hac ignominia liberas?* ſimulque jugulo ferrum excipit: ita Appianus. Paulo aliter Plutarchus & Vellejus: dum Bruti equites victoriæ nuncii accurrunt ad Caſſium, ille, qui eſſet incertus, ad eos miſit Titinnium, qui ab iis ut amicus receptus in medium, dum ad Caſſium redit, ille hoſtes eſſe arbitratus: *expectavimus*, inquit, *dum videremus amicum abripi*: tum in tentorium cum Pindaro ſeceſſit, ubi cæſus eſt. Ut proſtratum Imperatorem vidit Titinnius; *ſequar*, inquit, *eum quem mea tarditas occidit*: & continuo incubuit in gladium.

Poſt menſem ferme integrum a morte Caſſii, alterum a Bruto prælium datum eſt; eoque tum virtute militum, tum victoriæ cupiditate utrinque pugnatum eſt, ut par prope fuerit & apud victores & apud victos cæſorum numerus. Diſperſas copias & interclusum ad caſtra regreſſum ut vidit Brutus, in montes cum quatuor legionibus ſe recipit, eaſque per Tribunos hortatur, ut medios per hoſtes conentur erumpere; ſed reſponſum ab iis eſt, ſibi tot bellorum labore feſſis ſpem pacis non eſſe corrumpendam. Tum converſus ad amicos Brutus, *jam civis* inquit, *ego ſum inutilis patriæ*; & amicum ſive ſervum Stratonem nomine advocat, ab eoque occidi ſe jubet. M. Bruti & Caſſii, qui & conjurationis in Cæſarem auctor fuerat, & cladis ad Philippos acceptæ, hæc fuit indoles; ſi Vellejo & Plutarcho credimus. Ita Vellejus. *Fuit autem Caſſius dux melior, quanto vir Brutus; e quibus Brutum amicum habere malles, inimicum magis timeres Caſſium. In altero major vis, in altero virtus: qui ſi viciſſent, quantum Reipublicæ interfuit Cæſarem potius, quam Antonium habere Principem, tantum retuliſſet habere Brutum, quam Caſſium.* Plutarchus vero: *Habebatur Caſſius rei bellicæ peritus, ſed ira aſper, & per metum magis velle imperare; apud familiares ad riſum pronior, & dicax. Brutum vero virtutis cauſſa vulgo carum, amicis dilectum fuiſſe, admirationi optimo cuique, odio veniſſe ne hoſtibus quidem; quod mire lenis, magnanimus, adverſus iram, voluptatem, avaritiam infractus, rectam ſententiam atque inflexibilem retineret pro honeſto & juſtitia.*

IV. M. Bruti

V. Sext. Pompeji. Sext. Pompejus navali prælio victus a Cæsare Cephaleniam fugit; inde transmittit in Asiam: hinc Antonio se socium & amicum obtulit; inde Thraciæ Pontique Principes sibi conciliare studuit, ut, si ab Antonio postulata non impetraret, per Pontum fugeret in Armeniam, seque Parthis ducem præberet. Interim delectus habet, Lampsacum capit, Cyzicum obsidet, Furnium vincit; tum advenit jussu Antonii cum 120. navibus Titius; quare Pompejus impar viribus naves suas incendit, armat remiges, & Armeniam petit. Eum persequuntur Antoniani duces Furnius, Titius, Amyntas, quos quidem nocturno certamine Pompejus fudit; sed commeatuum inopia dum redit ad mare, a suis vel desertus vel proditus, ab Amynta capitur, & a Titio, quem paulo ante captum dimiserat, an. 718. occiditur: Antonii jussu, an secus, obscurum est. De Sex. Pompejo Pompeji Magni filio sic Vellejus l. 2. *Hic adolescens studiis rudis, sermone barbarus, impetu strenuus, manu promtus, cogitatione celer, fide patri dissimillimus, libertorum suorum libertus, servorumque servus, speciosis invidens, ut pareret humilllimis.*

VI. M. Antonii. M. Antonius post Actiacam cladem in Ægyptum refugerat. Ibi contra Augustum bis pugnavit: primum equitatu victor, deinde pedestri prælio victus ad classem fugit, ut certamen navale compareт: sed Cleopatræ perfidia duces classis ab eo ad Cæsarem transfugerant. Ipsa vero in monimentum insiliit, quasi mortis sibi consciscendæ caussa; re ipsa, ut, cum Antonius eam mortuam audivisset, sibi manus inferret. Quod ut allatum ad Antonium, mori decrevit, oratque Eroto, ut ipsum occidat; at ille nudato gladio seipsum transverberat, eumque imitatus Antonius se gladio transfixit. Inde coorto tumultu, Cleopatra ex fastigio sepulcri prospexit: tum Antonius ad sepulcrum Cleopatræ se deferri imperat, ibique expiravit, an. 723. M. Antonii Triumviri formam & mores Plutarchus expressit in Antonio, his verbis. *Forma ei ingenua, oris dignitas, & barba promissa, frontisque amplitudo, & nasus aduncus; faciem virilem repræsentare dictis & sculptis Her-*

culis

culis simulacris germanam videbatur. Jactantia, dicacitas, perpotatio, in publico sedere inter vescendum, & cibum sumere assistentem ex militari mensa, incredibile dictu, quantam benevolentiam ei conciliavit militum. Inerat moribus ejus simplicitas, effusus erat ad præmia & supplicia; beneficiis tamen, quam pœnis excedebat modum. Contumelia ejus in jocis & dicteriis afferebat secum medicinam; siquidem reponere licebat dicta & convitia: nec minus hilaris erat, cum derideretur, quam cum derideret alium.

CAPUT VIII.

Mortes illustrium Ducum, contra quos pugnarunt Romani.

NEC abs re fuerit, nec injucundum, opinor, si hoc loco subjunxerim interitus summorum Ducum, adversus quos vel grave vel diuturnum Romanis bellum fuit. Paucos quidem e multis selegimus; sed qui militari gloria cæteris longe præstiterunt, Pyrrhum, Annibalem, Viriathum, Jugurtham, Mithridatem. Omnes, præter Pirrhum, Romanorum vel jussu vel metu perierunt; alii tamen alio mortis genere.

Pulsus ex Italia Pyrrhus cum Antigono Macedoniæ Rege bellum gerebat. Uterque ingenti stipatus exercitu ad Argos constiterat; quod civium principes Aristias & Aristippus inter se dissiderent. Alter Pyrrho, Antigono favebat alter; eoque discordia processit, ut Aristias Pyrrhum, Antigoni filium Aristippus de nocte in urbem induxerit. Magna utrinque contentione certatum est; at ubi illuxit, territus est Pyrrhus & hostium multitudine & figura tauri cum lupo pugnantis: ipsi enim prædixerat nescio quis, tum illi instare mortem, cum hujusmodi speciem vidisset. Paulo post ex urbe tentat erumpere; at in suos, qui opem illi ferre properabant, incurrit: dumque alii egredi, ingredi alii nituntur, Pyrrhus in hostes irruentes se convertit; & cum Argi-

I. Pyrrhi.

vo quodam pugnabat, cum mota periculo filii mater ingentem e feneſtra tegulam in illius caput dejicit. Ex equo cecidit Pyrrhus, ibique a Zopyro Antigoni Duce agnitus capite truncatus eſt, an. U. C. 481. Laudatur a multis, nec immerito, Antigoni Regis humanitas. Cum enim Alcyoneus ipſius filius Pyrrhi caput ad ejus pedes projeciſſet, Antigonus correpto juvene, quod tanti viri ruinæ inſultaret, ipſe caput humo ſublatum cauſia, qua velatus erat, obtexit; corpus magnifico apparatu cremari, oſſaque urna aurea incluſa ad Alexandrum filium deportari juſſit. Inter hæc Helenus filius alter Pyrrhi, quo ſuæ ſaluti conſulat, deponit inſignia, & obſoletam chlamydem induit. In eum forte Alcyoneus incidit, ipſumque benigne appellat, & adducit ad patrem. Tum, *Melius*, inquit Antigonus, *ſic eſt, quam ante, fili; ſed tamen ne nunc quidem recte, quod veſtem hanc, quæ nos victores dedecet, non detraxeris*. Quærenti aulico: cur tanta pompa infenſiſſimo hoſti juſta ſolviſſet: *O utinam*, inquit, *hoſtibus meis omnibus idem præſtare liceat!* Illud etiam de Pyrrho perhibent, quod pedis dextri pollex, abſumto flammis reliquo corpore, integer & illæſus fuerit.

II. Annibalis. Victus in Africa a Scipione Annibal ineundæ pacis auctor fuit civibus, diſſuaſor Giſco; quem ad imbellem & inquietam plebem dum diſſerit, arreptum ex ſuperiori loco detrahit Annibal, ac fremente plebe violatam populi libertatem: *Novem annorum natus*, inquit, *a vobis profectus; poſt 36. annos redii: militares artes, quas me a puero fortuna nunc privata nunc publica docuit, probe ſcire videor urbis ac fori jura non didici*. Sub hæc ubi ſe a ſuis, quaſi novis rebus ſtuderet, Romæ inſimulatum audiit, ſub veſperam veſtitu forenſi ex urbe cum duobus comitibus egreſſus eſt, inde citatis equis Thapſum pervenit, unde parata nave Tyrum ad Antiochum Syriæ Regem navigavit, a quo benigne exceptus eſt. Tum P. Scipio Africanus veniſse in Aſiam legatus ad Antiochum a Græcis dicitur, & cum Annibale Epheſi collocutus. Querenti Africano, *quem fuiſſe maximum Imperatorem Annibal crederet?* reſpondit,

pondit, *Alexandrum magnum*, *quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset*. Quærenti deinde, *quem secundum poneret?* *Pyrrhum* dixit. Ex sequenti, *quem tertium duceret?* *Haud dubie seipsum* respondit. Tum subridens Scipio, *quid diceres*, inquit, *si me vicisses?* *Tum vero me*, ait Annibal, *& ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante omnes alios Imperatores esse*. Victo a L. Scipione Antiocho, Annibal, ne Romanis traderetur, ad Prusiam Bithyniæ Regem se contulit: sed ad Prusiam an. 570. a Romano senatu legatus venit T. Quintius Flamininus, qui Annibalem reposceret. Is, quo facilius fugeret, septem a domo exitus fecerat, & ex iis quosdam occultos, ne militum custodia cingerentur. Prusias, ut Flaminino gratificaretur, misit milites, qui Annibalis domum, ne elaberetur, custodirent. Erumpere tentavit Annibal; at ut sensit nullam omnino fugæ patere viam, vel taurinum sanguinem ebibit, vel a servo ipsius jussu compressa gula interiit (ita enim nonnulli apud Plutarchum;) vel potius, ut placet Livio, venenum quod jam diu præparatum ad tales casus habebat, poposcit. *Liberemus*, inquit, *diuturna cura populum Romanum; quando mortem senis exspectare longum censent. Nec magnam, nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriam feret. Mores quidem populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit; Horum patres Pyrrhum infestis signis Romæ imminentem, a veneno ut caveret, monuerunt. Hi Prusiæ auctores sunt, ut regiæ dignitatis junctæque dexteræ oblitus, hospes hospitem scelere prodat*. Execratus deinde in caput regnumque Prusiæ, poculum exhausit, natus annos 70. Hæc Livius, qui Annibalis virtutes & vitam dec. 3. l. 1. his verbis expressit. *Missus in Hispaniam primo statim adventu omnem in se exercitum convertit. Amilcarem viventem redditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum, oris lineamentam intueri. Deinde brevi effecit, ut patri in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas parendum & imperandum habilius fuit. Itaque haud facile discerneres, utrum Imperatori, an*

exercitui

exercitui carior esset: neque Asdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter & strenue agendum esset; neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. Nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par, cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate modus finitus. Vigiliarum somnique nec die, nec nocte discriminata tempora; id, quod gerendis rebus superesset, quieti datum: ea neque molli strato accersita. Multi sæpe militari sagulo opertum, humi jacentem, inter custodias stationesque militum conspexerunt. Vestitus nihil inter æquales excellens, arma atque equi conspiciebantur, Equitum peditumque idem longe primus erat; princeps prælium inibat, ultimus conserto prælio excedebat. Has tantas viri virtutes ingenita vitia æquabant: inhumana crudelitas, perfidia plusquam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deorum metus, nullum jusjurandum, nulla religio.

III. Viriathi. Tristior etiam Viriathi, quam Annibalis exitus fuit; qui non suo, sed amicorum scelere periit. Jam per annos undecim rem Lusitanam contra Romanos fuerat summa laude tutatus, eorumque duces sæpius fuderat, cum fidissimos sibi amicos Audacem, Ditalconem, & Mimurum de sancienda pace identidem ad Cæpionem mittit: illos Cæpio donis promissisque corrumpit. Igitur Audax cum cæteris in Viriathi tentorium de nocte irrumpit, illataque in jugulum plaga, quod ea pars sola pateret vulneri, an. 613. dormientem enecat, & tacitus transfugit ad Cæpionem, a quo proditionis præmium petit: sed ad Senatum de præmiis remisit Cæpio, cum diceret, *nunquam Romanis placuisse imperatorem a suis militibus interfici*. Lusitani Ducis interitum ingenti luctu & magnifico funere prosecuti sunt. De Viriatho hæc pauca Florus. *Lusitanos Viriathus erexit, calliditatis acerrimæ, qui ex venatore latro, ex latrone subito Dux & Imperator; & si fortuna cessisset, Hispaniæ Romulus.*

IV. Jugurthæ. Eo turpior Jugurthæ calamitas fuit, quod & victus & ductus in triumphum Romanis ludibrio fuerit.

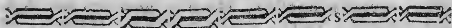
rit. Numidia ejectus a Mario fugerat ad Bocchum; ad quem continuo veniens jussu Marii Cornelius Sylla Jugurtham reposcit. Dubius hæsit aliquandiu Bocchus, Jugurtham traderet: tandem omnia se facturum promittit ex Syllæ voluntate. Ad publicum de pace colloquium indicitur dies: venit Jugurtha, uti dictum erat, inermis; ac statim signo dato undique simul ex insidiis insurgitur. Cæteri statim obtruncati. Jugurtha Syllæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus est. Deinde una cum duobus filiis, vinculis onustus, Marii triumphum an. 649. cohonestavit; vultu, oculis habituque corporis, ut perhibent, amenti similis. Tum vel jussu Consulis in carcere strangulatus, ut Eutropio & Livio visum est; vel, ut tradit Plutarchus, dejectus in profundam specum sexto die fame periit. Jugurthæ dotes eximias Sallustius his verbis complexus est. *Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxime ingenio validus, non se luxui neque inertiæ corrumpendum dedit; sed uti mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare, & cum omnes gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc pleraque tempora in venando agere; leonem atque alias feras primus ferire: plurimum facere, & minimum de se loqui.*

Proditus est ab amico Jugurtha, a filio Mithridates. Nocturno, uti dictum est, prælio a Pompejo victus per rupes elabitur; primum ad Euphratis fontes, deinde ad Tigranem fugit, ab eoque repulsus Colchos se recipit. Magnos habet delectus; castellis tamen regnoque spoliatus iter ad Gallos destinat, ut per Alpes irrumpat in Italiam. At Pharnaces ex filiis longe clarissimus ipsi struit insidias: e reo ignovit pater; sed ille venia factus deterior exercitum ad se allicit, & a Ducibus longioris viæ tædio an. 690. Rex appellatur. Misit filium Mithridates, qui tutam fugam peteret; cumque nullus rediret, veritus ne Romanis dederetur, satellites & amicos ad novum Regem abire jubet: ipse venenum, quod circa gladium perpetuo ferebat, ebibit: Cum vero aut nihil aut lentius noceret, quod esset a puero tutorum metu bibendis venenis assuetus; *ma-*

V. Mithridatis.

le

le tentatum veneno spiritum, inquit Florus, *ferro expulit*. Sua manu, an aliena ceciderit, incertum est: a Rituito Gallo, ex Floro & Victore; a seipso, ex Gellio & Dione, gladio confossus occubuit. De quo breviter Vellejus: *Mithridates Ponticus Rex, vir neque silendus, neque dicendus sine cura; bello acerrimus, virtute eximius; aliquando fortuna, semper animo maximus; consiliis dux, miles manu, odio in Romanos Annibal*.

DISSERTATIO QUARTA.

ROMANORUM PROVINCIÆ.

ROmani Imperii duplex veluti ætas fuit: una a Romulo ad Augustum usque pertinet; altera ab Augusto ad Arcadium aliosque deinceps Imperatores, sub quibus imperii decus concidit. Non iisdem in utraque ætate terminis definitum Imperium est; sub Imperatoribus latius aliquanto patuit, quam florente Republica. Provinciarum seu Regionum, quæ ante Augusti tempora a Romanis armis subactæ sunt, nomina sunt hæc: *Italia*, *Gallia*, *Hispania*, *Sicilia*, *Sardinia*, *Corsica*, *Illyricum*, *Macedonia*, *Achaja*, *Asia*, *Cilicia*, *Bithinia & Pontus*, *Cyprus*, *Syria*, *Africa*, *Cyrenaica & Creta*, *Numidia*, *Mauritania*. Quibus multæ ab Imperatoribus additæ sunt, sed aliæ ab aliis: *Rhætia*, *Noricum*, *Pannonia*, *Mœsia*, *Dacia*, *Britannia*, *Ægyptus*, *Galatia*, *Rhodus*, *Lycia*; *Comagena*, *Judæa*, *Arabia*, *Mesopotamia*, *Armenia* & *Assyria*. Animus est, hic explicare paucis, qua de caussa, quo tempore, quibus ducibus, singulæ nationes domitæ sint: at de prima tantum Romani Imperii ætate hoc loco agimus; de altera alias. Eo etiam breviores erimus, quod jam multa, quæ ad hanc rem pertinent, in Romanorum bellis præmisimus.

CA-

CAPUT PRIMUM.

Italia.

I. Italiæ divisio & populi.

ALii a Romanis, alii ab exteris gentibus Italiæ adscripti fines. Quidquid enim ab Alpibus ad Siciliam usque pertinet, cæteræ gentes *Italiam* appellabant: Romani non item, a quibus hæc regio omnis duas in partes divisa est, quarum altera, quæ a Siculo mari ad Rubiconem & Arnum fluvios pertingit, illis *Italia* fuit; altera, quæ his fluviis & Alpibus continetur, *Provincia Galliæ*. Quare si Romanorum morem sequimur, erant in Italia, præter Romanos, *Etrusci*, *Latini*, *Campani*, *Lucani*, *Apuli*, *Brutii*, *Ferentani*, *Picentes*, *Umbri*, *Sabini*, *Vestini*, *Marsi*, *Marrucini*, *Peligni*, *Samnites*: in Provincia Galliæ *Ligures*, *Galli* tum *Boji* tum *Insubres*. *Veneti & Carni*. *De Italia* nunc agimus, de *Provincia Galliæ* postea.

II. Domiti a Romanis Etrusci.

Etrusci in tres gentes distracti erant: qui enim intra Tiberim & Arnum habitabant, *Maritimi* dicti sunt; qui citra montes Ciminios, *Cis-ciminii*; qui ultra montes, *Trans-ciminii*. Romanis jam inde a Romuli temporibus cum Etruscis bellum fuit: magna clade ad Eretum victis pax a Tarquinio Prisco concessa est, suæ illis redditæ leges, nulla imposita tributa; at summum in singulis civitatibus imperium penes Romanos fuit. Iterum a Servio Tullio victi sunt, fœdusque cum illis renovatum. Aliquanto post Porsena Clusinorum Rex Tarquinii Superbi partes fovit, urbemque obsedit an. 306. Fabii ad Cremeram ab Etruscis deleti: at an. 318. Tolumnius Vejentium Rex a Cornelio Cosso cæsus; an. 349. Veji obsessi & decennio post a Camillo capti. Post victos in Urbis ruderibus Gallos, bis ad lacum Vadimonis fusi Etrusci; primum a Decio an. 444. deinde a P. Dolabella an. 470. fugatique sæpe ab aliis Ducibus Q. Fabricio, Q. Marcio, & T. Coruncano, in societatem tandem a Romanis recepti sunt: quibus legibus, incertum.

III. Latini.

Latium duplex fuit, antiquum & novum: antiquum a Tiberi ad Circejos perductum; novum a Cir-

Circejis ad amnem Lirim. Multa fœdera Romanos inter & Latinos sancita sunt; primum *Albanum* fuit, quod a Romulo ictum est: secundum a Tullo Hostilio post Horatii victoriam. Alba vero ob Suffetii perfidiam excisa, quod urbes, quæ prius suberant Albanis, parere Romanis recusarent, bellum exarsit, & quinto anno post tertium fœdus percussum. Mortuo Tullo, rursus ad arma ventum est; sed a Tarquinio Prisco Latini domiti, paxque his legibus data, ut Romanorum socii essent, suis uterentur legibus, sed ad Romani Regis mandata præsto essent. Haud multo post Tarquinius Superbus Latinas ferias instituit. Quare illius partibus dum student Latini, fœdus auctore Octavio Mamilio violatum est: sed Latini annis 14. post Reges exactos a Posthumio Dictatore ad lacum Regillum magna clade concisi sunt, & triennio post pax illis Sp. Cassio Consule concessa, a Tusculanis, Tiburtibus, & Prænestinis neglecta, quibuscum sæpe negotium fuit. An. 404. petierunt Latini, ut Consulum alter e Latinis fieret: unde orto bello primum ad Veserim a T. Torquato & P. Decio; deinde alibi ab aliis ducibus devicti & agro mulctati, iisque vetitum, ne ad lucum Ferentinæ rerum communium caussa convenirent; omnesque tandem in amicitiam recepti, sed aliis legibus.

IV. Volsci & Æqui.

Volscis bellum intulit primus vel Ancus Martius, ex Dionysio; vel Tarquinius Superbus, ex Livio. Pulsis Regibus repetitum sæpe, felici ut plurimum exitu, contra illos bellum est; donec a M. Coriolano incitati Romanos fuderunt, remque Romanam in maximum periculum adduxerunt. Antium gentis caput a T. Quintio Capitolino an. 284. expugnatum; Volsci an. 296. a Quintio Cincinnato sub jugum missi; deinde a M. Camillo an. 364. ad Lanuvium victi, tandemque an. 423. facta ab iis deditio est, iisque jus Latii datum, ut conjectura est. Volscorum enim nomen post hac nusquam legere est inter Italicos. Æquorum aut par aut deterior conditio fuit, qui perpetuo fœdere Volscis juncti erant contra Romanos: quare eædem, quæ Volscis, pacis ineundæ præscriptæ leges; sed cum rebellassent an. 44 bis magna strage cæsi sunt: semel a Sempronio So-

Sopho, iterum a C. Junio Dictatore; Æquorumque nomen fere deletum est.

V. Hernici & Osci. Tarquinius Superbus cum Hernicis primus fœdus iniit, iisque feriarum Latinarum jura indulsit. Aliquanto post bis a Romanis defecerunt; primum domiti a Sp. Cassio; deinde a M. Fabio Ambusto; tandemque a Q. Maccio Tremulo in deditionem accepti, & inter Latinos, ut similius vero est, adsciti. Cum Oscis nullum Romanis separatim bellum fuit; eædem illis, quæ cæteris Latinis, & illatæ clades & fœderis leges impositæ.

VI. Campani. Descripta erat in tres partes Campania: prima a Liri ad Vulturnum, altera a Vulturno ad Sarnum, tertia a Sarno ad Silarim pertingebat. In prima erant *Ausones*, *Aurunci*, *Sidicini* & *Capuani*; in secunda *Cumani* & *Opici*; in tertia *Nucerini*. *Capuani*, qui Sidicinis auxilio venerant, a Samnitibus victi se suaque Romanis permiserunt, ut ipsos adversus Samnites tuerentur; unde exortum est Samniticum bellum. Post hæc juncti Latinis Campani a Torquato victi sunt, & Capua agro mulctata. Capuani vero, quod a Romanis non desciverant, civitate donati, sine suffragii tamen latione; aliquanto post, si Vellejo credimus, civitas Campanis data sine suffragio; non omnibus tamen iisdem legibus; nam Aurunci a Torquato in deditionem accepti, Ausones a M. Valerio armis domiti, unde illis deteriore jure concessa civitas. Multo post Capua defecit ad Annibalem; quare urbs capta est & diruta, Senatores cæsi, cives alio migrare jussi, uti dictum a nobis est supra.

VII. Lucani, Brutii, Salentini, Apuli. A Silari fluvio, qui Campanorum limes erat, ad Laum amnem incolebant *Lucani*; inde ad mare Siculum *Brutii*, *Messapii* & *Salentini*; a Brundusio, quod Salentinorum caput erat, ad Fiternum flumen *Apuli*, sive *Peucetii*. sive *Daunii*; a Fiterno ad amnem Aternum *Ferentani*; ab Aterno ad Æsim fluvium *Picentes*, Lucani, Brutii, Messapii, Salentini, & Apuli, quod cum Samnitibus arma junxissent, eodem tempore domiti, alii tamen ab aliis ducibus: Messapii & Salentini a D. Junio Pera, Apuli a L. Papyrio Cursore, Brutii a Fabricio, Fabio

bio Gurgite, & aliis, quos appellare longum esset. Diversa etiam fuit belli illis inferendi caussa: bellum enim illatum Lucanis, quod initum fœdus violassent; Tarentinis & Salentinis, ob direptam Romanorum classem Pyrrhumque in Italiam evocatum; Brutiis, quod Pyrrhum, quod Samnites juvissent auxiliis; idem Apulis crimini datum. Dispar Ferentanorum & Picentum conditio fuit, quorum illi an. 434. in deditionem accepti Romanis contra Pyrrhum tulerunt auxilia; hi vero, cum an. 484. rupto fœdere arma sumsissent, a P. Sempronio Consule devicti, agro mulctati, & in Campaniam migrare jussi.

VIII. Samnites. Inter Apulos, Ferentanos, Campanos, Lucanos, & Ausones Samnitum sedes fuit. Gens cæteris Italiæ populis multo ferocior, per annos fere 80. cum Romanis sexies rupto fœdere bellum gessit. Belli caussa fuit a Romanis datum Campanis auxilium. Sæpe a Romanis victi cum Pyrrho, cum Gallis fœdus inierunt, bellumque vario præliorum exitu ad annum urbis 481. propagatum est: quo anno & a Papyrio Cursore debellati sunt, & pacis conditiones pro Romanorum arbitrio imperatæ: quæ clades ad *Vestinos*, *Marrucinos*, *Marsos*, *&* *Pelignos* etiam pertinuit: hi enim, quod Samnitibus faverant, bello appetiti; Vestini & Marrucini an. 445. a Bruto subacti; Marsi & Peligni a Q. Fabio.

IX. Sabini & Umbri. Cum *Sabinis*, qui inter Anienem & Narem habitabant, primum Romulo bellum fuit ob raptas virgines: cum Tatio eorum duce inita pax, parsque Romam concessit, alii sub Tullo Hostilio arma sumserunt, bellaque & fœdera cum ipsis tum a Regibus tum a Consulibus sæpe renovata; donec anno 373. a Curio Dentato accisæ illorum vires, dataque illis sine suffragio civitas, & aliquanto post permissum etiam suffragium est. *Umbri* Sabinis contermini, qui ad Narem pertinebant, a Q. Fabio circa annum 450. devicti, se suaque Romanis permiserunt.

Hanc Italiæ partem, quæ inter Æsim & Vitim amnes interjacet, alias incoluerunt Liburni & Siculi, qui ab Umbris ejecti sunt, Umbri ab Etruscis,

Etrusci a Gallis Senonibus: unde hæc regio *Senogallia* dici cœpit, in qua Sena & Ariminum: ita Æsis tum Italiæ terminus erat. A Gallis Senonibus victi ad Aliam an. 363. Romani, urbsque capta; unde a Camillo ejecti multisque fracti præliis, uti antea diximus, e suis sedibus pulsi sunt. Senas & Ariminum coloniæ a Romanis deductæ, ager Gallicus lege Flaminia inter Romanos Romanorumque socios divisus, a Censore Flaminio via Flaminia Ariminum usque perducta, & regio omnis *Gallia Togata* a Romanis appellari & intra Italiæ fines accenseri cœpit, qui ejectis Gallis ad Rubiconem producti sunt.

CAPUT II.

Gallia.

PRæter eam, de qua modo egimus, Galliam, Gallia, si Romanorum divisionem sequimur, multiplex fuit; *Citerior* sive *Cisalpina*, *Braccata* sive *Narbonensis*, *Comata*, & *Alpina*. *Citerior* hinc Alpibus, hinc Rubicone & Arno fluminibus definita; *Narbonensis* ab Alpibus ad Hispaniæ fines pertinebat, ubi quatuor postea provinciæ, *Occitania*, *Provincia*, *Delphinatus*, & *Sabaudia*; *Comata* cæteras Galliarum gentes ab Alpibus & Pyrenæis montibus ad Oceanum usque Britannicum complexa est, quam C. Cæsar in tres partes descripsit. *Aquitaniam*, *Celticam*, & *Belgicam*, ut Celtas ab Aquitanis Garumna, a Belgis Sequana disjungeret. *Alpina Gallia* ex varia Alpium divisione varia sortita est nomina: fuerunt vero *Alpes maritimæ*, quæ a Nicæa ad vada Sabatia pertingebant, ubi Ligures, Ingauni; &c. *Penninæ*, ubi Vagienni & Taurini; *Cottiæ* a Rege Cottio, ubi Salassi, Centrones, &c. *Rheticæ*, ubi Rheti; & *Carnicæ*, ubi Carni. Non omnes hæ Galliarum partes simul in Romanorum ditionem venerunt; sed aliæ alio & bello & Tempore. I. Gallia multiplex.

Erant in *Citeriori* Gallia *Ligures*, *Galli*, *Veneti*, *Carni*. *Ligures* ante Gallos eam Galliæ & Italiæ partem occuparunt, quæ a Massilia ad Arnum & Piras extenditur. Ob vastatam Etruriam bellum Li- II. Liguria.

guribus an. 515. illatum est; cum a multis ducibus victi sunt, tum maxime a C. Flaminio, & M. Æmilio Lepido, quorum ille viam *Flaminiam* Bononia Arretium, hic *Æmiliam* Placentia Ariminum perduxit. Tandem an. 638. duce M. Æmilio Scauro cum iis debellatum est, tumque Liguria in provinciæ formulam redacta, Ligures Romano Prætori parere jussi, & Æmilius *Æmiliam* viam stravit, quam per Pysas, & Lucam usque ad Sabata & Derthonem produxit.

III. Insubria. Ante urbem conditam late patuit in Italia Etruscorum imperium; sed hi a Gallis partim cæsi sunt, partim suis pulsi sedibus: irruperunt enim in Italiam Galli Bituriges, Arverni, Santones, Ædui, Ambarri, Carnutes, Aulerci, Cenomani, Boji, Senones, qui trans Padum ad Æsim usque penetrarunt; sed de his superius actum est. E Gallis maxime memorantur *Cenomani*, *Boji*, & *Insubres*; hoc enim nomen his Gallis inditum, qui fusis Tuscis Insubriam regionem occupaverant: cæteri vel ad has gentes adjecti, vel ejecti ex Italia. A Gallis multæ urbes vel conditæ vel habitatæ, a Bojis Ravenna, Mutina, Parma, Bononia, &c. a Cenomanis Mantua, Tridentum, Verona, &c. ab Insubribus Mediolanum, Ticinum, Cremona, &c. A Bojis bellum geri contra Romanos cœptum est, qui cum Gallos Senones a Romanis pulsos cernerent, seque injuriæ obnoxios, primum Etruscos, deinde Cenomanos & Insubres in belli societatem pellexerunt: victi omnes a Romanis, eorumque regio bis in provinciæ formam redacta, semel an. 533. post M. Marcelli de Virdomaro victoriam, iterum an. 566. a M. Æmilio Lepido, a quo Regium Lepidi conditum, viaque Æmilia per Bononiam & Placentiam Aquilejam usque perducta. Boji & Cenomani vel deleti vel pulsi in Germaniam: nulla certe postea illorum occurrit mentio, sed tantum Insubrium; tumque hæc Italiæ pars Italia Togata dici cœpit ab usu togæ, quæ primum Senonibus, tum Bojis, post Insubribus permissa erat, multæque his bellis coloniæ a Romanis deductæ sunt Bononiam, Placentiam, Mutinam, Parmam, Cremonam.

Ve-

IV. Venetia & Carnia.

Veneti vel a Trojanis vel a Gallis oriundi inter Athesim, sinum Adriaticum, & Padum tenuerunt Patavium, Vicentiam, aliaque oppida. Carni inter Natisonem & Formionem amnes, Tergeste & Aquilejam. Certum est Carnos provinciæ Galliæ contributos; armis, an sponte, incertum: Cæsari enim Proconsuli suberant. Ante Annibalis in Italiam adventum a Venetis inita cum Romanis societas; Carnis fœdus, an bellum cum Romanis fuerit, non liquet. Antiquus Italiæ limes fuit Tergeste, Carnorum oppidum; deinde Pola Istrorum urbs, postquam Istria, quæ prius Illyrico adjuncta erat, ab Augusto Italiæ adscripta est: is enim cum Italiam in Regiones undecim tribueret, in undecima, ut tradit Plinius, Carnos recensuit.

V. Braccata, seu Gallia Narbonensis.

In Transalpina Gallia socii Romanorum erant Massilienses & Ædui; illos Salyes, hos Arverni infestabant, utrosque ut tuerentur Romani, Allobrogas & Arvernos bello persequuntur an. 625. Salyes a M. Fulvio & C. Sextio perdomiti; Arverni a Domitio & Q. Fabio. Arvernis quidem parcitum est, sed Allobroges in deditionem accepti. Biennio post in Tectosagas deducta a Q. Marcio Consule colonia est, quæ *Marcius Narbo* dicta est, unde toti provinciæ nomen inditum; quæ cum *Braccata* Gallia prius diceretur, *Narbonensis* subinde appellata est.

VI. Gallia Comata.

C. Cæsar utramque Galliam *Citeriorem* & *Narbonensem* sortitus reliquam Galliam, cum alia ex aliis bella orirentur, novem annis subegit; omnes prope Galliæ populi in provinciæ formulam descripti; si qua tamen civitas de Romanis bene merita esset, sui juris esse permissa est: ita Vocontiis sua jura, ut refert Strabo, relicta sunt; utrique tamen Galliæ diversum vectigal impositum, agrarium Narbonensi, Comatæ stipendiarium. Sub hæc Cæsar confecto bello civili Arelatem coloniam misit, Galliamque Nabonensem cum Hispania M. Lepido permisit; Comatam vero primum D. Bruto, deinde L. Planco, a quo, Hirtio & Pansa Consulibus, & Rauracum ad Rhenum, & ad Rhodani & Araris confluentem Lugdunum ex Senatus decreto conditum est.

VII. Gallia Alpina. Alpina Gallia non omnis eodem tempore in Romanorum ditionem venit. Cum Alpinis gentibus anno 587. a M. Marcello bellum geri cœptum est, quod a multis Romanorum ducibus renovatum fuit, haud læto tamen semper exitu; nulla enim ex tot Alpinis nationibus ante Augusti tempora paruit Romanis. Sub Augusto Ingauni & Vagienni & Taurini an. 739. perdomiti, iisque datum jus Italicum. Salassi & a Messala & a Terentio Varrone devicti, & omnes pene sub corona venditi. Rhæti, Lepontii, & Norici ejusdem belli contagione subacti. Alpes vero, quæ Cottio Regi suberant, nec ab Augusto devictæ; sed post Cottii obitum a Nerone in Provinciæ formam redactæ.

CAPUT III.

Sicilia, Sardinia, Corsica, Hispania, & adjacentes Insulæ.

I. Sicilia. Una illius pars adjuncta Imperio. Anno urbis circiter 400. duas in partes descripta Sicilia erat; una Principibus Syracusanis parebat; Carthaginiensibus altera. Sui juris erant Mamertini, qui Messanam per fraudem occuparant: hi ab Hierone victi, pars Pœnos, pars Romanos auxilio advocant an. urbis 488. unde bellum Punicum primum exarsit; quo feliciter confecto, pax iis legibus Pœnis data est, ut & Sicilia & iis, quæ ad Italiam sunt, insulis excederent. Ita Siciliæ pars, quæ prius Pœnis suberat, Romanis cessit; eoque missus quotannis cum Quæstore Prætor, qui hanc provinciam regeret.

II. Deinde altera. Altera Siciliæ pars bello Punico secundo a Romanis subacta. In Italiæ visceribus dum hæret Annibal, Hiero Romanis amicus princeps Syracusis moritur; illi sufficitur ex filio nepos Hieronymus: is continuo a Romanis ad Pœnos deficit. Transmittit in Siciliam exercitum M. Marcellus, Pœnos Siculosque vincit, Syracusas obsidet, & triennio post capit. M. Valerius Lævinus belli reliquias persecutus Carthaginienses ex Sicilia ejicit, omnemque insulam in duas provincias describit, quæ & uni

Prætori parerent & duobus Quæstoribus, sed altera alteri.

Aliquanto post, duobus servilibus bellis vexata est Sicilia: primum ab Euno & Cleone conflatum est; secundum ab Athenione. Alterum an. 631. confecit P. Rupilius, & M. Aquilius an. 652. alterum: uterque & Siciliam ordinavit, & leges tum de vectigalibus tum de jure dicendo tulit. Siculi a C. Cæsare dictatore Latinitate, & post illius cædem civitate a M. Antonio donati sunt; quas leges postea rescissas vel inde suspicantur nonnulli, quod Plinius solos Mamertinos cives Romanos appellet. III. Utrique præscriptæ leges.

Bello Punico primo Sardinia Punicæ ditionis erat; at Romani parta victoria an. 515. apud Carthaginienses queruntur direptas ab iis mercatorum suorum naves. Pœni, qui domestico bello laborabant, pacis impetrandæ caussa Romanis cesserunt Sardiniam; at Sardos quadriennio post rebellantes T. Manlius Torquatus perdomuit. Quænam belli Corsis inferendi caussa fuerit, a nemine proditum est. An. 517. a C. Licinio Varo victi sunt, & quinquennio post a C. Papyrio Massone subacti. Corsica Sardiniæ attributa est, & ex utraque una provincia facta, cui Sardiniæ nomen inditum. Cum his tamen populis bellum post hæc Romanis fuisse docent & Cicereji & T. Gracchi victoriæ, quorum ille Corsos an. 581. hic Sardos an. 578. devicit. Utrique insulæ stipendium frumentumque imperatum est. IV. Sardinia & Corsica.

Invadendæ Hispaniæ eadem, quæ Siciliæ, caussa fuit, utriusque gentis Romanæ & Punicæ æmulatio. A Romanis cum Asdrubale Amilcaris genero iis legibus ictum fœdus erat, ut Iberus Punici in Hispania imperii limes esset; Saguntini cæterique trans Iberum populi essent sui juris. Post cædem Asdrubalis, Annibal Saguntum obsidet, capit, diruit, multas gentes ad Pyrenæos usque armis domat: quare missus a Romanis in Hispaniam Cn. Scipio. Is multos circa Iberum populos ad Romanorum & amicitiam & ditionem tum clementiæ tum fortitudinis fama allicit; deinde cum fratre Publio multas trans Iberum gentes bello subigit. Utroque cæso P. Scipio, cui postea *Africani* cognomen adhæsit, novam Chartaginem V. Hispania duplex, Citerior & Ulterior.

 capit,

capit, Asdrubalem & Magonem sæpius victos ex Hispania ejicit, omnisque ab eo domita Hispania est, præter Lusitaniam, Gallæciam, Cantabriam & Asturiam. Tum Romana ditio in duas provincias descripta est an. 522. una *Citerior* dicta est, *Ulterior* altera; quod illa cis Iberum esset, hæc ultra Iberum. Fines tamen citerioris Hispaniæ haud multo post longius producti sunt; nam Celtiberi, qui trans Iberum erant, an. 556. in citeriori Hispania annumerari cœpti sunt.

VI. Lusitania, Gallæcia, Cantabria.

Secundum hæc, duo bella a Romanis in Hispania gesta sunt, Lusitanicum in ulteriore Hispania, in citeriore Celtibericum. Quæ utriusque causa fuerit, qui exitus, dictum est superius. Ex utroque alia duo exorta sunt; ex Celtiberico Numantinum, ex Lusitanico Viriathicum: illud perfecit, eversa Numantia, Scipio Æmilianus; hoc sublato per fraudem Viriatho, Q. Cæpio. D. Brutus Lusitanos latrocinia exercentes persecutus, & qui Lusitanis auxilia tulerant Gallecos, & Lusitaniam & Galleciam adjecit Hispaniis. De utriusque termino inter Cæsarem & Strabonem non convenit: ex Cæsare utriusque limes *saltus Castulonis* fuit; ex Strabone neutri certi fines erant, sed in Prætorum gratiam alterutrius limites a Senatu vel contracti vel producti: utrique provinciæ vectigal, tum stipendiarium, tum frumentarium, impositum est. De Sertoriano bello & Pompejano antea egimus. Cantabri & Astures ab Augusto Cæsare tandem perdomiti, Hispaniaque omnis Romanis paruit. Multas in Hispaniis urbes condiderunt Romani: Cn. & P. Scipiones *Tarraconem*; *Italicam* Africanus major; M. Marcellus *Cordubam*; *Augustam Emeritam* Augustus Cæsar.

VII. Insulæ Gades, Baleares, Cassiterides.

Multæ Hispaniis adjacent insulæ: præcipuæ sunt Gades, Baleares, Cassiterides: aliæ alio tempore in Romanorum vel fœdus vel potestatem venerunt. Gades, cæsis Scipionibus, cum L. Marcio fœdus inierunt, quod multo post Q. Catulo Consule renovatum est; præterea Gaditani a C. Cæsare, tum Prætore, tum Dictatore, multis honoribus ornati & donati civitate, quod Senatus ratum fore jussit. Baleares,

leares, quod piraticam exercere dicerentur, & cum prædonibus conspirasse, Metellus invasit. Cassiterides P. Crassus, jure an injuria, metallorum quæ ibi effodiebantur cupiditate, adjunxit Imperio.

CAPUT IV.

Illyricum.

IN Illyrico, quod a Formione amne incipit, variæ gentes erant, *Istri*, *Japydes*, *Liburni*, *Dalmatæ*, *Daorsei*, *Vardæi*, *Labeates*, & alii, quos appellare nihil attinet. Cum Illyriis multa Romani bella gesserunt: primum fuit cum maris Ionii accolis, ob spoliatos Romanos mercatores. Missi, qui de injuria expostularent, Coruncani duo; quorum alter Teutæ Reginæ superbe se gerenti cum ferocius respondisset, illius jussu occisus est. An. 534. L. Albinus & Cn. Fulvius Centumalus cum classe & exercitu Illyrios adorti, Corcyram, Apolloniam, Epidamnum & Issam liberas civitates traducunt ad Romanorum amicitiam. Teuta viribus impar pacem per legatos petit, iisque conditionibus impetrat, ut tributum quotannis solveret, & Illyrici parte excederet. I. Teutæ Reginæ dio.

Cum Istris bellum a Romanis ter repetitum. Cœptum est an. 532. & annis duobus Istri, partim metu, partim vi in deditionem accepti; & usque ad Alpes a C. Lutatio penetratum est. An. 572. bello ob vastata Italiæ littora renovato, Istri ad octo millia ab A. Manlio cæsi, a C. Claudio tria eorum oppida capta & diruta; Rex Æpulo, ne in hostium manus veniret, sibi mortem conscivit; cæteris imperati obsides, paxque concessa: cum ipsis tamen an. 624. rursus bellatum est, regionemque omnem, quæ ab Aquileja ad Titium amnem extenditur, C. Sempronius Tuditanus tribus anni perdomuit. II. Istria.

Belli & Demetrio Phario & Gentio inferendi dispar caussa fuit, at par exitus. Demetrius judicatus hostis, quod sociorum agros populatus esset; Gentius, quod magna illectus mercede cum Perseo adversus Romanos conspirasset. Demetrius & Dimalo urbe III. Demetrii Phari & Gentii regna.

urbe munitissima & Pharo captis ab L. Æmilio Paulo ad Philippum Macedoniæ Regem an. 537. profugit: Gentius an. 586. a L. Anicio Prætore expugnata Scodra in triumphum ductus est; præsidia ex omnibus arcibus deducta; Illyrii deinceps liberi esse jussi; illis tamen vectigal dimidium, quod Regi pependissent, impositum.

IV. Dalmatia. Paulo post Dalmatæ ob vexatos Romanorum socios bello petiti an. 597. a C. Marcio Figulo ad Naronem fusi, & Delminio a P. Nasica incenso in potestatem adducti; postea tamen ab iis sæpius rebellatum est; alii a Metello, alii a C. Cosconio armis subacti, quorum ille & triumphum & *Dalmatici* cognomen retulit, quibus bellis Illyrici magna pars maxime maritima ad Provinciæ jus redacta. Orto Pompejum inter & Cæsarem civili bello, Dalmatæ Vatinium a Cæsare præfectum Illyrico vicerunt, quos tandem Octavius Cæsar multis incommodis ægre perdomuit. Vardæi, quod Romanam ditionem invasissent, repentino bello oppressi sunt; cumque imperatum stipendium solvere recusarent, a Fulvio Flacco vel deleti, ex Livio, vel in Illyrici interiora translati, ex Strabone.

CAPUT V.

Macedonia & Achaja.

I. Varii Macedoniæ fines. NOn iidem fuerunt Macedoniæ, & regni Macedonici, & provinciæ Macedoniæ fines. Macedonia versus Thraciam Strymone fluvio terminata est; versus Thessaliam Peneo. Regnum Macedoni cum multo longius excurrit; cui Thessalia integra, Epiri, Thraciæ & Illyrici magna portio a Philippo adjuncta. Provincia Macedoniæ latius etiam patuit, quæ partem etiam Illyrici majorem complexa est.

II. Victo Philippo a Macedonia multæ urbes abstractæ. Cum tribus Macedoniæ Regibus bellum Romanis fuit, Cum Philippo, Perseo, & Andrisco: ut diversæ belli caussæ, ita diversæ victis præscriptæ leges. Bis contra Philippum bellatum est: primo, quod fœdus junxisset cum Annibale; iterum, quod vexaret Athenienses; tumque ad Cynocephalas victus a T. Quintio Flaminino pacem petiit, quæ iis conditionibus

tionibus data eſt, ut captivos redderet, naves tectas traderet, bellum extra Macedoniæ fines ne injuſſu Senatus gereret, mille talenta penderet; præterea ademta ipſi Theſsalia, cæteriſque gentibus & urbibus, quæ in ditione ejus erant, libertas reddita.

III. Victo Perſeo, Macedonia in quatuor partes deſcripta & facta vectigalis.

Perſeo Philippi filio, quod ſocios vexaret bellumque appararet, bellum indictum eſt: illum ad Pidnam vicit L. Æmilius Paulus, cepit in Samothracia Octavius. Macedonia ab Æmilio in quatuor partes diviſa eſt, & libertate donata ita ut ſuis uteretur legibus, ſuos magiſtratus haberet; eſſet tamen vectigalis, partemque dimidiam tributi, quod Regibus pependiſſet, populo Romano penderet, necdum tamen inter provincias adſcripta eſt.

IV. Victo Andriſco, in provinciæ formam redacta.

Denique cum Andriſco negotium fuit, qui ſe Philippum Perſei filium mentitus pro Rege ſe gerebat: an. 605. a Q. Metello Prætore victus captuſque eſt, tumque Macedonia & provincia facta eſt & Prætori parere cœpit; cui adjuncta & Theſſalia, quod forte auxiliis juviſſet Andriſcum, & Apollonia, Dyrrhachium, Taulantii, & poſt Ap. Claudii, Curionis, & Luculli victorias de Thracibus, Thraciæ pars. Theſsalos C. Cæſar, quod ipſi contra Pompejum faviſſent, liberos eſſe juſſit.

V. Græciæ ſeu Achajæ populi.

Ut Macedonia Macedonas & Theſſalos, ita Achaja Epirotas & Græcos complexa eſt. Epirus fines habuit inde montes Acroceraunios, hinc ſinum Ambraicum. Erant in Epiro Chaones, Moloſſi; Theſprotii, Amphilochi & Athamanes; hoc excipit Græcia duplex, una extra Iſthmum, intra Iſthmum altera. Illa *Achaja* vulgo dicta eſt, hæc *Peloponenſus*. Erant in Achaja Acarnanes, Ætoli, Dores, Locri, Phocenſes, Megarenſes, Attici, Bœotii, & Eubœenſes; in Peloponneſo Achæi, Elei, Meſſenii, Lacones, Argivi, Sicyonii, & Arcades. Epirus Pyrrho Græcia prope omnis Philippo & Alexandro Magno olim paruerat, deinde in varios diſtracta eſt principatus: civitates enim aliæ propriis Tyrannis, aliæ Macedonibus ſerviebant, aliæ ſui juris erant, ſive ſuis uterentur legibus, ſive commune cum aliis concilium inirent; e quibus præſtabant *Ætoli*, & *Achæi*. His enim Arato duce, cujus ingens & fama erat & gloria,

ria, Peloponnesus fere omnis se adjunxerat, Sicyonii, Corinthii, Argivi, Elei, Messenii, Arcades, & aliquanto post Lacedæmonii.

VI. Ætolia domita, & Epirus. Ut auditum Romæ est initam a Philippo Macedone cum Annibale societatem, a Romanis fœdus cum Ætolis percussum est, & devicto ad Cynocephalas Philippo libertas Græciæ omni a Flaminio reddita est, jussusque Philippus ex Chalcide, Corintho, & Demetriade præsidia deducere. Tum Ætoli cum ferrent ægrius nullis se præmiis a Romanis ornatos, cum Antiocho conspirant, sed a M. Fulvio Nobiliore victi duras, amissa Ambracia, pacis conditiones acceperunt, quas apud Livium legere est. Dum bellum contra Persen geritur, mansit in fide universa Græcia præter Epirotas; quare eorum præda a Senatu data militi; eorumque oppida 70. uno die L. Pauli jussu direpta, murique diruti.

VII. Achaja. Dum bellica laude soli in Græcia florent Achæi, Lacedemonii Romæ queruntur apud Senatum fines suos ab ipsis vastari; quare missi a Senatu Corinthum legati, qui juberent, ut Lacedæmon, Argos, Heraclea, Corinthus &c. ab Achæorum concilio discederent. Continuo Lacedæmonii, qui tum erent Corinthi, ab Achæis conjecti sunt in vincula; Romanorum legati verbis, ut a multis proditum est, violati. Achæi Critolao duce arma capiunt; bis pugnatum est. Victi a Q. Metello ad Scarphiam Achæi, ad Chæroneam Arcades; & iterum ad Leucopetram a L. Mummio Achæi, capta Corinthus & incensa. Ita an. 607. Græcia omnis cum Epiro vectigalis facta est, & in provinciæ formulam redacta, Romanisque & legibus uti & magistratibus parere cœpit; multis tamen civitatibus permissa libertas, maxime Athenis, quibus bis reddita est, semel a Sylla, iterum a Cæsare, cum in bello Mithridatico Mithridati, & in civili Pompejo favissent.

CA-

CAPUT VI.

Asia, Bithynia, Pontus, Cilicia, Cyprus, & Syria.

HUjus vocis *Asia* triplex acceptio est: Asia enim dicitur & pars orbis universi, quæ Africæ aut Europæ respondet; & ea regio, quæ ab Issico sinu ad Hellespontum porrigitur; & Attali Pergameni ditio, quam Romanis testamento reliquit, quæ Mysiam, Phrygiam, Ætoliam, Ioniam, Cariam, Doridem, Lydiam, Lycaoniam & Pisidiam complexa est: de Asia hac notione accepta hoc loco agimus. I. Asiæ acceptio multiplex.

Post Alexandri Magni obitum Philetærus Pergamo vicinisque regionibus a Lysimaco præfectus est; illum excepit ipsius ex fratre nepos Eumenes, qui victo ad Sardes Antiocho Seleuci filio multis circum urbibus potitus est. Huic cui successit Attalus, fratris item filius, a Romanis, quos adversus Philippum Macedonem juverat, Rex appellatus est. Eumenis ipsius filii multum aucta fuit a Romanis dimentio; victo enim a L. Scipione Antiocho, ipsi cessetunt Lycaonia, Mysia, Phrygia utraque, Ionia; domitis a Cn. Manlio Galatis, multæ etiam urbes ipsi attributæ. Tantorum beneficiorum memor filius Eumenis Attalus Philometor, cum prole mascula careret, Romanos testamento scripsit hæredes an. 620. ea tamen lege, ut Asiæ civitates essent liberæ; qua libertate haud multo post Asia excidit, cum ad Aristonicum, qui regiam stirpem mentitus erat, defecisset. Capto enim Aristonico, in provinciæ formam tum a Perpenna tum ab Aquilio ordinata est, legesque a Q. Mutio Scævola præscriptæ an. 631. Occupata aliquanto post a Mithridate Asia est; sed a Sylla, Lucullo, Pompejo recepta: erant tamen civitates liberæ, ut Magnesia, Ilienses, Chii, Rhodii, Lycii, &c. II. Asia proprie dicta.

Eadem ratione Bithynia Romani, qua Asia, potiti sunt. Suos hæc provincia Reges habuit vel ante Alexandri Magni tempora, e quibus Nicomediam con- III. Bithynia.

condidit Nicomedes avus illius Pruſiæ, a quo inita primum eſt cum Romanis ſocietas. Illius nepos Nicomedes a Senatu Rex appellatus, bis & a Mithridate regno pulſus eſt, & a Romanis reſtitutus, ſemel a M. Aquilio, iterum a Sylla: quare hujus filius Nicomedes Romanos moriens hæredes inſtituit an. 679. omniſque ſupellex regia ab A. Pompejo Bithynico Romam delata eſt.

IV. Pontus. Pontus duplex provincia fuit: una inter Sangarium flumen, qui Bithyniæ terminus erat, & Parthenium amnem; altera juxta maris Pontici littus. In prima incolebant Mariandeni, in ſecunda Pontici; utraque ſimul in Romanorum ditionem venit. Mariandeni interdum fuerunt liberi, ſæpius Tyrannis ſervierunt, cum Æmilio Paulo, dum bellum gerit contra Perſen, fœdus pepigerunt; multo poſt, ſive metu ſive ſponte Mithridati Pontico paruerunt. Is regio, ut a multis proditum eſt, Perſarum ſanguine oriundus, moto adverſus Romanos bello, omnem pene Aſiam & Græciam ſubegit; ſed mox a Sylla Græcia & Aſia, a Lucullo Bithynia & Ponti parte maxima, a Pompejo omni ditione ſpoliatus eſt; & a Pompejo juſſu Senatus Pontus utraque adjuncta Bithyniæ eſt, legeſque ex decem Legatorum ſententia impoſitæ. Orto Pompejum inter & Cæſarem bello civili, Pharnaces filius Mithridatis Pontum recepit, unde mox a Cæſare ejectus eſt.

V. Lycia. Ciliciæ nomine quatuor provincias, quæ ultra Taurum montem ſunt, intelligimus, *Lyciam*, *Pamphiliam*, *Iſauriam & Ciliciam*; quarum aliæ alio tempore ad Romanum Imperium acceſſerunt. Omnes Perſarum olim Regibus, deinde Alexandro Magno, tum Regibus Syriæ paruerant; ſed Lycia Antiocho Magno a Romanis poſt victoriam adempta eſt, & Rhodiis ex fœdere attributa, quibus etiam haud multo poſt erepta, quod in bello contra Perſen dubia eorum fides eſſet. Ita Lyciæ libertas quidem reddita, ſed vectigal imperatum.

VI. Pamphilia, Iſauria, Cilicia. Pamphiliam, Iſauriam, & Ciliciam piratæ occuparunt ex Tigranis, qui Syria tum potiebatur, vel juſſu vel conſenſu: bellum contra ipſos a Romanis T. Antonio, P. Servilio, Cn. Pompejo ducibus geſtum

ſum eſt. M. Antonius an. 651. Cilicias vicit, & Pamphiliæ Ciliciæque partem in provinciam redegit. Hanc provinciam ex conſulatu ſortitus P. Servilius amplificavit, cui victis predonibus adjecit Iſauriam: unde *Iſaurici* cognomen adeptus eſt, denique Cn. Pompejus, fugato Mithridate, Tigrani, qui ſupplex pacem petierat, reliquam Ciliciæ partem eripuit. Non ſtati hujus provinciæ fines erant, ſed pro dignitate Proconſulum amplificati. Si Proprætor Aſiam obtineret, Proconſul Ciliciam; tum Ciliciæ & Cyprus & ex Aſia tres diœceſes Cibyratica, Synnadenſis, & Apameenſis additæ, quas Ap. Claudio & M. Ciceroni, dum Ciliciæ præerant, paruiſſe certum eſt.

Cyprus, maris mediterranei juxta Ciliciam inſula, ſuis olim Tyrannis ſerviit, deinde Perſis Regibus, & poſt Alexandri Magni obitum Ægyptiis. Illam obtinebat Ptolemæus Auletis Ægyptii frater, cum P. Clodius Tribunus plebis Rhodum nulla cauſſa præconi publico ſubjicit. Infenſus Regi Clodius erat, quod ipſum captum a piratis non redemiſſet. Cum claſſe in Cyprum ire juſſus Cato; Ptolemæus impar viribus ſibi mortem conſcivit. Cato inſulam conſtituit, regiamque ſupellectilem Romam detulit an. 697. Sæpe Ciliciæ, uti prius innuimus, adjuncta Cyprus eſt, ita tamen, ut Proconſuli nefas eſſet Cyprios ex inſula evocare; ſæpius tamen proprio Prætori parere juſſa. Sub hæc Arſinoæ, quæ Cleopatræ ſoror erat, vel a C. Cæſare, ut ſcribit Dio, vel a M. Antonio, ut Strabo auctor eſt, data, ad Romanos poſtea rediit. VII. Cyprus.

Syria, quæ a monte Amano & fluvio Euphrate ad Ægyptum pertinet, regiones quinque complexa eſt, Comagenen, Seleucidem, Phœniciam, Cœleſyriam, & Judæam. Comagene & Judæa Auguſti tempore propriis ſuberant Regibus: quare nihil ad nos. Partes reliquæ tres primum Regibus Perſarum paruerunt, poſt Alexandrum interdum Ægyptiis Regibus, ſæpius Seleucidis, quorum ſedes Antiochia ad Orontem fuit. Cum bellum adverſus Mithridatem geri cœptum eſt, imperabat in Syria Antiochus Euſebes Cyziceni filius, qui a Tigrane Armeniæ VIII. Syria.

regno

regno ejectus est; at victo a Lucullo Tigrane, Antiochus Asiaticus Eusebii filius Syriam recepit, eamque ex Luculli consensu retinuit; suffectus vero Lucullo Pompejus id ratum esse vetuit, Syriamque ademit Antiocho, caussatus quæ in Syria Tigranis fuerant, ea jure belli Romanæ ditionis esse; ita pulso Antiocho M. Scaurum Syriæ præfecit. Erant tamen, præter Comagenes & Judææ Reges, multi Reguli, ut Chalcidis, Emesæ, Traconitidis, Bataneæ & Abellinæ.

CAPUT VII.

Africa, Numidia, Mauritania, Libya, & Creta.

I. Africæ provinciæ. AFrica, de qua hic agimus, a freto Herculeo ad Ægyptum porrigitur; illius quatuor partes erant, Mauritania, Numidia, Libya, & Cyrenaica. Mauritaniæ termini fuerunt hinc fretum Gaditanum, inde flumen Mulucha; Numidiæ Mulucha & Tusca amnes; Libyæ sive Africæ Tusca & aræ Philænorum; Cyrenaicæ, quæ Ægypto finitima erat, aræ Philænorum & Catabathmus. Cum victus est a Scipione in Africa Annibal, duas in partes divisa erat Numidia; unam insederant Masæsuli, Massyli alteram: illis Syphax præerat, his Massinissa. Mauritania Bocchi avo parebat: Carthaginiensibus Libya, sive Africa; Cyrenaica Ptolemæis Ægypti Regibus vel ejusdem stemmatis Principibus.

Tria Romanis cum Carthaginiensibus bella fuerunt,
II. Africa. nomine pro sociis, reipsa pro imperio. Primo bello nihil ex Libya ademtum Pœnis est; secundo permissa etiam illis Africa, sed abreptæ naves vel incensæ, vetitumque ne injussu populi Romani bellum gererent; tertio bello deleta Carthago est, solum consecratum; regioque omnis, quæ Carthaginiensium fuerat, in provinciam relata, eoque Prætor mitti cœptus, & provinciæ impositum tum tributum in
III. Numidia. capita, tum vectigal in agros.

Masæsuli, capto a Scipione eorum Rege Syphace, Massinissæ Massylorum Regi parere jussi; ita ille

primus

primus Numidiæ toti imperavit. Hunc Micipsa filius excepit, Micipsam Adherbal & Hiempsal filii, & Jugurtha ex fratre nepos. Jugurtha utrumque occidit, eorumque ditionem occupat; illum Romani, quod aliena invasisset, bello persequuntur. Vincitur a Metello, a Mario capitur proditione Bocchi Mauritaniæ Regis, cui fraudis præmium Masæsulorum regio data fuit; Massylorum vero ditio Hiempsali, qui ex stirpe Massinissæ ortus erat, permissa. Is C. Marium juvit exulem, ejusque filius Hiarbas ejusdem factionis Cn. Domitium: quare a Cn. Pompejo victus captusque est, illiusque regnum Hiempsali ex Massinissæ genere oriundo delatum, cujus filius Juba, una cum P. Scipione in Africa fugatus a Cæsare, sibi mortem conscivit; tumque Numidia Romanis cessit, factaque provincia est, ac *nova Africa* dici cœpit; illa vero, quæ Carthaginiensium fuerat, *vetus* appellata. Numidiæ præfectus est a Cæsare is, qui historias scripsit, Sallustius.

IV. Mauritania. Ut Africa, ita etiam Mauritania fuit *vetus* & *nova*. Illa a Gaditanis faucibus ad Mulucham amnem porrecta; hæc a Mulucha ad Ampsagam flumen. Nova primum Syphaci, tum Massinissæ, post, capto Jugurtha, Boccho paruit; tumque *nova Mauritania*, quæ Numidiæ pars erat, dici cœpta est, quod Boccho Mauritaniæ Regi contributa esset. Utramque ille Mauritaniam primus obtinuit, veterem hæreditario jure; novam, tradito Jugurtha, Romani populi beneficio. Duos ille ex Boccho filio nepotes habuit, Bocchum & Bogud: novam Mauritaniam Bocchus, Bogud veterem sortitus; a Cæsare, pro quo contra Pompejanos pugnaverunt, ambo Reges appellati. Cæso Cæsare, Bogud quod Antonium adversus Octavium juvisset, a Boccho fratre regno pulsus est; Octavius utramque Mauritaniam & Boccho indulsit, & illo haud multo post mortuo Romanam deinceps provinciam fore jussit, an. 721.

V. Libya. Libya itidem duplex, *Cyrenaica* & *Arida*; utraque & ditionis Ægyptiæ fuit, & a duobus Regibus populo Romano data. Ambobus nomen *Ptolemæus*, cognomen diversum: qui Cyrenaicam dedit, *Ptolemæus antiquior* a Rufo dicitur; qui Aridam, *Ptolemæus*

mæus Apion a Livio; uterque Libyæ Rex erat, & ex regio Ægyptiorum ſanguine. Aridam dedit Apion an. 675. quo anno dederit alter Cyrenaicam, non liquet. Donationi hæc appoſita conditio eſt, ut utraque vectigalis quidem eſſet, ſed & libera & ſuis uteretur legibus: quare neutra tum Romana provincia fuit, ſed aliquanto poſt, cum L. Lucullus Syllæ in bello Mithridatico Quæſtor Tyrannos, qui urbes invaſerant, oppreſſit, regionemque omnem deſcripſit in provinciæ formulam.

VI. Creta. Ideo Creta Libyæ ſubjecta a nobis eſt, quod altera alteri a Romanis adjuncta ſit. Cretenſibus crimini datum, quod piraticam exercerent; bello appetiti M. Antonium Triumviri patrem ſuderunt: tandem poſt multa prælia a Q. Metello triennio domiti, tumque Cretæ juncta Cyrenaica, & utraque uni Prætori parere juſſa.

DIS-

DISSERTATIO QUINTA.

ROMANORUM JURA.

JUra, quæ a populo Romano olim data sunt, in quatuor veluti classes tribuimus: prima Romanorum jus continet, jus Latii altera, tertia Italicum, quarta Provinciale. Diversa singulorum ratio fuit: ut enim jus Romanorum jure Latii, ita jus Latii Italico, & Italicum Provinciali honestius fuit & commodius. De singulis singula erunt capita.

CAPUT PRIMUM.

Unde varia jura.

I. Varia fœderum genera.

DIversa illa jura a varia seu victoriæ seu fœderis lege manarunt: ut enim quisque optime in populum Romanum se gessit, ita maxima fidei præmia inito fœdere adeptus est. Amicitiæ vero & societatis ineundæ triplex genus fuit, sponsio, pactio, & fœdus. Fœdus pactione, pactio sponsione firmior fuit. Sponsio & Magistratuum & Imperatorum arbitrio fiebat: unde eorum per quos facta esset, deditione infirmari solita. Pactio ad inducias pertinet, quibus pax non in perpetuum, sed ad certum sive dierum, sive mensium numerum sancita est: fœdus vero erat pactio quædam & populi jussu & Senatus voluntate per fecialem publicum firmata in perpetuum.

II. Ex variis fœderibus varia jura.

Tria vero fuerunt fœderis genera: unum, cum victis pax data est; alterum, cum bello pares æquo fœdere in pacem venirent; tertium, cum qui hostes nunquam fuerant, amicitiam inter se sociali fœdere jungerent. Iniquissima fœderis conditione usi sunt dedititii, qui omnia sua templa, sacra, agros, &c. populo Romano permittebant: Cum igitur fœdera fuerint alia aliis æquiora, inde factum, ut alii deteriore, honestiore alii juris conditione usi sint. Inde

varia jura orta ſunt, Romanum, Latii, Italicum, Provinciale; inter quæ quid potiſſimum interfuerit, paucis explicare nobis propoſitum eſt.

CAPUT II.

Jus Romanorum.

I. Jus Romanorum duplex, privatum & publicum.

JUs omne Romanorum vel privatum fuit, vel publicum: & utrumque multiplex. Ad privatam rem pertinuit jus libertatis, gentilitatis, ſacrorum, connubiorum, legitimi dominii, tutelarum; ad publicam jus cenſus, militiæ, tributorum & vectigalium, ſuffragiorum, honorum. Præcipua quæque hic delibare animus eſt; cetera, quæ a noſtro abhorrent inſtituto, omittere. Iis vero juribus uſi ſunt (quod hoc loco admonere operæ pretium eſt) omnes Romani cives, ſive in urbe Roma, ſive in agro Romano habitarent. Agri Romani fuerunt alii aliis temporibus fines: cum patuit latiſſime, hæc fere oppida complexus eſt, Tibur, Gabios, Tuſculum, Lanuvium, Ardeam, Oſtiam, Fidenas, Collatiam, Ariciam, Cære, Antium, Cruſtuminum; ubi enim hi populi aliis ab aliis ſive Regibus ſive ducibus devicti ſunt, eorum oppida agro Romano addita.

II. Quis ſervus, liber, libertus, ingenuus.

Qui urbem agrumve Romanorum incolebant, aut ſervi erant, aut liberi: hi Romani cives, illi non item. Servus fuit, qui aut natus ex domini ancilla, aut jure factus, vel civili, ſi pretii cauſſa vendi ſe paſſus eſt, vel gentium, ſi aut bello captus, aut ſub haſta venditus. Is liber dictus eſt, cui quod luberet faciendi arbitrium erat: liberorum vero triplex genus, ingenuus, libertus, & libertini filius. Omnes cives erant, ſed conditione diſpari; ingenuus optima, libertus deteriore: is vero libertus erat, qui ex ſervitute a domino manumiſſus fuit. Ad libertatem etiam Romanorum nonnihil pertinebat nullis parere ſive regibus ſive Tyrannis, quæ libertas, dum ſumma rerum penes Reges erat, nulla fuit; & multo, poſt tum a L. Sylla, tum a C. Cæſare labefactata, tandem ab Auguſto ſublata eſt.

Roma-

Romanos cives duas in partes Romulus divisit; quarum una *patres*, altera *plebs* dicta est: tum soli patricii Magistratus obtinuerunt, plebeii non item; sed aliquanto post, honores plebs adepta est, ambo tamen sanctissimo inter se vinculo devincti erant, quo patres erant plebejorum patroni, plebeii patrum clientes, ut alii aliis & præsidio essent & subsidio. Hac potissimum prærogativa plebejo præstabat patricius, quod qui civitatem adeptus erat, esset continuo plebejus, non tamen patricius: fuit enim illud in more positum inter patricios adscribi neminem, nisi quem Rex lege ad populum lata juberet, vel Consul, vel dictator. Nusquam etiam legere est quemquam e plebe aut in Saliorum collegium cooptatum fuisse, aut creatum Interregem, aut Regem sacrificulum, aut Flaminem majorem, sive Dialis esset, sive Martialis, sive Quirinalis: quæ dignitates solis delatæ, patriciis, negatæ plebejis. III. Qui plebeji, & patricii?

Qui civitate donatus erat, is in sacrorum & cæremoniarum partem erat adscitus. Sacra vero & publica fuerunt & privata: publicum urbis focum servarunt Vestales, publicos curiarum focos triginta cum suis Curialibus Curiones, pagorum singulorum singuli Sacerdotes: privatos familiarum lares suos quisque domi paterfamilias coluit. Fuerunt etiam privata gentis cujusque sacra, ut Æmiliæ, Claudiæ, Juliæ, si Macrobio credimus: cautum tamen erat auctoritate publica, ne quis novos colendorum deorum ritus inveheret: unde factum, ut alia sacra Romani cives, alia alii populi habuerint. De patrum in liberos potestate pauca subjicere satis erit: hæc potestas multiplex erat, in liberorum bona, libertatem, vitam; fas enim erat patribus liberorum bona distrahere, ipsos etiam vel vendere vel occidere, si quidpiam ab iis gravius peccatum esset. IV. Jura sacrorum

Inter jura, quæ ad publicam rationem pertinent, jus census, unde manarunt cætera, principem locum obtinet. Censum Ser. Tullus instituit, quo cives omnes, in sua quisque tribu, classe, & centuria apud eum, penes quem jus censendi populi erat, nomina sua, uxorum, liberorum, libertorum, V. Census.

 servo-

servorum, pecudum numerum, fundorum instrumenta, pecuniæ summam, jurejurando dato sigillatim profiterentur, ut qui quotve cives, quæ cujusque opes, palam esset. Censendi munus primum Regum fuit, deinde Consulum, postremo Censorum, uti alias diximus: si quis vero incensus erat, & ipse a Consulibus sub hasta venditus, & ipsius bona a Censoribus fisco addicta.

VI. Militiæ. Ex jure census jura tum militiæ, tum tributorum profecta sunt. Jus militiæ idem fuit cum jure legionis, in quam nullus adscriptus, nisi ingenuus, & ex ingenuis nisi junior, & ex junioribus nisi qui in quinque classibus censeretur, & artis ludicræ expers esset. Unde servi, libertini, pueri, seniores, capite censi, histriones repudiati. Quando adhiberi cœpti sint, dicemus pluribus in Romana militia. Ætas vero militaris ab an. 17. ad annum 46. ex Servii instituto pertinuit.

VII. Tributorum. Pecunia omnis, quæ a Romano cive publice pendebatur, vel tributi nomine data est, vel vectigalis. Si tributim singulis pro ratione census imperata fuit, *tributum* erat; si alio nomine aliave ratione, *vectigal*. Quanquam tributi tria fuerunt genera; sed aliud alio tempore solutum: unum, quod in capita impositum; alterum, quod ex censu collatum erat; tertium, quod extra ordinem imperatum; idque dictum vulgo *temerarium*. Ante Servium Regem in capita imponi tributum moris fuit: quare si Regi pecunia opus erat, pauper perinde ac dives pendebat: quod ne deinceps fieret, vetuit Servius. Post Reges ejectos, tributorum omnium pauperibus vacatio data est. Anno 349. Senatusconsulto sancitum est, ut plebi, quæ suis hactenus sumptibus meruerat stipendium quotannis daretur de publico: quare tributum pro ratione census civibus impositum, quod pro varia publicæ rei ratione vel levius fuit vel gravius. Anno tandem 586. illud tributum pensitari desitum est, cum L. Æmilius Paulus Perseo devicto infinitam prope pecuniæ vim in ærarium intulit. Temerarium vero tributum dictum est; cum omnes quidquid auri argentive haberent, in ærarium deferre jussi sunt.

Vecti-

Vectigal omne vel *portorii* nomine, vel *decumarum*, vel *scripturæ*, vel *salis*, vel *vicesimæ* imperatum est. Portoria erant, quæ pendi solebant portitoribus, hoc est iis, qui ex mercibus in portum devehendis mercedem exigebant: quæ solvi desierunt anno urbis 692. quo Pompejus ex Mithridate victor opes Asiæ in urbem invexit. Decumæ impositæ Romanis civibus & nominis Latini sociis, qui agrum publicum, sive in Italia, sive extra Italiam arabant. Scriptura exacta ab iis, qui & sylvis & pascuis publicis fruebantur: vicesima a libertinis an. 398. Duo ex sale collecta vectigalia; unum anno secundo post Reges exactos, cum lege cautum est, ne quis privatus sal venderet, sed minoris e publico acciperetur: alterum bello Punico secundo, cum novum a Livio Salinatore vectigal ex annona salaria imperatum est. VIII. Vectigalis.

Suffragia nusquam nisi in Comitiis populus tulit: comitia vero erant populi cœtus, ut quid suffragio suo vel juberet vel prohiberet. Eorum tria fuerunt genera, *Curiata*, *Centuriata*, *Tributa*. Curiata Romulus, centuriata Ser. Tullius, tributa populus ipse in Rempublicam invexit. Cum populus in curias descriptus suffragium tulit, curiata fuerunt comitia; cum in centurias, centuriata; cum in tribus, tributa. In Curiatis vincebat pauperum multitudo: in Centuriatis divites & nobiles (ut enim quisque maximo censu fuit; ita primus in suffragia missus); in tributis una plebs erat, patricii nulli; in damnatione enim Coriolani primum usurpari cœpta sunt. Hæc una Comitiorum omnium ratio fuit, ut qui plura in singulis vel curiis vel centuriis suffragia tulisset, is illam sive curiam sive centuriam tulisse diceretur. In curiatis initio creati Reges, Quæstores, Ædiles, Tribuni plebis; in Centuriatis Consules, Decemviri, Tribuni militum, Consulares, Censores, & Prætores. Sed de his postea pluribus. IX. Suffragii.

Honores erant curationes publicæ civium suffragio cuipiam delatæ; alii ad res divinas, alii ad humanas pertinebant. Primi generis erant *Sacerdotia*, secundi *Magistratus & Imperia*. Sacerdotes res sacras cura- X. Honorum.

curabant, sed alii singulorum deorum, alii promiscue omnium, de quibus alias: id omnibus commune fuit, ut nec potestatem haberent nec imperium, utque essent perpetui; & ex plebe patriciisve nullo discrimine legerentur, præter Regem sacrorum, Regem sacrificulum, Flamines majores tres, & Salios Palatinos, qui ex patriciis semper adsciti.

XI. Magistratuũ. *Magistratus* erant ii, quibus permissa publica res, Eorum quatuor præcipue jura fuerunt, imperare, jus dicere, referre, auspicia habere. Imperium in tribus positum, in edicendo, in vocando, in prehendendo. Jurisdictio duas habuit partes; decretum, & judicii lationem. Jus referendi duplex itidem fuit, ad Senatum, & ad populum. Auspicia alia ut plurimum in Urbe usurpata, ut observatio de cœlo; alia foris & militiæ, ut pullorum tripudium.

XII Imperii. *Imperium* facultas erat & habendi exercitus, & belli gerendi: aliud domi fuit, aliud foris; illud civile, hoc militare, quod datum tantum Dictatoribus, Consulibus, Prætoribus, & iis præterea, quibus Imperatoris & appellatio permissa erat & dignitas.

CAPUT III.

Jus Latii.

I. Qui Latini. LAtium duplex fuit, antiquum & novum. Antiquum a Tiberi Circejos usque, novum ad amnem Lirum perducitur. Vetus incolebant Albani, Rutuli, Gabini, Tiburtes, Prænestini, Tusculani, Laurentes, &c. novum Osci, Ausones, & Hernici. Volsci enim & Æqui, quamvis Latii incolæ, inter Latinos tamen appellatos nusquam legere est: quod nec ad commune Latinorum concilium in luco Ferentinæ, nec ad ferias Latinas in monte Albano vocarentur. Latium Latinos secrevit ab Italicis, qui non erant in Latio: fœdus a Romanis civibus, qui Romanum agrum colebant in Latio: jus Latii ab aliis Latinis, qui cum habitarent in Latio, Latii tamen jure non utebatur.

Jus Latii, quod jure Romano deterius erat, & Itali-

Italico commodius, duplex fuit: unum privatum, alterum publicum; privatum ad libertatem, gentilitatem &c. publicum ad censum, ad militiam &c. uti dictum est, pertinuit. Jus privatum Latinorum a Romano diversum fuisse certum est; quo vero jure privato tum Latini, tum alii Italiæ populi usi sint, incertum: Latinos Romæ censos a nemine, quod sciam, proditum est. Ut coloniis, ita ipsis in suis civitatibus censeri licuit: cum Romani cives tributa penderent, Latinos etiam pependisse par est credere. Cassiano fœdere cautum erat, ut copias tum pedestres tum equestres pro Romanorum arbitrio darent. II. Jus Latinorum privatum & publicū.

Jus quidem suffragii habuerunt, at non optimo jure, cum nec in tribus descripti essent, nec semper ferrent suffragia: interdum in aliquam Latii urbem vocati, suffragii caussa, pro arbitrio Romani Magistratus; interdum sine suffragii latione dimissi. Sub bellum Punicum secundum, ne ad Annibalem deficerent, ad suffragia admissos esse perhibent; ad honores autem Romæ petendos nihil illis juris fuit. Duo vero sunt potissimum, in quibus positum erat Latii jus: alterum, quod qui in Latii oppido ædilitatem vel præturam gessisset, is esset continuo Romanus civis; alterum, quod Latini non Romanorum Magistratuum, sed prætorum suorum edictis obtemperarent. Anno tandem urbis 662. post sociale bellum civitas omni Latio lege Julia data est. III. Illorum Jus suffragii.

CAPUT IV.

Jus Italicum.

ITalia duobus olim definita erat terminis, altero naturæ, altero juris. Natura fines dedit mare & Alpes, quibus continentur Ligures, Galli, Veneti, Carni, Etrusci, Romani, Latini, Campani, Lucani, Græci, Apuli, Ferentani, Pincentes, Umbri, Sabini, Vestini, Marsi, Marrucini, Peligni, & Samnites: populus vero Romanus regionem omnem, quæ a Rubicone & Arno fluviis ad mare usque Siculum pertinet, *Italiam* appellavit; eam vero, quæ ab I. Jus Italicum.

ab Arno & Rubicone ad Alpes pertingit, *Provinciam Galliæ*, quod Ligures & Gallos armis devictos in provinciæ formam redegerat: cujus divisionis si ratio habeatur, erant tantum in Italia Romani, Latini & Italici; quo tamen nomine intelliguntur omnes, quos modo appellavi, populi, præter Romanos, Latinos, Ligures, Gallos, Venetos & Carnos.

II. Quid jus Italicũ. Jus Italicum inde dictum est, quod Italis aliis quidem alio tempore concessum est. In eo Latii jure deterius erat, quod Italis post obitum in sua urbe Magistratum ad civitatem Romanam aditus non patuit, patuit autem Latinis; fuit vero jure provinciarum commodius, quod Italici Magistratibus suis non Prætoris Romano, ut Provinciales, parerent: unde quivis intelligat jura omnia, quæ Latinis negata erant, negata itidem fuisse Italis; quæ onera imposita, imposita pariter Italis, ut milites dare, stipendia solvere, & alia id genus. Hoc jure usa est Italia ad annum 550. quo P. Sulpicius Galba dictator, quod multi ad Annibalem post cladem Cannensem defecissent, Italiam peragravit; & singulis pro suis in Rempublicam meritis jura vel auxit vel ademit. Jus omne sublatum Brutiis, Picentinis, & Lucanis. Brutii enim deinceps ut servi a Romanis habiti; alii ut viatores & tabellarii. Capua, quæ paulo ante capta erat, & tecta publica & agrum amisit, eoque missus quotannis Prætor, qui jus diceret.

III. Italis civitas data. Denique Italis omnibus haud aliter ac Latinis lege Julia civitas an. 662. data est: aliquanto post, cum vectigalia provinciarum sustulit Augustus, & tributa ordinaria instituit, alia in agros, alia in caput; utriusque immunem voluit esse Italiam, unde nullum postea Romanis solvit sive vectigal sive tributum. Latini civitatem adepti a L. Julio Cæsare & P. Licinio Crasso Censoribus in octo novas tribus conjecti sunt, ut & possent minus, & de veterum tribuum jure nihil detraherent; quod cum ferrent ægrius, rem ad Sulpicium Tribunum plebis deferunt, a quo continuo lata lex est, ut in veteres tribus transferrentur: quæ lex & a Sylla rescissa est, &

& a L. Cinna restituta. Ita in 35. tribus adsciti Itali a L. Marcio Philippo & M. Perpenna Censoribus.

CAPUT V.

Jus Provinciarum.

EA regio *provincia* a Romanis dicta est, cui ademtæ patriæ leges, libertas, & Magistratus, data Romana lex, impositique Romani cum Prætor tum Quæstor, ut ille jus diceret, hic procuraret vectigalia. Non eodem tamen jure usæ sunt omnes sive provinciæ sive unius provinciæ civitates, sed aliæ vel honestiore vel duriore pro suis in populum Romanum meritis. Aliæ enim erant vectigales, quibus vectigal impositum; aliæ liberæ, quibus nullum, aliæ servitute affectæ, quibus datus Prætor Romanus; aliæ liberæ, quibus præter morem suæ permissæ leges; aliæ fœderatæ, quæ ex fœdere aliquid vel pecuniæ debebant vel auxilii, præterea nihil: quæ varia jura post partam victoriam ex fœderis lege manarunt.

I. Aliud jus provinciarum.

Sed longe alia provinciæ Galliæ, alia aliarum provinciarum ratio fuit. Provinciam Galliæ appellamus eam Italiæ partem, quæ mari Ligustico, Rubicone, & Arno fluviis, Adriatico sinu & Alpibus definita est, in qua erant Ligures, Galli Veneti & Carni. Iis quidem, ut aliis provinciis, & ademptæ leges propriæ, & Prætor impositus; sed imperati milites, qui pariter ac Itali inter socios censerentur: cæteris vero provinciis auxilia tantum præter ordinem imperata. Hæc provinciæ Galliæ conditio fuit usque ad bellum sociale, sive Italicum: tum enim, quod mansissent in officio, Cn. Pompejus Strabo anno 664. Consul legem tulit, qua Liguribus, Cispadanis & Venetis civitatem, Transpadanis Latinitatem communicavit: civitas subinde a Transpadanis sæpius petita est, quam C. Cæsar & Ædilis & Consul illis impertiri voluit, & tandem anno dictaturæ primo indulsit: inter provincias tamen etiam tum recensita est provincia Galliæ, quippe quæ Prætori itidem ac cæteræ pareret; donec an. 711. a Triumviris Octavio, Antonio, & Lepido civitas optimo jure data est, & provincia esse desiit. Ante

I. Aliud jus provinciæ Galliæ.

C. Cæ-

C. Cæsarem nulli extra Italiam civitas data: ipse primus Siculis dedit, quam legem ab ipso conditam post ipsius cædem ratam esse jussit Antonius; aliis postea extra Italiam oppidis Augustus civitatem detulit, aliis Latinitatem, aliis jus Italicum: inde civitas gentibus exteris ab iis subinde Imperatoribus communicari cœpit.

CAPUT VI.

Jus coloniæ, municipii, præfecturæ, fœderatæ civitatis, & fori.

PRæter hæc quatuor, de quibus hactenus egimus, erant & alia coloniarum, alia municipiorum, alia præfecturarum jura; quæ alia aliis erant temperata, & cujusmodi fuerint, breviter perstringimus.

I. Quid colonia, & illius jura. Coloniæ nomine intelligimus oppidum, quo populus Romanus suos ad incolendum cives miserat: coloniæ vero deducendæ consuetudo a Romulo Rege profecta perhibetur, qui quæ ceperat oppida, nec diruit, nec servitute mulctavit; sed colonos ab urbe, qui agrum colerent, deduci jussit: quod & a ceteris postea Regibus, iisque exactis, a Senatu populoque identidem factigatum. Non eadem vero coloniarum omnium ratio fuit: aliæ enim Latinæ vulgo dictæ sunt, quæ jus Latii habuerunt; aliæ Romanæ, quæ Romanum, non integrum tamen, sed Quiritum sive privatum. Moris enim fuit, ut nunquam civitas optimo jure coloniis concederetur; nullaque quod sciam, ante civitatem datam Italis, jus census, suffragiorum, & Magistratuum adepta est.

II. Varia coloniarum genera. Coloniarum leges vel a Triumviris ut plurimum latæ sunt, vel a propriis Magistratibus additæ: fuit enim in coloniis haud aliter ac Romæ Senatus & populus. Erant etiam Duumviri, qui Magistratus Consulatui aut Præturæ prope par erat; Censores, qui censum in coloniis agerent; Ædiles, & Quæstores. Erant præterea Romæ coloniæ cujusque patroni, quorum opera in urbe, si quid opus esset, uterentur. Coloniarum vero, quod addere non abs re fuerit, aliæ civiles erant, aliæ militares; illæ e

civibus,

civibus, istæ e militibus deductæ. Ante Syllam civiles deductæ plures memorantur, militaris nulla; post Syllam nulla civilis, militares quamplurimæ. Ante C. Gracchi tempora nulla extra Italiam missa est. Is omnium princeps coloniam Carthaginem deducendam jusserat; sed lex a Senatu rescissa. Sub hæc Q. Marcius an. 635. coloniam primus Narbonem misit in Galliam: deinde Marius & Sylla in Corsicam, tum in alias regiones alii.

III. Quid municipium.

Colonias inter & municipia hoc intererat, quod coloniæ, ut ait Gellius, ex civitate Romana quasi propagarentur; municipia in civitatem extrinsecus vocarentur. Quando enim universis oppidi cujuspiam incolis data civitas est, hi vel migrarunt Romam, vel ibi ubi prius erant, remanserunt: si venerunt Romam, *Romani cives* dicti sunt; sin minus, *Municipes*, quasi jus adepti cum Romano populo *munera capiendi*: quod Cæritibus primum ob custodita bello Gallico Romana sacra Senatus indulsit.

IV. Municipiorum jura.

Ut coloniarum, ita etiam municipiorum diversa conditio fuit. Data quidem omnibus Romana civitas, sed aliis alio jure; nonnullis optimo, pluribus non item: datum enim interdum jus legionis, ut in legione Romana pariter ac cives, non in auxiliis ut socii stipendia facerent, præterea nihil; negata enim cætera jura Quiritium, suffragii, honorum &c. unde suis uti legibus permissa: aliis vero omnia jura, una cum legione, data sunt, præter jus domicilii cæteraque, quæ ex ipso manabant, jura, ut curiæ, ut sacrorum, & ferendi in curiatis comitiis suffragii. Hujus generis erant Tusculani, Aricini, Lanuvini, &c. e quibus Coruncani, Catones, Murænæ, &c. summas in Republica dignitates adepti sunt: suum etiam quodque municipium & Senatum habuit & populum, suosque Magistratus, Dictatorem, Duumviros, Censores, Ædiles, Quæstores, Flamines.

V. Quid præfectura, & illius jura.

Inter omnes civitates Italicas præfecturarum durissima conditio fuit ac fortuna. Si qua enim civitas quid peccasset adversus populum Romanum, si fidem datam aut semel aut iterum fefellisset, relata continuo est in præfecturæ formulam, quæ a formula

pre-

provinciæ non multum aberat: ut enim missi quotannis in provincias Prætores qui jus dicerent, ita in præfecturas Præfecti. Hujusmodi præfectura Collatia fuit, si Dionysio credimus, a L. Tarquinio Rege instituta. Iis nec Latii jus, nec Romanum datum est, sed privatum a Præfectorum edictis; publicum, hoc est census, vectigalium, militiæ, &c. a Senatus voluntate petitum fuit. Magistratus alii Roma missi, alii a præfectura creati, illi & quatuorviri & sexviri dicti sunt; hi Ædiles, qui urbis sarta tecta tuerentur, & Quæstores, qui publicam præfecturæ pecuniam curarent. Eadem vero civitas & præfectura interdum fuit, & simul aut colonia aut municipium: erat quidem *præfectura*, quod eo juris dicendi caussa Præfectus quotannis mitteretur; erat præterea *colonia*, si forma Reipublicæ colonicæ uteretur; si jure civitatis vel cum suffragio vel sine suffragio donata esset, *municipium*.

VI. Quid fœderatum oppidum.

Fœderatum oppidum nec colonia fuit, nec municipium, nec præfectura. Populo Romano aliquid ex fœderis lege debuit; in cæteris sui juris erat, suosque habuit Magistratus, suas leges, suamque Rempublicam: quod ex Capua, antequam defecisset ad Annibalem, intelligere licet. Aliæ vero aliis leges fuerunt, alii Magistratus pro varia & locorum & temporum ratione, & cujusque Reipublicæ forma; hujusmodi oppidis negata ut plurimum Romana civitas, data interdum meritorum ergo.

VII. Quid forum & conciliabulū.

Huic voci *Forum* duplex subest notio. Forum enim locus erat vel juris dicendi vel nundinarum: unde cum Prætor locum juris dicendi designabat, *forum indicere* dicebatur; cum vero conventum in provincia juris dicendi caussa habebat, *forum agere*. Illa tamen jurisdictio ad caussas tantum privatas pertinebat; nec de caussis unquam publicis ibi disceptatum est. Generis illius fuerunt fora Appii, Cassii, Livii, Cornelii, Julii, &c. quibus ab iis sive Proconsulibus sive Prætoribus, qui ea instituerunt, nomen inditum. Fuit etiam *forum* sive *conciliabulum* nundinarum locus, quo Romani cives, qui in agris versarentur, mercandi & vendendi caussa convenire frequentes solebant. In his sive foris, sive concilia-

bu-

bulis & jus dictum est, & celebratæ nundinæ, vel conjunctim vel separatim pro Prætorum arbitrio: illa fora ad jura municipiorum quoquo modo pertinent. Sed de his hactenus.

DISSERTATIO SEXTA.

ROMANORUM MILITIA.

UÆ ad Romanorum militiam pertinent, ad certa capita brevitatis caussa revocamus: agemus enim primo de militum delectu; tum de exercitu ejusque partibus; post de variis ducum militumque ordinibus; postremo de militum armis, signis, stipendio, præmiis, & pœnis. Si quis plura requirat, e veteribus Polybium, Frontinum, & Vegetium, e recentioribus Lipsium, Sigonium, Rosinum, & Dempsterum consulat.

CAPUT PRIMUM.

De delectu & vocatione militum.

QUI milites, qua ætate, quave ratione & legerentur, & dimitterentur, paucis accipe. Ubi Servius Tullius populum omnem tribuit in classes, cum multa, tum hæc duo illius lege præscripta sunt: unum, ut plebs infima, cujus census undecim æris millibus minor erat, militia esset immunis; alterum, ut in classibus singulis centuriarum pars una seniorum esset, juvenum altera, ut illi urbis mœnia, hi vero fines imperii foris tuerentur. Unde cuivis intelligere licet servos, libertinos, pueros, seniores, capite censos, histriones omnes, si Attellanos exceperis, in legionibus allectos non esse; sed eos tantum, qui & ingenui essent, & juniores; *Ingenuus* fuit, qui in classibus præter sextam adscriptus erat; *Juvenis*, qui nec 16. annis minor, nec 46. major: his enim terminis juventus a Tullio Rege definita, ita tamen, ut qui debita stipendia eques

I. Primum ad militiam admissi tantum ingenui.

eques dena, pedes vicena, non confecisset; is ad ea explenda ad annum usque quinquagesimum cogi posset, postea non item.

II. Deinde proletarii, capite censi & libertini. In illis tamen legibus nonnihil aliquanto post immutatum est: cum enim ingens plebis multitudo munerum omnium expers esset, anno circiter ab urbe condita 500. e republica fore visum est, si sexta classis, quæ tenuiorum erat, tres in partes divideretur. Prima intra 1200. usque ad 400. drachmarum censum constituta; altera intra 400. ad 150. hoc minor census reliquam multitudinem habuit. Qui in secunda parte censebantur, vulgo *proletarii* dicti sunt; qui in tertia, *capite censi*: pars prima, itidem ut aliæ classes, in legionibus deinceps allecta fuit; secunda & tertia non item. Quare *proletarios*, *capite censos*, *libertinos* ante annum 646. ad nauticum usum, quæ militia vilior erat, servari mos fuit; bella vero aut foris aut cum legionibus gerere nefas. Si quid tamen repentini tumultus oriretur, tum iis arma data, quibus urbis mœnia una cum seniorum centuriis tuerentur; donec anno 646. & *proletarii*, & *capite censi* a C. Mario ad bellum Jugurthinum; deinde *libertini* anno 663. & 664. tum a Prætoribus tum a Consulibus ad Marsicum legi cœpti sunt.

III. Qua ratione delecti Tribuni militũ. Delectus habendi hæc ratio fuit. Designatis Consulibus, si bellum foris gerendum esset, in quatuor legiones, quæ tum scribi solebant, 24. Tribuni militum, partim a populo, partim a Consulibus legebantur, ex equitibus quatuordecim, decem ex peditibus. Illi, quod post quina stipendia Tribuni crearentur, *Juniores* vulgo dicti sunt; hi vero, quod post dena, *Seniores*: usus enim tum obtinuerat, ut in Tribunum assumeretur nemo, qui dimidiata non confecisset stipendia, quæ equiti dena præscripta erant, pediti vicena. Deinde Consules diem edicebant, quo omnes, qui ætate erant militari, vel in Capitolium convenirent, vel in Campum Martium, ne Tribunorum plebis intercessioni locus esset. Tum Tribuni omnes, tum *Juniores*, tum *Seniores*, eo ordine, quo vel a populo vel a Consulibus lecti erant, in quatuor legiones, sex in singulas, distribue-

buebantur: in primam *Juniores* quatuor, duo *Seniores*; in secundam tres *Juniores*, *Seniores* totidem; tertiæ legionis eadem ratio fuit, quæ primæ; quartæ, quæ secundæ.

IV. Pedites.

Postea Tribuni tribus, si bellum esset grave, omnes, si leve, aliquot tantum in suas tum classes tum centurias ire jubebant; & ex tabulis, ubi cujusque ætas, census, vires, genus scripta erant, centurias singulas evocabant, sæpe pro Consulum arbitrio; interdum etiam sorte, ne qua aut tribus aut centuria ad graviora bella injuste legeretur. Ex centuria, quæ sorte exierat, quatuor primum juniores, deinde ætate majores, & viribus & corporis habitu prope pares simul producebant; unum primæ legionis Tribuni, deinde secundæ, tum tertiæ, postremo quartæ, atque ita deinceps cooptabant in suas quisque legiones: ea tamen habita ratione, ut qui primus una vice legerat, altera ultimus eligeret, ne qua esset legio aliis viribus impar. Si spes aliqua lucri in bello affulgeret, tum multi ultro sese offerre: si vero laboris multum, utilitatis aut parum aut nihil, pauci; at eos, qui militiam detrectabant, Consuli erat aut carcere aut flagris cogere; nonnullorum etiam, si quid egissent audacius, aut bona vendita, aut ipsi, quæ pœna gravior erat, veluti mancipia venundati.

V. Equites.

Cum equites jam in certas classes essent a Censoribus descripti, eorum delectus multo quam peditum facilior fuit. Illorum duplex erat ordo, quibus præter nomen nihil commune: alii enim equo publico militabant, alii privato: qui publico, jam inde a primis Reipublicæ temporibus instituti; qui privato, multo post in bello Vejentino, si Livio credimus. His, dum mererent, haud aliter ac pediti stipendia dabantur, duplo quidem majora; illis vero ad emendum equum semel æris dena millia, bina in singulos annos ad alendum: quibus id solemne fuit, ubi debita confecerant stipendia, equum publicum ad Censores in forum reducere; & quibus in locis, quibus Imperatoribus, quotannis meruissent, adhibitis testibus probare.

VI. Quibus de caussis dimissi milites.

Ut scribendi militis, sic etiam dimittendi diligens

gens obſervata ratio eſt. Miſſio vero duplex fuit, honeſta una, cauſſaria altera: honeſta eorum, quibus juſta militiæ vacatio eſſet; cauſſaria eorum, quibus neceſſaria. Juſta petitur vel ab ætate, cum quis major annis 50. vel ab emeritis ſtipendiis, ſi quis vel dena, ſi eques, vel vicena, ſi pedes fecerat ſtipendia; vel ab honore, ſi Magiſtratus eſſet, aut Sacerdos; vel a beneficio, ſi quis enim quid geſſiſſet fortiter, ipſi aliquando ad tempus, aliquando in omne ævum, interdum etiam ipſius liberis, aut Senatus aut Conſulis juſſu, militiæ vacatio data eſt. Vacatio neceſſaria fuit: ſi cui aut manus abſciſſa, aut membrum debile, aut imbecilla valetudo: ne quid tamen fraudis ſubeſſet, Cenſorum fuit inquirere, quæ cuique cauſſa vacationis eſſet, juſta, an ſecus. Si tumultus ex improviſo oriretur; nullus tum vacationis locus; ſi bellum Gallicum ingrueret, nulla ſacerdotum ſenumque vacatio: adeo Romanis olim nomen Gallicum terrori fuit.

CAPUT II.

De exercitu, ejuſque partibus.

I. Tres Romani exercitus partes. Legiones Romanæ, Socii Auxilia.

ROmanorum exercitum tres in partes tribuimus, in Romanas legiones, Socios, & Auxilia. Legiones ex civibus, Socii ex Italis, Auxilia ex nationibus exteris conſtabant. Legiones a Romulo inſtitutæ. Socii, dum res Romana anguſta fuit, vel nulli, vel pauci; ubi adolevit, pro variis imperii finibus modo pauciores, modo plures: poſtquam perdomita Italia eſt, Romanis ſemper numero aut pares fuerunt, aut ſuperiores. Auxilia ante bella Punica nulla memorantur: primo Punico bello Galli pecunia conducti, teſte Zonara; ſecundo Celtiberi, ex Livio; aliis deinceps bellis equites ab amicis Regibus plerumque in auxilium miſſi. Socios inter & auxilia hæc duo maxime intererant: unum, quod ſocii, ſi frumentum excipias, gratis militarent, auxiliaribus vero copiis ſtipendia ut plurimum ſolveretur; alterum, quod ſocii & in legiones haud aliter ac Romani deſcriberentur, & militare ſacra-

men-

mentum emitterent, auxilia non item. Postquam anno 663. sub finem belli Marsici universæ Italiæ civitas lege Julia data est, tum & socii in Romanas legiones, & auxiliares in sociorum locum adscribi cœpti sunt. Quæ de militum Romanorum delectu paulo ante diximus, eadem de sociis dicito; eadem enim fere ratione, qua a Tribunis militaribus Romanis, a suis Magistratibus socii jussu Romani Consulis legebantur.

II. Quid legio, cohors, manipulus, &c.

Legio certa peditum equitumque manus fuit: pedites in decem cohortes, equites in totidem turmas distributi. Cohors tres manipulos complexa est, manipulus duas centurias, turma tres decurias: unde legio semper habuit peditum cohortes decem, triginta manipulos, centurias sexaginta; equitum alam unam, turmas decem, triginta decurias. Peditibus sex Tribuni præerant. Centuriones sexaginta, singulis centuriis singuli: equitibus triginta Decuriones, quorum alii turmas singulas regebant, Præfectus alam integram.

III. Quot in singulis legionibus milites.

Militum numerus, sive peditum sive equitum, alius aliis temporibus fuit. Legio jam inde a Romulo trium millium peditum & trecentorum equitum instituta est; ex singulis enim tribubus conscripti sunt pedites mille & centeni equites: deinde sive a Romulo post victos Sabinos, ut vult Plutarchus, sive ut Lipsius, a Tullo Hostilio mille pedites additi. Exactis certe Regibus legio peditum quatuor millium fuit; postea vero pro Senatus arbitrio bellique magnitudine in militum numero variatum est: ita ut legio modo quatuor, modo quinque, modo sex millium peditum, itemque modo ducentorum, modo trecentorum equitum scriberetur. Volsco enim bello, ut tradit Livius, quatuor legiones scriptæ quatuor millium; Gallico quatuor millium & ducentorum peditum; Latino singulis legionibus peditum quina millia data, equites duceni; Punico secundo & Macedonico, in gratiam Africani Majoris & Æmilii Pauli, peditum sena millia, equites treceni; aliquanto post, modo ad quatuor, modo ad quinque millia reditum est, teste Polybio: donec C. Marii non Senatus imperio, contra Jugurtham legio-

 nes

nes sex millium & ducentorum peditum scribi jussæ; Caji tamen Cæsaris ætate legiones non Marianis modo, sed Polybianis etiam numero inferiores erant, maxime veteranæ, ut auctor est Hirtius.

IV. Quot in cohortibus & manipulis.

Ex his, quæ modo diximus, cuivis colligere licet, nec certum, nec statum semper fuisse in singulis sive cohortibus sive manipulis peditum numerum, sed pro varia legionis ratione modo majorem, modo minorem. Dum legio 4200. peditum fuit, tum cohors 420. manipulus 140. centuria 70. erat; cum legio 5000. cohors 500. manipulus 167. centuria 83. si legio 6000. cohors 600. peditum fuit; manipulus 200. centuria 100.

V. Quæ prima cohors, quæ prætoria.

Prima cohors cæteris cum dignitate, tum militum numero præstabat, quod in ea Tribuni & nobilitate & fortitudine clarissimi legerentur; & interdum, ut scribit Vegetius, 1100. pedites haberet. Erat præterea cohors Prætoria, quæ ducem semper sequeretur, ab ipso vel ex amicis vel ex fortissimis quibusque delecta. Hujusmodi cohortem Prætoriam A. Posthumius Dictator habuisse perhibetur a Livio, Africanus major a Festo, Scipio Æmilianus ab Appiano, Marius, & Petrejus a Sallustio, & ab aliis alii. Novem cohortes Prætorias Augustus ad corporis custodiam adhibuit, quæ primum quidem certum stabiliendi imperii firmamentum & decus extiterunt; postea vero & Imperatorum & Reipublicæ pernicies.

VI. Quot equites in legione.

Ut peditum, ita equitum varius in legione numerus fuit. Polybius tamen super hac re nec cum Livio, nec secum consentit: unde aliter Sigonio, aliter Lipsio visum est. Vult enim Sigonius ex Livio equites singulis legionibus, dum erant vel quatuor vel quinque millium, fuisse ducenos; dum sex millium, trecenos: Polybius vero, ut interpretatur Lipsius, jam inde a Romulo trecenos equites legionibus adjunctos; cum vero centum equites additi dicuntur, tum fuisse quadrigenos. Utri assentiri malis, tute ipse videris: id unum certi habeo, quod scribam, in decuria equites fuisse decem, in turma triginta, in ala modo ducenos, modo trecenos, ex Sigonio; vel modo trecenos, modo quadrigenos, ex Lipsio.

Dum

Dum summa rerum penes Consules multo ante bella Punica fuit, quatuor legiones in annos singulos scribi solebant, binæ singulis Consulibus: ubi vero multis tum urbibus tum provinciis auctum imperium est, socii ad quatuor Romanas legiones totidem addere jussi sunt: si bellum gravius esset, crescebat legionum numerus. In bello Punico secundo legiones plus minus 25. per Italiam, Siciliam & Hispaniam dispersas Romani habuerunt. In dissensione Mariana L. Cinna 30. in bello civili Pompejus & Cæsar 40; in Mutinensi Antonius & Consules 50.; in Actiaco Octavius Cæsar 40; nec ipsi legionum aut virtute aut numero inferior erat Antonius. Non mirum quidem est tantas copias ab Romanorum ducibus contractas esse id temporis, cum eorum imperium ab ultimis Europæ finibus ad Euphratem usque pertineret. Unum est, quod magis mirere. Gallico tumultu anno Urbis 518, L. Æmilio Pappo & C. Attillio Regulo Consulibus, Romanos exercitum 800. millium militum ex sola Italia collegisse; quod ex Q. Fabio Pictore, qui tum vivebat, referunt Eutropius & Orosius: quibus ego vix assentiar, nisi idem & a Plinio & a Polybio memoriæ proditum esset. Plinius enim numerat Peditum 700. millia, equitum 80. Polybius vero eorum, qui tum Romanis parebant, peditum 500. millia, equitum 60; omnemque exercitum ex sola Italia fuisse peditum 700, millium, equitum 70.

VII. Quot legiones Romani habuerint.

Socii & in castris & in acie ita dispositi erant, ut Romanas legiones utrinque tegerent; unde *alares* vulgo dicti. Cum enim eorum pedites Romanos æquarent, & equites duplo superarent; multas in partes, ne quid novi molirentur, eos distrahi moris fuit, & ordinis caussa, & securitatis. In iis vero distribuendis hæc habita ratio est, ut ex alaribus equitibus tertia pars: hoc est, ut ex sexcentis ducenti, ex peditibus quinta; id est (ut legio Polybiana nobis exemplo sit) ex quater mille ducentis, octingenti quadraginta in *Extraordinarios* secernerentur: tum ex *Extraordinariis* pars item quinta, hoc est, ex ducentis quadraginta in *Ablectos*, quorum erat Consulem in via, in castris, in pugna & comitari &

VIII. Quis sociorum ordo.

tueri. Eadem ratione pro militum numero, modo pauciores, modo plures, & in *Extraordinarios* & in *Ablectos* subducti: ut plurimum tamen circa se Consul habuit ex utraque ala duas equitum turmas, alteram ex altera; & cohortes peditum quatuor cæteris aliquanto minores. Ex his quivis intelligat legiones sociorum Romanis equite superiores fuisse, pedite paulo inferiores: nam ex 600. equitibus & peditibus 4200. si 200. equites, pedites 840. in *Extraordinarios* detrahas, reliqui erunt equites 400, pedites 3360. qui cohortes decem 336. militum efficiunt: an vero cohortes illæ in manipulos & centurias, itidem ac Romanæ, descriptæ essent, obscurum est.

IX. Quot Extraordinarii & Ablecti.

X. Quid cornu, quid ala.

Non abs re fuerit duo hoc in loco annotare: unum, sociorum ducibus non *Tribuni* nomen, sed *Præfecti* inditum fuisse; alterum, quod interdum vel eruditis negotium facessere solet, in exercitu Romano non idem per *cornu* ac per *alam* intelligi. Vult quidem Polybius socios in cornu dextrum & sinistrum tribui; cornu tamen cum apud Livium, tum apud alios plerosque omnes de Romanis etiam legionibus dicitur. Unde, ut mihi quidem videtur, inter *cornu* & *alam* id fuit discriminis, quod *cornu* de legionibus Romanorum & sociorum sæpe dicatur, *ala* de Romanis perraro, sæpe de sociorum turmis & cohortibus. Fuit enim *ala* florente Republica, aliquando Romanorum, ut plurimum sociorum equitatus; sub Imperatoribus auxiliares copiæ *alæ* & *alares* dicti sunt.

CAPUT III.

De variis militum ordinibus.

I. Qui Velites, Hastati, Principes, & Triarii.

QUatuor potissimum fuerunt militum genera, *Velites*, *Hastati*, *Principes*, & *Triarii*; ducum totidem, *Centuriones*, *Tribuni*, *Legati*, *Imperator*.

Peditum ordinibus ut nomen, ita ætas, & arma plane diversa fuere. Juniores in *Velites* selecti, ætate proximi in *Hastatos*, his & robore & annis paulo majores in *Principes*, natu maximi in *Triarios*: in

pag. 180.
Sagittarius
Funditor
Legionarius

In iis tamen legendis non ætatis tantum ratio habita est, sed etiam generis, ita ut opes prodessent multis, paupertas obesset nemini. Qui enim juvenis & dives, is *Hastatus* erat; qui pauper, at grandior ætate, *Triarius*. Illis vel ab ordine, quo pugnabant, nomen factum est. *Velites* a celeritate dicti, quasi volantes; *Hastati* ab hastis; *Principes* quod a principio gladiis, *Triarii* quod tertio ordine scuto, hasta, & ense dimicarent.

Quot erant in legione *Principes*, tot erant & *Velites* & *Hastati*; *Triarii* semper numero impares. Illorum enim pro ratione legionis crescebat numerus; *Triariorum* non item, qui semper sexcenti, nec plures, nec pauciores, quod illis tum *Evocati* tum *Imperator* ipse in acie jungeretur. In singulis cohortibus tres erant manipuli, unus *Hastatorum*, alter *Principum*, tertius *Triariorum*: *Velitum* vero nullus. Illis enim, quod & juniores essent & levis armaturæ, nulli præcipui duces præerant; sed in omnes *Hastatorum*, *Principum*, & *Triariorum* manipulos pro numero æqualiter dispersi; Centurionibus manipulorum, quibus erant adscripti, parebant.

II. Velitum nullus erat manipulus.

Levis armaturæ milites, quæ minimæ fiduciæ manus erat, alii aliis temporibus fuere. Primum quidem *Ferentarii*, *Rorarii*, *Accensi*, eo nomine adjecti ad censum, ut supplendis legionibus præsto essent; deinde *Velites* in obsidione Capuana, ut auctor est Valerius, a Q. Nævio Centurione instituti; denique ubi Latinis data civitas est, in eorum locum selecti *Antesignani*, *Veloces*, tum *Sagittarii* & *Funditores*. Eorum fuit, cum & cursu leves essent, nec armis impediti, ante congressum telis, lapidibus, sagittis pugnæ præludere.

III. Qui milites levis armaturæ.

At cæteris militibus cum dignitate, tum fortitudine longe præstabant *Evocati*. Miles erat spectatæ virtutis, manu strenuus, & peritus militiæ, qui emeritis stipendiis, e civibus, e sociis, ex pedite, ex equite, modo literis, modo precibus, interdum etiam nuntiis ab Imperatore ad bellum evocabatur. Multa illis, quæ aliis negata, jura delata sunt, & honoris ergo & virtutis; nec in legiones, nec in cohortes nisi illis præessent, adscribi; nullis ducibus,

IV. Qui Evocati.

five Tribunis, five Centurionibus fubeffe, fed uni Prefecto; ab excubiis, ab operibus tum valli tum caftrorum immunes effe; & in caftris manere propter prætorium, & in acie una cum Imperatore inter triarios dimicare.

CAPUT IV.

De Ducibus.

DUcum tres veluti claffes erant: alii enim folis peditibus præerant, alii folis equitibus, alii omnibus. Qui peditibus, *Centuriones & Tribuni* dicti funt; qui equitibus, *Decuriones* & *Præfecti*, qui omnibus, *Legati & Imperator*.

Centuriones a Tribunis, Imperatoris juffu, ex fingulis militum generibus præter Velites legi moris fuit, ita ut haftati haftatis, principes principibus, & triariis triarii præeffent. Cum vero in fingulis legionibus effent 60, fex in cohorte, in manipulo duo, quo facilius conftaret uter alteri præftaret, non fimul omnes, fed alii poft alios legebantur: primum triginta, ex fingulis aciebus deni; paulo poft totidem: Qui primum lecti, manipulorum dextra cornua regebant; qui deinde, finiftra. Suus quidem fingulis honos fuit, fed alius alii pro genere militum, cohortis numero, & centuriæ fitu, vel major vel minor. Qui manipuli dextrum cornu ducebat, is altero honeftior fuit; qui primæ cohortis primum manipulum, aliis omnibus five ejufdem, five diverfi generis. Primæ cohortis hæc præcipua dignitas fuit, ut qui in ea haftatorum Centurio effet, *primus haftatus*; qui principum, *primus princeps*; qui triariorum, *primipilus* vulgo diceretur, cui hoc plane fingulare fuit, aliis Centurionibus imperare, confilio cum Tribunis adeffe, tueri aquilam, eamque & figere humi, & humo vellere.

II. Quis nonus, decimus &c. haftatus, princeps &c.

Apud auctores *noni decimive & haftati & principis* &c. frequens occurrit mentio: quare non erit, opinor, alienum, qui voces illæ accipiendæ fint, annotare paucis. In legione, uti diximus, cohortes erant decem, in cohortibus fex Centuriones: his a cohor-

hortium numero ita nomen inditum; ut qui in decima erant cohorte omnes *decimi*, qui in nona *noni*, qui in octava *octavi*, & sic deinceps *septimi*, *sexti* &c. dicerentur; eo tamen discrimine, ut qui in legione decima (hæc nobis exemplo sit) triariis præerat, *decimus pilus*, qui principibus, *decimus princeps*; qui hastatis, *decimus hastatus* vocaretur.

Quo vero fortissimi quique ad gloriam militarem vehementius excitarentur, singulis virtutis ergo superior gradus patebat; militibus Centuriatus, Centurionibus & Centuriatus honestior & etiam Tribunatus. Quis quid egerit fortiter, isque tum fuerit in decima cohorte hastatorum secundus Centurio; (hoc enim exemplo conjectura facile fieri potest de cæteris) primum quidem hastatorum primus erit Centurio, hoc est, *decimus hastatus*, deinde *decimus princeps*, tum *decimus pilus*, idque in eadem cohorte; qua expleta, ex *decimo pilo nonus* erit, tum *octavus*, post *septimus*: donec, si & fortuna & virtus faverit, aut *primum pilum*, aut *Tribunatum* assequatur. Promovendi militis hæc ut plurimum servata ratio est; a duce tamen aliquando aut immutata, aut neglecta. III. Qua ratione decimus hastatus fieret decimus princeps

Ut peditum, ita Tribunorum militarium numerus in legione alius aliis temporibus fuit. Dum legio trium erat millium, Tribuni lecti sunt in singulas, terni, ex tribubus singulis singuli, unde illis nomen; dum quatuor millium, quaterni; ubi vero aut quinque, aut sex millium, seni. In Tribunorum lectione perinde ac in numero variatum est: primum omnes a Regibus & Consulibus creati sunt, tum anno 393. sex populi suffragiis legi cœpti sunt, anno 444. sexdecim, & aliquanto post bellum Persicum Senatus decreto sancitum est, ut a populo duodecim, totidem a Consulibus crearentur: illi a populi comitiis *Comitiati*, hi a Rutilio Rufo, qui de eorum juribus legem tulit, *Rutili* & *Rufuli* dicti sunt. Pompeji Cæsarisque temporibus, cum legiones non jam ut antea temporaneæ essent, sed perpetuæ, Tribuni a Proconsulibus in provinciis ut plurimum creati. Eorum insigne fuit florente Republica annulus aureus; sub Imperatoribus (si Dioni IV. Qui & quot Tribuni militares.

credimus) præterea clavus, latus quidem si Senatorio essent stemmate, angustus si equestri. Tribunorum hæ partes fuerunt, jus dicere militibus, signum dare excubiis, vigilias, exercitia, munitiones, & alia id genus curare, legionisque pedites ita regere, ut nullus aliis plus posset, nec unus uni parti præesset, & alter alteri, sed integræ legioni singuli, non simul tamen, sed per statas vices bini.

V. Qui Decuriones & Præfecti equitum.

Equitum duces alii Præfecti, alii Decuriones vocabantur. Illi peditum Tribunis, hi Centurionibus responderunt: ut enim Tribuni legionem, Centuriones cohortes manipulosque ducebant; ita Præfecti equitum alam, & Decuriones turmas & decurias. Ala, ut diximus, 300. equitum fuit, turma triginta, decuria decem.

VI. Qui Legati.

Legati aut a Senatu Imperatoribus ipsis asciti, aut certe lege aliqua extra ordinem delecti; viri ut plurimum prudentia insignes, & militiæ periti, quorum consilio & opera in rebus tum belli tum pacis Proconsul uteretur. Numerus nec certus fuit, nec ulla lege definitus; tres interdum fuerunt, plerumque quatuor, raro plures: ratio enim habebatur & prætoriæ & consularis dignitatis, & provinciæ & belli. Imperator, cum ipsi quos vellet eligere per Senatum licuit, eos maxime, qui jam provinciis cum imperio præfuerunt, sibi legavit, Consul Consulares, Prætor Prætorios, amicum amicus frater fratrem, patremque filius. Legati hæc jura fuere, de caussis privatis cognoscere, imperare toti exercitui, Proconsulem juvare consilio, fide, opera & cum imperii esset particeps, lictoribus & securibus uti. Duo Legatorum genera Augustus induxit, quorum alii *Consulares* essent, alii *Prætorii*, ut illi universo præessent exercitui, hi vero legionibus singulis: quod eo consilio instituisse fertur, ut cum Legati ipsius tum nomine tum auspiciis rem gererent, jus omne triumphi ipsi tribueretur, præterea nemini.

VII. Quis Imperator.

Triplex apud Romanos hujus vocis *Imperator* acceptio fuit: una, qua is intelligitur, cui jus datum propriis auspiciis belli gerendi; altera, qua quis profligatis magno prælio hostibus Imperator a militibus

tibus appellabatur: tertia Augusto & Cæsaribus singularis, penes quos eversa Republica imperii summa fuit: sed hæc nihil ad nos; de aliis breviter. Illi tantum propriis auspiciis bellum gerere fas erat, qui aut Consul esset, aut Prætor, aut Dictator, aut Proconsul, aut Proprætor; cui, si tum erat Magistratus, imperium deferebatur lege Curiata; si privatus, Plebiscito. Ubi imperium inierat, continuo in Capitolio votis nuncupatis factoque sacrificio, cum paludatis lictoribus paludatus & ipse ex Urbe egrediebatur. Cum nihil aut domi aut militiæ inauspicato fieret, auspicia in exercitu unius fuerunt Imperatoris; quare alii alienis, ille suis auspiciis pugnare dicebatur. Unde nec Imperatoris nomen, nec supplicatio, nec triumphus aut Legato aut Quæstori delatus unquam est. Duo vero auspiciorum genera adhiberi mos fuit: unum coactum, hoc est tripudium; alterum ex acuminibus. Cum vero magno prælio vel per se, vel per legatos hostes vicisset, tum Imperatoris nomen primum a militibus, deinde a Senatu illi dari solebat, & ante reditum decerni supplicatio, & aliquanto post, si ingens esset victoria, triumphus.

CAPUT V.

Quæ aciei forma fuerit.

NON abs re fuerit, si hoc in loco, quo ordine aciem ad pugnam instruxerint Romani, paucis descripserim: id enim cognoscere habet & voluptatis nonnihil, & etiam utilitatis. Apud Romanos acies aut duplex fere fuit, aut triplex: duplex, cum tota acies in duo cornua divisa est, dextrum & sinistrum; triplex, cum inter duo cornua tertia acies media fuit. Quod usurpatum sæpe, cum aut duæ tantum essent, aut plures legiones; tum enim Romani in medio positi, socii ad utrumque cornu. At duplicis triplicisve aciei alia ratio est, cum præter simplicem illam divisionem a tergo etiam sectio fit: ut si quis quatuor habeat legiones, duas in fronte cum sociis collocet totidem a tergo, velut in subsidiis,

I. Apud Romanos acies vel duplex fuit, vel triplex.

diis, seponat. Idem in duabus etiam legionibus factum est, cum aut cornu utrumque sociorum subjunctis legionibus præpositum, aut subductis sociis legiones præmissæ. Fuerunt etiam aliæ formæ cum a C. Cæsare, tum ab aliis inductæ ducibus; sed satis erit aciei vulgatæ, quam tradiderunt Polybius & Livius, formam breviter explicare, ut de cæteris conjectura fieri possit.

II. In acie quomodo collocatæ legiones.

Exemplo nobis sit exercitus quatuor legionum, quarum duæ Romanorum sint, totidem sociorum. Sic instructa acies est: legiones Romanæ in medio collocatæ, & quæ aut virtute illustrior erat, aut ordine prior, ad dextram; duæ sociorum in cornibus, una in dextro, in sinistro altera: equites in turmas descripti ad latera ita dispositi, ut socii cornu sinistrum tegerent, dextrum Romani, quibus quod pauciores sociis essent, extraordinarii ad dextram adjuncti.

III. Quomodo cohortes.

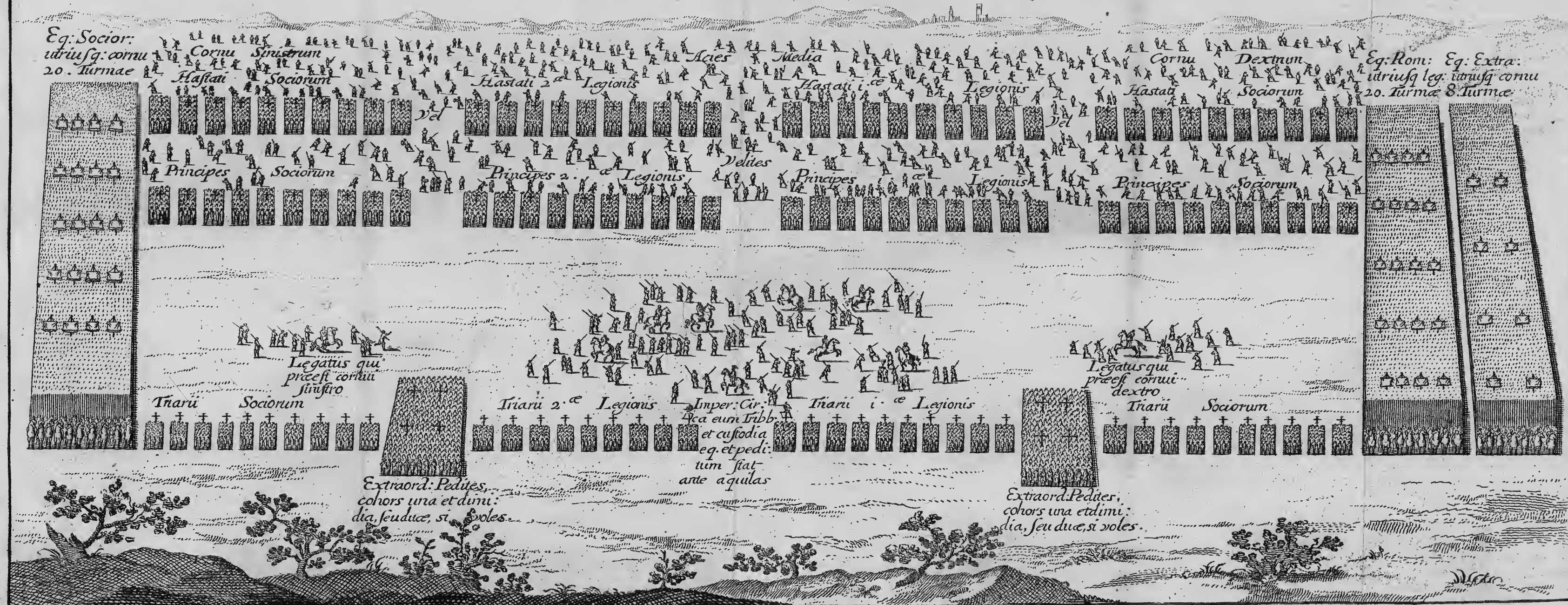
Legionis vero singulæ triplex ordo fuit: unus hastatorum, alter principum, tertius triariorum. Prima frons hastatorum manipulos omnes, ex legionibus singulis decem, ex omnibus quadraginta habebat; hastatos interjecto spatio excipiebant principum totidem manipuli; triarii vero, in quibus maxima spes victoriæ, in extremam aciem rejecti. His in mediis inter secundam aciem & utrumque cornu extraordinarii erant pedites, duas in partes distincti; in una sex manipuli, sex item in altera. Ut legiones a legionibus, ita ab ordinibus ordines, & a manipulis manipuli disjuncti, sive viis sive intervallis inter manipulos angustis, inter legiones & ordines latioribus, in quibus nullo certo ordine dispersi velites.

IV. Evocati, Centuriones, Tribuni.

Evocati vel cum Imperatore, vel in manipulis pugnabant, ut aliis animos adderent; Centuriones in suis singuli centuriis; Tribuni alii alia in parte, prout res poscebat. Legati duo mediam aciem regebant, duo utrumque cornu, alter alterum. Imperator omnem exercitum, & sæpe triarios inter & principes paulo ante aquilas cum allectis & cohorte prætoria consistebat.

V. Quę forma totius aciei.

Manipuli ita in quadrum dispositi erant, ut inde quadrata totius legionis forma existeret; in singulis enim

ICONISMUS ACIEI VULGATÆ
Eq: Socior: utriusq: cornu 20. Turmae
Cornu Sinistrum
Hastati Sociorum
Hastati 2.ae Legionis
Acies Media
Hastati 1.ae Legionis
Cornu Dextrum
Hastati Sociorum
Eq: Rom: utriusq leg: 20. Turmæ
Eq: Extra: utriusq cornu 8. Turmæ
Vel
Vel
Principes Sociorum
Principes 2.ae Legionis
Velites
Principes 1.ae Legionis
Principes Sociorum
Legatus qui præest cornu sinistro
Legatus qui præest cornui dextro
Triarii Sociorum
Triarii 2.ae Legionis
Imper: Circa eum Tribb: et custodia eq. et peditum stat ante aquilas
Triarii 1.ae Legionis
Triarii Sociorum
Extraord: Pedites, cohors una et dimidia, seu duæ, si voles.
Extraord: Pedites, cohors una et dimidia, seu duæ, si voles.

pag. 187.
Signum
Signum
Vexillum

enim erant lineæ duodecim, in singulis lineis deni milites, hoc est, legionis Polybianæ 4200. prima fronte centum: triariorium enim erant tantum lineæ decem, & in singulis milites seni.

Ante velites institutos, cum rorarii & accensi in tertio essent agmine cum triariis, inire pugnam hastatorum fuit, postea velitum: si nec ipsi, nec hastati sustinendis hostibus pares essent, continuo pede presso per intervalla pone principes se recipere solebant. Tum principum pugna erat, apud quos, si ne satis prospere certatum esset, a prima acie ad triarios sensim referebantur. Inde *rem ad triarios rediisse*, cum laborabatur, proverbio usurpatum est. Ubi hastati & principes in intervalla ordinum recepti continuo triarii compressis ordinibus vias claudere, unoque continente agmine in hostem ferri; tumque certa erat clades aut victoria. VI. Qui pugnabant primi, qui ultimi.

CAPUT VI.

De signis, armis, stipendiis, pœnis, & præmiis.

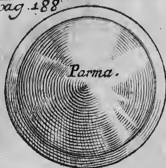
Signa alia peditum fuerunt, alia equitum, alia legionis, alia manipulorum. Primum quidem *Aquila*, *Lupus*, *Minotaurus* ex Vegetio, *Equus* & *Aper* ex Plinio; tum præ cæteris principatum obtinuit *Aquila*, ut, aliis in castris relictis sola in acie ordines anteiret: quam denique C. Marius secundum Consul, tanquam felix victoriarum omen, repudiatis aliis, legionibus Romanis consecravit. Fuit Aquila aureum aquilæ simulacrum, hastæ præpilatæ suffixum: signum legionis erat Romanæ, una unius inter triarios primæ cohortis semper collocata; nec enim sociorum fuit, nec manipulorum, quibus alia quædam signorum genera fuisse perhibetur. Primum fœni manipuli e perticis suspensi; deinde in summa parte hastæ, transversum ligneolum cruci haud absimile; tum ex ligneolo & orbiculi & clypeoli appensi, supra quos manus eminebat; denique in orbiculis positæ tum Deorum tum Imperatorum imagines. An suum singulis Romanorum cohortibus signum fuerit, an singulis sociorum manipulis, an cohor- I. Quæ signa Romanorũ florente Republica.

cohortibus tantum, non liquet.

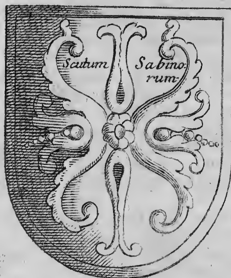
II. Quæ ab Imperatoribus addita. Tria signorum genera posterioribus temporibus usurpata sunt, *Elephas*, *Sphinx*, & *Draco*. *Elephas* a C. Cæsare, quod quinta legio elephantos vicisset. *Sphinges* unde, incertum est; *Draconibus* & Daci & Persæ usi sunt, unde illis a Trajano, his ab Aureliano una cum Zenobia victis, dracones ad terrorem adhiberi cœpti sunt. Ea enim draconum signa in columna Trajani etiam nunc videre licet, unde post Trajanum apud scriptores Latinos draconum frequens est mentio, ante illius ætatem nulla. Equitum vexilla, quæ flammulas vocat Vegetius, vela quædam erant modica, quæ in quadrum efformata ad hastam appendebatur: in iis Imperatorum nomina aureis literis inscribi moris fuit.

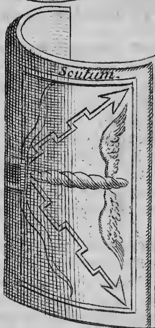
III. Quot armorum genera. Armorum singula genera, & qua quæque aut forma aut figura fuerint, sigillatim persequi infinitum sit: quibus quisque miles usus sit, paucis accipe. Veliti datus gladius Hispaniensis, hastula trium pedum, spiculum, parma, sive scutum tripedale, & cassis seu galea, aut e pelle aut e corio. Hastatis, Principibus, & Triariis scutum latum pedes duos & semis, longum quatuor, gladius Hispaniensis, galea ærea cum christis, ocreæ, lorica vel e lamina ærea vel ex catenis aut squamis compacta, pila duo, alterum altero majus: quæ etsi per se gravia, pediti tamen oneri non fuerunt; scutum enim, gladium, &c. in onere non plus numerabant, quam humeros, lacertos, & manus, cum arma militis esse membra dicerent. Præter arma, alia his multo graviora sæpe ferebant, secures, serram, corbem, lorum, falcem, molam, catenam, ollam, verru, ternos aut quaternos vallos, & nonnunquam frumentum dierum triginta. Ætate Polybii gladius ad latus dextrum appensus est, ne movendo scuto obstaret. Sub Vespasiano (si Josepho credimus) pediti duo erant gladii, longior ad sinistrum latus, ad dextrum brevior. Equitun arma scutum, lorica, galea, gladius, hasta.

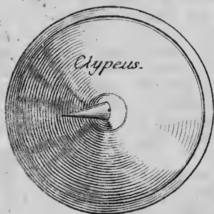
IV. Quæ stipendia. Jam inde a primis Romæ nascentis temporibus militi datum frumentum est, pecuniæ vero nihil ante annum 348. paulo ante Urbem a Gallis incensam.

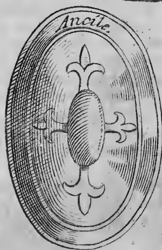

Parma.

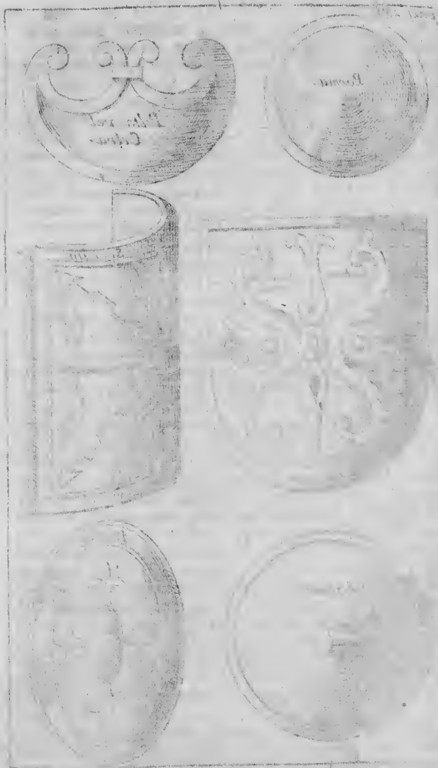

Pelta vel
Cetra.

Scutum Sabinorum.

Scutum.

Clypeus.

Ancile.

sam. Tum enim pediti in dies singulos dati duo oboli seu tres asses, quibus fere florente Republica nihil aut subtractum aut additum est: donec C. Cæsar peditibus singulis sex asses tribui voluit, decem Augustus, alii deinceps quindecim, alii viginti, Vespasianus 25. quibus in menses singulos singulos aureos Domitianus addidit. Centurionibus, Signiferis, Optionibus datum stipendium duplex, equiti triplex, Tribunis & equitum Præfectis duplum, quam Centurionibus. An equitum itidem ac peditum duplicata sint stipendia, non constat.

V. Quantum frumenti datum.

Frumentum certo die in mensem distributum. Pediti, sive Romanus esset sive socius, medimni Attici duæ partes, hoc est, quatuor modii; equiti Romano frumenti medimni duo, quibus & se & servos, hordei septem, quibus equos aleret. Sociorum equitibus medimni quarta pars ideo detracta est, quod & dignitate Romanis essent aliquanto inferiores, & pauciores servos haberent; præter frumentum etiam dabatur sal, legumina, & caro suilla. E stipendio nonnihil a Quæstore ad vestes & arma diminutum.

VI. Quæ pœnæ.

Non eadem apud Romanos militaris disciplina fuit, quæ urbana, aliusque in castris militi, alius in urbe civi terror propositus. Civem aut cædere virgis, aut securi ferire, magistratibus vetitum; at Imperatori aut mortis, aut alterius ut libebeat supplicii metu militem in officio continere fas erat. Animadversiones vero aliæ aliis graviores erant. Quæ ignominiam tantum inurerent, leviores; ut stipendio legitimo privari, hastam dare, ab exercitu removeri, tentorii locum mutare, hibernare extra oppidum, cibum stantem capere, fossam fodere, discinctum destitui, hordeo pasci, sanguinem mitti. Graviores erant, quæ detrimentum inferrent; ut virgis cædi, venire, fuste & securi percuti, decimari, in crucem tolli.

VII. Quæ munera militaria.

Præmia vocamus munera militaria, cohortis prætoriæ communionem, stipendium, prædam, & dona imperatoria. Munera militaria fuere aut centuriatus, aut præfectura virtutis ergo militi data, de quo paulo ante diximus; cohors prætoria, quæ nisi

civi

civi Romano, patuit nemini, strenuo vero militi permissa, ex qua qui erat, in beneficiis ab Imperatore ad ærarium deferebatur. Stipendium, si quis quid egisset fortiter, datum vel duplex vel triplex. Præda etiam interdum capta de hostibus post pugnam militi concessa. Dona militaria erant, quæ militibus ab Imperatore vel post Victoriam, vel ante triumphum dari solebant; ut torques, phaleræ, armillæ, hastæ puræ, coronæ, & alia id genus: de quibus singulis breviter agemus.

VII. Quid hasta pura, phaleræ, corona, & quotuplex.

Parta victoria, moris fuit Imperatorem pro tribunali sedere, vocatoque exercitu laudare milites, quid a quoque fortiter gestum prædicare, nominatim appellare singulos illisque dona militaria largiri. Hasta pura sive graminea erat, sine ferro: phalerarum nomine intelligitur, quidquid equorum fronti, maxillis, & pectori ad ornamentum additur. Armillæ brachiis, torques collo, coronæ capiti decori erant; at sicut coronæ aliæ aliis præstabant, ita aliæ aliis de caussis dabantur. Qui victoriam suis virtute militari peperisset, donabatur laurea corona; qui subiisset primus murum hostilem, murali; qui obsidione liberasset aut cives aut socios, obsidionali; qui primus in hostium castra vi irrupisset, castrensi; qui in navem, navali; qui hoste cæso civem servasset, civica. Castrensis, muralis, navalis plerumque aureæ, sed obsidionalis graminea. Civica primum ilignea, deinde æsculea, denique quernea. Qui civicam retulerat, id habuit præ cæteris singulare, ut & ipsi, & patri & avo vacatio omnium munerum daretur, locusque ad ludos spectandos Senatui proximus.

CAPUT VII.

De triumpho.

I. Imperatoris appellatio & supplicatio.

UT militibus, ita sua quoque Imperatoribus præmia fuerunt. Absenti Imperatori appellatio & supplicatio publica; præsenti triumphus. Imperatoris appellatio, re bene gesta, bis data singulis Ducibus; semel in castris a militibus, iterum in ur-

be

be a Senatu. Supplicatio duplex fuit: una, quæ Prætoris edicto extra ordinem fiebat; altera, cum provinciarum seu Proconsules seu Proprætores a militibus ob victoriam *Imperatores* appellati, *laureatas* literas ad Senatum mitterent, quibus & Imperatoris nomen & supplicationem deposcerent. Tum solebat Senatus adire Deorum templa, gratias agere, offerre sacrificia, vota facere, dare epulum, dies festos celebrare, modo plures, modo pauciores, pro dignitate & victoris & victoriæ.

Triumphi nomen a voce Græca Θειαμβος (Liberi patris cognomen fuit.) Eo deducitur, quod & ille in Græcia primus hanc pompam adhibuerit, ut placet Plinio & Diodoro, & milites per urbem sæpius acclamarent, *Io triumphe, Io triumphe*, ut docet Varro. Triumphi primus auctor apud Romanos Romulus fuit, qui cæso Acrone Cæninensium Rege; ipsi cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, illius spolia vel e ferculo ad id apte fabricato, ut vult Livius, vel e ramo arboris, ut Plutarchus, instar tropæi suspensa gerens, laureaque coronatus in Capitolium ascendit. Addidit aliquot post Tarquinius Priscus, & currum, & alia triumphantium ornamenta, quæ, quo magis res Romana crevit, eo magis & ipsa creverunt. II. Triumphi unde nomē, quis auctor.

Triumphus alius alio illustrior. Minor, ovatio; major, proprie triumphus; isque, si terra res feliciter gesta, terrestris; si mari, navalis: vel in urbe vel in monte Albano actus est. Triumphum terrestrem Acrone cæso an. Urb. 4. invexit Romulus, uti dictum est; navalem, Pœnis maritima pugna victis an. 93., C. Duillius. Triumphum in monte Albano, negato sibi in urbe triumpho, Papyrius Maso an. 522. re quidem contra Corsos bene gesta, sed magna suorum strage; ovationem fugatis Sabinis an. 250. P. Posthumius Tubertus. III. Triumphus multiplex.

Leges etiam aliæ aliis temporibus de jure triumphandi sancitæ sunt: ne quis nisi Dictator, aut Consul, aut Prætor triumpharet; nec is de servis, fugitivis, piratis, civibus, sed de externis tantum hostibus, quos justo prælio magna eorum strage vi- IV. Quando triumphus concessus.

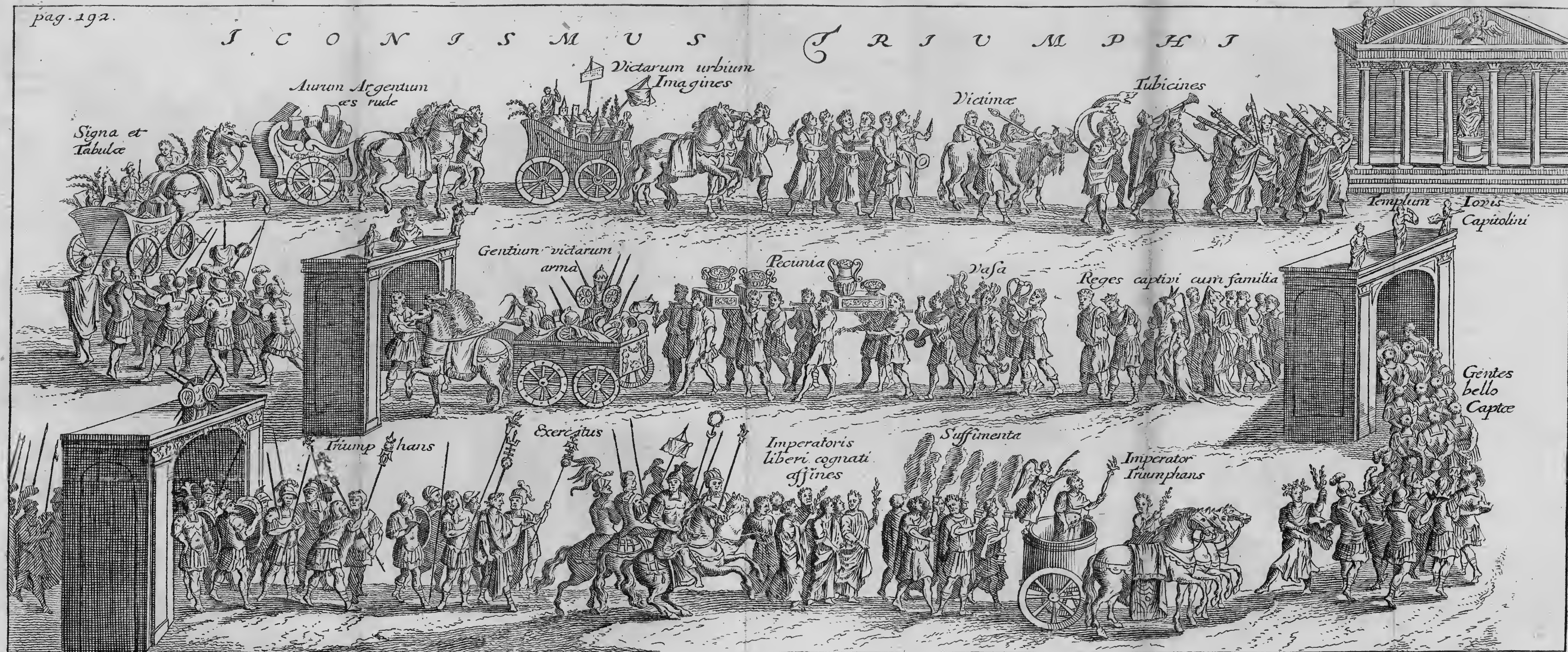
cisset,

ciſſet, eaque victoria auxiſſet imperium: nam ſi recuperata tantum, quæ fuerant prius amiſſa, triumphi negatus honos.

V. Quid ovatio. Ovatio dicitur vel a clamore militum, qui ob victoriam lætantes iterabant litteram O! (ita Dionyſius & Feſtus) vel ab ove quæ in ovatione, uti in triumpho taurus, immolari conſueverat (ita Plutarchus.) Ovationis & triumphi, ut cauſſa diſpar, ita & gloria & pompa: qui nec Dictator, nec Conſul, nec Prætor nec juſtum hoſtem, ſed ſervum, piratam, fugitivum viciſſet, huic ovatio conceſſa, negatus triumphus; tumque ipſi indui veſte triumphali, laurea coronari, curruque in urbem invehi vetitum. Hæc fere Dionyſius. Qui ovabat, non lauro, ſed myrto coronatus, non concinentibus tubis, ſed tibiis modulantibus urbem ingreſſus eſt; pedibus an equo vectus, incertum eſt. Equo vectum ſcribit Dio; pedibus urbem ingreſſum Dionyſius. Utri aſſentiri malis, tu ipſe videris.

VI. Triumphi pōpa. Triumphi hæc pompa fuit. Imperatoris currum præcedebant tubicines, vel triumphales modos, vel claſſicum canentes; poſt mactandi boves, vittis ſertiſque redimiti; deinde rapta ex hoſte ſpolia, ſigna, tabulæ, vaſa, pocula, arma, aurum, argentum, domitarum gentium tituli, victarumque urbium imagines; tum capti hoſtium Duces, Principes, Reges, vincti catenis; inde Imperator curru ſublimis, veſte triumphali inſignis, coronatus lauro, laurique ramum manu protendens, interdum cervis, nonnunquam vel leonibus vel elephantis, ſæpius quadrigis albis vehebatur; poſt currum ipſius liberi, cognati, affines; tum demum victor exercitus, equites turmatim & pedites, ſuis quiſque ordinibus, laureati omnes accinenteſque triumphalia carmina; alii armillas, haſtas alii, pars coronas, nonnulli phaleras, galeas multi, relata quiſque fortitudinis præmia inſigniaque virtutis oſtentabat. Hac pompa ductus in Capitolium Imperator Diis ſacrificare, epulumque Senatus ſumtibus publicis dare conſueverat. Hæc habui de Romanorum militia quæ dicerem.

PARS

pag. 192.
ICONISMUS TRIUMPHI
Victarum urbium Imagines
Aurum Argentun æs rude
Signa et Tabulæ
Victimæ
Tubicines
Templum Iovis Capitolini
Gentiun victarum arma
Pecunia
Vasa
Reges captivi cum familia
Gentes bello Captæ
Triump hans
Exercitus
Imperatoris liberi cognati affines
Suffimenta
Imperator Triumphans

PARS SECUNDA.

DE RE CIVILI ROMANORUM.

DISSERTATIO PRIMA.

ROMANORUM NOMINA, ORDINES, ET COMITIA.

DE Romanorum nominibus quærimus. 1. An Romani omnium primi pluribus uti nominibus cœperint. 2. Quæ fuerint illa nomina, prænomina, cognomina; & unde sumta sint. 3. Quæ lex fuerit in fœminis, filiis adoptivis, libertinis servis. 4. An eadem fuerit nominum ratio, stante eversaque Republica. Quæ quatuor, quam brevissime fieri poterit, perstringemus.

CAPUT PRIMUM.

An Romani omnium primi pluribus uti nominibus cœperint.

I. An Romani multis nominibus primi usi sint.

DUplex est scriptorum super hac re sententia: altera Varronis, altera illius, quisquis est qui decimum Valerii Max. librum scripsit. Hunc morem Romanorum proprium Varro; ab aliis acceptum docet ignarus ille scriptor. Cum multa Varronem, tum illud præcipue movit, quod *Romulus*, *Remus*, *Faustulus* unum nomen habuerint. Varronem secutus Priscianus, cur alterum tertiumque nomen adhibuerint, duas affert rationes: unam, ut homines ejusdem tum gentis tum familiæ inter se distinguerentur; alteram, ut Sabinorum sibi conciliarent benevolentiam, dum & ipsorum sibi assumerent nomina, & sua ipsi communicarent. Quibus & Eutropius in Romulo, & Appianus in procemio historiæ assentiri videntur.

II. Illa ab aliis populis mutuati sunt.

Eorum tamen, qui aliter senserunt, opinionem multo probabiliorem non temere dixerim; cum bene multi, tum apud Albanos vel ante Romam conditam, tum etiam apud Sabinos aliquanto post, plura habuerint nomina. Quis enim vel leviter doctus nesciat Romuli matrem *Rheam Sylviam*, avum *Numitorem Sylvium*, fratremque ipsius *Amulium Sylvium*, Sabinorumque duces huic ætati prope suppares *T. Tatium* & *Metium Suffetium* appellatos? Nec quemquam movere debet, quod *Romulus* & *Remus* uno nomine dicti sint: id enim illis singulare fuit, cum essent spurii; vel quod similius vero videtur, ex gente Sylvia cum essent, *Romulus* & *Remus* non nomina, sed prænomina fuerunt. Hunc morem a Græcis acceptum tradit Arruntius Claudius apud Diomedem: ab Albanis & Sabinis decimi hujus libri ignotus auctor, quod verius putem. Maneat ergo Albanos ante Urbem conditam plura adhibuisse nomina, illamque ab iis ad Romanos manasse consuetudinem.

CAPUT II.

Quid sit nomen, cognomen, prænomen.

I. Quid intersit inter nomen, cognomen, & Prænomen.

GEntem inter & familiam hoc intererat, quod gens multo latius quam familia pateret; cum ex una gente multæ familiæ, quasi ex uno fonte multi rivuli, derivarentur. Quod videre est, ut gentis unius exemplo de ceteris conjectura fiat, in gente *Cornelia*, unde familiæ nobilissimæ, *Scipiones*, *Lentuli*, *Cethegi*, *Dolabellæ*, *Cinnæ*, *Syllæ* &c. tanquam ex uno trunco multi rami, propagatæ sunt. Quare ne gens cum gente, ne familiæ ejusdem gentis, ne homines ejusdem tum gentis tum familiæ nominum similitudine inter se confunderentur, adhiberi cœpta sunt *Nomina* quæ *gentem*, *cognomina* quæ *familiam*, *Prænomina* quæ *personam* designarent. Ut rem paucis concludam, *Nomine* gens a gente, *Cognomine* familia a familia, *Prænomine* frater a fratre distinguebatur: quod proposito exemplo clarius patebit. Sint igitur *Publius Cornelius Scipio*, & *Lu-*

Lucius Cornelius Scipio, ambo fratres, ex *Cornelia* gente & *Scipionum* familia; quare utrique commune & *nomen* & *cognomen*: utrumque fratrem nomen *Cornelius* a gente tum *Fabia* tum *Claudia*; cognomen *Scipio* ab aliis *Corneliæ* gentis familiis, ut *Lentulis*, *Cethegis*; & prænomen *Publius* & *Lucius* alterum ab altero discernit.

Tria hoc in loco annotare libitum est: unum, nomini gentilitio prænomen præponi, postponi cogomen; alterum, prænomina a Plutarcho appellari *prima*, nomina *secunda*, cognomina *tertia*. Hæc forte leviora; tertium paulo gravius esse nonnullos, qui agnomen a cognomine plane diversum esse velint: utque in eo, quod jam attulimus, exemplo hæreamus, *P. Cornelius Scipio Africanus*, & *L. Cornelius Scipio Asiaticus*; *Africanus* & *Asiaticus* vocant agnomina; quod cum ab actione aliqua eventuque petatur, sicut prænomina fratrem alterum ab altero, ita victoriam unius a victoria alterius distinguant. Sic quidem illis placet, sed quam opinione sua falsi sint, vel ex uno Cicerone intelligi potest, cujus duo testimonia hic adscribere non pigebit, quorum in altero de *Scipionibus Africano* & *Asiatico*, in altero de duobus *Africanis Majore* & *Minore* loquitur. Sic igitur ille pro Muræna: *quam laudem ille, Africa oppressa, cognomine ipso præ se ferebat, eandem hic sibi ex Asia cognomine desumpsit.* Et in Somnio Scipionis: *eritque cognomen id tibi per te partum, quod nunc habes a me hæreditarium*. Quibus cum *Africanus* & *Asiaticus* non agnomen, sed cognomen esse ab eo dicantur, nihil opus est in his diutius immorari.

II. Agnomen a cognomine non diversum.

Studiosis, opinor, non erit ingratum, si quot fuerint prænomina, quot litteris notarentur, & unde singula deducta sint, ex primæ classis auctoribus breviter hic exposuerim. Triginta, si Varroni credimus, prænomina fuerunt; alia tamen aliis rarius usurpata. Frequentiora erant octodecim, quorum alia singulis, alia binis, alia ternis literis scribebantur: singulis hæc undecim.

III. Prænomina quomodo scripta & unde deducta.

A. Aulus, qui Diis volentibus natus est. Ignotus auctor.

C. *Cajus*, a gaudio parentum dictus. Idem.
D. *Decimus*, qui decimus natus est. Varro.
K. *Cæso*, qui ex matris utero exsectus est. Festus, Plinius, &c.
L. *Lucius*, vel a Lucumonibus Etruscis, ut ignotus auctor; vel qui lucis initio natus est, ut Varro & Festus.
M. *Marcus*, qui mense Martio ortus est. Ignotus auctor.
M. *Manius*, qui mane natus, vel omnis caussa, quasi bonus. Varro, Festus, Macrobius.
N. *Numerius*, a numero dictus. Festus.
P. *Publius*, vel a pube, vel a populo, quasi popularis, vel quasi pupillus. Ita ignotus auctor.
Q. *Quintius*, qui quinto loco natus. Varro.
T. *Titus*, a Sabino quodam dicitur, ex ignoto auctore; vel a titulo, ex Festo, quasi *Titulus*, qui patriam tueretur.
Quatuor notantur binis literis.
Ap. *Appius*, ab Appio Sabino, Claudiæ gentis principe. Ignotus auctor.
Cn. *Cneus*, ob nævum insignem.
Sp. *Spurius*, qui sine patre. Antiqui enim iisdem literis Sp. *Spurium* & *Sine patre* scribebant. Plutarchus.
T. *Tiberius*, qui ad Tiberim natus est. Ignotus auctor.
Tria scribuntur tribus literis.
Mam. *Mamercus*, a Mamerco Pythagoræ filio.
Ser. *Servius*, quem serva mater peperit; Plutarchus: vel qui mortua matre in utero servatus est.
Sex. *Sextus*, qui sexto loco natus est.
Rarius usurpata prænomina.
Faustus, a favore dictus.
Hostus, qui peregre apud hospitem natus est. Ignotus auctor.
Opiter, quasi post obitum patris genitus. Festus.
Posthumus, qui post humatum patrem natus est.
Proculus, qui patre vel sene, ut vult ignotus auctor, vel peregrinante procul a patria natus est, ut placet Plutarcho.
Tullus, omnis caussa, quasi tollendus. Ignotus auctor.
Vo-

Volero, quasi volens nasci.

Vopiscus, qui ex duobus conceptis, uno abortu excluso, ad partum legitimum deduceretur. Festus, Plutarchus, & Plinius.

Sabinorum prænomina propria fuerunt *Ancus*, *Numa*, *Pompo*, *Tullus*, *Volusus*; Etruscorum *Ancus*, *Lar*, *Lucumo*; Albanorum *Metius*; Latinorum *Turnus*.

Prænomina quædam in cognomina versa sunt, ut *Agrippa*, *Gracchus*, *Proculus*, *Vopiscus*; & nonnulla cognomina in prænomina, ut *Cossus*, *Drusus*, *Julius*, *Nero*, *Paulus*, &c.

Infinitus ego sim, si unde singula singularum gentium nomina petantur, sigillatim persequar; quare satius visum est summa tantum capita breviter indicare, ut earum rerum intelligens lector ex iis, quas appellabo, paucis de aliis conjicere possit. Alia igitur gentium nomina a Trojanis & Aboriginibus ducuntur, ut *Fabii* a Fabio, *Julii* ab Julo; quorum alter Herculis, alter Æneæ filius fuit. Alia ab Italis, ut *Calphurnii* a Calpo Numæ filio; a prænominibus, *Lucilii* a Lucio, a Manio *Manilii*; a nominibus, *Sextilii* a Sextiis; a cognominibus, *Rutilii* a Rutilo, a Fulvo *Fulvii*; ab oppidis, *Tarquinii* a Tarquiniis; a quadrupedibus, ut a porcis *Porcii*, ab asinis *Asinii*; a ministerio, ut *Flaminii*; a voce aliqua, ut *Octavii* ob Octavo. Non alienum erit hic annotare, omnia fere hæc nomina in *jus* desinere, ut *Cornelius*, *Julius*; si quinque exceperis, *Cæcinna*, *Norbanus*, *Peduceus*, *Perpenna*, & *Popœus*: quæ etiam, ut nonnullis placet, non nomina, sed cognomina fuerunt.

IV. Nomina unde petita.

Cognomina familiarum alii aliunde repetunt, quæ tamen, ut rem paucis expediam, ad tria quasi capita revocari possunt; ita ut alia ab animo, alia a corpore, alia a fortuna ducantur. Ad animum vero pertinent virtutes, mores, oratio, artes, studia, res gestæ &c. Ad corpus partes corporis, color, vestitus, habitus, cum altero similitudo, & alia ejusdem generis. Ad fortunam & casum cætera. A sapientia *Cato* & *Sophus*; a virtute & moribus *Frugi*, *Gurges*, *Nepos*: ab oratione *Lepidus*, *Atticus*;

V. Cognomina unde deducta.

ab arte & studio *Pictor*, *Metellus*; a regione vel urbe devicta, *Africanus*, *Coriolanus*; ab amore in populum & in patrem *Publicola*, *Pius*; a corporis partibus *Cincinnatus*, *Calvus*; a corporis habitu *Crassus*, *Macer*; a similitudine cum alio *Serapio*; a fortuna, *Felix*, *Faustus*.

CAPUT III.

Quæ lex fuerit nominum in fœminis, filiis adoptivis, libertinis, & servis.

I. Nomina mulierum. UT viri, sic mulieres prænominibus uti consueverant; sed eorum alia aliis temporibus ratio fuit. Primum enim prænomina illis fuerunt, ut ignoto auctori placet, *Caja*, *Lucia*, *Publia*, *Numeria*, *Rutilia*, *Cesella*, *Rodocella*, *Mutrulla*, *Burra*; & ut auctor est Festus, *Cæcilia* & *Terratia*, quæ inversis litteris scribi moris erat Ͻ. T. W. deinde vero nomen gentis illis inditum est, ita ut si unica esset filia, *Cornelia* v. g. vel *Tullia* diceretur si duæ, una *Cornelia Major*, altera *Cornelia Minor*; si plures, *Prima*, *Secunda*, *Tertia*, *Quarta*, &c. vel ut nomina sonarent lenius, *Secundilla*, *Quartilla*, *Quintilla*. Imponendi vero tum nominis tum prænominis aliud fœminis, aliud maribus tempus fuit. Nomen enim fœminis octavo die, maribus nono imponi solebat; prænomina vero pueris, cum virilem togam sumerent, puellis cum nuberent, data sunt.

II. Filiorum adoptivorum. De filiis adoptivis unum tantum habeo, quod moneam, ipsos aliquando nomen gentis, aliquando cognomen familiæ ita retinuisse, ut nomen inflecterent, cognomen vero servarent integrum. Exemplo nobis erunt *P. Cornelius Scipio Æmilianus*, & *C. Julius Cæsar Octavianus*, quorum alter ex gente *Æmilia* in *Corneliam* a filio *Africani Majoris*, alter ex gente *Octavia* in *Juliam* a *C. Cæsare* adoptatus est. Cum vero *P. Cornelius Scipio* a *Q. Metello Pio*, & *M. Junius Brutus* a *Q. Servilio Cæpione* adoptati essent; ille *Q. Metellus Pius Scipio*, hic *Q. Servilius Cæpio Brutus* dictus est.

Inter

Inter servos & libertos id discriminis esse plerique volunt, quod servi domini prænomen tantum, liberti vero & prænomen & nomen assumerent, cognomen non item; quare servus vulgo vocatur *Lucipor*, *Marcipor*, quod idem sonat ac *Lucii puer*, *Marci puer*. Si libertorum exemplum requiras, indicio tibi erunt duo M. Tullii Ciceronis liberti, quorum alter *M. Tullius Tiro*: alter *M. Tullius Laurea* appellatus est.

III. Servorum.

CAPUT IV.

An eadem fuerit nominum ratio, stante eversaque Republica.

DUO hic potissimum quærimus, quorum alterum ad prænomen, alterum ad nomen cognomenque pertinet; primum, an posterior ætas sicuti prior, proprium cujusque nomen cæteris nominibus præposuerit. Deinde, an nomen cognomenque a patre, avo, proavo, ut olim, certa lege repetierit.

I. Stante Republica nomen proprium præpositum, postea post positum.

Stante Republica, hic mos semper obtinuit, ut nomen proprium (prænomen, ut diximus, erat) ante cætera nomina collocaretur; post eversam vero Rempublicam, & Romæ & in provinciis non primum, ut olim, sed ultimum nomen cuique proprium fuit, ita ut fratres, cum cætera nomina communia haberent, non primis, ut antea, sed ultimis nominibus inter se dignoscerentur; ut *Flavius Vespasianus*, & *Flavius Sabinus* fratres, apud Suetonium. Atque a multis exemplis ut abstineamus, unum *Senecarum* addere satis superque erit. Pater fuit *M. Annæus Seneca*, qui Rhetor: illi tres fuerunt filii *M. Annæus Novatus*, *L. Annæus Seneca*, qui Philosophus, & *L. Annæus Mela*, qui Lucani pater. Quis non videt tres illos fratres, nec primo nec secundo nomine, quæ vel tribus vel duobus communia erant, sed ultimo, quod unicuique proprium, inter se distingui?

II. Nomina gentium florente

Florente Republica, prænominis imponendi hic mos fuit, ut filius natu maximus plerumque præno-

Rep. stata erant. men a patre; secundus tertiusve a patruis, cognatis, aut proavis mutuarentur: nomina vero gentium, & familiarum cognomina ita certa erant & stata, ut fratribus essent communia, & ad posteros transirent. Quare *Cornelii* aut *Julii* dicebantur ii omnes, qui e gente *Cornelia* aut *Julia* nati erant; & *Scipiones* item aut *Cæsares*, qui e familia *Scipionum* aut *Cæsarum*. Sed paulo post occasum Reipublicæ ita labi sensim ac mutari cœperunt, ut nullum familiæ, nullum gentis certum nomen fuerit, filiique a patribus, & a fratribus fratres, semper pluribus, interdum nominibus omnibus discreparent: cum id temporis, nec proprium cujusque nomen, nec adjuncta seu prænomina seu cognomina semper a parentibus, ut prius, sed aliunde ut plurimum pro arbitrio deducta assumerent; quod vel ex iis duobus, quæ proferam, exemplis intelligere licet. *Q. Clodius Hermogenianus Olybrius*, & *Faltonius Probus Alypius* Theodosii ævo fratres erant; & aliquanto post *Flavii Aviti Mariniani*, qui *Asclepiodoti* fuit in Consulatu collega, filius erat *Rufus Prætextatus Postumianus* & ipse Consul.

III. Sub Imperatoribus incerta & varia.

Utque rem paucis concludam; posterior ætas a veterum Romanorum consuetudine in his duobus deflexit, quod & proprium cuique nomen fuerit stante Republica, quod primum; ea vero eversa, quod ultimum: & stata fuerint hisce primis temporibus tum familiarum nomina, posterioribus vero non item.

CAPUT V.

Populi Romani Ordines.

I. Variæ populi Romani divisiones.

VArias variis temporibus institutas populi Romani divisiones ab auctoribus memoriæ proditum est: de quinque, quæ ad id, de quo agimus, maxime pertinent, nunc dicemus; de aliis alias. Prima fuit in Tribus, altera in Curias, tertia in Classes, quarta in Centurias, quinta in Senatores, Equites, & Plebem: quæ licet temporum ordine tertia, ultimum tamen in locum a nobis de industria reje-

cta

ſta eſt. De ſingulis quærendum breviter, a quo, quando, qua ratione facta ſit, quidque fuerit in his deinceps immutatum.

Ubi Romulus, ab exigua convenarum manu Rex ſalutatus, imperii aſſumſit inſignia, populum omnem in tres tribus, tribus ſingulas in curias decem, curiaſque in decem decurias tribuit: ſingulis ſingulos præfecit Duces, tribubus Tribunos, curiis Curiones, Decuriones decuriis. Quæ fuerint tribuum nomina, inter omnes convenit; quæ curiarum, non item: prima enim tribus *Ramnenſium* a Romulo, altera *Tatienſium* a Tatio Sabinorum Rege, tertia *Lucerum* a Lucumone Etruſco, vel a Lucerio Ardeate, quod verius putem, a Luco Aſyli nuncupata eſt. De curiarum nominibus, cum & pleraque perierunt, & alia ab aliis prodantur, affirmare nihil auſim, niſi quod ea nomina vel ab uxoribus Sabinis, ut auctor eſt Livius vel, a locis in quibus habitabant, ut volunt Plutarchus & Dio, vel ut placet Varroni & Dionyſio, ab iis qui ipſis præerant Ducibus petita ſint. In prima tribu paſtores Albani fuerunt, qui una cum Romulo urbem condiderant, in ſecunda Sabini, in tertia Etruſci, Ardeates, Latini, & perfugæ omnes qui ad aſylum venerant.

II. Tres a Romulo tribus inſtitutæ.

Creſcente civium multitudine, crevit etiam tribuum numerus. Tarquinius Priſcus tres addidiſſe fertur, quas ex veterum nominibus *Secundos Ramnenſes*, *Tatienſes*, & *Luceres* appellari voluit. Servius vero Tullius, ut urbem agrumque Romanum in partes novemdecim, ita populum omnem in totidem tribus deſcripſit; quatuor *urbanas* quæ urbem, *ruſticas* quindecim quæ agros incolerent: hæc enim verior eſt ſententia, ſi Sigonio credimus, quamvis aliter olim Catoni & Dionyſio viſum eſt. Tribubus ſingulis, vel a locis vel a collibus quos incolebant, nomen inditum: *ruſticæ* tamen aliquanto poſt nobilium familiarum nomina ſibi adſciverunt. Aliæ deinceps tribus a Cenſoribus additæ, earumque numerus crevit ad 35. quæ ad extrema uſque Reipublicæ tempora manſiſſe perhibentur. Tribubus *urbanis* iidem ſemper termini fuerunt,

III. Auctus tribuum numerus.

qui

qui urbi ; *Rusticis* vero non iidem , qui agris : nascente enim & florente Republica , earum tribuum longe dispar fuit seu fortuna , seu gloria. *Urbanæ* quidem initio primas tulerunt , iisque maximus habitus honos ; at ubi *Q. Fabius* forensem turbam , qua *Ap. Claudius* forum campumque corruperat , in quatuor tribus *urbanas* an. urbis 449. conjecit, tum tribubus *urbanis* adscribi , probro, inter *rusticas* censeri , laudi datum est : nec enim deinceps tribus aut urbis aut agri , sed civitatis partes habitæ sunt.

IV. Curiæ a Romulo institutæ.

Ut tribuum, ita curiarum (sicut diximus) auctor Romulus extitit; urbe enim in triginta partes divisa singulas singulis curiis attribuit . Curiam inter & tribum cum multa fuerunt discrimina , tum hæc tria maxime: unum, quod tribuum sæpe creverit numerus , curiarum non item ; alterum , quod tribus tum ad urbem tum ad agros , curiæ vero ad urbem tantum pertinerent ; tertium denique, quod tribus communia sacra haberent , curiæ vero sibi propria , quibus aliæ ab aliis discernerentur. Unde lege cautum fuit, ut qui in curia describi vellet, is & maneret in urbe, & sacra illius Curiæ suis relictis susciperet.

CAPUT VI.

Classes & Centuriæ.

I. Servius Tullius instituit classes.

UT belli pacisque munia non viritim , sicut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent , jussit Servius Tullius anno Urbis 186. dum censum instituit, & populum omnem in sex classes , classesque singulas in multas centurias distribuit . Qui centum millium æris aut majorem censum haberent, in prima classe descripti sunt ; qui septuaginta millium in secunda ; qui quinquaginta millium, in tertia ; qui quinque & viginti millium, in quarta; qui undecim millium , in quinta; hoc minorem censum sextæ classis esse voluit . Hic quidem classium numerus fuit, at centuriarum multo major & longe dispar ratio.

In

In ſingulis quidem claſſibus multæ centuriæ conſtitutæ fuerunt, ſed pro numero civium vel plures, vel pauciores: in prima 80 centuriæ, in ſecunda 20, totidem tum in tertia tum in quarta, in quinta vero 30, ſexta autem quæ tenuiorum fuit, habuit reliquam multitudinem. Deinde quatuor centuriæ additæ tum opificum, tum tibicinum, quæ inermes caſtra ſequerentur: arma enim omnibus imperata, alia tamen aliis. In claſſibus ſingulis centuriarum pars una ſeniorum fuit, altera juvenum, ut illi ad urbis cuſtodiam præſto eſſent, hi vero foris bella gererent. Ita pedeſtri exercitu ornato, octodecim centurias equitum legit ex primoribus civitatis; denique ſingulis honos additus: jus enim ſuffragii in comitiis *centuriatis* datum omnibus, non promiſcue tamen, ut antea, ſed ut vis omnis penes principes civitatis eſſet; equites primum vocati tum primæ claſſis centuriæ; deinde ſi diſſentirent, ſecunda claſſis; aliæ vel raro, vel nunquam: nemo enim neſcit, in comitiis omnibus ſive *tributis*, ſive *curiatis*, ſive *centuriatis*, eam legem fuiſſe, ut quod plures ſive tribus, ſive curiæ, ſive centuriæ juſſiſſent, id ratum haberetur.

II. Et centurias.

CAPUT VII.

Senatores, Equites, & Plebs.

POſtquam Romulus populum duas in partes diſtribuit, unam divitum qui patricii, alteram tenuiorum qui plebeji dicerentur; e patriciis centum ſenes, ex nobilibus familiis trecentos juvenes ſelegit, ut illis ad Reipublicæ adminiſtrationem, his vero ad corporis cuſtodiam uteretur. Senes & *Patres* & *Senatores*, ſeu ob ætatem, ſeu ob auctoritatem; juvenes vero *Celeres*, vel a celeritate, vel ab eorum Duce, cui *Celer* nomen erat, appellari voluit. Hæc prima fuit tum ſenatorum, tum equitum, tum plebis origo; cum vero fuerit alia aliis temporibus eorum ordinum ratio, de his quærendum breviter, quis eorum numerus, quæ dignitas, quæ munia.

I. Quænam Senatorum Equitum, & Plebis origo.

Ducenti

II. Senatores. Ducenti senatores a Romulo lecti perhibentur, centum anno urbis 2. totidem anno 5. inito cum Sabinis fœdere. Centum etiam aliquanto post anno 138. a Tarquinio Prisco additi; qui trecentorum senatorum numerus ad Syllæ usque Dictatoris tempora permansit. Multi quidem exactis Regibus a L. Bruto in Senatum allecti; at ii non auxerunt numerum, sed cædibus a Tarquinio Superbo imminutum suppleverunt. Lex vero C. Gracchi, qua trecentos equites in Senatum adscribi jusserat, paulo post Philippo Consule referente, cum a Senatu, tum a populo etiam antiquata fuit. At Sylla Dictator & ipsius & Marii crudelitate exhaustum hunc ordinem trecentis equitum principibus anno 672. explevit: auctus deinde ad nongentos anno 708. numerus a C. Cæsare Dictatore: paulo post ad mille a Triumviris anno 711. donec ab Augusto, ubi ille rerum potitus est, ad pristinum & modum & splendorem anno 724. revocatus est. Senatores legere primo Regum fuit, post Consulum, tum Censorum. In iis vero legendis habita ratio est census, ætatis, magistratus, generis, ordinis. Census fuit sestertium 800. millia, florente Republica; ætas 22. annorum; magistratus saltem Quæstura; genus patricium ad annum 303. quo penes Decemviros summa rerum erat, deinde etiam plebejum; ordo equester: e plebe enim perraro legebantur. E senatoribus qui *patricii*, sive *majorum* sive *minorum gentium* fuerint, quique Patres conscripti, supra diximus in Familiis Romanorum; qui vero *pedarii* dicti sint, triplex est sententia, una Festi, altera C. Bassi apud Gellium, tertia Varronis apud eundem. *Pedarius* senator is est, inquit Festus, qui transeundo ad eum, cujus sententiam probat, quid sentiat, indicet; vel si C. Basso credimus, is qui cum magistratum curulem nullum gesserit, in curiam pedes eat; vel is, ut placet Varroni, qui necdum a Censoribus in Senatum adscriptus; jus tamen habebat sententiæ, sententiam tamen non rogatus, in eas quas principes dixerint, discesserit. Qui peracto censu a Censore primo loco appellabatur, is *Princeps Senatus* fuit, qui ut plurimum & Consularis & Censorius

rius erat; & hunc honorem, quoad viveret, apud alios etiam Censores retinuit. Penes Senatum adeo totius Reipublicæ summa innexa est, ut ne Reges quidem, Consules, aut Dictatores inconsulto Senatu quippiam molirentur.

III. Equites, Equester ordo cum opibus, tum honore a Senatu proximus fuit; ad quem nihil pertinuerunt equites ii, qui equis stipendia meruerunt, sed ii, qui a Romulo lecti *Celeres* vulgo dicebantur. Equitibus a Censoribus & equus publicus, & annulus aureus datus est: iis census equestris esse debuit, qui sestertium quadringentorum millium erat. Insigne fuit tum annulus aureus, quo a plebe, tum angustus clavus, quo a senatoribus discernentur. Unum hic addere libet senatorum filios, qui nondum in Senatum lecti essent, fuisse inter equites cooptatos.

IV. Unde annulorum usus. Annulorum usus ex Ægyptiis & Judæis ad Græcos, a Græcis ad Romanos venisse videtur: nam Thamar *Gen.* 38. annulum a Juda poposcit; annulum Josepho Pharao tradidit, *Gen.* 14. Nulla quidem apud Homerum annullorum mentio; at annuli Polycratis Samii meminit Plinius. Romæ primis temporibus vel nemo vel pauci annulis usi sunt; postea Senatus omnis, at ferreis; aureis vero ii soli, qui vel triumpharent, vel legationem obirent. Deinde equestri ordini insigne annulus fuit; plebi enim stante Republica prohibitus. Denique eo devenit annulorum libido, ut singuli digitorum articuli iis graves essent, annulique crederentur leviores & graviores, æstivi & hyemales.

V. Plebs. Tertius ordo popularis fuit, in quo omnes ii, qui neque senatores essent, neque equites, sive patricii stemmatis, sive plebeji; multo enim latius patuit patriciorum numerus, quam senatorum. Unde patricii, si censum senatorium haberent, senatores erant; si equestrem tantum, equites; si neutrum, plebeji. Singulis vero ordinibus, si quis quid gravius deliquisset, aut consumsisset patrimonium, statutum fuit pœnæ genus; senatori Senatu dimoveri, equiti tum equo publico tum annulo aureo privari, homini vero plebejo ærarium fieri.

CAPUT VIII.

Comitia Romanorum, Curiata, Centuriata, Tributa.

I. Triplex Comitiorum genus.

Comitia, quibus a coeundo nomen factum est, nihil erant aliud, quam Populi Romani conventus ad ferendum de aliqua re suffragium: quod vero populus modo in curias, modo in centurias, modo in tribus divisus suffragium ferret; ideo triplicis generis fuerunt comitia, curiata, centuriata, & tributa: in quibus omnibus ea fuit populi auctoritas, ut quod plures sive tribus, sive curiæ, sive centuriæ jussissent, id ratum haberetur. Omnia initio Calata dicta sunt, a verbo *calo*, quod idem tum sonabat, quod nunc *voco*. Ubi vero hoc vocabulum in usu esse desiit, *Calati* nomen iis tantum adhæsit comitiis, quæ vel ad condenda testamenta, vel ad creandos Pontifices haberentur.

II. Comitia alia alio tempore instituta

Curiata comitia jam inde a Romuli temporibus, centuriata sub Servio Tullio, tributa aliquando post haberi cœpta sunt: unde quivis intelliget, quamdiu Romæ summa potestas penes Reges fuit, quæ ad publicam rem pertinerent, in curiatis comitiis peracta fuisse. In iis electi Reges, creati magistratus, leges promulgatæ: ubi vero & centuriata inducta sunt & tributa, suum cuique veluti munus attributum, aliaque aliis de caussis convocata. Triplex vero, cur haberentur, caussa fuit; si creandus magistratus, si ferenda lex, si judicium peragendum.

III. In iis creati magistratus.

In comitiis omnibus creati magistratus, sed in aliis alii; in centuriatis majores, ut Consules, Prætores, Censores, Tribuni militares Consulari potestate, & Decemviri scribendis legibus; minores in tributis, tum urbani, tum provinciales, sive ordinarii essent ut Tribuni plebis, Ædiles tum curules tum plebis, Quæstores, Triumviri capitales, &c. sive extraordinarii ut Præfecti annonæ, Duumviri navales, &c. E provincialibus Proprætores interdum & Proconsules, quos vel ex senatusconsulto vel plebiscito mitti in provincias moris fuit: initio quidem

Tribu-

Tribunos plebis in curiatis comitiis legi solemne erat; sed Voleronis lege in tributis creari in posterum jussi sunt, eaque lege factum, ut nullus postea magistratus in curiatis comitiis legeretur.

Ut magistratus, ita etiam sacerdotis subrogandi caussa comitia habita sunt. In curiatis creati & Flamines & Curiones; in centuriatis appellatus est Rex sacrorum; in tributis unus ante legem Domitiam summus Pontifex, postea vero & cæteri Pontifices, Augures, Decem viri Epulonum & Quindecimviri sacris faciundis: alii sacerdotes vel a summo Pontifice cooptabantur, ut Vestales; alii a suis collegiis, ut Salii, Luperci, fratres Arvales. Sacerdotes.

Usus etiam fuit, ut in comitiis leges sancirentur; non omnes tamen in omnibus. Quæ in curiatis latæ sunt, erant ut plurimum ejusmodi, de confirmatione aliquorum magistratuum, qui in aliis comitiis designati erant, quod tamen observari desitum est; de imperio sive Proconsulibus sive Proprætoribus dando, quod senatus etiam consulto sæpe factum; de adoptionibus, de testamentis, de sacrorum detestationibus. Si vero feriendum cum hostibus fœdus, si cui aut permittendus triumphus, aut danda civitas, si publicæ quæstiones constituendæ, tum tributa haberi comitia moris fuit: in comitiis centuriatis una de bello hostibus inferendo lata lex, nisi quid gravioris esset momenti decernendum, quod ad publicam rem vehementer pertineret. Id vero omnibus commune legibus fuit, ut a suis quæque comitiis nomina sortirentur; unde aliæ curiatæ, aliæ centuriatæ, aliæ tributæ dictæ sunt: id vero & centuriatis & tributis proprium fuit, quod illæ & a majoribus magistratibus ferrentur, & Senatus auctoritate; hæc vero *plebiscita* vulgo dicerentur. V. Latæ leges.

Judiciorum etiam caussa vocata sæpe comitia sunt, tum centuriata, tum tributa: in curiatis enim habita post Reges exactos judicia nullibi, quod sciam, legere est; sed alia judicia comitiis centuriatis, alia tributis permissa sunt. Judicium enim de perduellione, hoc est, de capite, ad centuriata; de mulcta vero alicui indicenda ad tributa pertinuit. VI. Habita judicia.

Curiata

VII. Aquibus vocata comitia. Curiata comitia primo vocarunt Reges, deinde Consules, Prætores, Censores, Dictatores, Interreges, & interdum etiam, ad Flamines ordinandos, Pontifices. Centuriata vero majores omnes magistratus, ut Consules, Prætores, Censores, Interreges, Tribuni militares Consulari potestate, & Decemviri legum ferendarum; alii tamen alia de caussa. Ad creandos enim Consules, Prætores, Censores, ab alio quam a Consule haberi comitia nefas erat, quod majus imperium a minori rogari non esset jus. Nec etiam aut Prætoris aut Censoris fuit, sed Consulis ea vocare comitia, in quibus aut Prætor eligendus, aut Censor. Legum vero comitia & judiciorum celebrare licuit Dictatoribus, Consulibus, Duumviris, Prætoribus, Censoribus non item; sed census tantum habendi caussa.

VIII. Vocata a diversis Magistratibus. In tributis comitiis si creandi erant aut Tribuni aut Ædiles plebis ea vocare fuit Tribuni plebis; si Quæstores, Ædiles curules, aut Sacerdotes, Consulis; si extraordinarii magistratus, si lex in iis sancienda, si ferendum judicium, fuit & Consulis & Prætoris & Tribuni, quibus cum populo agere licebat. Comitiis vero omnibus a Magistratibus, qui in illis creati erant, nomen ita inditum, ut si Consulis eligendi caussa vocarentur, consularia; si Prætoris, prætoria; si censoris, censoria dicerentur. Idem de aliis magistratibus intelligo; fuerunt enim comitia ædilitia, tribunitia, & quæstoria.

IX. Uter Consulum vocaret comitia. In iis vero comitiis indicendis, quæ vocari a Consulibus solemne erat, hæc fere servata ratio est: si ambo Consules essent in urbe, inter se aut comparabant aut sortiebantur, uter præesset comitiis; si uterque abesset, ducta sorte alter redibat; si vero aut neuter posset redire, aut uterque abdicasset, Dictatorem comitiorum caussa senatusconsulto creari opus fuit; si denique vel Magistratuum vel candidatorum contentione inter annum non habita comitia, tum a patriciis ex ipsorum ordine Interrex appellatus, qui in urbe per quinque dies imperaret, diende alium Interregem ipse diceret, & ille alium, donec comitia haberentur: primo enim Interregi habere comitia nefas erat, fas aliis.

Comi-

Comitiis aderant Romani cives, non omnes tamen in omnibus: curiatis ii tantum, qui in urbe habitarent, & in curias essent descripti: in centuriatis & tributis omnes tum urbis, tum municipiorum, tum coloniarum &c. incolæ quibus data cum jure suffragii civitas erat: si quid tamen gravius ab hujusmodi civibus peccatum esset, ii ignominiæ caussa vel in Ceritum tabulas relati, vel etiam ærarii facti, quorum utrisque ademtum erat jus suffragii, hi præterea vectigal pro capite pendere jussi, quare utrique a comitiis prohibiti. In comitiis magistratuum, præter cives, quorum erat ferre suffragium, aderant candidati, qui petebant magistratus; diribitores, qui tabulas darent populo; rogatores, qui quæ cujusque sententia esset, exquirerent; custodes, qui propter magistratus assiderent, nequid in colligendis suffragiis fraudis fieret; & præcones, qui, quæ singularum esset sive centuriarum sive tribuum sententia, quique ex candidatis suffragiorum numero vincerent, palam renunciarent. In comitiis vero judiciorum aderat accusator, qui crimen objiceret; patroni, qui diluerent; reus cum amicorum turba, qui sordida veste, promissa barba, impexo capillo, & squalido totius corporis habitu, populi animum ad clementiam inflecteret. X. Qui aderant in comitiis.

Comitiis tum curiatis tum centuriatis habendis status fuit certusque locus; tributis non item. Quare curiata semper in foro, sive potius in comitio, quæ pars fori fuit, habita sunt; centuriata in campo Martio, qui extra Fluetanam portam; tributa vero vel in foro, vel in campo Martio, vel in Capitolio, vel in Circo Flaminio. Curiata enim extra urbis mœnia, centuriata intra pomærium haberi nefas erat; tributa autem vel extra vel intra pomærium indicere, religioni non fuit. Cur vero centuriata extra urbem haberentur, hæc princeps caussa perhibetur, quod nisi imperato exercitu illa vocari vetitum esset; exercitum vero intra urbem imperari jus non erat. XI. Ubi habita comitia.

Comitiis omnibus id commune fuit, ut comitialibus tantum diebus haberentur, nunquam aliis. Curiata & tributa, si aut legum essent aut judiciorum, XII. Quando habita.

nec certa lege, nec statis temporibus coacta; sed prout res tempusque poscebat. Centuriata singulis quidem annis vocata; sed non iisdem semper sive mensibus sive diebus: initio mense Junio, deinde Martio vel Aprili, post Februario vel Januario, denique sub Julii finem vel initium Augusti. Quod vel inde intelligere est, quod Consules alii alio tempore Consulatum inierint: post Reges exactos Kalendis Sextilibus; post Decemviros Idibus Majis; sub bella Punica Idibus Martiis; post annum 601. Kalendis Januariis: ita ut inter electionem & initum magistratum, maxime post annum 601. tres quatuorque menses intercederent, ut competitores inquirerent diligentius, numquid a quoquam electorum vel pecunia vel ambitu contra leges peccatum esset. Inter comitia vero hic fere ordo fuit; primo tribunitia & ædilitia, quæ tributa erant, habita sunt; deinde consularia, tum prætoria, post censoria, deinde ædilitia ad Ædiles curules eligendos, post quæstoria, denique tribunitia ad creandos Tribunos militum. Id vero Censoribus singulare fuit, quod, ubi designati erant, continuo magistratus inirent; cæteri non item.

XIII. Quæ requirebātur, ut justa essent comitia.

Ut comitia justa essent, multa prius observari opus fuit; primum, ut trinundino ante ab eo magistratu, penes quem id jus erat, indicerentur; unde edictum scriptum in tabella proponi moris fuit, ut ad quam diem populus conveniret, multo ante tum coloniarum tum municipiorum incolæ intelligerent; quare si abessent Consules, edictum illud ab iis præmitti solebat, vel indicebantur a Prætoribus comitia, si tamen aut res urgeret, aut esset Interrex; ex eo tempore detractum nonnihil. Deinde adhibenda erant auspicia, ad omnia observatio de cœlo: avium præterea inspectio ad curiata & centuriata; quare & aderant tres Augures, qui magistratibus adessent in auspicio, & si de cœlo servatum esset, obnunciationi parendum erat. Ad tributa vero nec captata auspicia, nec sacra facta, nec pullarii auguresve adhibiti.

XIV. Quæ præterea ad centuriata.

Ad comitia centuriata, nonnulla præter hæc præmitti necesse fuit: primum patres illorum auctores erant,

erant, hoc est, magistratus ex senatusconsulto comitia indicebat; deinde captata a magistratu vel in arce vel intra pomœrium auspicia; tum facta intra urbem sacra legitima; post, captum in campo Martio tabernaculum, quod tum vitio capi dicebatur, si magistatus non fuisset intra pomœrium auspicatus. Initio populus sub signis in suas descriptus centurias magistratum armatus sequebatur; postea omissa quidem arma, sed erecto vexillo exercitus præsidii caussa in Janiculo constitutus, ne hostes, qui tum non procul aberant, urbem invaderent.

XV. Qua ratione cœpta comitia.

Ubi populus vel in forum vel in campum Martium convenerat, solemne fuit ut magistratus concionem haberet ad populum, qua rogaretur ut id, de quo agebatur, vel probaret vel vetaret, sive lex esset, sive judicium: tum lex & proposita est & descripta, ut illius & habendæ & legendæ cuique copia esset. Aderat etiam interdum civis qui & gratia & auctoritate apud populum valeret, ut legem ipsi persuaderet, auctorque legis existeret. In curiatis comitiis hac ut plurimum formula magistratus utebatur; *Si ita vobis videtur, Quirites, discedite in curias, & suffragium inite*. Si rogatio non esset e re Populi, e Tribunis plebis vel unus vel plures intercedebant hoc solemni verbo: *veto*, vel *vetamus*; tum dimitti comitia usus fuit, ferre enim suffragium nefas erat; si vero nullus intercederet, populus de rogatione consultabat.

XVI. Bona pro singulis magistratibus habita comitia.

In comitis magistratuum, qui præerat comitiis, habita concione monebat populum, ut Consules, Prætores, Ædiles, &c. e candidatis, quos lubitum erat, eligeret. Quanquam alia alio tempore ratio fuit; dum enim populus voce tulit suffragium, illi integrum erat e civibus, quos vellet, eligere, sive candidati essent sive secus: ubi vero tabellæ dari cœptæ sunt, in quibus scripta erant candidatorum nomina, tum e solis candidatis creati magistratus, nunquam ex aliis. Pro singulis magistratibus bina habita sunt comitia; altera ut designarentur, vel centuriata vel tributa; ut confirmarentur altera; pro Censoribus centuriata, tributa pro aliis. In

prioribus comitiis ubi designandi erant, mos fuit populum ita rogari, *quos vultis Consules, Prætores* &c. *fieri*: in posterioribus, in quibus rata electio habenda erat, *vultis jubetisne ut M. Cicero & C. Antonius* v. g. *quos Consules populus designavit, Consulatum habeant*? De confirmatione cujusque magistratus lex semper ad populum lata est; de designatione non item, ut esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui pœniteret: quæ tamen comitiorum ratio post expletas tribus 35. nonnihil immutata est.

XVII. Ferendi suffragii duplex ratio.

Alia alio tempore fuit ferendi suffragii ratio: primum voce illud ferri mos fuit, deinde tabula. Anno enim 614. Gabinius Tribunus plebis legem tulit, ne voce ut antea, sed tabella darentur deinceps suffragia in comitiis magistratuum; quod aliquanto post in comitiis tum legum tum judiciorum, legibus Cassia, Papyria, Cœlia, observari cœptum est. Dum suffragium voce latum est, in comitiis magistratuum cuique, quem luberet, appellandi jus erat; in comitiis autem sive legum sive judiciorum, legem si quis probaret, hoc verbo utebatur, *uti rogas*; si repudiaret, *antiquo*: ubi vero lex de pœna reo infligenda antiquata erat, tum reus criminis absolutus fuit, sin minus, damnatus. Postquam inductę sunt tabulæ, tot cuique datæ sunt, quot erant candidati. In singulas singula illorum nomina scripta erant, non integra illa quidem sed tantum appicta cujusque nominis prima litera; in comitiis vero & legum & judiciorum duas tantum tabulas cuique dari usus erat, quarum in altera scriptum erat, *uti rogas*, his primis elementis *V. R.* in altera *antiquo* per *A.*

XVIII. Quot suffragiis opus erat, ut quis alios vinceret.

In omnibus comitiis solemne fuit; ut quæ sententia in eadem sive curia sive centuria sive tribu plurium fuerat, hæc totius aut curiæ aut centuriæ aut tribus esse censeretur; quod vero plures curiæ, centuriæ, tribus jusserant, id ratum haberetur. Quare si in comitiis curiatis curiæ sexdecim, in centuriatis centuriæ primæ classis, in tributis tribus septemdecim consentirent, hæc sententia vicit: nec aliæ curiæ, centuriæ, tribus vocatæ sunt ad suffragium, sed soluta comitia. Si vero dissentirent tum aliæ curiæ, centuriæ, tribus tulerunt suffragium,

gium, donec major comitiorum pars idem aut juberet aut vetaret. Ne quis vero miretur, quod centuriæ primæ classis alias aliarum centurias suffragio superarent; erant enim in omnibus classibus centuriæ 192. in prima classe 18. equitum, 80. peditum quæ ut numero ita & suffragio vincebant cæteras: si tamen centuriæ omnes, quod raro contigit, pari utrinque numero in duas irent sententias, tum vocata ultima, quæ inopum erat centuria, quæ utri parti accederet, ea potior erat. Id vero fuit in comitiis sacerdotum singulare, quod in iis tribus tantum septemdecim sorte ductæ suffragium ferrent: quare si quis novem tribuum suffragia tulisset, is continuo sacerdos erat.

XIX. Suffragia quomodo sorte lata.

Ferendi vero suffragii non idem in omnibus comitiis ordo fuit. In curiatis & tributis nulla dignitatis habita ratio est, sed sortis ad finem usque comitiorum, ita ut quæque & curia & tribus eo ordine ferret suffragium, quo sorte vocabatur; in comitiis autem centuriatis major dignitati habitus est honos. Initio quidem pro ratione census data suffragia, ita ut prima classis primum iniret suffragium; deinde secunda, tum tertia, &c. post expletas tribus 35. centuriæ omnes sorti permissæ sunt, quænam prima ferret suffragium. Unde duplex facta sortitio est, una inter tribus, altera inter centurias: quæ tribus primo exibat, *prærogativa tribus*; quæ centuria, *prærogativa centuria*; reliquæ & tribus & centuriæ *sorte vocatæ* dicebantur, quamvis non sorte, sed suo quæque ordine ad dandum suffragium procederet.

XX. Inferendo suffragio habita etiam dignitatis ratio.

Nec admonere hoc loco omiserim, in comitiis tributis duplicem etiam factam esse sortitionem ante legem Juliam: primam in qua tribu a Latinis, alteram quo ordine a singulis tribubus daretur suffragium. Sancito enim cum Latinis fœdere an. 261. iis suffragii potestas in comitiis tum legum tum judiciorum, dum essent in urbe, data est; cum tamen nulla in tribu descripti essent, sortiendum erat, qua in tribu ad ferendum suffragium censerentur. In eadem tribu non eadem semper ratione lata suffragia; nam initio patricii, plebeji, ingenui,

libertini, senatores, equites, &c. ejusdem tribus promiscue dabant suffragia. Sed a M. Æmilio Lepido & M. Fulvio Nobiliore singulæ tribus, generibus hominum, caussis, quæstibus descriptæ sunt, ita ut patricii & plebeji, senatores & equites, agricolæ & qui artes exercebant, ut lictores, fabri, præcones, tibicines, seorsim in eadem tribu inirent suffragia.

XXI. Quomodo data suffragia.

In comitiis, quæ in campo Martio habebantur, sive centuriata essent, sive tributa, hac fere ratione lata sunt suffragia. Primum, cujusque sive centuriæ sive tribus nomina in cistam conjecta; deinde sorte educta; tum populus in suas aut centurias aut tribus discedere jussus; post vel centuria vel tribus *prærogativa* a magistratu, qui in tribunali sedebat, per præconem vocata; deinde aliæ & centuriæ pro ordinis dignitate, & tribus, prout sors tulerat. Vocata ad suffragium centuria aut tribus ex eo loco, ubi constiterat, in septum sive ovile discedebat (locus erat juxta tribunal cancellis conclusus) quo interim ingredi aliis non licuit; in ovile per pontes iter erat; in pontibus stabant diribitores, qui tabulas darent singulis, ut quisque in ovile venerat proposita a rogatoribus cista, in quam singuli eam, quam vellent, conjicerent tabulam: ubi collectę erant centuriæ unius vel tribus tabulæ, tum ad illas educendas custodes adhibiti, quorum erat suffragia describere, hoc est, tot puncta notare in tabella, quot similes erant in quaque centuria tabellæ, ita ut hæc centuriæ sententia renunciaretur, qua ex punctorum numero plures habere similes tabellas perspiceretur; ubi *prærogativa* centuria tulerat suffragium, ex ovili dimissa est, & prima equitum centuria, deinde aliæ primæ classis centuriæ suo quæque ordine evocatæ. Idem de tribubus dicito, quas tamen non dignitatis ratione, sed sorte vocari moris fuit.

XXII. Si par suffragiorum utrinque numerus, quid actum.

Si in utramque partem pares essent numero tabellæ unius vel centuriæ vel tribus, nulla illius sententia renunciata est, nisi in perduellionis judicio; hæc enim & tribus & centuria favere reo dicebatur, a qua damnatus non erat. In electione Tribuno-

bunorum plebis, Quæstorum, & extraordinariorum magistratuum, si duo parem suffragiorum numerum tulissent, ita revocatæ ad suffragium aut centuriæ aut tribus, donec alter vinceret alterum: si in electione Ædilium idem contingeret, res sorti permissa, utri cederet magistratus. Si quid accidisset de cœlo, aut avulsum esset a majori magistratu e Janiculo vexillum, deductusve exercitus, hac die agi præterea quidquam nefas erat. Illorum vero qui prius electi erant, diversa conditio fuit. Si quis enim creatus erat aut Consul aut Prætor, rata illius electio fuit; si Censor, nulla: ubi quis vero suffragiorum numero vicerat, continuo a magistratu appellatus est, a quo precatio solemnis habita, & qui designatus erat, a populo, a nobilibus, ab amicis domum summo cum honore deductus.

Cum frequens a nobis Capitolii mentio facta sit, non abs re fuerit pauca de illo subjicere. Templum fuit in monte Tarpejo Jovi sacrum, cui id nomen inditum est, quod dum illius fundamenta jacerentur, hominis caput repertum sit, ut volunt Livius & Plutarchus, vel ut mavult Scaliger, quod supra totam urbem eminerent; quod enim Græcis ἄκρα, verbum e verbo Latinis Capitolium est. Illud bello Sabino vovit Tarquinius Priscus, jecitque illius fundamenta; ex hostium spoliis Servius Tullius altius exstruxit, perfecit Tarquinius Superbus, Horatius Pulvillus Consul dedicavit. Post hæc tempora ter seu incendio seu ruina eversum est: semel in dissensione civili Marium inter & Syllam, L. Scipione & C. Norbano Coss. iterum sub Vitellio, tertium sub Tito: ter etiam restitutum, primum a L. Sylla Dictatore, tum ab Imperatore Vespasiano, denique a Domitiano, cujus ea fuit hoc in opere munificentia, ut in deauratione duodecim talentorum millia, hoc est, septem milliones impenderit. Erant in hoc templo tres ædes; una Junonis, altera Minervæ, tertia quæ & media & maxima fuit, Jovis. Illius limina ænea, inaurata laquearia, vasa argentea, ambitus duodecim jugerum, &c. Si quis plura requirat, Dionysium consulat.

libertini, senatores, equites, &c. ejusdem tribus promiscue dabant suffragia. Sed a M. Æmilio Lepido & M. Fulvio Nobiliore singulæ tribus, generibus hominum, caussis, quæstibus descriptæ sunt, ita ut patricii & plebeji, senatores & equites, agricolæ & qui artes exercebant, ut lictores, fabri, præcones, tibicines, seorsim in eadem tribu inirent suffragia.

XXI. Quomodo data suffragia.

In comitiis, quæ in campo Martio habebantur, sive centuriata essent, sive tributa, hac fere ratione lata sunt suffragia. Primum, cujusque sive centuriæ sive tribus nomina in cistam conjecta; deinde sorte educta; tum populus in suas aut centurias aut tribus discedere jussus; post vel centuria vel tribus *prærogativa* a magistratu, qui in tribunali sedebat, per præconem vocata; deinde aliæ & centuriæ pro ordinis dignitate, & tribus, prout sors tulerat. Vocata ad suffragium centuria aut tribus ex eo loco, ubi constiterat, in septum sive ovile discedebat (locus erat juxta tribunal cancellis conclusus) quo interim ingredi aliis non licuit; in ovile per pontes iter erat; in pontibus stabant diribitores, qui tabulas darent singulis, ut quisque in ovile venerat proposita a rogatoribus cista, in quam singuli eam, quam vellent, conjicerent tabulam: ubi collectę erant centuriæ unius vel tribus tabulæ, tum ad illas educendas custodes adhibiti, quorum erat suffragia describere, hoc est, tot puncta notare in tabella, quot similes erant in quaque centuria tabellæ, ita ut hæc centuriæ sententia renunciaretur, qua ex punctorum numero plures habere similes tabellas perspiceretur; ubi *prærogativa* centuria tulerat suffragium, ex ovili dimissa est, & prima equitum centuria, deinde aliæ primæ classis centuriæ suo quæque ordine evocatæ. Idem de tribubus dicito, quas tamen non dignitatis ratione, sed sorte vocari moris fuit.

XXII. Si par suffragiorum utrinque numerus, quid actum.

Si in utramque partem pares essent numero tabellæ unius vel centuriæ vel tribus, nulla illius sententia renunciata est, nisi in perduellionis judicio; hæc enim & tribus & centuria favere reo dicebatur, a qua damnatus non erat. In electione Tribuno-

bunorum plebis, Quæstorum, & extraordinariorum magistratuum, si duo parem suffragiorum numerum tulissent, ita revocatæ ad suffragium aut centuriæ aut tribus, donec alter vinceret alterum: si in electione Ædilium idem contingeret, res sorti permissa, utri cederet magistratus. Si quid accidisset de cœlo, aut avulsum esset a majori magistratu e Janiculo vexillum, deductusve exercitus, hac die agi præterea quidquam nefas erat. Illorum vero qui prius electi erant, diversa conditio fuit. Si quis enim creatus erat aut Consul aut Prætor, rata illius electio fuit; si Censor, nulla: ubi quis vero suffragiorum numero vicerat, continuo a magistratu appellatus est, a quo precatio solemnis habita, & qui designatus erat, a populo, a nobilibus, ab amicis domum summo cum honore deductus.

Cum frequens a nobis Capitolii mentio facta sit, non abs re fuerit pauca de illo subjicere. Templum fuit in monte Tarpejo Jovi sacrum, cui id nomen inditum est, quod dum illius fundamenta jacerentur, hominis caput repertum sit, ut volunt Livius & Plutarchus, vel ut mavult Scaliger, quod supra totam urbem eminerent; quod enim Græcis ἄκρα, verbum e verbo Latinis Capitolium est. Illud bello Sabino vovit Tarquinius Priscus, jecitque illius fundamenta; ex hostium spoliis Servius Tullius altius exstruxit, perfecit Tarquinius Superbus, Horatius Pulvillus Consul dedicavit. Post hæc tempora ter seu incendio seu ruina eversum est: semel in dissensione civili Marium inter & Syllam, L. Scipione & C. Norbano Coss. iterum sub Vitellio, tertium sub Tito: ter etiam restitutum, primum a L. Sylla Dictatore, tum ab Imperatore Vespasiano, denique a Domitiano, cujus ea fuit hoc in opere munificentia, ut in deauratione duodecim talentorum millia, hoc est, septem milliones impenderit. Erant in hoc templo tres ædes; una Junonis, altera Minervæ, tertia quæ & media & maxima fuit, Jovis. Illius limina ænea, inaurata laquearia, vasa argentea, ambitus duodecim jugerum, &c. Si quis plura requirat, Dionysium consulat.

DISSERTATIO SECUNDA.

MAGISTRATUS ROMANORUM.

NEC iidem ſemper, nec eodem numero apud Romanos magiſtratus fuerunt; ſed alii alio tempore, & pro numero tum civium tum provinciarum, vel pauciores vel plures. Cum enim res anguſta domi, erant præter Reges aut Conſules admodum pauci; cum civibus, agris, provinciis aucta, domi, foris, militiæ plurimi, quorum alii ſtatis locis & temporibus ex more legebantur, alii præter morem & ordinem, prout tempus reſque poſcebat. Non omnes hic explicamus dignitates, ſed præcipuas tantum, *Conſulatum*, *Præturam*, *Cenſuram*, *Ædilitatem*, *Tribunatum*, *Quæſturam*, *Proconſulatum*, & *Dictaturam*: de quibus ſi quis plura avet ſcire, præter veteres legat Sigonium, Gruchium, Pighium, & Roſinum; nam Pomponius Lætus & Feneſtella, ſive potius Dominicus Floccus, ea brevius, quam par eſſet, perſtrinxerunt.

CAPUT PRIMUM.

Conſul.

I. Conſulum inſtitutio, inſignia, & jura.

EXactis Regibus anno Urbis 244. magiſtratus, auctore Junio Bruto, creari placuit, qui & bini eſſent & annui, ut & alter alterum, & imperii brevitas utrumque in officio retineret. Hi quod civibus præeſſent, primum *Prætores*; deinde a judicando *Judices*; denique a conſulendo *Conſules* dicti ſunt, quibus omnia fere Regum tum jura tum inſignia conceſſa, prætexta, ſella curulis eburnea, faſces ſecuribus armati initio 24. paulo poſt conſilio

Po-

Poplicolæ 12. qui non erant penes utrumque Consulem, sed alternis mensibus penes alterum: nam primo mense præferri solebant Consuli, aut qui natu major erat ex lege Valeria, aut cui plures essent liberi ex Julia. Consulum hæc munia fuere; sacra facere, jus secundum leges dicere, habere comitia, senatum cogere, rogare sententias, senatusconsulta & plebiscita exequi, haberi delectus, populi jussu bella gerere, administrare provincias, socios tueri, & quod ipsis singulare fuit, suo tum nomine tum magistratu annorum signare numerum; hoc uno inferiores Regibus, quod in caput civis Romani injussu populi animadvertere vetitum, & cuivis liceret ab eis ad populum provocare.

II. Conditiones, & quis esset Consul.

Legibus cautum erat, ne quis Consul crearetur, nisi & præsens esset, & 43. annos natus, & patricii generis; sed earum legum aliæ alia de caussa interdum neglectæ fuerunt, aliæ infirmatæ: nam ante ætatem legitimam Consulatus honos & virtutis ergo *M. Valerio Corvino*, duobus *Africanis majori* & *minori*, huic etiam absenti, *Pompejoque Magno* delatus est; & per vim tum a *C. Mario Juniore* tum ab *Octavio Cæsare* usurpatus. Per annos quidem 142. nullus nisi patricius Consul fuisse perhibetur; sed tandem populi querelis a patribus datum est anno urbis 387. ut Consulum alter, & aliquanto post ut uterque etiam e plebe legeretur, quod deinceps factitatum.

III. Consules abjecti & restituti.

Ab anno urbis 244. quo ejecti Tarquinii ad annum 302. summa rerum penes Consules fuit; deinde per triennium plus minus penes Consules ad annum 316. Tum enim pro populi libidine modo Consules, modo Tribuni militares creati sunt ad annum 387. deinde summa potestas, si *L. Syllæ* tum brevem tum injustam dominationem demas, per annos probe quadringentos in Consulibus fuit ad annum 706, cum *C. Cæsar*, paulo post *Triumviri*, denique *Imperatores* rerum potiti sunt. Sub his tamen ex more creati Consules, sed quorum nec eadem quæ prius auctoritas erat, nec idem numerus. Potestas enim vel parva vel nulla; numerus pro arbitrio Principis modo minor, modo

major:

major: nec enim bini erant, ut antea, nec annui, sed sæpe trimestres, interdum menstrui, nonnunquam diurni, & sub Commodo Consules 25. uno anno fuisse a Lampridio memoriæ proditum est.

IV. Sublati. Unde hæc dignitas sensim vilescere cœpit, donec anno Christi 541. Urbis vero 1292. quo *Basilius junior* sine collega Consul ponitur sub Justiniano, Consulum nomina in fastis notari desita sunt, licet nonnulli etiam postea Consules memorentur. Hujus rei invidia penes *Justinianum* Imperatorem fuit, & legum conditorem *Tribonianum*, quorum ille præpostera gloriæ cupidine Imperatorum & annis & nomine tempora signari jussit; hic vero (ut tum fama fuit) honorem illum, quem, quod paganus esset, assequi non poterat, aliis invidisse perhibetur.

CAPUT II.

Censor.

I. Censorum origo. CEnsu, uti diximus, anno Urbis 186. instituto, Regum fuit, tum Consulum, illum quinto quoque anno peragere. Cum tamen aliquanto post ob varia, quæ alia ex aliis oriebantur bella, id præstare Consulibus non liceret, anno 310. duo Censores creati sunt; quæ dignitas a parvis profecta initiis, tantum cepit incrementum, ut morum disciplinæque Romanæ regimen, Senatus equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen in ipsius ditione essent.

II. Quæ requisita ut quis Censor esset. Primis quidem temporibus mos fuit, ut Censor legeretur nemo, nisi qui & gesto Consulatu & patricio stemmate clarus esset: postea tamen & nonnulli Censuram ante Consulatum adepti sunt, & populus pervicit anno 402, ut semper Censorum alter e plebe, anno vero 622, ut uterque interdum crearetur. Mortuo e Censoribus altero, alterum sufficì religio fuit: sed alterum abdicare se, ut duo de integro legerentur, institutum est; & uni hanc dignitatem bis deferri, post *Marcum Censorinum*, nefas.

Qui-

Quinquennalis primum Censura fuit, paulo post *Æmilii Mamertini* Dictatoris lege an. 319. annua & semestris facta, a *C. Cæsare* anno 707. sublata, vetusque tum census agendi, tum lustri condendi ratio ab *Augusto* anno 731. revocata; terque ipse sive Censor sive Magister morum censum egisse, bisque lustrum condidisse fertur.

III. Censura sublata & restituta.

Censorum fuit civium omnium sobolem, familiam, facultates describere, urbis templa, vias, aquas, ærarium, vectigalia tueri, populum in tribus partiri, in omnium mores inquirere, legere tum Senatus, tum equestris ordinis principem, cives improbos notare ignominia. Si quis enim quid in se gravioris criminis admisisset, pro delicti vel levitate vel gravitate varium fuit pœnæ genus: si Senator quid deliquisset, Senatu moveri; si eques, equestri ordine, interdum etiam tribu, nonnunquam ærarium fieri, & in Cæritum tabulas referri.

IV. Censorum jura & potestas.

Non abs re fuerit, qua ratione transvectio facta sit, hoc loco paucis explicare. De transvectione multi scripserunt, sed aliter aliis placet. Eo institutam putat Sigonius, ut equites de stipendiis legitime confectis Censori rationem redderent. Testatur Aurelius Victor, equites ab æde Honoris olea coronatos ad Capitolium in equis transiisse. Ab utroque Dionysius dissentit; cui tamen libentius assenserim, cum in honorem Castoris & Pollucis, quod victoriam de Latinis ann. 257. relatam nunciassent, hanc pompam celebratam velit; & ab æde Martis, per Forum in Capitolium tetendisse equites, qui per tribus & curias ad quinque millia distincti, quasi redirent e pugna, fronde oleagina coronati, togisque palmatis insignes essent, quorum alii coronas, alii torques, pars phaleras, hastas, armillas, singuli singula & præmia virtutis & bellicæ laudis insignia magnifice ostentarent. Dignum sane majestate imperii spectaculum.

V. Quid transvectio.

CA-

CAPUT III.

Prætor.

I. Prætores primum duo illorumque jura.

VAriis districti bellis ab Urbe sæpius cum abessent Consules, nec esset qui in civitate jus redderet, Prætor unus anno Urbis 387. creatus est; ob peregrinorum multitudinem anno Urbis 510. alter additus. Ille quod civibus jus diceret, *urbanus* vulgo dictus est; hic quod peregrinis, *peregrinus*. Eadem fere utrique quæ Consulibus insignia, sella curulis, trabea, prætexta, duo lictores, tribunal, præterea hasta & gladius. *Urbani* longe major in urbe & dignitas fuit & auctoritas; illius enim erat viduas pupillosque defendere, ludos solemnes & sacra quædam facere, Senatum absentibus Consulibus cogere, rogare sententias, comitia habere, interdum etiam ducere exercitum. *Peregrini* vero fuit de peregrinorum caussis cognoscere, modo exercitui, modo classi præesse; & ad hunc honorem primum patriciis tantum, deinde plebejis etiam an. 417. aditus patuit.

II. Plures additi.

Quandiu iisdem, quibus Italia, finibus clausum est Romanorum imperium, tandiu hic mansit Prætorum numerus; at ubi victi Carthaginienses Romanis cesserunt, in bello Punico primo Siciliam & Sardiniam, in secundo vero utramque Hispaniam citeriorem & ulteriorem; tum quatuor adjuncti Prætores, duo anno 526. qui Siciliam & Sardiniam, anno vero 556. totidem qui Hispanias regerent. Mutatis haud multo post civium moribus, hæc mutata ratio est. Deleta enim Carthagine, deleta Numantia, Philippo, Antiocho, Perseo devictis, simul cum opibus libido, luxus ambitio, avaritia crevere; unde admissa tum in urbe tum in provinciis multa & a privatis & a magistratibus scelera, homicidia, veneficia, rapinæ, &c. quare quæstiones publicæ, quæ prius vel Consulibus vel lectis Senatoribus extra ordinem, prout res poscebat, committi solebant, perpetuæ factæ sunt, de *repetundis*; de *ambitu*, de *majestate*, de *peculatu*, *parricidio*,

ricidio, *incestu*, &c. eæque anno 609. demandatæ Prætoribus, ita ut penes illos omnia essent judicia; penes *urbanum* & *peregrinum* privata, penes alios publica. Quo munere ut fungerentur, lege sancitum est, ut Prætores omnes annuum magistratum in urbe transigerent, tum inter se provincias sortirentur, quas cum imperio vel proconsulari vel propraetorio administrarent.

III. Illorum in provinciis potestas: alii adjecti & sublati.

In provinciis ad Prætores pertinuit jus secundum leges dicere, tutari socios, perduelles reprimere, producere exercitum, bellum (si opus foret) gerere, exigere vectigalia, castra, vias, & opera publica munire. A *L. Sylla Dictatore* anno Urbis 673. duo adjecti Prætores, quorum alter de *sicariis*, alter de *falso* cognosceret. Totidem a *C. Cæsare* anno 707. additi, qui quod frumento præessent, *cereales* vulgo nuncupati; tum anno 708. quatuor, denique anno 709. duo. Cæso tamen paulo post Cæsare, Prætores tantum octo uti prius creati, donec Augustus sub finem bellorum civilium anno 725. quatuor, & aliquanto post Claudius duos adjecit, ita ut singulis annis deinceps Prætores 14. legerentur.

CAPUT IV.

Ædilis.

I. Ædiles plebis, curules, & cereales.

ÆDiles Romæ sex omnino fuisse perhibentur, duo *plebis*, *curules* duo, totidem *cereales*: alia aliis origo, dignitas, munera. *Ædiles plebis* a populo, ubi e monte Sacro in urbem rediit, eodem an. quo Tribuni plebis 260. consensu patrum instituti sunt: *curules* vero anno 387. creati a patribus, quod *Ædiles plebis* ludos, quos Senatus voverat, acturos se negarent: *cereales* a C. Cæsare anno 709. *Ædiles plebis* plebeji semper generis fuere; *cereales* patricii; *curules* utriusque. *Curules* cæteris dignitate præstabant; ipsis enim præmia ob laborem data, antiquior in Senatu sententiæ dicendæ locus, toga prætexta, sella curulis, jus imaginum, quæ aliis negata.

Ædi-

II. Singulorum officia. *Ædilium plebis* officia fuerunt Tribunis inservire, matronas insimulare probri, fœneratores coercere, inhibere popinas; ut aquæductus, cloacæ, ædificia, sive privata sive publica, munda essent & integra, curare; providere, ne annonæ penuria urbs laboraret, senatusconsulta & plebiscita custodire: *curulium* vero fuit, ludos sacros & solemnes instituere; templa, basilicas, theatra, porticus, stadia, fora, curias, mœnia & reficere & exornare. Ad *cereales* pertinuit frumento publico præesse, præterea nihil.

CAPUT VI.

Tribunus plebis.

I. Tribunatus quando institutus. TRibunis *plebis* creandis caussam dedit secessio plebis a patribus, anno post Urbem conditam 259. Plebs enim nexu gravata & delusa sæpius in montem, qui inde Sacer dictus est, trans Anienem discessit. Missus ad eam placandam *Menenius Agrippa*, vir populo ac patribus juxta carus; cujus oratione delinita plebs in Urbem rediit, ea tamen lege, ut plebejos haberet magistratus, qui ideo *Tribuni* dicti sunt, quod e Tribunis militum lecti essent, teste Varrone; vel quod populus tres in partes tum divisus esset, ut auctor est Pomponius; vel potius a tribuum suffragio, ut volunt alii. Duos ergo Tribunos anno Urbis 260. plebs habere cœpit, ut verior est sententia; aliter enim placet Dionysio: tres aliquanto post an. 284. lege *Publilia* additi, & præterea quinque anno 269. modo ne quis reficeretur eorum, qui anno proximo eundem magistratum gessissent. Decem hi Tribuni pestis Reipublicæ fuere, & inde manavit omne civile nefas.

II. Quando sublatus. Omnis fere auctoritas a *Sylla Dictatore* an. 672. Tribunis adempta; sed paulo post partim a *M. Cotta* an. 679. partim a *Cn. Pompejo* an. 683. eis restituta: donec an. 730. consensu patrum in *Augustum Cæsarem*, deinde in alios Imperatores translata est. Nomen tamen & umbra illius magistratus penes plebem mansisse dicitur ad *Constantini Magni* imperium.

Hæc

III. Tribunorum poteſtas & jura.

Hæc plane ſingularia *Tribunis* conceſſa ſunt, eos cum religione tum lege ſacroſanctos eſſe; ut qui eis nocuiſſet, ejus caput Jovi ſacrum eſſet; ab Urbe diem integrum, niſi Latinis feriis, abeſſe nefas; eorum domum interdiu noctuque patere omnibus, quippe qui publicæ libertatis cuſtodes eſſent; vel unius interceſſione aliorum decreta eſſe irrita; eorum poteſtatem extra urbem nullam, in urbe maximam; repudiare Senatus decreta, quæ plebi fraudi eſſe poſſent; & ſolus e magiſtratibus non parere Conſuli. *Tribunum* vel e patriciis, vel e Senatoribus legi, aut in curiam venire diu vetitum; ſed poſtea & patriciis, ſi a plebejis adoptati eſſent, Tribunatus, & Tribunis *Atinia* lege curia patuit. Hæc Tribunatus & jura fuerunt & onera: ſed longe plura deinceps, jure an injuria, a *Tribunis* uſurpata. Senatus edicta, leges, conſulta, acta magiſtratuum ab iis ſæpe reſciſſa; promulgatæ novæ leges; comitia tum Plebis tum Senatus pro arbitrio & coacta & ſoluta; tributorum collationes, militumque delectus prohibiti; ducti etiam interdum eorum juſſu in carcerem Conſules; agri denique, vectigalia, pecuniæ publicæ magiſtratibus, provinciæ civibus ſeu probis ſive improbis pro libidine & datæ & ereptæ.

CAPUT VI.

Quæſtor.

TRia *Quæſtorum* apud Romanos genera fuerunt: alii enim *capitales*, alii *urbani* ſeu *ærarii*, alii *provinciales*. Omnia *capitalibus* & aliis erant præter nomen plane diverſa; *ærariis* & *provincialibus* omnia præter inſignia, plane eadem. *Capitales* vel a Romulo, vel a Numa, vel certe a Tullo (a quo enim, obſcurum eſt) inſtituti ſunt. Eorum fuit in maleficia, parricidia, perduellionem, & alia crimina inquirere, donec anno 465. id muneris Triumviris capitalibus demandatum; & quæſtiones publicæ anno 609. uti diximus, conſtitutæ ſunt. Sunt etiam qui eos ſub Regibus pecuniæ & colligendæ & ſervandæ præfuiſſe velint.

I. Quæſtores capitales.

II. Urbani & militares.

Quæſtorum tum *ærariorum* tum *militarium*, numerus

merus alius alio tempore, pro vectigalium ratione vel minor vel major fuit. Primum quidem an. 244. duo creati a *P. Poplicola*; tum an. 333. duo additi, qui Consules apud exercitum sequerentur. Ubi vero perdomita Italia est, adjecti quatuor anno 488. qui quatuor Italiæ provincias una cum Prætoribus regerent; deinde a *Sylla* auctus ad 20. eorum numerus an. 672. Sub Imperatoribus vero diversus fuit pro provinciarum numero. Ad Quæsturam, qui primus ad alios honores gradus erat, mos obtinuit, ut legeretur nemo, nisi qui & 28. plus minus annos natus esset, & decem annos stipendia fecisset, & patricia esset familia genitus: admissi tamen anno 333. plebeji.

III. Illorum jura. Quæstoribus *urbanis* nullum imperium fuit; non vocatio, non prehensio, nec sella curulis, nec lictores; *militaribus* vero & scribæ erant & lictores, & juris dicendi potestas. *Urbanorum* munus fuit, ærario Saturni præesse, curare vectigalia, in tabulas tum accepti tum expensi rationem referre, signa militaria ex ærario depromere, vendere prædam captam ex hostibus, civium qui in præliis ceciderant numerum inire, exterarum gentium legatos excipere hospitio, eisque munera Reipublicæ exhibere. *Militarium* vero fuit legatis, cohorti prætoriæ, & exercitui suppeditare & annonam & stipendia, privatam militum pecuniam apud signa depositam custodire, manubias recipere, &c. Ad Quæstores denique, qui provinciis Italiæ præerant, pertinuit vectigalia tributa, portoria, pecuniam, & frumentum colligere, in rationum tabulas referre, pro majestate populi Romani rem gerere, subigere hostes, & socios tueri.

IV. Provinciæ quæstoriæ. Si quis vero avet scire, quænam fuerint illæ quatuor in Italia quæstoriæ provinciæ; hæ fuerunt, ut conjicit Pighius in Annalibus Romanis, ad annum Urbis 488. Prima *Ostiensis*, in qua Latini, Sabini, Marsi, Etrusci, & alii circa Romam populi; altera *Calena*, in qua Campania, Samnium, & Lucania, &c. tertia *Ariminensis* seu *Gallica*, in qua Umbria & Gallia ad Rubiconem usque & Pidemum; & quarta *Lucerina* sive *Apuliæ* & *Calabriæ*,

qua

qua Apuli Hirpini, Salentini, &c. ad ſinum uſque Tarentium.

CAPUT VII.

Proconſul & Proprætor.

Cum par prope fuerit Proprætoris ac Proconſulis dignitas, eademque fuerint utrique & inſignia & munera, hic de utraque brevitatis cauſſa agemus. Inter ſcriptores non convenit, *Proconſul*, an *Pro Conſule*; *Proprætor*, an *Pro Prætore* legendum ſit. *Proprætor* & *Proconſul*, ut pronepos proneptis, Aldo Manutio probatur; Pighius vero, cum Cicerone tum faſtis Capitolinis auctoribus, *Pro Conſule* & *Pro Prætore* legendum putat. Ego, utro quis modo legeret, peccaturum non crediderim.

I. An dicendum proconſul, an proConſule.

Alia florente ac everſa Republica Proconſulum ratio fuit. Antequam enim Cæſares rerum potirentur, Proconſules erant ii, qui vel e Conſulatu, vel prorogato imperio, vel e privatis extra ordinem in provincias, ut iis præeſſent, mitti ſolebant. Iis erant Legati, Tribuni militum, Centuriones, Præfecti, Scribæ, Lictores duodecim, Haruſpices, Medici, & Contubernales, quæ Cohors prætoria vulgo dicebatur: his omnibus ſtipendia, veſtes, vaſa, vehicula, tabernacula, & alia id genus dari impenſa publica moris erat.

II. Proconſulum inſignia & comitatus.

Proconſules ſemper cum poteſtate fuerunt, ſæpe cum imperio, ſemper ſine magiſtratu & auſpiciis; unde honos triumphi, dum vigerent leges, Proconſulibus, ut *Africano Majori*, re etiam bene geſta negatus eſt: poſtea tamen nonnullis, ut *Pompejo Magno*, conceſſus; primis enim temporibus ſolemne fuit, eorum, qui ſine magiſtatu & auſpiciis viciſſent, triumphare neminem.

III. Proconſules ſine auſpiciis erant.

Non erit, opinor, alienum, quid poteſtatem inter & imperium, Magiſtratum & Proconſulatum interfuerit, admonere paucis. Poteſtas ad jus dicendum, ad exigenda vectigalia, ad ordinandam ſive Urbem ſive provinciam; imperium vero ad ſocios tutandos armis, pellendos hoſtes, bellumque gerendum per-

IV. Quid interfuit inter poteſtatem & imperium.

pertinuit. Magistratus alii majores, alii minores: majores *Dictator*, *Consul*, *Censor*, *Prætor*; minores *Quæstor urbanus*, *Tribunus plebis*, *Ædiles*, tum *plebis*, tum *curulis*, tum *cerealis*. Sua singulis auspicia fuere, sed alia aliis, majoribus majora, minora minoribus. Omnibus item semper data potestas, imperium non item; sed Dictatori tantum, Consuli, & Prætori: iisque nec semper, nec iisdem quibus magistratus dabatur comitiis, sed & cum res posceret, comitiis sæpe curiatis, interdum tributis, nonnunquam etiam senatusconsulto.

V. Quænam consulares provinciæ.

Quænam vero *consulares* provinciæ fuerint, paucis accipe. Lege C. Gracchi sancitum erat, ut antequam novi sive Consules sive Prætores designarentur, alter Consulum ad Senatum referret, quæ provinciæ *consulares* essent, quæ *prætoriæ*: quod ubi constitutum erat, mos fuit, ut designati tum Consules tum Prætores eas vel sortirentur, vel inter se compararent: tum si bellum gerendum, imperium; sin minus, sola potestas dabatur: deinde quæ latitudo provinciæ, quot legiones, quod stipendium militibus, quis comitatus, & alia id genus, vel pro gravitate belli gerendi, vel pro dignitate sive Proconsulis sive Proprætoris, modo majora modo minora decernebantur. Eadem enim Proprætoris ac Proconsulis ornamenta: tamen proconsulis comitatus nobilior, robustior exercitus, provincia clarior, bellum gravius, lictores duodecim; sex tantum Proprætori.

VI. Provinciarum divisio ab Augusto facta.

Augustus Cæsar, devictis Antonii partibus, orbem Romanum duas in partes an. 726. tribuit; quarum alteram Senatui populoque regendam permisit, alteram sibi retinuit. Quo vero penes ipsum legiones essent & totius Imperii robur, provincias quæ paterent hosti, sibi; quæ vero procul essent a bellico tumultu, Senatui attribuit. Qui provinciis præerant Senatus nomine *Proconsules*; qui suo, & *Proprætores* & *Præfectos* appellari voluit: sed illis gladium, habitum militarem, jusque milites capite plectendi ademit; his hæc omnia concessit. Exinde quæ provinciæ parebant Senatui, *consulares* fuere; quæ Cæsari, *prætoriæ*. Quarum laterculum hic apponere

ponere libuit, quo facilius quivis intelligat, quam late id temporis patuerit Romanum Imperium. *Italia*, *Africa*, *Numidia*, *Asia*, *Epirus*, *Macedonia*, *Græcia*, *Sicilia*, *Creta*, *Cyrene*, *Bithynia*, *Pontus*, *Sardinia*, *Hispania*, *Bætica* Senatui permissæ; Cæsaris vero Præfectis suberant *Gallia Narbonensis*, *Lugdunensis*, *Aquitanica* & *Celtica*, *Hispania Tarraconensis*, *Lusitania*, *Cœlesyria*, *Phœnice*, *Cilicia*, *Cyprus*, *Ægyptus*.

CAPUT VIII

Dictator.

ANNO post Reges exactos nono, post Urbem conditam 252. cum omne Latinum nomen auctore Mamilio Tarquinii genero in Romanos conjurasset, plebsque ære alieno oppressa detrectaret militiam, nihil e re publica magis fore patribus visum est, quam si magistratus crearetur, penes quem summa belli pacisque potestas esset: qui, quod populo præesset, *Magister populi*, quod a Consule diceretur, *Dictator* vulgo nuncupatus est. I. Dictator quando institutus.

Huic delata sunt omnia Regum tum insignia, tum jura; purpura, sella curulis, equi phalerati, lictores cum securibus 24. summumque imperium domi forisque in militum, civium, magistratuum fortunas & vitam. Nulla tum Consuli, nulla Prætori, nulla aliis, si Tribunos plebis excipias, magistratibus auctoritas fuit, nec ab eo ulla provocatio fuit ad annum 304. quo lege *Duilia* cautum est, ne ullus deinceps magistratus sine provocatione ad populum crearetur. II. Illius potestas.

Alia legendi *Dictatoris* ac cæterorum magistratuum caussa fuit & ratio: nec enim annis singulis, uti Consules, sed tum, cum periculum ingens vel ab hostibus, vel a civibus, vel a diis Reipublicæ imminere putaretur. Nullus enim *Dictator* dictus est, nisi rei gerundæ caussa, sedandæ seditionis, comitiorum habendorum, legendi Senatus, aut religionis ergo; si vel clavus figendus esset, vel, ob prodigia, aut ludi Romani celebrandi, aut feriæ Lati- III. Quando creatus Dictator.

næ instaurandæ: jubente Senatu, Consulum alter, penes quem tum fasces erant, de media nocte captatis auspiciis, ex consularibus quem vellet, jubebat Dictatorem.

IV. Semestris illius potestas. Hæc dignitas Romanæ rei sæpe saluti fuit: quamvis enim regiæ prope par esset, nec invisa tamen erat populo, nec perpetua, sed semestris tantum, perraro in annum prorogata. Nec enim *L. Syllæ*, nec *C. Cæsari* sponte delata fuit, sed ab iis oppressa libertate contra jus fasque & usurpata & retenta diutius; vetitum etiam, ne extra Italiam cum imperio esset, ne veheretur equo, donec Q. *Fabio Dictatori*, ut equo uti liceret, a Senatu honoris caussa concessum est.

DISSERTATIO TERTIA.

ROMANORUM SACERDOTIA.

I. Varia apud Romanos sacerdotia.

Acerdotum apud Romanos infinita prope fuit & multitudo & varietas, quorum plane diversa erant tum nomina tum munera. Nomina vel a diis quibus inserviebant, vel a rebus quas curabant, ut plurimum petita; munera jam inde a primis Urbis temporibus singula singulis præscripta, sed aut pro Numæ arbitrio, aut pro varia sive deorum sive sacrorum indole, alia aliis. Erant enim qui deorum omnium, erant qui singulorum sacris præessent: deorum omnium curabant sacra *Pontifices*; singulorum alii omnes, *Luperci* Panis, *Potitii* Herculis, *Sodales Titii* Sabinorum deorum, *Salii* Martis, *Vestales* Vestæ: *Flaminum* vero alii Jovis, alii Martis, alii Quirini. Erant præterea *Augures* qui auspiciorum, *Haruspices* qui extorum, *Feciales* qui belli & pacis disciplinam tenerent, *Epulones* qui librorum Sibyllinorum sacra, *Rex sacrificulus* qui regia sacra adornaret. Erant denique *Fratres Arvales* & *Curiones*, quorum illi pro agrorum frugibus, isti pro curiis sacrifica-

ficarent. Non est animus sacerdotum omnium singula munera hic persequi, sed eorum tantum, quorum sæpe apud scriptores occurrit mentio, & qui dignitate præstabant cæteris.

CAPUT PRIMUM.

Pontifices.

I. Pontificum unde nomen; & duplex ordo.

Pontifices, quibus (ut volebat Q. Mutius) a posse & facere, vel (ut Varroni placuit & Dionysio) a ponte & facere nomen inditum est, primum a Numa Pompilio quatuor e patriciis creati sunt; deinde ab Ogulniis Tribunis anno 454. quatuor e plebe additi; tum a L. Sylla Dictatore anno 671. septem. Unde duplex ordo Pontificum deinceps fuisse dicitur; alter veterum qui *majores*, alter recentiorum qui *minores* fuerunt vulgo nuncupati.

II. A quibus lecti Pontifices.

Cooptari Pontificem a Numæ temporibus ad annum usque 649. penes Pontificum collegium fuit; deinde lege Domitia penes populum: quam haud multo post a L. Sylla anno 671. abrogatam restituit Ti. Labienus Tribunus plebis an. 690. donec sub Imperatoribus nec collegii, nec populi, sed unius Principis arbitrio Pontifices legi cœpti sunt.

III. Illorum jura.

Pontifices inter & magistratus hæc maxime tria intererant: unum, quod magistratus annui essent, Pontifices perpetui; alterum, quod magistratus ad reddendam rationem sive Senatui sive populo tenerentur, Pontifices non item; tertium denique, quod magistratus semper vel potestatem vel imperium, Pontifices eorum neutrum haberent. Pontificum hæc munera fuere; de caussis omnibus quæ ad sacra pertinerent judicare; in sacerdotum omnium mores, officia, cæremonias inquirere; pro delicti gravitate animadvertere in reos; novasque leges de sacris pro arbitrio condere, ita ut (si Ciceroni credimus) omnis Reipublicæ dignitas, omnium salus, libertas, aræ, foci, dii penates, fortunæ, domicilia illorum sapientiæ & fidei credita viderentur.

IV. Pontificismaximi dignitas. Pontificum collegio præfuit Pontifex maximus a Numa eo constitutus, ut esset quo de rebus sacris consultum plebs veniret; illius enim erat, quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa, sacra tum publica tum privata fierent, præscribere; quibus ritibus justa funebria peragenda, placandive manes edocere; quæque prodigia fulminibus aliove viso missa curarentur. Illum & ex collegio Pontificum, & tributis populi comitiis legi semper mos fuit; primum quidem e solis patriciis, deinde etiam e plebe.

V. Assumta ab Imperatoribus & sublata. Hanc dignitatem, mortuo Lepido, cum Augustus ipse tum cæteri, deinceps post illum Imperatores & Pagani & Christiani una cum imperio assumserunt; ita tamen, ut Christiani, cum ab hisce muneribus abhorrerent, solum Pontificis maximi nomen inter elogia sua adscribi paterentur. Ubi vero Gratianus Pontificem Maximum appellari se vetuit, haud multo post anno Christi 389. Theodosius senior, sacerdotum reditibus fisco addictis, perfecit ut Pontifices, Augures, aliive sacerdotes creari desierint.

CAPUT II.

Augures.

I. Augurum numerus alius alio tempore. Artem augurandi a Chaldæis ad Græcos, a Græcis ad Etruscos, ab his vero ad Latinos & Romanos manasse memoriæ traditum est: cætera quæ de illius origine vulgo traduntur, meræ sunt fabulæ. Tres Augures a Romulo, qui & ipse Augur fuit, singuli ex singulis tribubus creati sunt, quibus a Servio Tullio, ut multi suspicantur, quartus adjunctus est, itidem ut tres alii, patricius: deinde ab Ogulniis fratribus an. 454. quinque e plebe additi, quorum numerus uti Pontificum a L. Sylla an. 671. ad quindecim auctus. Qui ætate senior erat, is præerat cæteris, Magister collegii vulgo nuncupatus.

II. A quibus lecti. Ut Pontificum, ita Augurum legendorum alia aliis temporibus ratio fuit: jus enim illud ab Augu-

rum

rum collegio ad populum a Domitio an. 649. translatum est; a L. Sylla an. 671. Auguribus restitutum, & a Ti. Labieno iterum an. 690. datum populo; ab Augusto tandem cæterisque Imperatoribus, licet ipsi Augures non essent, usurpatum.

III. Illorum jura.

Ad Augures pertinuit ex cantu volatuve avium, aut ex pullorum tripudiis, somniis, portentis, oraculis responsa dare, quidque per ea Reipublicæ aut boni aut mali portenderetur, vaticinari. Auguriorum enim quinque potissimum genera recensentur, unum e cœlo, alterum ex avibus, tertium ex pullis, quartum ex quadrupedibus, quintum ex diris peti solebat. Quæ, ne longior sim (de his enim nonnihil dicam paulo post) breviter indicasse satis erit.

CAPUT III.

Flamines.

I. Flamines a quibus creati, illorumque numerus.

FLaminibus vel pileus quo utebantur, ut vult Plutarchus, vel filum quo caput redimiti erant, ut auctor est Varro, nomen fecit. Illos non Romulus (quod scripsit Plutarchus) sed Numa (testibus Dionysio & Livio) instituit: cum enim videret Reges ab urbe belli gerendi caussa sæpius abfuturos, ne sacra regiæ vicis desererentur, Flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit. Huic duos adjecit, Marti unum, alterum Quirino; deinde duodecim in multorum deorum honorem, alii aliis temporibus additi sunt, ejusdem quidem nominis, sed non ejusdem dignitatis: unde illi *majores*, hi vero *minores* vulgo dicti sunt, quod illi & antiquiores essent & patricii, hi vero & recentiores & plebeji.

II. Flaminis Dialis dignitas.

At cæteris omnibus, cum auctoritate tum insignibus, longe *Dialis* præstitit; cui cum aliis commune fuit, in comitiis tributis creari, inaugurari a Pontifice Maximo, & si quid admisisset sceleris, abire flaminio. Hæc vero illi plane singularia, lictore, sela curuli regia, & veste insigni uti; vinctum, si ejus ædes introierit, solvere; reum, si ad ejus pedes procubuerit, verberibus eo die prohibere; illi

 exerci-

exercitum armatum conspicere, jurare, annulo uti; magistratum ullum aut petere aut gerere nefas fuit. Multo plura refert Gellius lib. 16. cap. 15. quem, si quis hæc cupit scire, consulat.

III. Quando sublata. Flamen Dialis a Numæ temporibus summo semper in honore fuit ad bella usque civilia Marii & Syllæ; tum enim pulso C. Cæsare, qui sacerdotium illud etiam tum juvenis Cinnæ gener adeptus fuerat, a Sylla sublatus est, post annos plus minus centum ab Augusto restitutus. Theodosii tandem ætate una cum aliis sacerdotibus desiit.

CAPUT IV.

Vestales.

I. Unde Vestæ & Vestalis nomen. SEU a vi stando, seu a vestiendo Vesta dicitur. Ovidio terra est, quod & vi sua stet, & floribus herbisque vestietur. Ciceroni vero ignis; vcce a Græcis deducta, ἑστία enim ad focos pertinet. Quænam autem fuerit Vesta, docet vel historia, vel fabula potius. Diodorus Saturni filiam, Fabius Pictor Jani uxorem facit, quæ ignis æterni custodiam puellis mandaverit.

II. Vestales a quo institutæ. Sacra Vestæ in Italiam fuisse a Trojanis adducta, templumque primum Lanuvii ab Ænea, tum ab Ascanio in Albano monte ipsi dicatum, auctores plerique omnes consentiunt; uter vero Romæ Vestales instituerit, Romulus an Numa, inter illos non convenit: ego Dionysio quam aliis assenserim libentius, qui a Numa creatas quatuor, & aliquanto post duas a Tarquinio Prisco additas affirmat.

Vestalis enim legendæ primum penes Reges jus erat, deinde penes Pontificem Maximum; quibus tamen non quam liberet capere integrum fuit. Lege enim cautum erat, ne qua patre aut servo aut liberto nata, aut quavis corporis labe deformis, aut annis vel sex minor vel major decem legeretur; cui vero aut soror jam Vestalis, aut pater Augur, Flamen, Salius, Septemvir Epulonum erat, illi oblatum sacerdotium repudiare fas erat.

III. Vestalis munera. Simul ut in atrium Vestæ deducta Vestalis, illi

cum

tum a Senatu, tum a populo etiam universo & summa jura tribui, & honores eximii deferri solebant; ea tamen lege, ut & ignem sacrum & virginitatis florem illibatum conservaret. Cavebant enim diligenter, ne sacer ille ignis restingueretur; *ut ad simulacrum cœlestium siderum*, inquit Florus, *custos imperii flamma vigilaret*. Si quando tamen seu Vestalis culpa, seu quovis alio casu extinctus esset, alio igne quam cœlesti illum accendi nefas; puram enim & sinceram e solis radiis flammam elicere noverant, qua sopitus ille ignis excitaretur. Hæc vero singulis stata certaque lex fuit, triginta annis deæ sacrario inservire; primo decennio ceremonias, ritus, rationemque sacrorum discere, sequenti exercere, postremo docere alias: quo tempore fas erat positis sacerdotii insignibus, cui vellent, nubere; quod a perpaucis, nec læto vitæ exitu factum, memoriæ proditum est.

IV. Pœnæ, si ignis exstinctus.

Si vero sacer extinctus ignis esset, aut violatus pudor, Vestalem certum supplicii genus manebat; aliud tamen, pro genere delicti, alio gravius. Si sacer restinctus ignis, virgis cædi; si damnata incestus crimine, suffodi viva jubebatur. Erat ad portam Collinam caverna altius humi depressa & inculta tenebris, in qua stratus lectulus, ardens lucerna, ac ne rea continuo fame periret, panis, lac, oleum. Hunc in locum postquam demissa erat Vestalis, clausumque ostium, altum fuit illo die per totam Urbem silentium, ingensque mœror. Ita Dionysius & Plutarchus.

CAPUT V.

Potitii & Pinarii.

I. Potitii & Pinarii quando instituti.

DE Potitiorum & Pinariorum origine cum a Dionysio, tum a Livio aliisque Historicis hujusmodi texitur seu historia, seu potius fabula. Simul ut Cacum ob amotas per fraudem boves clava occidit Hercules, Evander qui tum ea loca regebat, pastorum clamoribus excitus accurrit, & formam habitumque viri aliquanto augustiorem humano in-

no intuens, ab eo quænam facinoris caussa rogitat, quis esset, unde genus? Ubi vero nomen, patrem, patriamque accepit, continuo aram extrui jubet, & bove eximio sacrum fieri, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis & Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, Pinarii non item; inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennibus vescerentur.

Potitii ab Evandro edocti hujus sacri antistites per multas ætates fuerunt, donec anno ab Urbe condita 461. Potitia gens, cum auctore Appio Claudio Censore servos publicos ministerii delegandi caussa solemnia ejus sacri docuisset, intra annum, licet duodecim familias complecteretur, omni cum stirpe interiit, & Censor ipse Appius haud multo post luminibus captus est. Hæc fere Livius l. 1. & 9.

CAPUT VI.

Luperci.

I. Luperci a quo instituti

ALia alii de *Lupercalibus* tradunt auctores: ab Evandro ex Arcadia in Italiam translata volunt Dionysius, Livius, & Plutarchus; a Romulo & Remo instituta propter factam sibi ab avo Numitore Urbis in montem Palatino, ubi educati fuerunt, condendæ potestatem, tradit Valerius Maximus; a Romanis celebrata refert Ovidius ob beneficium a lupa Romanis præstitum in educandis pueris Romulo & Remo, templumque ad vicum Ruminalem ab iis extructum testatur, quod *Lupercal* vocatum est. Quod *Lupercal* Romanis dictum est, *Lycæum* Græcis fuit; idem enim apud Græcos λύκος sonat, quod apud Romanos *lupus*, sive a lupis arcendis ne pecori nocerent vox illa deducta sit, sive a Lycæo Arcadiæ monte, ubi Pan præcipuo honore colebatur.

II. Illorum sacrificia & festa.

Luperci canem immolabant vel in gratiam lupæ, a qua nutritus Romulus, vel in Panis honorem, cui canis ob fidelem armentorum curam gratus esset. Si tamen Servio credimus, *Lupercal* spelunca fuit sub monte Palatino, in qua capro litabatur. Mos fuit, ut

ut *Luperci* xv. Kalendas Martias (is enim dies *Lupercalibus* sacer erat) rem divinam nudi agerent, & per vicos urbis cursitantes scuticis e caprina pelle, cum obvios quosque, tum præcipue mulieres ferirent ut fæcundæ magis redderentur.

Lupercorum vero tres sodalitates fuisse perhibentur, una *Fabiorum*, altera *Quintiliorum*, tertia *Juliorum*; illa jam inde ab Urbis primordiis instituta, hæc multo post in honorem Julii Cæsaris. Illis nomen a suis ducibus inditum est *Fabio* & *Quintilio*, quorum alter a Romuli, alter a Remi partibus steterat. Hæc sacra, post cædem C. Cæsaris neglecta, ab Augusto restituta sunt, teste Suetonio; & ad Anastasii Imperatoris tempora, ut auctor est Onuphrius, Romæ permanserunt. II. In tres sodalitates divisi; quando sublati.

CAPUT VII.

Libri Sibyllini, & Duumviri sacris faciundis.

Sibyllæ apud Ethnicos deorum sacerdotes ut plurimum fuisse perhibentur, quas virginitatis honos, & maxime prædictio futurorum posteris commendavit. Afflatus divinus illis nomen fecit; Σιός enim, vox Æolica, idem plane valet quod Θεός Deus, & βουλὴ idem quod consilium: unde *Sibylla* quasi Θεοβουλὴ, hoc est, divini particeps consilii, dicta est. Sibyllarum numerus alius ab aliis proditur. Unam agnovit Diodorus Siculus, cui nonnulli sancti Patres subscripsere; at de nomine non consentiunt: ab aliis enim *Daphne* dicitur, ab aliis *Manto* Tiresiæ filia, quæ 27. annis ante Trojæ excidium direptis Thebis, ubi hactenus manserat, Delphos ab Epigonis missa est. Duas inducit Martianus Capella, *Cumanam* & *Erythræam*; tres & Plinius & Solinus, *Delphicam*, *Erythræam* & *Cumanam*: at Lactantius, D. Augustinus, & alii plerique omnes, auctore M. Varrone, decem numerant: *Persicam*, *Libycam*, *Delphicam*, *Cumæam*, *Erythræam*, *Samiam*, *Cumanam*, *Hellespontiacam*, *Phrygiam*, *Tiburtinam*. I. Quæ & quot Sibillæ fuerunt.

Quænam harum Sibyllarum Cumæa, an Erythræa, II. Libri Sibyllini

cui & a qua Sibylla oblati. thræa, an Cumana potius libros Sibyllinos Romam detulerit; utri Tarquiniorum, Prisco an Superbo, illos vendiderit, incertum est. Prisco oblatos volunt Lactantius & Servius, Superbo Dionysius & Gellius. In re igitur perobscura, quod similius vero mihi visum est, paucis accipe. Sibylla Cumana in qua plerique consentiunt, cui nomen vel *Amalthea* vel *Demophile* fuit, regnante Tarquinio Prisco (tempora enim magis congruunt) Romam appulit, Regique libros novem ex multarum Sibyllarum carminibus contextos obtulit, dummodo trecentos nummos ipsi solveret: despectâ a Rege tres libros in ignem abjicit, deinde pro aliis idem iterum pretium poscit, iterumque Rex ridere mulieris insaniam; at illa continuo combussit librorum partem alteram & tantundem pro reliquis petit. Tum mulieris pertinaciam Rex admiratus, ex Augurum consilio & pretium persolvi, & libros servari jussit. A nobis Plinius in eo dissentit, quod tres tantum libros oblatos Tarquinio, & duos a Sibylla exustos, & unum flammis ereptum velit.

III. Duumviri creati, illorumque munera. Hos libros inter sacra Romani Imperii Tarquinius haberi, & in Capitolini Jovis sacrario sub terram in area lapidea deponi voluit. Qui eos servarent, creavit e patriciis *Duumviros*, quorum numerus anno Urbis 388. a C. Licinio & L. Sextio Tribunis ad decem eo auctus est, ut eorum pars una e plebe, e patribus altera legeretur; quibus a L. Sylla anno 671. quinque additi: unde *quindecimviros sacris faciundis* apud auctores passim legere est. Ad illorum munus pertinuit libros Sibyllinos custodire, eosque ex senatusconsulto, si tumultu, si peste Urbs laboraret, si ingens accepta clades, aut quid mali Imperio portenderetur, consulere; tum quæ legissent, referre Senatui; ludos sæculares, cæremonias, supplicationes, sacrificia, & alia id genus, quæ libri Sibyllini præscriberent, procurare.

IV. Libri Sibyllini combusti. Quo casu libri Sibyllini perierint, affirmare non ausim; quid certi ab Historicis memoriæ proditum sit, proteram: tuum esto, lector, judicium. Anno Urbis 670. L. Scipione & C. Norbano Coss. cum Capitolium sive oblato, sive fortuito incendio deflagraf-

flagrasset, una cum aliis donariis hos etiam libros flammis absumtos affirmat Dionysius, alii non meminerunt.

Restituto haud multo post a L. Sylla Capitolio, bis in varia loca missi sunt, qui carmina Sibyllina undique colligerent. Primum anno 677. Erythras ex senatusconsulto, Cn. Octavio & C. Curione Consulibus, *P. Gabinius*, *M. Otacilius*, & *L. Valerius*, qui (ut auctor est apud Lactantium Fenestella) descriptos a privatis versus circiter mille Romam retulerunt; deinde ab Augusto missi legati Ilium, Erythras, Samum, & in Africam, & per colonias Italiæ, ut tradit Tacitus. Cum enim permulta Sibillarum nomine ferrentur, quidquid erat fatidicorum librorum Græci Latinique generis, supra duo millia contracta undique cremari, ac solos Sibyllinos, hosque delectu per *Quindecimviros* habito (teste Suetonio) duobus foruliis auratis sub Palatini Apollinis basi servari voluit: tum alios e Capitolio in idem templum a Pontificibus descriptos, quia characteres exolescebant, deferri; cumque multo post sub Aureliano templum Apollinis arsisset, a flammis illæsi ablati sunt, ut referunt Flavius Vopiscus & Ammianus Marcellinus. Anno tandem Christi, 389. cum Theodosius senior omnia deorum idola everti jussisset, Stilicon, qui tum Italiæ præerat, carmina Sibyllina combussit.

V. Versus Sibyllini undique quæsiti.

CAPUT VIII.

De Auguriis, Auspiciis, & Haruspicina.

I. Quid Augurium.

Augurium quasi *avigerium*, ut ait Festus, ab avium garritu dictum, quodvis omen fuit, quod vel subito & ex improviso sive domi sive foris objiceretur, vel ritu aliquo solemni prænotatum, ex cantu volatuque avium aut pullorum tripudiis futura præsagiret. Auguriorum alia erant prospera, alia adversa & infausta. Utrorumque alia *oblativa* dicta, quæ non poscebantur; alia *impetrativa*, quæ optata accidebant: hæc aliis certiora habita sunt; quod suscitari divinitus putarentur.

Captan-

II. Augurii captandi ratio. Captandi vero augurii hæc fere ratio fuit. Augur in saxo Tarpejo sedebat, & sereno puroque aere, lituo (inflexus in summo baculus erat) conversa in ortum facie, quatuor in cœlo designabat spatia, quæ *templa* dicta sunt; ita ut antica ortum, occasum postica, dextra meridiem; boream sinistra respiceret. Deinde ea concipiebat animo, quæ signa mitti vellet, vultures, aut aquilas, aut columbas; post cæsæ victimæ, fusæque ad deos preces. Tum Augur velato capite & duplici amictus toga, defixis in cœlum oculis circumspicere, numquid alicunde prodiret, si avis objiceretur, annotare, huc an illuc tenderet; prono an supino motu corporis ferretur; qua in parte se occultaret, a dextra an a sinistra canerent oscines: nec satis fuit augurium unum vidisse, nisi altero ratum haberetur. Si vero dissimilia duo visa, prius posteriori solutum est.

III. Varia Augu-riorum genera. Quinque fuerunt auguriorum genera, alia aliunde petita: primum e cœlo nascebatur, secundum aves dabant, tertium pulli, quartum quadrupedes, quintum diræ movebant. E cœlo tonitrua & fulmina augurium dedere: quæ vero aut fausta aut infausta portenderent, sigillatim persequi infinitum fit. Avium aliæ *oscines* dictæ, quæ ore canentes facerent auspicia, ut corvus, cornix, noctua; aliæ *præpetes*, quæ volatu, cujus generis fuerunt aquilæ, vultures, buteones.

IV. Auspicia ex pullis. Hoc fere ritu captum de re gerenda per pullos augurium est. Summo mane imperatoque de more silentio, aut puls aut offa, reclusa cavea, objiciebatur pullis: qui si ad oblatam escam continuo non prosilirent, si illam dissiparent alis, si illa relicta vel occinerent vel avolarent; tum omen infaustum & timoris plenum. Si vero cum impetu involarent in escam & avide depascerentur, ita ut vescentibus aliquid dilaberetur in terram, inde magna spes rei bene gerendæ.

V. Ex quadrupedibus &c. Quæsita etiam ex quadrupedibus, ut lupis, vulpibus, capris, asinis, arietibus, leporibus mustellis, muribus auspicia. Dirarum vero ea intellige, quæ præter morem in domibus, agris, corporibus &c. eveniunt: v. g. si lepus iter transverso saltu dirimeret,

rimeret, si mustella conspecta, aut serpens, si salinum, si poculum eversum, si mel a muribus corrosum, si cibus inter epulas prolapsus, si vinum effusum, si voces ex occulto missæ vel responsi instar redditæ, & ejusdem generis alia.

VI. Haruspices.

Haruspices a victimis in ara inspiciendis dicti sunt. Illorum fuit & victimas, antequam jugularentur, considerare, & ubi dissectæ erant, earum exta: præterea flammam quæ ex incensis evolabat victimis, farinas ex quibus liba pinsebantur, denique thus, vina, & aquas. Si victima ductorem non sponte sequeretur, si profugisset, si elapsa ictum fefellisset, si jecur obsitum ulceribus pustulisve vel livore deforme vel duritie contractum, si cor palpitaret aut exiliret aut coivisset in rugas, si flamma vix multo flatu excitaretur vel in hiatu dehisceret nec recto ductu sursum niteretur, si thus fædum odorem mitteret &c. hæc vel offensi vel alienati numinis indicia erant. Si vero victima ad aram sponte accederet, si confossa copiosum effunderet cruorem, si jecur nativa ruberet purpura nec ulla labe fœdaretur, si cor solito grandius esset & pinguedine vestitum, si flamma pura ac nitida nullaque infecta fuligine, si thus suffitum gratum cieret &c. læti ominis & faventis dei signa erant.

DISSERTATIO QUARTA.

ROMANORUM FAMILIÆ.

T Historiæ Romanæ studiosis adolescentibus opera nostra gratior sit, & etiam utilior, non gentes omnes Romanas, quod infinitum sit, hic persequimur; sed eas tantum, sive patriciæ sint sive plebejæ, quæ vel militari gloria vel gestis honoribus præ cæteris maxime floruerunt. Cum vero ante bella Punica Romana res aut angustis, aut iisdem, quibus Italia, finibus clauderetur; & bellorum & ducum fama primum obscurior fuit, postea illustrior. Quare familias, quæ ante illa tempora aut domi aut militiæ nobiles extiterunt, quam brevissime fieri potuit, explicuimus, quæ aliquanto post orbis imperium patriæ suæ virtute bellica pepererunt, paulo uberius. Ac ne quid etiam illud haberet fastidii, cum familiæ aliæ multos & pacis & belli artibus insignes viros protulerint, aliæ unum alterumve tantum; illarum stemma integrum appositum est, harum vero non item, sed clarissimi quique, suo quisque loco, appellati. Ne cui vero nominum similitudo errorem objiciat, & annus, quo quique Consul fuit, annotatus est, & præfixi numeri, qui continuam familiarum seriem indicent. In signandis Consulum annis Fastos consulares, ut extant tum apud Sigonium tum apud Pighium, secuti sumus. Quare nemo sit, qui miretur, si a Glandorpio aliisque nonnullis sæpius dissentiamus.

CAPUT PRIMUM

Qui apud Romanos patricii, qui nobiles.

ROmanorum omnes tum gentes tum familiæ in quatuor classes tribui haud incommode possunt: aliæ enim, si genus spectemus, patriciæ fuerunt, aliæ plebejæ; si honores, aliæ nobiles, aliæ novæ. Primum de patriciis, deinde de nobilibus dicemus, de quibus tantum hic agimus. I. Patriciorum origo.

Urbe condita, populum omnem duas in partes Romulus divisit; unam divitum, qui *Patres*, eorumque posteri *patricii* dicerentur; alteram tenuiorum, qui *plebeji*, ut illi pauperibus patroni, isti optimatum clientes essent. Penes *patricios* sacra, judicia, magistratus erant, totiusque Reipublicæ summa: plebis vero fuit agrum colere, alere pecus, quæstuosis artibus operam dare, & alia id genus exercere opificia. Hæc prima, ut memoriæ proditum est, *patriciorum* origo. II. Qui patricii majorum & minorum gentium.

At cum Romulus, Tarquinius Priscus, & L. Brutus, alius alio tempore patricios allegerunt, qui *majorum gentium* dicendi sunt, qui *minorum*, Livium inter & Tacitum non convenit: Nam Livius quos Romulus adscripsit, *majorum gentium*, quos Tarquinius, *minorum*, quos L. Brutus, *Patres conscriptos* appellat: Tacitus vero vult omnes, tum a Romulo tum a Tarquinio allectos, *majorum gentium* fuisse; adscitos vero a Bruto *minorum gentium* nuncupatos. Utri horum assentiri debeas, tute ipse videris; ego certe affirmare non ausim.

Ex his facile quivis intelligat, multum inter civem Romanum & patricium interfuisse. Is enim civis erat, qui civitate donaretur; at non continuo patricius, nisi ab eo qui tum rerum potiretur, in hunc ordinem cooptatus esset. Nam Principis fuit patriciorum numerum pro arbitrio vel explere vel augere: quod factitatum legimus primum a Tarquinio Prisco, tum a L. Bruto Consule, multo post ab Augusto, denique a Claudio, ut tradunt Livius, Suetonius, & Tacitus. III. Quid inter civem Romanum & patricium interfuit.

IV. Qua ratione ex duabus unius gentis familiis una plebeja fuerit, altera patricia.

Unum est, quod vel eruditis aliquando negotium facessere solet, cur ex duabus familiis ejusdem & nominis & gentis sæpe altera *patricia*, *plebeja* altera fuerit; immo una eademque interdum familia modo *patricia*, modo *plebeja* dicatur? Qui id factum sit, multi multas caussas afferunt, ex quibus tres potissimum apud Sigonium mihi probantur. Una est, quod ex *patricia* gente alii ad plebem se contulerint, alii in pristina dignitate remanserint. Contra vero e *plebeja* alii transierint ad *patricios*, alii non item; quod de gente Octavia prodidit Suetonius, quæ a Servio Tullio inter *patricios* allecta, se ad plebem aliquanto post contulit, & C. Cæsaris opera ad *patricios* rediit. Altera, quod cum *plebejus* a *patricio*, tum *patricius* a *plebejo* adoptatus, illius qui ipsum adoptabat, conditionem sequeretur. Verbi gratia *M. Brutus* plebejus a *Q. Cæpione* patricio, & *P. Scipio* patricius a *Q. Metello* plebejo adoptatus est: uti jam diximus: quare ille *Brutorum* familiam ex *plebeja patriciam*, hic vero *Scipionum* familiam ex *patricia plebejam* reddidit. Tertia, quod si quis vel libertate vel civitate a patricio quopiam donaretur, is illius sive domini sive patroni nomen ferret gentilitium, patricium tamen honorem non obtineret: unde duæ propagabantur familiæ ejusdem quidem nominis, at non ejusdem dignitatis.

V. Qui nobiles.

Dum solis patriciis aditus ab honores patuit, iidem *nobiles* erant qui *patricii*; at ubi Romana res adolevit, plebi simul cum opibus animi spiritusque creverunt: tum enim ambire honores, magistratus petere, facere secessionem a Patribus, tumultus seditionesque in urbe excitare, donec illius pervicacia fracta Patrum constantia est, plebsque ad honores ea lege admissa, ut e Consulibus alter e plebe, alter e patribus legeretur. Tunc tandem e populo bene multi assecuti Consulatum, imperia, triumphos; *nobiles* haud aliter ac *patricii* haberi cœpti sunt. Nobilitas enim nec genere nec omnibus honoribus, sed iis tantum, qui curules essent, Consulatu, Censura, & aliquot annis post Ædilitate majore parabatur. His muneribus qui defuncti erant,

jus

jus habebant imaginum; alii non item: nam qui magistratus curules gesserant, illis sui imaginem habere domi, posterisque relinquere fas erat; vetitum aliis. Unde colligere licet, eos fuisse *nobiles*, qui multas majorum suorum ostentarent imagines; eos vero *homines novos*, qui cum nullas haberent, magistratus tamen curules vel e gente vel e familia sua primi assequerentur.

CAPUT II.

Gens Æmilia.

Sive a *Mamerco* Pytagoræ filio, sive ab *Aemilio* Æneæ nepote, sive ab *Aemilio* Albanorm rege gens *Aemilia* genus suum repetat (aliter enim aliis patet) a singulari certe aut oris venustate, aut sermonis lepore *Aemilii* nomen invenit. Ea sane patricia majorum gentium fuit; & summis semper perfuncta honoribus, septemque potissimum familias complectitur; *Mamercos*, *Barbulas*, *Pappos*, *Regillos*, *Paulos*, *Scauros*, *Lepidos*. Aliæ enim, quas addit Onuphrius, obscuriores sunt. De quatuor, quas *primas* appellavi, familiis, quia vetustior earum memoria est, dicemus paucis; de aliis paulo uberius. I Familiæ gentis Æmiliæ.

Aemilii Mamerci ab anno Urbis 260. ad annum circiter 450. summos in Republica magistratus adepti sunt. Multi Consules, multi Tribuni militares consulari potestate, nonnulli etiam Dictatores, & triumphi honore insignes, quorum virtus in bellis adversus Volscos, Æquos, Fidenates, Sabinos, & Vejentes enituit. Aliis omnibus rerum gestarum gloria longe præstitit *Mam. Aemilius Mamercinus*, qui Tribunus militaris anno 325. deinde ter Dictator fuit; & semel atque iterum de Fidenatibus triumphavit. *Mamercorum* familia ab anno 450. per annos amplius ducentos jacuit, donec *Mam. Aemilius Livianus* anno 674. Consul creatus est: illum enim ex *Mamercorum* familia multi fuisse suspicantur. II. Æmilii Mamerci.

Barbularum nomen ab anno Urbis 430. ad an. III. Barbulæ.

 530.

530. floruit. Quatuor potissimum memorantur, *Quintus Aemilius Barbula* Consulatu duplici anno 436. & 442. triumphoque de Etruscis clarus: cujus duo filii *Marcus* & *Lucius*, uterque Consul; ille anno 468. hic 472. *Marcus* etiam Dictator fuit, *Lucius* de Tarentinis & Samnitibus triumphum egit. *Lucii* filius *Marcus* Consul ponitur anno 523.

IV. Pappiæ. *Papporum* domus ab anno 430. ad 580. celebris admodum fuit, cujus princeps *Marcus* Dictator dictus est anno 432. filio tamen & nepoti virtute multo inferior: illi *Quintus*, huic *Lucius* nomen fuit; uterque Censor. Sed *Quintus*, bis cum Fabricio Consul anno 471. & 475. Pyrrhi retudit impetus: *Lucius* vero Consul anno 528. quadraginta Gallorum millia cecidit, de iisque triumphavit. *Lucii* filius *Marcus* Curio fuit Maximus. Nepos *Lucius* Prætor Siciliam obtinuit.

V. Regilli. E *Regillis* unus perhibetur *Lucius* bellica laude insignis, qui, victa ad Myonesum Antiochi magni classe, Prætor triumphum navalem assecutus est. Illius quidem pater, *Marcus Regillus* bello Punico secundo Consul relatus est; sed a Q. Fabio Cunctatore repudiatus, cum diceret alio Consule contra Annibalem opus esse.

VI. Pauli. *Aemilios* omnes gloria militari *Pauli* longe superarunt. Quatuor omnino fuerunt, duo *Marci*, totidem *Lucii*; Consulatu omnes, *Lucii* triumphis etiam clarissimi. *Marcus* Consul cum esset anno 451. Magister equitum a Q. Fabio Rulliano dictus est; cujus filius *Marcus* Consul anno 498. multas naves & Carthaginiensibus ademit, & naufragio amisit. *Lucius* ex eo genitus duplicem Consulatum gessit, pari fortitudine, sed fortuna longe dispari; nam in primo Consulatu an. 534. triumphavit de Illyriis, in secundo an. 537. ad Cannas cecidit. Filiam habuit Æmiliam, quæ Africani majoris uxor; & filium *Lucium*, qui Æmilius ille Paulus duplici Consulatu triumphis celeberrimus. Nam Prætor anno 564. de Hispania ulteriore, primum Consul an. 571. de Liguribus, Consul iterum an. 585. de Perse triumphavit. Duas habuit uxores: ex prima, quæ Papyria fuit, duos suscepit filios, totidemque filias. E

filiis

filiis natu major in gentem *Fabiam*, minor in *Corneliam* adoptatus est: quare ille *Q. Fabius Maximus Aemilianus*, hic vero *P. Cornelius Scipio Æmilianus* dictus est. Filiarum altera *Q. Aelio Tuberoni* nupsit, altera *M. Catoni* Censoris filio. Ex secunda uxore, quam senex duxerat, duos etiam genuerat filios; sed eorum alter paulo ante patris de Perse triumphum, alter paucis diebus post obiit.

VII. Æmilii Scauri

Scaurorum familia obscura admodum fuit, ab anno Urbis 563. quo *L. Aemilius Scaurus* sub Æmilio Regillo contra Antiochum militasse fertur, ad annum 638. quo *M. Aemilius Scaurus* Consulatum adeptus est, & aliquanto post Proconsul de Liguribus triumphum egit, & Censor stravit viam Æmiliam, diuque Senatus princeps in Urbe, si quis unquam civis, potuit plurimum. Ex *Cæcilia Metelli Pii* filia, quæ postea *L. Syllæ* nupsit, *Aemiliam* primum *Acilii Glabrionis*, tum *Pompeji Magni* uxorem suscepit, duosque filios: quorum alter, quod stationem Cimbrorum metu deseruisset, objurgatus a patre paulo durius, mortem sibi conscivit; alter *Marcus* ille *Scaurus* Ædilitate, ludorum apparatu, & theatri magnificentia notissimus, qui ex Prætura Sardiniam sortitus, Sardorum accusatione spe Consulatus dejectus est. Illi ex *Mutia* a *Pompejo Magno* repudiata natus est *M. Scaurus*, qui post C. Cæsaris mortem primum ad *Brutum*, deinde ad *Sextum Pompejum*, post ad *Antonium* fugit; eoque victo vitam ab Octavio obtinuit *Mutiæ* matris precibus. Illius filius fuit *Mam. Scaurus*, qui sub Tiberio eloquentiæ & ingenii laude cum floreret adulterii cum *Livia* insimulatus, hortante *Sextia* conjuge sibi cruentas manus intulit. *M. Scauri*, qui Senatus princeps fuit, indolem breviter descripsit Sallustius in bello Jugurthino, his verbis. *Aemilius Scaurus homo nobilis, impiger, factiosus, avidus potentiæ, honorum, divitiarum; cæterum vitia sua callide occultans.*

VIII. Æmilii Lepidi stirps prima.

Lepidorum domum ad summos honores evexerunt *Lepidi* duo, quorum alter alterius nepos fuit. Uterque *Marcus* dictus, & bis Consul, avus anno 521. & 533. nepos 566. & 578. Hic præterea de Li-

Liguribus triumpho nobilis, Pontifex Maximus, Censor, princeps Senatus, missusque in Ægyptum, ut tutorio nomine pupilli regnum administraret. Ab eo propagatæ sunt duæ *Lepidorum* familiæ, quorum ex altera fuerunt *M. Lepidus Porcina* a Vacceis victus, & *Lepidus Livianus*, aliique aliis temporibus Consules, quorum continua series ex Historicis colligi vix potest.

IX. Altera, ex qua Triumviri.

Stirpis alterius princeps fuit *Marcus* ille *Lepidus*, qui Tribunus militum Romanis de Antiocho victoriam virtute sua peperit. Illius filius *M. Lepidus* cum *L. Oreste* Consul anno 627. quartos ludos sæculares celebravit. Ex eo natus est *M. Lepidus*, qui *Pompeii* ope adeptus Consulatum, acta *Syllæ* cum rescindere vellet, anno 675. a Collega *Q. Catulo* Urbe pulsus, in Sardinia, quo fugerat, decessit. Ambo illius filii *Lucius* & *Marcus* C. Cæsaris partes secuti sunt; hic prætorius, ille jam consularis: at *Marcus* a Cæsare primum Magister equitum, deinde Consul anno 707. factus, post illius cædem & Pontifex Maximus fuit, & Triumvir cum Octavio & Antonio; copiis tamen aliquanto post spoliatus ab Octavio, Circejos relegatus est. Multo etiam tristior *M. Lepidi*, quem *Junia* M. Bruti soror illi pepererat, exitus fuit; nam infensus Augusto cum novis rebus studeret, a Mæcenate oppressus est.

XV. L. Lepidi, qui Triumviri frater, fuit familia.

L. Aemilius Paulus, *Marci* Triumviri frater, varia etiam fortuna usus est; gesto enim Consulatu anno 703. proscriptus a fratre Triumviro, quem hostem patriæ dixerat, fugit ad Brutum, deinde Miletum secessit, unde aliquot annis post ab Augusto revocatus, Censor lectus est. Ex *Cornelia* P. Scipionis Nasicæ & Scriboniæ, quæ postea Augusto nupsit, filia *M. Lepidum* & *L. Paulum* suscepit. Ambo Consules fuerunt, ille anno 758. hic 753. Neutri filius natus est, sed utrique filia. *Aemilia Lepida*, quæ *Marci* fuit, *Druso* Germanici filio; quæ vero *Lucii*, *Ap. Junio Syllano* nupsit.

CA-

CAPUT III.

Gens Antonia.

ANtoniorum familia duplex, altera patricia, plebeja altera, Patriciæ *Merenda* cognomen fuit; plebejæ nullum. Plebeja recentior quidem, sed gestis honoribus multo illustrior. Nam e patricia duo tantum memorantur, quorum alter *T. Antonius Merenda*, qui Decemvir cum Ap. Claudio anno 303. ob affectatam tyrannidem cum collegis Urbe pulsus est; alter *Q. Antonius Merenda* Tribunus militaris anno 331. An tum hæc familia desierit, an se contulerit ad plebem, obscurum est. I. Antoniorum familia patricia.

E plebeja tres quatuorve ante Antonii oratoris ætatem produntur a Livio. *M. Antonius* Magister equitum a P. Cornelio Rufino dictus anno 419. & multo post *Quintus* & *Aulus Antonii*: quorum ille L. Æmilii Regilli Prætoris contra Antiochum; hic L. Æmilii Pauli Consulis contra Persen legatus fuit. Ætate etiam suppar illis fuit *M. Antonius* Prætor. Ab iis prognatusne sit *Antonius* orator, an secus, incertum est. Cum tamen a nemine, quod sciam, novus homo dicatur ab iis *Antonius* traxisse originem, non temere dixerim: in re enim dubia conjectura uti licet. II. Plebeja.

M. Antonius, orator ille a Cicerone tantopere laudatus, fuit prudentia & eloquentia singulari, nec militaris etiam scientiæ rudis. Nam ex Consulatu anno 654. Ciliciam sortitus tam feliciter rem gessit, ut cum triumpho redierit. Censor haud multo post factus est, & in bello civili jussu Marii cæsus, duos reliquit filios *M. Antonium*. & C. *Antonium*, qui famosi quidem rebus gestis fuere, virtute tamen parenti longe inferiores. *Marcus* enim, curationem nactus rei frumentariæ, maris imperium obtinuit; sed bello Cretensibus illato victus est, cujus dedecoris impatiens mœrore obiit: unde *Cretici* cognomen illi, non honoris, sed ludibrii caussa, inditum est. *Cajus* vero nihilo fratre felicior, Syllæ partes secutus post victoriam, cum A- III. Antonii oratoris filii.

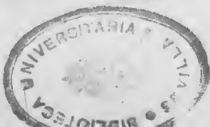
chajam ſpoliaſſet, a Cenſoribus Senatu motus eſt; reſtitutus tamen aliquanto poſt cum Cicerone & Prætor & Conſul fuit anno 690. oppreſſoque per Petrejum legatum Catilina, Macedoniam Proconſul ſortitus eſt; ſed victus a Dardanis, amiſſo exercitu, provinciaque temere habita, accuſante M. Cœlio damnatus, apud Cephalenes 15. annis exulavit; donec occiſo Cæſare, a M. Antonio Conſule fratris filio revocatus paulo poſt obiit. Filiam ejus *Antoniam* M. Antonius uxorem duxerat; ſed quaſi a Dolabella corruptam, patre etiam tum ſuperſtite, dimiſit.

IV. Antonii Triumviri fratres & geſta.

M. Antonio Cretico oratoris filio duæ uxores fuerunt, *Numitoria*, *&* *Julia L.* Cæſaris, qui Conſul in bello ſociali Samnites vicit, filia; quæ deinde poſt mariti mortem nupſit P. Cornelio Lentulo, qui ob Catilinæ conjurationem in carcere necatus eſt. *Antonius* ex *Numitoria* nullos liberos ſuſtulit; ex *Julia* filios tres, *Marcum*, *Cajum*, & *Lucium* *Antonios*. *M. Antonius* & in Syria ſub Gabinio meruit, & in Gallia ſub C. Cæſare, a quo in diſſenſione civili primum Magiſter equitum, deinde Conſul anno 709. creatus eſt; cujus cædem ulturus, Triumviratum cum Octavio & Lepido aſſumſit. Sex bella vario eventu geſſit; tria civilia, *Mutinenſe* contra Rempublicam, *Philippenſe* contra Brutum & Caſſium, *Actiacum* contra Octavium: tria item externa, *Armeniacum* contra Armeniæ Regem, *Syriacum* & *Parthicum* adverſus Parthos. *In Philippenſi*, *Syriaco* & *Armeniaco* victor, in *Mutinenſi*, *Parthico* & *Actiaco* victus, Alexandriæ victoris Octavii metu ſe gladio transfixit. Fratrum *Caii* & *Lucii* aut triſtior ut obſcurior exitus fuit; quorum ille miſſus in Macedoniam Bruti juſſu cæſus eſt, hic vero poſt triumphum de Alpinis gentibus, & bellum Peruſinum cujus auctor fuerat, incerto mortis genere periit.

V. Uxores & liberi.

M. Antonius Triumvir habuit uxores quinque, *Fadiam*, *Antoniam* C. Antonii avunculi filiam, Caninii Galli antea uxorem, *Fulviam* quæ prius & P. Clodio & C. Curioni nupſerat, *Octaviam* Octavii Cæſaris ſororem, quæ jam ex C. Marcello *Marcellum*

cellum & duas *Marcellas* pepererat, & *Cleopatram* Ptolemæi Auletis filiam, Reginam Ægypti. Ex *Fadia* nullos, quod sciam, suscepit liberos; nullos etiam ex *Antonia*. Ex *Fulvia* duos filios, *M. Antonium* qui Octavii jussu Alexandriæ necatus est, & *M. Julium Antonium*. Ex *Octavia* duas *Antonias*, quarum major nupsit Druso Liviæ filio, privigno Augusti; minor L. Domitio Ænobarbo. Major ex Druso *Germanicum*, minor ex Domitio *Cn. Domitium* Neronis Imperatoris patrem genuit. Ex *Cleopatra* mares duos, *Alexandrum* & *Ptolemæum*, fœminam unam *Cleopatram* sustulit, quæ ab Octavio Jubæ juniori Mauritaniæ Regi uxor data est. Quid de *Alexandro* & *Ptolemæo* post Octavii triumphum factum sit, memoriæ non est proditum.

VI. Quando interiit ipsius familia.

M. Julius Antonius, Triumviri & *Fulviæ* filius, ab Augusto non vita solum & libertate, sed Sacerdotio etiam, Prætura, & Consulatu an. 743. donatus, admissi cum Julia adulterii pœnas voluntaria morte luit, cum jam ex *Marcella* Augusti nepte suscepisset *L. Julium Antonium*, qui paulo post ab Augusto studiorum caussa, ut tum ferebatur, sed reipsa in exilium missus est Massiliam, ubi sub Tiberio anno 776. interiit, & cum eo tota *Antoniorum* familia.

CAPUT IV.

Gens Aurelia.

I. Gentis Aureliæ tres familiæ, Cottæ, Scauri, & Orestæ.

Gens *Aurelia* plebeja quidem, at nobilis, tribus cognominibus distincta fuit, *Cottarum*, *Orestarum*, & *Scaurorum*. E Scauris unus *M. Aurelius Scaurus* Consulatum adeptus est anno 654. & paulo post in Gassii Consulis exercitu legatus a Cimbris cæsus est. Ex Orestarum familia tres in Fastis Consules numerantur, quibus omnibus *Lucii* prænomen fuit. Unus anno 596; alter is, qui anno 627. ludos sæculares quartum celebravit; tertius anno 650. in Consulatu mortuus.

II. Cottarum tres

Cottarum domus, quæ a Sabinis, ut *Aurelii* cæteri, originem, ἀπὸ ᾗ κότυ *ab ira Cottæ* nomen invenit,

familiæ, prima & secunda. nit, ab anno 500. ad Neronis usque tempora cum ingenii laude, tum summis floruit honoribus. Mihi quidem si conjicere licet, triplex *Cottarum* familia fuisse videtur, affirmare tamen non ausim; quarum uni *Cajus*, alteri *Lucius*, tertiæ *Marcus* prænomen ut plurimum adhæserit. Ex prima Consules duo, totidem ex secunda, ex tertia quinque recensentur. Ex prima *C. Cotta* duplici Consulatu anno 501. & 505. Censura & triumpho de Pœnis & Siculis nobilis; illiusque nepos *C. Cotta* Consul 553. Ex secunda duo *Lucii Cottæ*, pater & filius, ille anno 609. hic 634. Ille ne Hispaniam Proconsul obtineret, a Scipione Æmiliano prohibitus; hic Galliam sortitus, quod gesserit, incertum.

III. Tertia. Tertiæ familiæ, ut opinor, princeps fuit I. *Marcus* ille *Cotta*, qui a C. Carbone in exilium pulsus est, cujus filius tum pietate in patrem, tum liberorum amplitudine clarus extitit; nam eo die, quo togam virilem sumsit, Carbonem accusasse dicitur: ex *Rutila* genuit *Aureliam* C. Cæsaris matrem, tresque filios *Cajum*, *Marcum*, & *Lucium*, ingenio & eloquentia pacisque artibus prope pares, bellica vero laude non item. Nam *Cajo* ob res in Gallia fortiter gestas post Consulatum anno 679. honor triumphi delatus erat; sed morte repentina paulo ante triumphum obiit. *Marcus* L. Luculli anno 679. in Consulatu collega a Mithridate ad Chalcedonem turpiter victus fugatusque est. Lucius vero Prætor judicia Senatui, equitibus, & Tribunis ærarii communicavit; haud multo post Consul ann. 688. & continuo Censor, ad bellum usque Mutinense vixit. *C. Cottam*, qui cum ætate, tum militari & forensi gloria fratribus paulo superior fuit in libris de Oratore & de Natura Deorum loquentem inducit Cicero. A filio *Lucii*, ut est conjectura, id enim obscurum est, in gentem *Aureliam* adoptatus est. *L. Aurelius Cotta Messalinus*, M. Messalæ oratoris filius, qui Consul anno 756. fuisse, & sævissimæ cujusque sententiæ auctor dicitur. Illius tum filio tum nepoti *Marcus* nomen fuit. Illi Consulatum anno 772. Tiberius; huic bonis dissipatis annuam pensionem Nero dedit.

CA-

CAPUT V.

Gens Cæcilia.

CÆcilios alii a *Cæculo* Vulcani filio, qui Preneste condidit; alii a *Cæcade* Æneæ comite prognatos volunt. Ut ut est, illi *Cæcilii* nomen (quæ sententia verior est) ab oculorum parvitate; *Metelli* vero a voce militari, quæ mercenarium significat, inditum est. Haud scio an ulla gens, si Corneliam exceperis, Cæciliæ par fuerit rerum gestarum splendore. Nullam certe reperias tot cognominibus devictarum a se gentium nobilitatam: fuerunt enim *Cæcilii Macedonicus*, *Numidicus*, *Dalmaticus*, *Balearicus*, & *Creticus*; hoc tamen pluribus inferior, quod non patricia, sed plebeja fuerit. I. Cæciliæ gentis decora.

Consulatum ex hac gente primus obtinuit an. 469. *Lucius Cæcilius Metellus*, cujus filius *L. Metellus* duplici Consulatu an. 502. & 506. Magisterio equitum, Dictatura, Pontificatu Maximo, triumpho de Pœnis, in deos pietate clarissimus extitit. Nam 13. hostium duces ante currum vinctos, & 120. elephantos in triumpho duxisse fertur, oculosque, dum sacra Vestæ medios per ignes auferret, amisisse: quare illi concessum, ut quoties iret in Senatum, curru veheretur. Tres habuit filios, *Quintum*, *Lucium*, & *Marcum*, gloria inter se longe dispares. *Lucio* enim, quod post cladem Cannensem deserendæ Italiæ auctor fuisset, infamiæ nota inusta est. *Marcus* non ultra Præturam ascendit. *Quintus* vero dignitate patri prope par. Consul fuit anno 547. Magister equitum, Dictator & Pontifex Maximus, in eoque patre superior, quod ex duobus quos susceperat filiis, *Q. Macedonico* & *L. Calvo*, duæ *Metellorum* familiæ propagatæ sint. II. Familia L. Metelli quę Pœnos vicit.

Q. Metellus, qui Prætor ex domita Macedonia, victoque Pseudophilippo *Macedonici* cognomen & triumphum retulit, & Achæos prælio fudit, Consul anno 610. Celtiberos etiam domuit; aliquanto post Censor a Scipione Æmiliano dissensit sæpius: idque illi singulare fuit, ut mortuus efferretur a quatuor III. Q. Metelli Macedonici.

tuor

tuor filiis, ex quibus unus jam triumphalis, tres consulares erant. Sex enim liberos genuit, mares quatuor, duas fœminas; quarum altera P. Servilii Isaurici, altera P. Scipionis qui in exilio periit, mater extitit. Filii fuerunt *Q. Metellus Balearicus*, *Lucius Metellus Dalmaticus*, *M. Metellus*, & *C. Caprarius* ob ingenii tarditatem *Metellus* dictus, Consules omnes alii alio tempore. *Marco* & *Cajo* vel nulli vel non admodum illustres liberi nati sunt; quare de illis nihil dicemus. Sed primum de *Quinto*, tum de *Lucio*, denique de *L. Calvo Macedonici* fratre eorumque posteris agemus breviter. Unum est tamen, quod te monitum velim, *Marcum* & *Cajum* non Consules tantum fuisse, sed etiam triumphales. Eodem enim die uterque cum Consulatum gessisset anno 638. de Sardis; hic etiam tum Consul anno 640. de Thracibus triumphavit.

IV. Q. Metelli Balearici. *Q. Metellus*, Consulatu anno 630. Censura, de Balearibus triumpho, & Balearici nomine insignis, duos filios genuit. Uterque *Quintus* dictus est; sed alteri ob celeritatem, qua munus gladiatorium paucis post patris obitum diebus dedit, *Celeris*, alteri ob dissipatam rem familiarem *Nepotis* cognomen adhæsit: hic tamen Consul fuit anno 655. ille non item. Utrique filius natus; alter *Q. Metellus Nepos*, alter *Q. Metellus Celer* a patris prænomine & cognomine vulgo nuncupatus: ille Consul 686. Ciceronem exulem Romam revocari curavit, hic Prætor Ciceronem Consulem ad opprimendum Catilinam enixe juvit; biennio post Consul 693. ab uxore Clodia ut fama fuit veneno sublatus interiit.

V. L. Metelli Dalmatici. *L. Metellus Dalmaticus*, itidem ut frater *Balearicus*, Consulatu anno 634. Censura, triumpho, gentisque devictæ cognomine enituit. Illius filii *Quintus* & *Lucius* Consules etiam fuerunt: ille anno 684. hic 685. Sed *Lucius* in Consulatu mortuus; *Quintus* vero in bello Piratico tam feliciter contra Cretenses bellum gessit, etiamsi ipsi Pompejus adversaretur, ut iis domitis & triumphum & *Cretici* cognomen reportarit. *Cæcilia* ejus filia M. Crasso diviti nupsit. Ab ejus filio, qui Tribunus plebis fuit, Crasso secundum Consule adoptatus est, nisi

falsus

falsus sum. *Quintus* ille *Metellus Creticus Silanus*, qui sub Augusto Consul anno 759. ponitur.

VI. Q. Metelli Numidici.

L. Metelli Calvi, qui *Macedonici* frater erat, familia summis etiam effulsit honoribus; nam & ipse Consul fuit anno 611. & filiam habuit *Cæciliam* L. Luculli matrem, & duos filios *Lucium* & *Quintum*, ambos Consules, illum anno 634. hunc anno 644. *Lucius* etiam summo Pontificatu; *Quintus* vero victoriis & triumpho de Jugurtha, C. Marini & Saturnini odio, exilio, reditu, Censura celeberrimus extitit. Nec minor gloria illius filii, *Q. Metelli*, qui a pietate in patrem, quem precibus & lacrymis ab exilio revocavit, *Pius* dictus est. Nam Prætor Q. Poppedium Mariorum ducem interfecit. Proconsul Sertorium vicit, Consul una cum Sylla Dictatore anno 673. fuit, Censor, Pontifex Maximus, opibus, magnificentia, affinitatibus civis clarissimus: illius enim filia *Cæcilia* duobus viris, qui tum poterant plurimum, primum M. Scauro Senatus principi, deinde L. Syllæ paulo post Dictatori nupsit, ipseque cum prole mascula careret, adoptavit *P. Scipionem Nasicam*, qui Pompeji Magni socer in Africa periit, & vulgo *Q. Metellus Pius Scipio* appellatur.

CAPUT VI.

Gens Calpurnia.

I. Calpurnii, Flammæ, & Bibuli.

CAlphurnii sive *Calpurnii*, licet plebeii; a *Calpo* Numæ Pompilii filio originem repetebant. Eorum alii *Pisones*, alii *Bibuli*, alii *Flammæ* dicti sunt. E *Pisonibus* Consules multi numerantur, unus e *Bibulis*, e *Flammis* nullus. Illi Bibulo *Marcus* prænomen fuit, qui anno 694. C. Cæsaris in Consulatu collega adeo nihil poterat, ut per jocum diceretur *Cajo & Cæsare Consulibus*. Censor tamen aliquanto post creatus est fidelemque Pompejo contra Cæsarem navavit operam.

II. Pisones, Cæsonini.

Ut *Calphurniorum*, ita *Pisonum* diversa fuerunt cognomina: allis enim *Cæsonini*, aliis *Frugi*, aliis *Bestiæ*, aliis vero *Pisonis* tantum cognomen adhæ-

sit.

ſit, Familia omnium nobiliſſima *Cæſoninorum* fuit, ex quibus *Beſteæ*, & ut ſuſpicor, *Frugi* etiam propagati ſunt. *C. Piſo* Conſul anno 573. duos filios habuit, *L. Cæſonium*, & *Q. Piſonem*, quorum alter Conſul fuit anno 605. alter 618. Ex *Quinto* nulli liberi; ex *L. Cæſonino* duo filii nati ſunt, *L. Piſo Cæſoninus* Conſul anno 641. & *L. Piſo Beſtea* Conſul anno 642. Ille poſt Conſulatum cum L. Caſſio, cujus legatus erat, a Tigurinis cæſus eſt; hic in Jugurtham bellum acriter aggreſſus, multas urbes pugnando cepit: ſed paulo poſt pecunia (ut tum fama fuit) corruptus, cum hoſte pacem iniit. *Lucii Piſonis* ex filio nepos fuit *Lucius* ille *Piſo Cæſoninus*, qui una cum Gabino Conſul anno 695. Ciceronem a Clodio Urbe pelli non ægre paſſus eſt; quare in eum etiam nunc extat elegans illa Ciceronis oratio, quæ *in Piſonem* inſcribitur. Ejus liberi multum in Urbe potuerunt: nam filia *Calpurnia* C. Cæſari paulo poſt Dictatori nupſit; filius *L. Piſo* & Conſul anno 739. & Pontifex, & Præfectus urbis per annos viginti, ad cujus filios Horatius aureum de *Arte Poetica* libellum inſcripſit niſi malis aſſentiri aliis, qui Præfectum illum urbis, non ex *Cæſonini*, ſed ex *Frugi* familia oriundum volunt. Ut ut eſt, illius ſeu filius ſeu nepos, Conſul etiam anno 809.

III. Calphurnii, Frugi, & Piſones. E ſtirpe *Frugi* Conſul unus anno 620. perhibetur *L. Piſo*, qui & *Frugi* cognomen ex ſingulari continentia invenit, & bellum ſervorum confecit in Sicilia. Ex illa vero *Piſonum* familia, quæ nullum aliud cognomen adſcivit, erant tum *Cn. Piſo* Conſul anno 614. illiuſque, ut opinor, nepotes *C. Piſo*, qui anno 686. legem de ambitu tulit; & *M. Pupius Piſo* Conſul 692. tum *Cn. Piſo*, qui Pompejanas partes in Africa ſecutus, ab Auguſto tamen Conſul an. 730. dictus eſt, cujus ambo filii Conſules fuerunt, *Lucius*, anno 752. *Cn. Piſo* 746. Tiberii in Conſulatu collega, & aliquanto poſt Syriæ ab eo præfectus Germanicum, ut perhibent, veneno ſuſtulit. Illius tamen filius, mutato *Cneji* nomine in *Lucium*, ann. 779. aſſecutus eſt Conſulatum. Duorum *Piſonum Beſteæ*, & Præfecti urbis mores deſcripſerunt Salluſtius & Vellejus, alter alterius:

terius: ille *Bestiæ*, hic Præfecti urbis, uterque breviter. Sallustii de *Bestiæ* hæc verba sunt. *In Consule nostro multæ bonæque artes animi & corporis erant quas omnes avaritia præpediebat. Patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula & insidias.* De L. vero *Pisone* urbis Præfecto ita Vellejus l. 2. *De quo viro hoc omnibus sentiendum ac prædicandum est, esse mores ejus vigore ac lenitate mixtissimos: & vix quemquam reperiri posse, qui otium aut validius diligat; aut facilius sufficiat negotio, & magis quæ agenda sunt, curet, sine ulla ostentatione agendi.*

CAPUT VII.

Gens Claudia patricia.

CLaudiorum duæ gentes Romæ fuerunt, quibus dispar quidem genus, sed par gloria: nam altera patricia fuit; plebeja altera; utraque viris domi militiæque inclytis admodum fœcunda. Primum de patricia, tum de plebeja paucis dicemus. I. Claudiorum gens.

Accius Clausus Sabinus, cui postea *Ap. Claudio* nomen fuit, sex circiter annos post exactos Reges Regillis Romam cum profugisset, & inter patricios allectus est, & multis cum ipse decoratus honoribus, tum ipsius posteri 28. Consulatibus, Dictaturis 5, Censuris 7, triumphis 6, ovationibus 2. claruisse dicuntur. Primum *Regillenses*, deinde *Crassi*, denique (ubi gentis in tres familias ab Ap. Cœci liberis divortium factum est,) alii *Claudii pulchri*, alii *Nerones*, alii *Centhones* vulgo nuncupati sunt. II. Patriciæ origo & familiæ.

Ap. Claudio gentis principi, qui Consul fuerat anno 258. duo filii nati sunt, *Appius* & *Cajus*, uterque Consul, ille anno 292. hic 293. *Appius*, plebi itidem ut pater infestus, exercitum quod pugnare detrectasset, cæsis Centurionibus, sorte decimavit; filiumque habuit *Appium* illum, qui anno 302. Decemvir, cum & principatum affectaret, & Virginiam virginem a patre abducere conaretur, conjectus in carcerem sibi mortem conscivit. Illius filius Tribunus militaris anno 329; nepos Dictator III. Appii. Claudii.

Herni-

Hernicos vicit : pronepos Conful , omnes *Appii* : abnepos vero *C. Claudius* Dictator 416. qui tres fufcepit liberos, *Claudium* Veftalem & duos *Appios*. Natu majori *Craffi* & *Cæci* , natu minori *Caudicis* cognomen fuit , quod Conful anno 489. Mamertinis auxilio miffus parvis naviculis exercitum in Siciliam traduxerit. De Pœnis & Hierone tum victoria tum triumpho , poftea Cenfura clarus extitit.

IV. Claudii Craffi. Major tamen gloria fuit fratris *Ap. Craffive* five *Cæci*, qui bis Conful an. 447. & 457., femel Dictator, Sabinos, Samnites, & Etrufcos fæpe vicit : per quinquennium Cenfor ad Brundufium ufque viam Appiam ftravit , & fenex & cœcus turpiffimas pacis cum Pyrrho conditiones difcuffit , quatuorque filios genuit , *Ap. Claudium Craffum* , *P. Pulchrum* , *C. Centhonem*, & *Tib. Neronem*. An *Ap. Craffus* Conful anno 485. prolem mafculam reliquerit, obfcurum eft: alii certe cognomina fua in tres nobiliffimas familias propagarunt , cum e *Centhonibus* duo tantum hujus nepos & pronepos *Cajus* & *Appius*, ille Confulatu anno 513. Cenfura & Dictatura infignis, hic Prætura & ovatione de Celtiberis. De his addemus nihil ; nunc de *Pulchris* ; poft de *Neronibus* agemus.

V. Claudii Pulchri. *P. Claudius Pulcher Ap. Cæci* filius Conful anno 504. cum contra aufpicia pugnaffet, a Pœnis victus eft. Natus ex eo *Ap. Pulcher* Conful anno 541. tres filios habuit *Appium*, *Publium* , & *Cajum*. Omnes Confules fuerunt, primus anno 568. alter anno 569. tertius anno 576. qui poft Confulatum de Liguribus triumphum & Cenfuram obtinuit. Primum *Appii* tum *Caji* pofteros perfquemur , *Publio* enim nulla proles fuit.

Appii filius item *Ap. Pulcher* Confulatu 610. triumpho de Salaffis (gens erat Alpiffa) Cenfura & Senatus principatu enituit. Illius quidem filia Tib. Graccho viro clariffimo nupfit; at ex ejus nepotibus nullus Confulatum adeptus eft. Ejus pronepos *Livius Drufus Claudianus* per adoptionem infertus *Liviorum* familiæ avus fuit *Liviæ*, quæ primum Tib. Neronis, diende Augufti uxor extitit.

C. Cla-

C. Claudii filio & nepoti *Cajus* prænomen fuit, uterque Consul, alter anno 623, alter anno 661. Hic duos habuit filios *Appium* & *Cajum*, qui Prætor a Spartaco victus est. *Appius* Consul anno 674. tres mares totidemque fœminas sustulit, *Appium*, *Cajum*, & *Publium*. *Appius* ex Consulatu anno 699. Ciliciam anno ante Ciceronem sortitus est, Censuramque gessit cum L. Pisone. *Publius* seditiosus ille Tribunus Ciceronem urbe expulit, & a Milone cæsus est. Duæ ex iis *Clodiæ* natæ sunt: quarum altera, quæ *Appii* filia erat, Cn. Pompejo Magni filio nupserat; altera, quæ *Publii*, C. Cæsari Octaviano desponsata fuit. *Cajus* eorum frater præter Tribunatum nullos honores gessisse legitur. Sed filiorum alter *Sextus*, cum a partibus Antonii stetisset, Consul anno 715. fuisse perhibetur. De *P. Clodio* Tribuno plebis hæc breviter Vellejus l. 2. *P. Clodius homo nobilis, disertus, audax, qui neque dicendi neque faciendi ullum, nisi quem vellet, nosset modum, malorum propositorum executor acerrimus.* VI. Clodii Tribuni plebis familia.

Tib. Claudius Nero Ap. Cæci filius duos suscepit liberos, *Tiberium* & *Publium*. Hujus filius Consul an. 515. nepos & pronepos Prætores; omnes *Tiberii* dicti. Ex *Tiberio Ap. Cæci* nepote natus est *Cajus* ille *Nero*, qui Consul anno 546, cum Livio Salinatore Asdrubalem fratrem Annibalis ad Metaurum flumen cum exercitu cecidit, copiasque Annibalis semel atque iterum fudit, Censuramque aliquanto post gessit cum eodem Livio. Ex illius nepotibus nullus Consul fuit, Prætorii duo. Abnepos *Tib. Nero*, Quæstor C. Cæsaris in bello Alexandrino, ex *Livia* procreavit *Tiberium* postea Imperatorem & *Drusum Germanicum*, de quibus in gente Julia. VII. Claudii Nerones

CAPUT VIII.

Gens Claudia plebeja.

HUic genti haud immerito *Marcelli* cognomen quasi *Marcii* inditum est: laude enim bellica maxime floruit. *M. Claudius Marcellus* Consul anno 422. & aliquanto post Dictator, pater fuit *M. Mar-* I. Marcelli quinquies Consulis gens

Marcelli Consulis anno 466., cujus ex filio *Marco* Ædili nepos fuit *Marcus* ille *Marcellus*, qui Consulatibus quinque anno 531. 538. 539. 543. & 545. cæso Virdumaro Gallorum Rege, opimis spoliis Jovi Feretrio consecratis, de Gallis, Insubribus, & Germanis triumpho, fuso semel atque iterum ad Nolam Annibale, captis post triennalem obsidionem Syracusis, & majorum & nepotum gloriam longe superavit. Annibalem enim primus vinci posse docuit, eamque laudem assecutus est, ut populi Romani gladius vulgo diceretur. Annibalis tandem insidiis deceptus occubuit. Ipsi duo filii nati sunt, *M.* & *C. Marcelli*. Tertium addunt nonnulli *M. Marcellum* Consulem an. 570. Ex *Cajo* propagati sunt *Marcelli Æsernini*, e quibus duo tantum Consules numerantur, *P. Lentulus Marcellinus* an. 735. & *M. Æserninus* 731.

II. Posteri. *M. Marcellus*, *Marcelli* quinquies Consulis filius natu major, & ipse Consulatu ann. 557. de Gallis Insubribus triumpho, Pontificatu, & Censura nobilis, filium abuit *Marcum* ter Consulem an. 587. 598. & 601. duplicique clarum triumpho, qui sibi, patri, avo statuas posuit, quibus inscripsisse fertur: *Hi Marcelli novies Consules*. Ejus filio *Marco* Prætorio duo fuerunt liberi, *Marcus* & *Cnejus*; qui prætorius ex Junia pater fuit *Caii Marcelli* Consulis ann. 703. ad quem Epistolæ Ciceronis lib. 15. *Marcus* Ædilitius genuit *Marcum* & *Cajum*, quorum uterque Consul, ille an. 702. hic 712. *Marcus* de provinciis C. Cæsari tollendis cum ad Senatum primus retulisset, veniam tamen vitamque Senatus precibus obtinuit: quare Cæsari cum suo tum Reipublicæ nomine gratias egit Cicero eleganti illa oratione, quæ *pro Marcello* inscribitur. *Cajus* vero ex *Octavia* minore Augusti sorore duas *Marcellas* reliquit, illumque *Marcellum*, qui jam Ædilitius in spem Imperii adolescebat, cum immatura morte sublatus est. *Marcellarum* major primum *M. Agrippæ*, deinde *M. Julio Antonio*; minor *M. Valerio Messallæ Barbato*, ut est conjectura, nupsit.

CAPUT IX.

Gens Cornelia.

INfinitus ego ſim, ſi Cornelios omnes perſequi velim. *Corneliorum* enim vel duæ gentes, vel etiam plures, ex quibus vel una patricia adeo late patuit, ut duodecim prope familias complexa ſit, *Maluginenſes*, *Coſſos*, *Arvinas*, *Scipiones*, *Lentulos*, *Cethegos*, *Rufos*, *Syllas*, *Cinnas*, *Dolabellas*. An *Siſennæ*, *Mammulæ*, *Merendæ*, *Merulæ*, *Scapulæ* ex eadem gente fuerint, obſcurum eſt. E *Siſennis* & *Mammulis* Conſul nullus, e *Merendis* unus anno 479. unus etiam e *Scapulis* an. 425. e *Merulis* duo uterque *Lucius*; alter anno 560. alter 666. Fuit illud *Corneliis* ſingulare (illud enim annotare non abs re fuerit) non cremare, ſed terræ mandare mortuos. Primus ex hac gente Sylla Dictator cremari voluit. I. Gentis Corneliæ familiæ.

Ser. Cornelius Maluginenſis Conſul anno 268. duos ſuſcepit filios, *Lucium* & *Marcum*. Ille Conſul anno 294. contra Volſcos rem bene geſſit; hic Decemvir in exilium pulſus eſt. Hujus filius *Marcus* Conſul ann. 317. Illius vero *Sergius* pater *Publii*, qui bis Tribunus militaris an. 349. & 356. duos filios habuit, *Sergium* & *Marcum*; utrumque Tribunum militarem, illum octies, hunc ſemel atque iterum, an. 383. & 386. II. Cornelii Maluginenſes.

Cornelio Maluginenſi, *Marci* Decemviri ex filio nepoti, ex facie rugoſa *Coſſi* cognomen adhæſit; ipſe cæſo Larte Tolumnio Vejentium Rege, alter a Romulo opima ſpolia Jovi Feretrio tulit: Conſul anno 325. & Magiſter equitum paulo poſt ſub Dictatore Mamerco. Ex eo nati *Aulus*, *Publius*, & *Cneus* omnes Tribuni militares, alius alio tempore. *Publius* præterea Dictator Volſcos cecidit. *Cneus* Conſul an. 344. *Aulus Auli* filius fugatis Volſcis Dictator M. Manlium Capitolinum in carcerem conjici juſſit; duos, ut eſt conjectura, filios reliquit, *Aulum* bis Magiſtrum equitum; & *Publium A. Coſſi Arvinæ* patrem. III. Coſſi.

IV. Arvinæ. *A. Cossus Arvina* Magisterio equitum sub Camillo, Consulatu duplici 410. & 421. Dictatura & triumpho de Samnitibus nobilis.

V. Scipiones. *Scipionibus* pietas nomen fecit. *Publio* enim *Cornelio*, quod cæcum patrem regeret, *Scipionis* cognomen inditum est. An ex *Maluginensium Cossorumve* familia fuerit, incertum est. Illius enim nec patris nec avi nomen proditur, *Maluginensem* tamen fuisse suspicor. Ut *Corneliorum*, ita *Scipionum* varia cognomina diversæque familiæ: fuerunt enim *Scipiones*, *Asinæ*, *Hispalli*, *Africani*, *Asiatici*, & *Nasicæ*.

VI. Scipiones Asinæ & Metelli. *Scipionum* stemma hactenus perobscurum ex fastis commode sic explicari potest. *P. Cornelio*, qui & Magister equitum fuit sub Camillo anno 357. & interrex an. 361. tres filii nati sunt, *Lucius*, *Cneus*, & *Publius Scipiones*, omnes dicti patris cognomine. *Lucius* Consul ponitur an. 403. *Publius* Magister equitum eodem anno. *Cnei* in fastis nulla mentio. *Lucius* liberis caruit: ex *Cneo Asinæ*, & *Hispalli*; ex *Publio Africani*, *Asiatici*, & *Nasicæ* propagati sunt. *Cneus* enim *Scipio* ex *Lucio* filios duos nepotes habuit, *Cn. Asinam* & *L. Scipionem*. Uterque Consul fuit; ille bis an. 493. & 499. hic semel an. 494. Uterque triumpho de Pœnis clarus. *Cnei* filius *Asinæ P. Asina* Consul fuit an. 532. ac de Istris triumphavit. *Lucii* vero pronepos *Cn. Scipio Hispallus* Consul anno 577. ex eoque natus *Cn. Scipio Hispallus* an. 614. Prætor peregrinus Chaldæos Urbe expulit.

VII. Scipionis Africani genus. *Publius*, primi *Scipionis* filius, pater fuit *L. Scipionis* Consulis an. 455. cujus ex *Lucio* filio nepotes fuerunt *Cn.* & *P. Scipiones*. Uterque Consul; *Cneus*, *Calvus* vulgo dictus an. 531. *Publius* 535. qui ab Annibale ad Ticinum fusus, Hispaniam cum fratre legato obtinuit. Ab iis ad Illiturgum Amilcar, Mago & Asdrubal victi, deinde Anno ad Incibile superatus; iterum Mago & Asdrubal primum ad Illiturgum, tum ad Mundam, denique ad Auringen fugati; sed tandem *Publius* ad Incibile victus & occisus est, & paulo post *Cneus* etiam victus in prælio occidit. *Cneus* filium habuit *Scipionem*

nem *Nasicam*; *Publius* vero *P.* & *L. Scipiones*, quorum ille *Africani*, hic *Asiatici* cognomen victoriis sibi peperit.

P. Scipio Africanus major, servato in pugna Ticinensi patre, decemque Romanorum millibus ex clade Cannensi Canusium perductis, etiam tum adolescens in Hispaniam missus est; novam Carthaginem cepit, Asdrubalem & Magonem semel atque iterum victos Hispania expulit; tum in Africa primum Syphacem & Asdrubalem, deinde ipsum Annibalem, denique Verminam Syphacis filium vicit; leges pacis & Carthaginiensibus imperator, & aliquanto post Antiocho fratris legatus præscripsit: sed tandem post tot in patriam merita vir ille duplici Consulatu annis 548. & 559. Censura, Senatus principatu, victoriis & triumpho, ætatis suæ longe clarissimus Linterni exul obiit. Ex *Æmilia* L. Pauli, qui ad Cannas cecidit, filia genuit duas *Cornelias*, quarum major *Scipioni Nasicæ* viri optimi filio, altera *Tib. Graccho*, nupsit, & *P. Scipionem*, qui captus ab Antiocho patri gratis remissus est. VIII. P. Scipionis Africani majoris.

Cum infirma esset valetudine, liberisque careret, Prætorius cognatum suum adoptavit L. Pauli, qui Persen vicit, filium, qui *P. Scipio Æmilianus* dictus est; vir patri avoque bellica laude par, literarum vero humaniorum scientia longe superior, duo maxima bella confecit, Punicum tertium & Numantinum. Duplex triumphus, alter de Carthagine deleta *Africani*, alter de Numantia eversa *Numantini* cognomen illi dedit; quamvis Consulatum nunquam petierit, bis tamen Consul factus est, semel ante ætatem an. 606. iterum absens etiam præter leges an. 619. & ante secundum Consulatum Censor. Tristior illius, quam *Africani majoris* exitus fuit: cum enim C. Gracchi conatibus obsisteret, sive C. Carbonis, sive M. Fulvii Flacci, sive uxoris suæ Semproniæ, quæ Gracchorum soror erat, crimine (ut tum creditum est) noctu domi necatus est. IX. Africani minoris victoriæ.

L. Scipio, *Africani majoris* frater natu minor, Consul anno 563. de Antiocho victoriam, triumphum, & *Asiatici* cognomen retulit; & aliquanto post repetundarum injuria, ut putatur, damnatus X. Scipiones Asiatici.

est. Hujus filius *Lucius* Prætorius Senatu motus dicitur; abnepos *Lucius* Consul anno 670. in bello civili cum Marii partes sequeretur, a Sylla spolliatus exercitu, incolumis dimissus est: cujus etiam forte abnepos *P. Scipio Asiaticus* sub Nerone anno 820, Consulatum gessit.

XI. Scipiones Nasicæ. *Scipio Nasica Cn. Scipionis*, qui cum fratre *Publio* in Hispania periit, filius, a Senatu *vir optimus* cum judicatus esset, Matrem deum hospitio excepit; deinde & Pontifex, & Consul anno 522. de Bojis triumphavit. Eo major fuit illius filii Publii, qui *Corculum* vulgo dictus est, gloria, semel atque iterum Consul annis 568. & 591. Delminio (urbs Dalmatarum erat) expugnato, & Imperatoris nomen a militibus, & honorem triumphi a Senatu oblatum repudiavit; vir alioqui eloquentia primus, juris scientia consultissimus, ingenio sapientissimus, & paulo post Censoria dignitate insignis. Nec laus minor fuit filii *P. Scipionis*, *cui Serapionis* cognomen datum est: nam & Consul anno 615. fuit, & Pontifex Maximus, & T. Gracchum, licet affinem, quod rebus novis studeret, privatus per suos occidit. Ex eo natus *P. Nasica* Consul anno 642. in magistratu obiit; qui ex *Cæcilia* Metelli Macedonici filia habuit *P. Nasicam*, cui *Licinia* Crassi oratoris filia tres filios peperit, *Publium*, *Licinium Crassum Scipionem*, qui avo materno in adoptionem datus est, & *Q. Metellum Pium Scipionem* a Metello adoptatum, cujus filia *Cornelia* in uxorem data primum Crasso juniori, deinde Pompejo Magno: ipse Consul factus est an. 701. & in bello civili dux partium Pompejanorum a Cæsare in Africa victus periit. Illius frater natu maximus *Publius*, in Mariana dissensione Urbe pulsus, filium reliquit *Publium* illum *Scipionem*, qui ex *Scribonia*, quæ postea Octavio Cæsari nupsit, *Corneliam* Æmilii Pauli uxorem suscepit, & *P. Scipionem* Consulem an. 737. cujus etiam nepos *Publius* Consul ponitur an. 808.

XII. Cornelii Lentuli. Ita obscurum est *Lentulorum* stemma, ut illud qui voluerit in ordinem digerere, operam luserit: quare satius mihi visum est, servata temporum ratione, illos tantum appellare, qui ex hac familia Consulatum

tum adepti sunt ; ita tamen , ut primum proferamus eos, qui ad *Lentuli* cognomen nullum aliud adsciverunt, deinde alios, qui varia adhibuerunt cognomina. Fuerunt enim *Lentulus Caudinus*, *Clodianus*, *Crus*, *Esquilinus*, *Getulicus*, *Lupus*, *Marcellinus*, *Scipio*, *Spinther*, *Sura*. E *Lentulis* Consules fuisse perhibentur: *Lucius anno* 436. *Servius* anno 450. *Lucius* 545. *Cneus* 552. *Publius* 591. *Cneus* 607. *Cneus* 656. *Cneus* 697. *Cneus* 735. *Cneus* 739. & *Lucius* 750. Ex aliis *Cajus Lentulus Esquilinus* anno 275. E *Caudinis* tres ; pater *Lucius* an. 478. & filii duo , *Lucius* 516. & *Publius* 517. *Lucius Lupus* 597. *Cneus Clodianus* 681. *P. Sura* 682. ob Catilinæ conjurationem in carcere necatus, *P. Spinther* anno 696. qui Ciceronem exilio revocavit, *L. Lentulus Cruscellus* an. 704. *P. Marcellinus* 735. *P. Scipio* 739. E *Getulicis* quatuor ; pater *Cossus Getulicus* an. 752. & duo filii , *Cossus* & *Cneus* , ille anno 777. hic 778. qui cum res novas moliretur , a Caligula cæsus est. *Cossi* filius collega Neronis an. 812. fuit.

XIII. Corneli Dolabellæ.

E *Dolabellis* quinque potissimum memorantur , quorum princeps *P. Dolabella* Consul anno 470. de Gallis triumphavit ; *Cneus* illius forte pronepos Consul 594. cujus ex filio nepos an. 672. e Macedonia triumphum retulit , repetundarum tamen a C. Cæsare accusatus , nepotem habuit , ut est conjectura , fratris *Publii* filium *Publium Dolabellam* M. Ciceronis generum , qui in locum occisi Cæsaris Consul anno 709. suffectus, Syriam quidem interfecto Trebonio occupavit; sed ipse paulo post a servo Laodiceæ necatus est : natus ex eo *Publius* ab Augusto an. 762. Consulatum obtinuit.

XIV. Cornelii Cethegi.

Cethegis omnibus longe præstitit *Marcus* ille *Cethegus* , qui etiam tum adolescens Pontifex factus est, & aliquanto post Censor ante Consulatum, denique Consul anno 549. Etruriam in fide continuit. Illius ex fratre nepos fuit *Cajus* Consulatu anno 556. Censura & triumpho de Insubribus nobilis ; duo quidem alii Consules , *Publius* an. 572. & *Marcus* 593. sed rebus gestis non admodum clari. Illustrius aliquanto fuit . *P. Cethegi* nomen, qui in dissensione Mariana Urbe pulsus, tempore Luculli civitatis princeps fuisse dicitur.

XV. Cornelii Cinnæ. *L. Cornelius Cinna* Consul anno 626. filium habuit Lucium quater Consulem annis 666. 667. 668. & 669. qui cum in cives una cum Mario multis cædibus grassatus esset, tandem a suis ipse militibus cæsus est. Illius filia *Cornelia* C. Cæsari nupsit; filius vero *Lucius* primum Lepido, deinde Sertorio adhæsit: denique C. Cæsaris opera restitutus, ex Pompeji Magni filia suscepit *Cn. Cinnam Magnum*, qui bis ab Augusto veniam obtinuit; semel, quod hostis in ipsum arma tulisset, iterum, quod ipsi parasset insidias: amicus tandem ipsi factus Consulatum an. 756. adeptus est.

XVI. Cornelii Rufi & Syllæ. E *Rufis* duo tantum summos honores assecuti sunt quibus *Plinii* prænomen fuit, pater & filius, uterque Dictator; hic præterea duos Consulatus anno 463. & 476. Illius nepoti *Publio*, quod ludos Apollinares ex libris Sybillinis celebrari jussisset, primum *Sibyllæ*, tum *Syllæ* cognomen inditum est: ejus abnepos fuisse dicitur *L. Sylla* Dictator.

L. Sylla primum Quæstor C. Marii in Africa Jugurtham a Boccho accipit; deinde legatus in bello Cimbrico, Teutonico & sociali multa cum fortiter gessisset, Cluencium, Samnites, & Hirpinos fudisset; post Præturam Consulatum an. 665. omnium pene civium suffragiis, & bellum Mithridaticum obtinuit: sed cum *Sulpitius*, Tribunus plebis provinciam & bellum in *Marium* transferret, in urbem unde fugerat, cum exercitu rediit; occiso *Sulpitio*, *Marium*, fugat transit in Græciam, captisque Athenis, *Archelaum* Mithridatis ducem semel atque iterum ad Orchomenum & Chæronæam superat, *Fimbriam* in Asia opprimit, & pace Mithridati concessa in Italiam reversus, *Norbanum* ad Canusium, *Marium juniorem* ad Sacriportum, ad Clusium *Carbonem Telesinum*, & Samnites ad portam Collinam vicit; Dictaturam occupat, quam tertio anno post deponit: in his omnibus laudandus, nisi cruentissima proscriptione in cives sæviisset. Quatuor uxores habuit, *Æliam*, *Cæliam*, *Cæciliam* Metelli Pii filiam, & *Valeriam*. Ex *Cæcilia* *Faustum Syllam* suscepit, & *Faustam*, quæ primum *Q. Pompejo Rufo*, tum *C. Mummio*, denique *T. Miloni* nupsit. *Fausto*

Syl-

Syllæ Pompeja Pompeji Magni filia peperit *Faustam* Æmilii uxorem. *Syllæ* Dictatori, si Dioni credimus, frater fuit *Ser. Sylla*, cujus filius *Publius* C. Cæsaris in bello civili legatus a Cicerone hac oratione, quæ etiam nunc extat, defensus est. Ejus filius, & nepos *Lucii*, & pronepos *Cn. Faustus* Consulatum adepti sunt; primus sub Augusto an. 748. alter sub Tiberio anno 785. tertius sub Claudio anno 804.

CAPUT X.

Gens Domitia.

UT *Claudiorum*, ita *Domitiorum* gens duplex fuit; sed utraque plebeja. Altera *Ænobarbi*, altera *Calvini* cognomen habuit. De *Ænobarborum* familia, quæ multo illustrior fuit, hic agimus. I. Domitiorum gens duplex.

Cn. Domitius Consul anno 561. pater fuit *Cnei* Consulis an. 591. cujus filius *Cneus* Consulatu an. 631. Censura, Pontificatu Maximo, de Allobrogibus & Arvernis tum victoria tum triumpho clarus extitit. Filios habuit *Cneum* & *Lucium*: ille Consul an. 657. a L. Crasso ipsius in Censura collega dissensit sæpius; hic etiam Consul fuit an. 559. uterque in bello civili Syllæ & Marii cæsus est. *Cneo* duo erant filii, *Cneus* Cinnæ gener in flore ætatis a Pompejo in Africa occisus, & *Lucius* qui Consul an. 699. in acie Pharsalica fortiter dimicans cecidit. Ex Porcia susceperat *Cn. Domitium*, qui ob cædem C. Cæsaris primum damnatus, & aliquanto post restitutus, Consul creatus est anno 721. *Hostilia* illi peperit *Lucium* Consulem an. 737. qui ex *Antonia minore* genuit *Cneum* Consulem anno 784. *Neronis* Imperatoris patrem. II. Domitia Ænobarbi.

CAPUT XI.

Gens Fabia.

FAbiæ gentis alii originem referunt ad *Herculem*, qui ex Evandri filia *Fabium* genuerit: alii nomen I. Fabii tres fratres, unde cæte-

ri pugnati. men ab agrorum fossione deducunt, quasi primum *Fodii*, deinde *Fabii* dicti sint. *Fabiorum* omnium hic nomina prodere res esset & operosa & multi fastidii: satis erit illos proferre, qui adolescente jam Republica victoriis suis Romanorum rem multum auxerunt. Duo tamen monitum velim; unum est, tres *Fabios M. Vibulani* filios, *Quintum*, *Cæsonem*, & *Marcum*, septem annis continuis munus Consulare obtinuisse, ex iisque *Cæsonem* cum 315. *Fabiis* ad Cremeram a Vejentibus cæsum fuisse; alterum est, *Fabios* omnes, qui postea multis perfuncti sunt honoribus, a *Quinto Marci* filio, qui unus gentis cladi superstes fuit, ut multis placet, propagatos esse.

II. Maximi & Pictores. *Marcus Fabius Ambustus Quinti* filius, gemino Tribunatu militari, Consulatu triplici an. 393. 397. 399. ovatione de Hernicis, de Tiburtibus triumpho, Magisterio equitum, Dictatura, & Senatus principatu insignis, tres mares *Quintum*, *Marcum*, & *Cæsonem* sustulit, duasque fæminas, quarum altera Sulpitio patricio, altera Licinio Stoloni plebejo cum nupsisset, hæc marito Tribuno plebis persuasit, ut legem ferret de Consulari dignitate plebi communicanda. Ut a *Quinto Maximorum*, ita a *Marco Pictorum* familia profluxit, e quibus tres Consules memorantur, *Cajus* anno 448. qui ædem Salutis pinxit, ejusque duo filii, *Cajus* anno 484. *Numerius* anno 407. sed Consulibus illustrior *Q.* ille *Fabius* Prætor: qui post cladem Cannensem Delphos legatus missus est, & scripsit Romanam Historiam, quæ cum a multis, tum a Livio sæpissime laudatur.

III. Fabius Rullianus. *Q. Fabius Rullianus*, *Ambusto* patre rebus gestis clarior, Magister equitum a Papirio Dictatore ob victoriam de Samnitibus securi pæne percussus, quinquies Consul fuit, annis 431. 443. 445. 456. 458. ter Dictator, semel Censor, princeps Senatus; terque triumphavit, semel de Apulis, iterum de Gallis & Tuscis, tertio de Samnitibus: cumque turbam forensem in quatuor tribus urbanas conjecisset, primus e *Fabia* gente *Maximi* cognomen adeptus est. Ejus filius *Quintus*, cui ob devoratum patrimonium *Gurgitis* cognomen fuit, contra Samnites cum male pugnas-

pugnasset, patre legato victoriam retulit, princeps Senatus, duplici Consulatu annis 461. & 477. totidem da Samnitibus triumphis, Censura & in Ægyptum legatione enituit.

Q. Fabius Gurgitis ex filio nepos, *Cunctator* a belli gerendi ratione, *Verrucosus* a verruca in labiis, & a mansuetudine *Ovicula* vulgo dictus, laudem avitam superavit; quinque Consulatus annis 520. 525. 538. 539. 544. ut proavus, gessit; duos triumphos, ut avus, retulit, ut uterque princeps Senatus fuit: sed utrique in eo superior, quod Dictator exultantem victoriis Annibalem fregerit. Duos ille filios habuit; *Quintum* & *Marcum*: primum *Quinti*, tum *Marci* posteros persequemur. IV. Cunctator.

Q. Fabius Cunctatoris filius Consul anno 540. & in locum patris Augur, filium habuit *Quintum* item Augurem, & *Quintum Labeonem*, qui Prætor navalem triumphum assecutus est, & Consul anno 560. ponitur, eruditionis & ingenii laude illustris. A *Quinto* Augure adoptatus *Quintus Fabius Æmilianus L. Pauli*, qui Persen vicit, filius, Consul anno 608. ex quo natus est *Q. Fabius Allobrogicus*, qui Consul anno 632. victo ad Isaram flumen Betulto, & cæsis tum Allobrogum, tum Arvernorum 130. millibus nobilissimum egit triumphum: paulo post Censor reliquit filium ab avitis paternisque laudibus degenerem; cui Pompejus Prætor bonis interdixit. *Allobrogico* frater erat *Quintus*, ob candorem *Eburnus* cognominatus, Consul anno 637. V. Filii natu majoris familia.

Marcus Fabius Cunctatoris filius, vivo etiam tum patre mortuus nepotem adoptione filii habuit *Quintum Fabium Servilianum*, qui Consul anno 611. rebus in Hispania prospere gestis ideo male audiit, quod pacem cum Viriatho æquis conditionibus iniisset; postea tamen Censor factus est. *Fabii* vel *Serviliani* vel *Eburni* (aliter enim aliis videtur) nepotes fuerunt tres illi *Fabii* sub Cæsaribus Consules, *Quintus* anno 708. illiusque filii *Paulus* an. 742. & *Quintus* 743. Qua vero ex Fabiorum stirpe prognati sint *Fabii Buteones* Consules an. 506. & 508. & *Licinius* anno 507. obscurum est. VI. Natu minoris familia.

CA-

CAPUT XII.

Gens Fulvia.

I. Fulvii Centumali. GEns *Fulvia* Tusculo oriunda, tribus potissimum cognominibus distincta fuit *Centumali*, *Flacci*, & *Nobilioris*. E *Centumalis* tres Consulatibus, duo triumphis nobiles extiterunt, quibus omnibus *Cneus* nomen proprio fuit: unus Consul anno 455. de Samnitibus, alter illius nepos ann. 525. de Illyriis triumphavit, cujus etiam filius Consulatum anno 542. obtinuit.

II. Fulvii Flacci. *M. Fulvius Pætinus* Consul anno 454. duos filios suscepit, *Quintum* & *Marcum*; ille *Flaccorum*, hic *Nobiliorum* princeps fuit. Primum de *Flaccis*, tum de *Nobilioribus* dicemus breviter. *Quinti* filius fuit *Marcus* ille *Flaccus*, quo Consule an. 489. bellum Punicum primum cœptum est: ex eo nati *Quintus*, *Cneus*, & *Cajus*, quorum longe dispar gloria. *Cajus Quinti* apud Capuam legatus fuit. *Cneus* Prætor *Quinto* tertium Consule Apuliam sortitus, apud Herdoniam amisso exercitu turpiter fugatus est. *Quintus* vero rebus gestis clarissimus, quater Consul annis 516. 529. 541. 544. Magister equitum, Pontifex, Censor, & comitiorum caussa Dictator, apud Beneventum Annonis castra cepit, Annibalem ab Urbe depulit, Capuam recepit, illiusque Senatum securi percussit. Quatuor filios suscepit, *Quintum*, *L. Manlium Acidinum* in gentem *Manliam* adoptatum, *Marcum* de cujus posteris paulo post, & *Cneum* qui a *Quinto* fratre Censore Senatu motus est, cujus nepos *Servius Flaccus* Consul anno 618. Vardæos in Illyrico domuit. *Quintus*, patre nihilo inferior, Prætor Celtiberos bis insigni pugna vicit: Contrebiam ad deditionem coegit, deinde semel anno 573. & iterum anno 574. cum fratre *Acidino* Consul Ligures domuit; triumphum duplicem, unum de Celtiberis, alterum de Liguribus retulit; Censor Fortunæ equestri templum dicavit, denique in amentiam versus, laqueo vitam finisse dicitur. *Cajo* ejus filio anno 619. Consuli bellum fugitivorum confici-

ficiendum delatum eſt. *Marco Quinti* fratri natus eſt *Marcus* ille *Flaccus*, qui Conſul an. 628. cum rem feliciter in Tranſalpinos Ligures geſſiſſet, & de Liguribus Vocontiiſque triumphaſſet, Italos ad petendam civitatem primus excitavit, & C. Graccholeges agrarias ferenti adhæſit; quare ab Opimianis una cum duobus filiis cæſus eſt. Filiarum altera *Lentuli Suræ*, qui ob conjurationem Catilinæ necatus eſt; altera *L. Cæſaris*, qui Conſul fuit anno 689. mater extitit.

M. Pætini an. 454. Conſulis filius alter fuit, uti diximus, *Marcus* pater *Ser. Nobilioris*, qui Conſul anno 498. triumphum navalem egit de Pœnis, nepotemqne habuit *M. Nobiliorem*, ovatione ex Hiſpania ulteriore, ex capta Ambracia domitiſque Ætolis tiumpho, Conſulatu an. 554. & Cenſura, & Ennii poetæ verſibus clariſſimum. Duo illi filii fuerunt, *Marcus & Quintus*, uterque Conſul, ille an. 594. hic anno 600. ſed alter altero aut fortior bello fuit, aut felicior; nam *Marcus* de Liguribus victoriam & triumphum retulit, *Quintus* a Celtiberis ſemel atque iterum turpiter victus eſt. III. Fulvii Nobiliores.

Furiorum ſtemma ne hic ſubjicerem, unum me deterruit, quod eorum memoria ſit aliquanto vetuſtior. Satis erit monuiſſe gentem *Furiam* & patriciam fuiſſe, & in quatuor familias diviſam: fuerunt enim *Furii Metellini*, *Pacilli*, *Camilli*, *Phili*, quibus omnibus longe præſtitit *M. Camillus* alter a Romulo Pater patriæ appellatus, ſexies Tribunus militaris, Dictator quinquies, quatuor triumphis nobilis de Vejentibus, de Gallis, de Æquis, Volſcis, Etruſcis, &c. IV. Gens Furia.

CAPUT XIII.

Gens Julia.

GEntem *Juliam*, quæ Alba a Tullo Hoſtilio diruta Romam migravit, & patriciam fuiſſe, & ab *Julo* Æneæ filio traxiſſe originem, plerique produnt auctores. Duo fuerunt præcipue illius cognomina,

gnomen Cæsaris. mina, *Julus* & *Cæsar*, non duæ tamen (nisi mea me fallit opinio) familiæ. Cum enim in fastis ante bella Punica *Cæsarum* nulla, *Julorum* frequens, & post bella Punica *Julorum* nulla, *Cæsarum* vero frequens fiat mentio, non temere dixerim *Cæsaris* cognomen inditum *Julorum* cuipiam, a quo *Cæsarum* genus propagatum sit, quod aliquanto post duas in familias divisum est. Ex una fuerunt *Cæsares* illi, qui cum ingenii laude florerent, in dissensione Marii & Syllæ perierunt; ex altera *C. Cæsar* Dictator. Primum de illorum, tum de Dictatoris familia agemus. Unde vero *Cæsaris* cognomen desumtum sit, aliter aliis placet; sunt enim qui vel a *cæsarie*, vel a *cæsiis* oculis, vel a *cæso* in Africa elephante deductum scripserint: libentius ego assenserim iis, qui a *cæso* matris utero petitum volunt.

II. Prima Cæsarum familia. *Sex. Cæsares* duo anno Urbis 545. memorantur, quorum alter Siciliam cum exercitu Prætor obtinuit, alter cæso M. Marcello ad Crispinum Consulem comitiorum caussa missus est. Hujus filius *Sextus* L. Pauli contra Ligures legatus fuisse perhibetur. Ex eo natus *Sex. Cæsar* Consul cum L. Oreste an. 596. tres filios habuit, *Sextum* Prætorium, *Cajum*, & *Lucium*. *Cajo*, & *Lucio* liberi nati sunt, *Sexto* nulli. Primum de *Cajo*, tum de *Lucii* posteris dicemus. *Cajus* pater fuit *Sex. Cæsaris* Consulis an. 662. anno proximo ante bellum sociale, cujus filius *Sextus*, Flamen Quirinalis cum pro domo sua Cicero diceret, genuit *Sex. Cæsarem*, qui a Cajo Dictatore Syriæ Præfectus, a militibus fraude Q. Cæcilii Bassi interemtus est. *Lucius* duos filios suscepit, *Lucium* & *Cajum*, quorum ingens Romæ gloria fuit: sed alia alii, nam *Lucius* tum gestis honoribus, Consulatu anno 663. & Censura, tum bellica laude in bello sociali floruit; *Cajus* vero ingenio & eloquentia: ipse enim est poeta ille & orator urbanitate & lepore conditus, de quo multa Cicero in Bruto. Uterque Marii jussu cæsus, *Cajus* hospitis Etrusci proditione, *Lucius* ad tumulum Varii Sucronensis. Ejus filia *Julia* nupsit primum *M. Antonio Cretico*, deinde *Lentulo Suræ*, qui in carcre necatus est: *Cretico Antonium* Triumvirum, ejusque fratres peperit. *Juliæ* frater erat

Lucius

Lucius ille Cæſar Conſul anno 689. qui cum ſtetiſſet a Pompeji partibus, poſt victos tum ad Pharſalum Pompejum, tum in Africa Scipionem, Uticenſibus auctor fuit, ut victorem reciperent, ipſeque Cæſari obviam profectus, cum ſibi tum multis vitam impetravit: proſcriptus aliquanto poſt ab Antonio, quem occiſo Cæſare hoſtem dixerat, a ſorore *Julia* ſervatus eſt. *Lucii* ejus filii triſtior exitus fuit; in bello enim Africano cum libertos ſervoſque C. Cæſaris ferro & igne necari juſſiſſet, paulo poſt a Cæſaris militibus & ipſe interfectus eſt.

III. Secunda Cæſarum familia, quæ Cæſaris Dictatoris fuit.

C. Cæſaris Dictatoris & proavo & avo *Cajus* prænomen fuit. Avus ex *Martia* genuit *Cajum* & *Lucium*, & *Juliam* uxorem *C. Marii* ſepties Conſulis. *Cajus* & *Lucius*, ambo prætorii, immatura morte ſublati ſunt, ille Piſis, hic Romæ. *Cajo* ex *Aurelia* natus eſt *C. Julius Cæſar* Dictator, & duæ *Juliæ*, quarum una ex primo marito, *Q. Pedium*, ex ſecundo *P. Pinarium*; altera ex *M. Accio Balbo Acciam* Auguſti matrem peperit.

IV. C. Cæſar Dictator

Cajus Julius Cæſar quater Conſul an. 694. 705. 707. 708. & Dictator perpetuus, vir omnium, qui unquam extiterint, gloria militari clariſſimus, Hiſpaniam ulteriorem ad Oceanum uſque perdomuit, Helvetios & Arioviſtum Germanorum Regem in Gallia vicit, Aquitanos, Gallos, Belgas, Britannos ſubegit, Germanos magnis attrivit cladibus; deinde orto bello civili, ab eo Petrejus & Afranius in Hiſpania exercitu ſpoliati, victus ad Pharſalum Pompejus, ad Alexandriam Ptolemæus, Pharnaces in Ponto, in Africa Juba & Scipio, ad Mundam in Hiſpania Cneus & Sextus Pompeji: quare uno tempore ex Gallia, ex Ægypto, Ponto, Africa quatuor triumphos egit, dumque majora cogitat, ab amicis, in Curia 23. vulneribus confoſſus eſt. Quatuor uxores habuit; *Coſſutiam* familiæ equeſtris; *Corneliam* Cinnæ quater Conſulis, *Pompejam* Q. Pompeji Rufi, & *Calpurniam* L. Piſonis filiam. *Coſſutiam* & *Pompejam* repudiavit, ex *Cornelia Juliam* Pompeji Magni uxorem, ex aliis nullos liberos ſuſcepit.

V. Octavii Cæſaris genus.

Accia, quam *Julia* C. Cæſaris ſoror *Accio Balbo* pepererat nupſit *Octavio*, qui ex Prætura Macedo-

niam

niam sortitus, pulsis hostibus provinciam summa cum laude administravit; sed haud multo post immatura morte obiit, cum ex duabus uxoribus tres genuisset liberos, *Octaviam* majorem ex *Ancharia*, *Octavium* & *Octaviam* minorem ex *Accia*, quæ post illius mortem *L. Martio Philippo* iterum nupsit. Cujus uxor fuerit *Octavia* major, incertum est: minor certe fuit *C. Marcelli*, tum *M. Antonii* Triumviri. Ex Marcello *Marcellum* duasque *Marcellas*, ex Antonio duas *Antonias* peperit. *Marcellus* ædilitius, hæres Augusto destinatus, in flore ætatis decessit. *Marcella* major primum *M. Agrippæ*, deinde *M. Julio Antonio* nupsit: *Antonia* minor *Druso* Augusti privigno, major *L. Domitio*. At de his superius egimus, tum in gente *Antonia*, tum in *Claudia Marcellorum*, tum in *Domitia*.

VI. Augustus. *Octavius Cæsar*, C. Cæsaris ex *Accia* sororis filia nepos, hæres ab eo scriptus; post illius cædem Thessalonica, quo studiorum caussa missus fuerat, Romam, redit; & continuo cum Hirtio & Pansa Consulibus M. Antonium ad Mutinam vicit: sed paulo post Triumvir cum Antonio & Lepido, prodita patria, bellum Philippense cæsis Bruto & Cassio, Perusinum victo L. Antonio, Siculum fugato Sex. Pompejo, denique Actiacum devictis M. Antonii partibus feliciter confecit; Jani templum tertio clausit, pace terra marique parta; Dalmatiam, Pannoniam Illyricum, Rhætiam, Vindeliciam, Cantabriam per Drusum & Tiberium privignos, aliosque duces imperio adjunxit; Armeniam a Parthis, & Crassi signa recepit; Scythas & Indos ad suam populique Romani amicitiam petendam allexit; semel ac vicies Imperatoris nomen adeptus tres triumphos curules egit, Dalmaticum, Actiacum, & Alexandrinum; Pontifex Maximus, 13. Consul, Tribunus plebis perpetuus, morum legumque moderator. Augustus a Senatu primus appellatus; orbis imperium summa tum prudentiæ tum clementiæ laude per 44. annos administravit; tandemque Nolæ obiit anno ætatis 76. Tres duxit uxores, *Clodiam* P. Clodii & Fulviæ filiam; *Scriboniam* L. Libonis sororem, & *Liviam* ex Tiberio Nerone gravidam: ex Scri-

Scribonia Juliam, ex aliis nullos liberos sustulit. Quis *Augusto* fuerit corporis habitus, memoriæ prodidit Suetonius his verbis. *Forma fuit eximia, & per omnes ætatis gradus venustissima; quamquam & omnis lenocinii negligens: & in capite comendo tam incuriosus, ut raptim compluribus simul tonsoribus operam daret; ac modo tonderet, modo raderet barbam, eoque ipso tempore aut legeret aliquid, aut etiam scriberet. Vultu erat ... tranquillo serenoque; ... oculos habebat claros ac nitidos, quibus etiam existimari volebat inesse aliquid divini vigoris; ... dentes raros & exiguos & scabros, capillum leniter inflexum & subflavum. supercilia conjuncta, mediocres aures, nasum & a summo eminentiorem & ab imo deductiorem, colorem inter aquilum candidumque, staturam brevem, ... sed quæ & commoditate & æquitate membrorum occuleretur*, &c. Ea, quibus ejus mores persequitur, quia longiora sunt, hic adscribere non libuit.

VII. Augusti familia.

Julia Augusti & Scriboniæ filia, probris & flagitiis infamis, bis nupsit, primum *M. Agrippæ*, a quo ideo dimissa *Marcella*, deinde *Tiberio Neroni* haud paulo post Imperatori. Tiberio nullos, Agrippæ quinque peperit liberos; filiæ fuerunt *Julia L. Æmilii Pauli*, & *Agrippina Germanici* uxor; mares *Cajus*, *Lucius*, & *Agrippa*: *Cajus* & *Lucius* ab Augusto scripti hæredes in ætatis flore perierunt; ille in Lycia, dum ex Oriente Romam redit, incertum ex vulnere, an morbo, an novercæ dolo; hic Massiliæ, dum Hispaniam petit. *Agrippæ* posthumi & *Juliæ* ipsius matris par prope exitus fuit: ambo enim ab Augusto relegati; ille ob ferox & sordidum ingenium in insulam Planasiam, hæc ob libidines in Pandatariam; ambosque aliquanto post Tiberius, illum gladio, hanc inopia & tabe sustulisse dicitur.

VIII. Tiberius.

Tiberius Nero Liviæ ex Tiberio Claudio filius, *Drusique* frater, dum vixit Augustus, egregii nominis fuit famæque integræ: tria bella gessit, Rhæticum, Pannonicum, & Germanicum, de quibus tum ovationem tum triumphum retulit. Institutus hæres ab Augusto, Germanici metu, vitia sua mira arte dissimulavit; eo vero sublato veneficiis,

metu solutus, cum in affines, tum in civitatis principes sæviit, quorum alios ferro, alios fame, alios alio genere mortis occidit, dum ipse in Caprea insula oblitus imperii, infami luxu delitescit, ubi tandem deliciis confectus moritur. Ex *Vipsania* M. Agrippæ & Pomponiæ filia illi natus est *Drusus*, qui sedato Pannonico tumultu ovans urbem ingressus est, Consulque anno 766. sed orto ipsum inter & Sejanum dissidio, veneno sublatus est, conscia uxore *Livilla*, ex qua filiam genuerat *Juliam*, primum *Neroni* Germanici filio, tum *C. Rubellio* nuptam, duosque filios quorum alter paulo post obiit, alter *Tiberius* nomine etiam tum puer Caligulæ jussu cæsus est. Tiberii formam Suetonius descripsit, indolem Tacitus. Hæc Suetonius: *Corpore fuit amplo atque robusto; statura, quæ justam excederet; latus ab humeris & pectore, cæteris quoque membris usque ad imos pedes æqualis & congruens: sinistra manu agiliore ac validiore .... Colore erat candido, capillo pene occipitium submissiore, ut cervicem etiam obtegeret ...... Facie honesta, in qua tamen crebri & subiti tumores cum prægrandibus oculis: & qui, quod mirum esset, noctu etiam & in tenebris viderent sed ad breve ...... Incedebat cervice rigida & obstipa, adducto fere vultu, plerumque tacitus, nullo aut rarissimo etiam cum proximis sermone, eoque tardissimo nec sine molli quadam digitorum gesticulatione.* Ita Tacitus l. 5. Annalium cap. 10. *morum quoque tempora illi diversa; egregius vita famaque, quoad privatus, vel in imperiis sub Augusto fuit; occultus ac subdolus fingendis virtutibus, donec Germanicus ac Drusus superfuere. Idem inter bona malaque mixtus, incolumi matre: intestabilis sævitia; sed obtectis libidinibus, dum Sejanum dilexit, timuitve. Postremo in scelera simul ac dedecora prorupit, postquam remoto pudore & metu, suo tantum ingenio utebatur.*

IX. Drusus Tiberii frater.

Drusus iisdem quibus *Tiberius* parentibus *Ti. Nerone* & *Livia* genitus, privignus Augusti, multos Germaniæ populos subegit, omnia longe lateque usque ad Albim populaltus; sed anno ætatis 30. designatus Consul, sive morbo, sive equo super crus collapso in Germania interiit, princeps virtutibus

Ti-

Tiberio longe superior. Ex liberis, quos ex *Antonia* Antonii Triumviri & Octaviæ filia genuerat, tres illi superstites fuerunt, *Germanicus*, *Livia* seu *Livilla* quæ *Druso* Tiberii filio nupsit, & *Claudius* postea Imparator, de quo paulo post.

X. Germanicus Drusi filius. *Germanicus*, duplici Consulatu anno 766. & 770. triumpho de Cheruscis clarus, sed eximiis virtutibus multo clarior, e Germania ubi maxima bella feliciter confecerat, a Triberio in Orientem missus, Cn. Pisonis (ut tum vulgo creditum est) scelere Antiochiæ Syriæ extinguitur. Ex *Agrippina* M. Agrippæ & Juliæ filia tres fęminas, totidemque mares sustulit. Filiæ fuerunt *Agrippina* Neronis Imperatoris ex *Domitio* mater, *Drusilla* Cassio Longino, & *Livilla* M. Vinicio nupta; filii vero *Nero*, *Drusus*, & *Cajus*, vulgo *Caligula* dictus. *Nero Juliam* Tiberii ex Druso filio neptem, *Drusus Æmiliam Lepidam* uxorem duxit; sed uterque sine liberis a Tiberio alius alio tempore fame necatus est. Singulares *Germanici* virtutes persequitur Tacitus l. 2. Annalium cap. 11. *Indoluere exteræ nationes regesque, tanta illi comitas in socios, mansuetudo in hostes; visuque & auditu juxta venerabilis, cum magnitudinem & gravitatem summæ fortunæ retineret, invidiam & arrogantiam effugerat... Et erant qui formam, ætatem, genus mortis, ob propinquitatem etiam locorum, in quibus interiit, Magni Alexandri fatis adæquarent. Nam utrumque corpore decoro, genere insigni, haud multum triginta annos egressum, suorum insidiis externas inter gentes occidisse; sed hunc mitem erga amicos, modicum voluptatum, uno matrimonio certis liberis egisse: neque minus præliatorem, etiamsi temeritas absfuerit, præpeditusque sit perculsas tot victoriis Germanias servitio premere. Quod si solus arbiter rerum, si jure & nomine regio fuisset, tanto promptius assecuturum gloriam militarem, quantum clementia, temperantia, cæteris bonis artibus præstitisset.*

XI. Caius Caligula. *Cajus Cæsar*, a militari calceamento *Caligula* dictus, *Germanico* & *Agrippina* genitus, Tiberio successit. Princeps crudelitate, libidine, & multis vitiis infamis, post exhaustas immensas opes, cum grassaretur per ordinum omnium cædes, & pro deo

coli se toto orbe terrarum juberet, a Chærea aliisque interfectus est.

XII. Claudius. *Claudius Nero*, *Caji* patruus & *Germanici* frater, post *Cajum* Imperio præfuit; homo natura minime malus sed vecors ac stolidus, qui omnia pro libertorum & servorum libidine gessit. Britanniam domuit, *Messalinam* uxorem ob stupra necari jussit, ductaque *Agrippina* nepte, illius ex *Domitio* filium *Neronem*, præterito filio *Britannico*, sibi successorem destinavit; & paulo post veneno sublatus est, cum *Britannicum* & *Octaviam* ex *Messalina* liberos haberet.

XIII. Nero. *Domitius Nero*, a *Claudio* adoptatus, initio sic gessit Imperium, ut inter bonos Principes haberi potuerit; post ætatis licentia corruptus in omnia probra ac dedecora ruit. Matrem *Agrippinam*, uxores *Octaviam* & *Poppæam*, *Senecam* præceptorem, aliosque cognatione proximos necavit: tum invisus omnibus cum ad necem quæreretur, ipsemet carnificis officium occupavit.

Quamvis *Cajus*, *Claudius*, & *Nero* post Actiacam victoriam nati sunt, cum tamen & Romæ rerum potiti sint, & ad gentem Juliam pertineant, non alienum fore putavi, si de aliis hæc pauca adderem, quorum etiam effigiem a Suetonio expressam hic subjicere libitum est; primum *Caji*, deinde *Claudii*, tum *Neronis*. Cajus *statura fuit eminenti, pallido colore, corpore enormi, gracilitate maxima cervicis & crurum, & oculis & temporibus concavis, fronte lata & torva, capillo raro ac circa verticem nullo, hirsutus cætera .. vultum vero natura horridum ac tetrum, etiam ex industria efferebat, componens ad speculum in omnem terrorem ac formidinem.* Claudio *auctoritas dignitasque formæ non defuit vel stanti vel sedenti, ac præcipue quiescenti. Nam & prolixo nec exili corpore erat; specie canitieque pulchra, opimis cervicibus. Cæterum & ingredientem destituebant poplites minus firmi, & remisse quid vel serio agentem multa dehonestabant. Risus indecens, ira turpior, spumante rictu, humentibus naribus; præterea linguæ titubantia, caputque cum semper, tum in quantulocunque actu vel maxime tremulum.* Nero *statura fuit pene justa, corpore maculoso & fœdo, subflavo capillo, vultu pulcro*

ero magis quam venusto, oculis cæsiis & hebetioribus; cervice obesa, ventre projecto, gracillimis cruribus, valetudine prospera.

CAPUT XIV.

Gens Junia.

DE *Junia* gente, cui *Bruti* cognomen adhæsit Possidonium inter & Dionysium non convenit. Vult enim ille apud Plutarchum *L. Bruto*, qui Reges exegit, filium fuisse superstitem; hic negat: cui cum assentiantur plerique omnes, non temere dixerim duplicem fuisse *Juniorum* gentem, unam patriciam, plebejam alteram, utramque nobilem; illam expulsis Regibus, hanc occiso C. Cæsare. Patricia desiit in *L. Bruto* primo Consule, qui filios, quod faverent Tarquiniis, securi percuti jussit an. Urbis 244. Plebejæ multa fuerunt cognomina, *Bruti*, *Bubulci*, *Callaici*, *Norbani*, *Penni*, *Peræ*, *Pulli*, *Scævæ*, & *Sillani*, quorum clarissimos quosque breviter indicasse satis erit. I. Gentis Juniæ familiæ.

E *Juniis Peris* duo illustres fuerunt; alter *Decimus* Consulatu an. 487. & de Messapiis triumpho; alter *Marcus* Consulatu anno 523. Censura & Dictatura clarus. E *Pennis* unus *Marcus* Consul an. 576. e *Pullis Lucius* an. 504. qui ob neglecta auspicia classem amisit: e *Norbanis Cajus* an. 670. qui a Sylla victus est; e *Bubulcis* duo *Caji* pater & filius, ille tribus Consulatibus anno 436. 440. 442. duabus Dictaturis, totidem triumphis de Samnitibus & Æquis, Censuraque clarissimus; hic duplici Consulatu an. 472. & 467. & de Lucanis triumpho insignis. II. Junii, Peræ; Penni, Pulli.

Ita confusum *Juniorum* stemma, ut *Decimi* & *Marci Brutorum*, qui in C. Cæsarem conspirarunt, parentes ex factis vix assignari possint. *Decimi* avus fuit, ut est conjectura, *Decimus* ille *Brutus*, qui Consul an. 615. & Proconsul Lusitanos & Gallæcos ad Oceanum usque ita perdomuit, ut inde & triumphi decus & *Callaici* cognomen retulerit. Pater *Decimus* Consul an. 677. vir literis Græcis juxta & III. Junii Bruti.

Latinis eruditus. Ipse *Decimus* a Posthumio Albino adoptatus a Cæsaris partibus stetit, cujus legatus in Gallia fuerat; post illius cædem diu Mutinæ ab Antonio obsessus, ab Octavio quidem liberatus est, sed paulo post desertus a suis ad Aquilejam jussu Antonii interficitur.

IV. M. Bruti familia. *Marci* vero pater fuit *Marcus*, *Decimi* ann. 676. Consulis (nisi falsus sum) frater, qui Prætor Galliam Cisalpinam nomine Lepidi Consulis cum occupasset, Mutinæ a Cn. Pompejo obsessus, metu ne a se deficerent milites, se suaque illi permisit, cujus tamen imperio continuo post cæsus est. Ex *Servilia* M. Catonis sorores M. *Brutum* susceperat, duasque *Junias*, quarum altera *M. Lepido* Triumviro, altera *C. Cassio* nupsit. *M. Brutus* morum integritate, elegantia ingenii, & literarum studio cum Ciceroni, tum optimo cuique charissimus, in dissensione civili Pompeji partes secutus est; illum tamen Cæsar non modo servavit, sed evexit ad honores, illique inter amicos primas detulit. Quorum beneficiorum *Brutus* immemor amore patriæ in eum conjuravit, eoque cæso, occupata Macedonia, vicit quidem ad Philippos Octavium, sed iterato post unum circiter mensem prælio, victus mortem sibi conscivit. Uxor illi fuit *Porcia* M. Catonis filia.

CAPUT XV.

Gens Licinia.

I. Gentis Liciniæ familiæ. GEntis *Liciniæ*, quæ plebeja fuit, tres tantum familias, quæ aliis longe præstiterunt, persequemur; *Crassos*, *Lucullos*, & *Muræenas*.

II. Crassorum origo. Hujus familiæ princeps fuit *P. Crassus*, qui etiam tum juvenis creatus est Pontifex Maximus; aliquanto post Consul anno 548. cum Annibale bellum gessit; denique Censor: vir omnibus naturæ fortunæque donis instructus, nobilis, dives, forma corporis excellens, facundus, duobusque auctus filiis *Cajo* & *Marco*, a quibus duæ *Crassorum* familiæ propagatæ sunt. Primum *Caji*, tum *Marci* nepotes explicabimus.

Ca-

Cajus itidem ut pater duos filios genuit, *Publium* & *Cajum*, utrumque Consulem, illum anno 582. hunc 585. *Cajus* ex Consulatu sortitus Macedoniam vario marte bellum cum Perse gessit; nam primo prælio victus, secundo victor multas in Græcia urbes expugnavit. Ab ejus filio *Publio* ex gente Mutia in Liciniam adoptatus est *P. Crassus Mutianus*, qui & Pontifex Maximus & Consul anno 622. contra Aristonicum in Asia cum bellum gereret, victus occubuit. Ejus filiarum altera C. *Sulpicio Galbæ*, altera *C. Gracchbo* nupsit. III. Licinii Crassi.

L. Crassus, orator ille quem in libris *de Oratore* loquentem inducit Cicero, cum Q. Mutio Consul anno 658. Galliam obtinuit; cum Cn. Domitio Censor. In Philippum Consulem cum paulo acrius invectus esset, latus dicenti condoluit, & febri correptus septimo die lateris dolore consumtus est. Ex *Mutia* duas filias suscepit, unam *C. Marii*, alteram *Scipionis Nasicæ* uxorem; quæ cum duos mares peperisset, *Crassus* eorum alterum *L. Licinium Crassum Scipionem* adoptavit. Quo patre natus sit *Crassus* orator, nemo, quod in tanto viro mirum est, memoriæ prodidit. In fastis Capitolinis diversum prænomen illius patri affingitur, apud Sigonium *Lucius*, apud Pighium *Publius*. Quid certis super hac re dicam, nihil habeo: si tamen conjectura uti licet, illum *Publii Crassi* anno 582. Consulis, de quo paulo ante, ex filio nepotem fuisse suspicor. In avo enim Publio omnes consentiunt, in patre non item; quia ille vel juvenis decessit, vel nullo, quod verius putem, magistratu functus est, ideoque illius prænomen ignotum. Illius eloquentiam & dicendi genus his verbis expressit Cicero in Bruto: *Erat summa gravitas, erat cum gravitate junctus facetiarum & urbanitatis oratorius, non scurrilis lepos; latine loquendo accurata & sine molestia diligens eloquentia, in disserendo mira explicatio; cum de jure civili, cum de æquo & bono disputaretur, argumentorum & similitudinum copia .... Non multa jactatio corporis, non inclinatio vocis, nulla inambulatio, non crebra supplosio pedis: vehemens & interdum irata & plena justi doloris oratio; multæ & cum gravitate facetiæ, quod-* IV. L. Crassus orator.

que difficile est, idem & perornatus & perbrevis.

V. M. Crassus Dives. *M. Crassus Publio* hujus familiæ principe genitus pronepotem habuit *Marcum*, qui, quod nunquam ridere visus sit, ἀγέλαστος vulgo dictus est; cujus filius *P. Crassus* cognomento *Sapiens*, Consul anno 656. de Lusitanis triumpho, & Censura nobilis in bello civili Marii & Syllæ, ne in hostium veniret potestatem, sibi mortem conscivit. Duo illi fuerunt filii, *Publius*, qui una cum ipso periit, & *M. Crassus* Romanorum omnium ditissimus, qui post duplicem & ovationem & Consulatum an. 683. & 698. inita cum C. Cæsare & Cn. Pompejo societate, bellum Parthicum sortitus est, in quo cum male pugnasset, exercitum cum filio *Publio* amisit: demum ipse per speciem colloquii ab hoste circumventus occiditur.

VI. Crassi divitis familia. *Marci* divitis filius alter in bello civili Galliæ Cisalpinæ nomine Cæsaris præfuit. Nepos sub Augusto Consul anno 723. de Thracibus & Getis triumphavit; pronepos etiam Consul anno 739. abnepos vero, cui prænomen *Marcus* ut aliis, cognomen vero *Frugi*, sub Tiberio Consul an. 779. quatuor ex Scribonia filios suscepit, *Cn. Pompejum Crassum* Claudii generum, M. *Crassum Scribonianum*. *Frugi* Consulem anno 816. *L. Crassum Scribonianum & Pisonem Licinianum* adoptatum a Galba. *Cneus* a Claudio, *Marcus* a Nerone, *Piso* ab Othonis militibus cæsus est, *Lucius* oblatum ab Antonio duce in Vitelliana dissensione imperium repudiavit.

VII. Licinii Luculli. E *Lucullis* tres & honoribus & victoriis clari perhibentur. *Lucius* Consul an. 602. Vaccæos Cantabrosque domuit, cujus ex filio nepotes fuerunt *Lucius* & *Marcus*, uterque bello tum Mihtridatico tum civili Syllæ legatus; uterque Consul, ille anno 679. hic 680. uterque triumphalis, ille ex Asia, hic ex Macedonia. *Lucii* tamen major fuit & virtus & gloria; sæpe enim Mithridatem & Tigranem exigua manu vicit, villarum magnificentia, conviviorum sumptu, & vestium numero Romanos omnes longe superavit. Ex *Servilia* Catonis sorore illi natus est *Marcus*, qui Antonii jussu post Philippensem victoriam interfectus est.

L.

L. *Murænæ* duo tantum illustres memorantur, alter triumpho, alter Consulatu insignis. *Lucius*, cujus pater avusque prætorii, & ipse prætorius, missus a Sylla Mithridatem repressit; eoque nomine triumphavit. Duo illi filii fuerunt, *Lucius* & *Marcus*. Bis in Mithridatem arma gessit *Lucius*, semel sub patre, iterum Luculli legatus; deinde designatus Consul an. 691. a Catone aliisque ambitus crimine postulatus, a Cicerone tum Consule ea oratione, quam etiam nunc præ manibus habemus, ita defensus est, ut honestissime absolutus sit. Galliam paulo post sortitus *Marcum* fratrem legatum habuit. VIII. Licinii Murænæ.

CAPUT XVI.

Gens Livia.

LIviæ gentis tres familiæ & cognomina fuerunt. *Denter*, *Salinator*, *Drusus*. E *Denteribus* Consul fuit *Cajus* an. 451. e *Salinatoribus* duo *Marcus* & *Cajus*. Ille duplici Consulatu anno 534. & 546. totidem triumphis & Censura nobilis. Illyricos enim domuit & Asdrubalem Annibalis fratrem cum exercitu ad Metaurum cecidit. Ejus filius Consulatum anno 565. adeptus est. I. Livii Salinatores.

Drusi tum Consulatus honore tum Tribunatu plebis celebres extitere. *M. Livius*, cæso hostium duce *Drauso*, *Drusi* cognomen sibi suisque invenit; cujus filius *Cajus*, cum Scipione Æmiliano Consul anno 606. cæcus ille forte fuit, quo Valerius l. 8. c. 7. Duos filios habuit *Marcum* & *Cajum*, alterum altero longe illustriorem. *Cajus* quidem non indisertus fuit; sed *Marcus* ingenio, eloquentia, divitiis pollens, Tribunus plebis cum Senatus partes contra C. Gracchum tueretur, Senatus patronus appellatus est: unde ad summos honores evectus, aliquanto post Consulatu an. 641. de Scordicis triumpho, & Censura enituit. Tribunatus, quem *Marcus* ejus filius gessit, læta quidem initia, sed cum ipsi, tum universæ Italiæ funestus exitus fuit. Illum enim pro auctoritate Senatus cum suscepisset II. Livii Drusi.

ſet contra equeſtrem ordinem, videretque ſibi non meritam a Patribus gratiam rependi, Latinis civitatem pollicitus eſt; unde & ſociale bellum exarſit, & ipſe in atrio domus cultro percuſſus intra paucas horas exſpiravit. Cædis invidia penes Cæpionem & Philippum Conſulem fuit. Illius forte nepos fuit *Marcus* ille *Druſus Libo* Conſul ſub Auguſto anno 738.

CAPUT XVII.

Gens Lutatia.

I. Lutatii.

GEns *Lutatia*, plebeja quidem, ſed victoriis clara fuit. Quatuor enim *Lutatii* maxima bella confecerunt; unus Punicum primum, alter Phaliſcum, tertius Cimbricum, quartus civile Marium inter & Syllam. Bello Punico primo duo *Lutatii* floruerunt, *Cajus* & *Quintus*, cognomento ille *Catulus*, hic *Certo*; ambo fratres, ambo Conſulatu, victoria, & triumpho prope pares. Ille enim Conſul anno 511. & anno ſequenti Proconſul tanta clade Pœnos navali prælio affecit, ut ad duriores pacis conditiones adegerit; hic Conſul anno 512. Phaliſcos domuit: quare uterque triumphum, ille navalem de Pœnis, hic de Phaliſcis terreſtrem egit. *C. Catuli* abnepos *Q. Catulus* una cum C. Mario & Conſul fuit an. 651. & Proconſul Cimbros ad internecionem delevit, & in diſſenſione civili candentium Carbonum vapore extinctus eſt. *Quintus* ex eo genitus M. Lepidum anno 675. in Conſulatu Collegam acta Syllæ reſcindere conantem, & vicit ad Urbem, & victum Italia expulit, & aliquanto poſt Cenſor Capitolium dedicavit.

CAPUT XVIII.

Gens Manlia.

I. Gentis Manliæ familiæ.

GEns *Manlia*, quæ jam inde ab Urbis incunabulis illuſtris fuit, in tres familias, *Cincinnatos*, *Acidinos*, & *Vulſones* tribui poteſt. *Cincinnati* quod

quod in Capitolio habitarent, *Capitolini*, deinde *Imperiosi*, tum *Torquati* dicti sunt. Ex *Acidinis* Consul unus L. *Acidinus* anno 574. ex gente Fulvia adoptatus; e *Vulsonibus*, qui quod e *Cincinnatis* traxerint originem, *Capitolini* etiam vocantur, quatuor Consulatu, unus ovatione, duo triumpho insignes fuerunt. *Aulus* Consul anno 279. de Vejentibus ovationem, *Lucius* bis Consul anno 497. & 503. de Pœnis triumphum navalem, Cneus illius nepos Consul an. 564. de Gallo-græcis terrestrem retulit: minor *Auli* fratris gloria, qui in Consulatu anno 575. contra Istros bellum gerens, castra, quæ sua temeritate amiserat, virtute militum recuperavit.

Manliorum tum *Capitolinorum* tum *Torquatorum* stemma sic commode ex fastis aliisque primæ classis auctoribus explicari potest. *Cn. Manlio Cincinnato* ann. 273. Consuli filius fuit *Aulus Capitolinus Vulso*, de quo paulo ante diximus, a cujus liberis *Manlii* tum *Vulsones* tum *Capitolini* propagati sunt. *Aulus* tres liberos genuit rebus gestis clarissimos, *Aulum* quater Tribunum militarem, *Titum* Tribunum militarem, & *Marcum* Consulem an. 361. & triumpho de Æquis nobilem, qui cum novis rebus studere diceretur, e saxo Tarpejo, quod contra Gallos fortiter defenderat, in præceps actus est. II. Manlii Capitolini.

Aulus filium habuit *Lucium* Dictatorem, cui gemina soboles contigit, *Cn. Imperiosus* & *Ti. Torquatus*. Ille bis Consul fuit anno 394. & 396. hic ter an. 406. 409. & 413. ter etiam Dictator, qui cum Gallum singulari certamine vicisset, ab illius torque *Torquati* cognomen sibi suisque posteris peperit, *Titumque* filium, quod præter mandatum pugnasset, securi percuti jussit. Ex eo tamen nepotem habuit *Titum* an. 454. in Consulatu mortuum, & abnepotes *A. Manlium Aticum*, & *Titum*, utrumque duplici Consulatu, Censura, & triumpho clarissimos. *Aulus* Consul anno 509. & 512. *Titus* an. 518. & 529. ille de Phaliscis, hic de Sardis triumphavit; *Titus* præterea Dictator comitiorum caussa creatus est. *Tito* duo etiam nepotes ex *Aulus* filio fuerunt, ambo Consules, *Aulo* an. 589. & *Titus* an. 588. qui filium a D. Silano adoptatum cum a III. Manlii Torquati.

Ma-

Macedonibus accusaretur, damnavit. *Lucius* ejus filius tres nepotes habuit, *Titum*, *Lucium*, & *Aulum*, Ciceronis amicos; *Lucio* enim referente, Imperator a Senatu appellatus est. Consul ille fuit anno 688. paterque *L. Manlii*, qui Syllam conjurationis Catilinæ postulavit, & aliquanto post in bello Africano contra Cæsarem periit.

CAPUT XIX.

Gens Maria.

I. Marii. C. *Marius*, Arpini humili loco natus, virtute militari summos honores adeptus est: vir, si quis unquam, bellicis operibus illustris, duo maxima bella confecit, Jugurthinum & Cimbricum; septem gessit Consulatus anno 646. 649. &c. bis triumphavit, semel de Jugurtha, iterum de Cimbris, Teutonibus, & Ambronibus. Jugurtham enim sæpius victum a Boccho, ad quem fugerat, proditum in triumpho duxit; Teutones & Ambrones ad Aquas Sextias solus, Cimbros ad Vercellas cum Catulo occisione delevit: at dum bellum Mithridaticum L. Syllæ per Sulpicium eripere conatur, Urbe pulsus, post errores varios in Africam appulit; unde a Cinna revocatus septimum Consulatum an. 667. invadit, in quo nimia crudelitate in cives grassatus obiit. Ex *Julia* C. Cæsaris amita duos suscepisse filios dicitur, *C. Marium* & *Telesinum*; id tamen non liquet: sunt enim qui ipsius non filios, sed ex sorore nepotes esse velint. Ut ut est, *C. Marius* junior Consul an. 671. ad Sacriportum a Sylla victus Præneste refugit: unde per cuniculos dum tentat erumpere, una cum fratre *Telesino* cæsus est. Fuerunt etiam *Marii Gratidiani* Ciceronis & amici & affines.

CAPUT XX.

Gens Marcia.

I. Gentis Marciæ familiæ. M*Arciorum* alii patricii, alii plebeii fuerunt. Patriciorum cognomen nullum, nisi forte

Cor-

Coriolani; plebejorum multipex, *Rutili*, *Censorini*, *Reges*, *Figuli*, *Philippi*, &c. Patricii a *Numa* & *Anco Marcio* Regibus traxisse originem dicuntur, e quibus præstitit *Marcus* ille *Coriolanus*, primum fortitudine, tum suo & in patriam odio & in matrem amore notissimus.

II. Marcii Rutili & Censorini.

C. Rutilo cum multi honores delati sunt, quatuor Consulatus an. Urbis 393. 401. 409. 411. & duo triumphi, alter de Privernatibus, alter de Tuscis: tum honos ille plane singularis, quod primus e plebe & Dictator & Censor creatus sit. Minor quidem *Caii* illius filii gloria, sed modestia major. Consulatu enim anno 443. & paulo post Censura perfunctus, cúm Censor iterum crearetur, hanc dignitatem non respuit modo, sed legem tulit, ne cui hunc magistratum bis ambire liceret: unde *Censorini* cognomen tum ipsi, tum ipsius posteris inditum est. Illius abnepos *Lucius* an. 604. cum Manilio Consul, initio belli Punici tertii Carthaginem oppugnavit. Duo etiam sub Imperatoribus *Caii Censorini* Consules produntur; alter ann. 714. alter 745. ille præterea ex Macedonibus triumpho nobilis.

III. Marcii Reges.

E *Marciis Regibus* duo Consules, totidem e *Figulis* memorantur. *Regibus Quintus*, *Figulis Cajus* prænomen fuit. *Regum* alter ann. 635. alter 683. Consulatum gessit; & ille de Stœnis (gens erat Alpina) triumphavit. *Figulorum* alter alterius avus fuit; avus duplici Consulatu ann. 591 & 597. & de Dalmatis victoria, nepos uno tantum Consulatu anno 689. illustris.

IV. Marcii Philippi.

Philipporum ut plures Consulatus, ita major gloria fuit. Quatuor Consulatus adepti sunt, quorum duo primi *Quinti*, alii *Lucii* dicti sunt. Primus est *Quintus* ille Consul an. 472. qui de Etruscis triumphavit; cujus nepos duplici Consulatu an. 567. & 584. & Censura clarus extitit, clarior aliquanto futurus, nisi in primo Consulatu contra Ligures male pugnasset. *Lucii* ejus ex filio nepotes an. 666. Consulis nomen longe illustrius, non militari quidem scientia, sed eloquantiæ laude, qua M. Antonio & L. Crasso haud multo inferior fuit. Censor aquæ

Marciæ

Marciæ ductum restituit; ejus filius Consul an. 697. ex *Marcia* & *M. Catonis*, & *Hortensii* oratoris socer; ex *Accia* conjuge vitricus *Augusti Cæsaris*, uti diximus in gente *Julia*. De *L. Philippo* oratore ita Cicero in Bruto: *Erat in* Philippo *summa libertas in oratione, multæ facetiæ, satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis: erat etiam imprimis, ut temporibus illis, Græcis doctrinis institutus, in altercando cum aliquo aculeo & maledicto facetus.*

CAPUT XXI.

Gens Mucia.

I. Muciorum origo. *Muciorum gens* quæ plebeja, una fuit, familiæ duæ, quibus & *Scævolæ* cognomen datum est & duo singularia fuerunt; alterum, jus civile profiteri; alterum, Censuram nunquam petiisse. Gentis princeps *Q. Mucius Scævola* Prætor an. 538. duos habuit filios, *Quintum* & *Publium*, a quibus facta sunt gentis duas in familias divortia.

II. Muciorum prima familia. *Quinto*, qui Consul ann. 579. contra Ligures rem male gessit, ex filio *Quinto* nepos fuit *Q.* ille *Mucius*, cognomento *Augur*, Consul an. 636. C. Lælii Sapientis gener, & L. Crassi oratoris socer, quem tum in lib. I. *de Oratore*, tum in lib. *de Amicitia* loquentem inducit Cicero. Ejus filius *Quintus*, & ipse dictus *Augur*, peritissimus juris & percomis est habitus.

III. Secunda. *Publius Quinti*, de quo paulo ante, frater natu major Consul an. 578. duos suscepit filios, *P. Mucium* & *P. Crassum Mucianum*, qui in gente *Licinia* adoptatus contra Aristonicum periit, uti diximus. *P. Mucius* an. 620. quo Tib. Gracchus cæsus est, Consul, & aliquanto post Pontifex Maximus, pater fuit *Q.* illius *Scævolæ*, cognomento *Pontificis*, qui L. Crassi oratoris fuit tum in Prætura tum in Consulatu collega, Asiamque Prætor tam sancte administravit, ut & aliis tanquam forma & exemplum justi imperii proponeretur, & in illius honorem festum, cui nomen *Mucia*, ab Asianis institutum sit. In civili bello a L. Damasippo cæsus est. Primum *Q. Augurem*, deinde eo mortuo *P. Pontificem* audivit Cicero, ut ipse testatur.

CA-

CAPUT XXII.

Gens Octavia.

OCtaviorum familia Velitris olim præcipua inter patricias a Servio Tullio allecta quidem est, sed aliquot annis post ad plebem se contulit. C. *Octavius Rufus* quæstorius *Cneum* & *Cajum* procreavit, a quibus duplex Octaviorum familia defluxit, conditione diversa: siquidem *Cneus* & deinceps ab eo reliqui omnes summis functi sunt honoribus; at *Cajus* ejusque posteri in equestri ordine constitere, usque ad *Augusti* patrem, qui ex Prætura Macedoniam sortitus illam non minore justitiæ, quam fortitudinis laude administravit, ut diximus in gente *Julia*.

I. Octavii plebeji.

Cneus, *Cajo* genitus, cum Sardiniam Prætor obtineret, dum *Africanus* major in Africa bellum gerit, maris littora fortiter tutatus est. *Cneus* ejus filius Consulatu ann. 589. & triumpho de Perse multo illustrior. Persen enim a L. Paulo jam victum Prætor ceperat; & aliquanto post Legatus ad Antiochum Laodiceæ Syriæ occisus est. Ex duobus illius filiis *Cneus* Consul fuit ann. 625. *Marcus* non item; sed utrique filii Consules fuerunt, *Marco* *Cneus* an. 677. *Cneo* vero *Cneus* & *Lucius*, ille an. 666. hic 678. *Cneus* cum L. Cinnam in Consulatu collegam Urbe expulisset, paulo post illius jussu interfectus est.

II. Octvaii Patricii.

CAPUT XXIII.

Gens Pompeja.

POmpejorum, si Vellejo credimus, tres familiæ fuerunt; una *Nepotum*, altera *Ruforum*, tertia *Pompeji Magni*: omne plebejæ quidem, sed gestis honoribus nobiles.

I. Pompejæ gentis familiæ.

Q. Pompejus cognomento *Nepos*, qui tibicinis, ut tum ferebatur, filius erat, ex hoc stemmate primus Consulatum an. Urbis 612. adeptus est; Hispaniamque

II. Pompeji Nepotis.

que sortitus turpe cum Numantinis, a quibus victus fuerat, fædus pepigit: populi tamen favore non absolutus modo est, sed creatus etiam aliquanto post Censor cum Q. Metello Macedonico, qui & ipse plebejus; quod nondum contigerat: Quot liberos habuerit obscurum est; certum tamen illius nepotes fuisse *Sextos* illos *Pompejos*, qui sub Augusto Consules memorantur, alter an. 712. alter 766. quo Augustus obiit; ille Ovidio, hic Valerio Maximo amicissimus. An eadem ex stirpe fuerit *Cn.* ille *Pompejus*, qui an. 722. Consulatum gessit, incertum est: nec enim ipsius cognomen, nec patris nec avi prænomen apponitur.

III. Pompeji Rufi. *Q. Pompejus Rufus*, Syllæ in Consulatu anno 665. collega, una cum filio in dissensione civili periit, ipse Pompeji Strabonis fraude, Sulpicii vero Trib. plebis insidiis filius, qui jam ex *Cornelia* Syllæ filia tres liberos genuerat, *Pompejam* a C. Cæsare ob adulterii cum Clodio suspicionem repudiatam, & duos *Quintos*; quorum alter Prætor fuit Cicerone Consule, alter Trib. plebis eo anno, quo Clodius, cui favebat, a Milone cæsus est. *Q. Rufus* habuit etiam ex *Aulo* fratre nepotem *Q. Pompejum Bithynicum*, Ciceroni amicitia conjunctum, qui in Ægypto, dum Classis Pompeji Magni diripitur, interfectus est.

IV. Pompeji Magni. *Sex. Pompejo* duo filii fuerunt, *Sextus* & *Cneus*. Ille Juris civilis, Geometriæ, & Stoicæ disciplinæ studio totus incubuit; hic a perversis oculis *Strabo* vulgo dictus, orto bello sociali, primum Legatus, deinde Consul an. 664. præcipuum contra Latinos victoriæ decus meruit, at paulo post de cœlo tactus periit. Vir suis quidem clarus victoriis, sed filii gloria longe clarior; pater enim fuit *Cn. Pompeji*, qui ob res præclare gestas a Sylla *Magnus* appellatus est. Marium ille vicit, Carinatem & Carbonem in Italia, Hieram Numidarum Regem & Domitium in Africa. Sertorium & Perpennam in Hispania; Piratas Ciliciæ in mari Mediterraneo, in Asia minori Mithridatem, in Syria Antiochum Comagenum & Aristobulum. Unde tres egit triumphos, unum ex Africa, alterum ex Hispania etiam

tum

tum eques, tertium ex Asia jam consularis, tres etiam gessit Consulatus an. 683. 691. & 701. primum & secundum cum M. Crasso divite, tertium solus; sed post tot trophæa vir Romanorum longe clarissimus, cum nec ipse parem, nec superiorem Cæsar ferre posset, orto bello civili ad Pharsalam victus, jussu Ptolemæi Regis, ad quem confugerat, interficitur. Ex quinque, quas duxerat, uxoribus, *Antistia*, *Aemilia* privigna Syllæ, *Mutia*, *Julia* Cæsaris, & *Cornelia* Scipionis filia; una *Mutia* liberos peperit, duos mares, *Cneum*, & *Sextum*, fœminam *Pompejam*, quæ primum *Fausto Syllæ*, deinde *Q. Servilio Cæpioni* nupsit. *Cneus* & *Sextus* ut virtute, ita rebus gestis patri longe impares, ad Mundam Hispaniæ oppidum a Cæsare victi sunt, & *Cneus* in fuga cæsus; *Sextus* vero fratri superstes, occupata Sicilia, Octavii Cæsaris duces navalibus præliis sæpe vicit, sed tandem desertus a suis a Titio in Asia necatus est, cum ex *Scribonia Pompejam* M. Marcello desponsatam suscepisset.

C A P U T XXIV.

Gens Portia.

Portiæ gentis princeps fuit, *M. Portius* cognomento *Priscus*, Tusculo (Latii oppidum erat) oriundus; qui & a sapientia *Cato*, & a Censura *Censorius* vulgo dictus est. Invitatus in Urbem a Valerio Flacco, aliquanto post cum ipso & Consulatum an. Urbis 558. & Censuram gessit. Proconsul ex Hispania triumphum, legatus victoriæ de Antiocho ad Thermopylas præcipuam laudem retulit. Duas duxit uxores, *Liciniam* juvenis, jam senex *Saloniam*, ex quibus duos filios procreavit; alterum ex altera. Utrique *M. Cato* proprium nomen fuit; sed natu majori a matre *Licinia Liciniani*, minori a *Salonia Saloniani* cognomen adhæsit: ab his duæ *Catonum Licinianorum* & *Salonianorum* familiæ propagatæ sunt. I. Cato Censorius.

M. Cato Licinianus, qui Prætor designatus ante patrem decessit, & ex *Aemilia* L. Pauli, qui Persen vicit, II. Porcii Catones Liciniani.

vicit, filia suscepit *Marcum* & *Cajum Catones* utrumque Consulem; Illum an. 635. hunc anno 639. sed utriusque Consulatus infelix. *Marcus* enim in Africa periit; *Cajus* vero adversus Scordiscos cum male pugnasset, Tarracinam in exilium pulsus est; *Marci* filius *M.* ille *Cato*, qui obiit in Gallia prætorius.

III. Salonian *M. Catoni Saloniano*, qui Imperaror mortuus est, duo filii nati sunt, *Marcus* & *Lucius*, qui Consul an. 666. dum contra Italos ad lacum Fuccinum pugnat, Marii junioris fraude, ut est conjectura, occubuit. *Marcus* tribunitius cum Præturam peteret, mortuus, ex *Livia* Livii Drusi Tribuni plebis filia *M. Catonem* & *Porciam L. Domitii* conjugem reliquit. *M. Cato* fuit *Uticensis* ille, eximium *Porciæ* gentis decus, vita morumque integritate clarissimus, qui post Præturam Pompejum contra Cæsarem secutus, victis partibus, Uticæ sibi mortem conscivit. Ex *Marcia*, quam post Atiliam duxerat, duos liberos habuit, *M. Catonem*, qui in acie Philippensi cecidit, & *Portiam*, quæ primum *Bibulo* nupsit, deinde *M. Bruto*.

CAPUT XXV.

Gens Quinctia.

I. Quinctiæ gentis familiæ. QUinctia gens, Alba diruta, a Tullo Rege inter patricias cooptata (hic enim de plebeja non agimus) quatuor potissimum familias complexa est, *Capitolinos*, *Cincinnatos*, *Flamininos*, & *Crispinos*; e quibus, brevitatis caussa rebus gestis clarissimos quosque tantum proferemus.

II. Quinctii Capitolini. E *Capitolinis* duo maxime insignes; quorum alter *T. Barbatus Capitolinus* sexies Consul an. 285. de Volscis, Antiatibus, & Æquis victor triumphavit; alter *Titus* & Consul an. 332. & aliquanto post Tribunus militaris.

III. Cincinnati. E *Cincinnatis Lucius* ad Consulatum ab aratro vocatus an. 283. duas Dictaturas postea gessit; quarum in prima Minucium Consulem liberavit, & de Æquis sub jugum missis triumphavit; in altera vero Sp. Melium dixit a Servilio Ahala jure cæsum. E qua-

quatuor, quos susceperat, filiis *Lucius* ter Tribunus militaris fuit, semel Magister equitum; *Titus* vero bis Consul contra Vejos male pugnavit. Illustrius *Titi* illius filii nomen duplici Tribunatu militari, Dictatura, de Prænestinis & victoria & triumpho. Duos ille *Titos* genuit, quorum alter Consul an. 402.

IV. Crispini. Alter *T. Pennus Crispinus* Consul an. 398. de Gallis triumpho clarus *Crispinorum* familiæ princeps exstitit. Illius abnepos *T. Crispinus* M. Marcelli an. 545. in Consulatu collega insidiis Annibalis una cum Marcello deprehensus ex vulneribus paulo post obiit. *Lucius* ex eo genitus de Lusitanis & Celtiberis triumpho Proprætor enituit. Duo præterea *T. Crispini* Consulatum sub Augusto adepti sunt, alter an. 744. an. 759. alter.

V. Flaminini. E *Flamininis* quatuor Consules fuisse perhibentur, quorum primi duo fratres *Titus* & *Lucius*, ambo quidem Consules, ille an. 555. hic 561. sed longe dispari gloria. *Lucius* enim ob libidinem a M. Catone Censore Senatu motus est; *Titus* vero ex Quæstura, quod ipsi singulare fuit; Consul Philippum Macedoniæ Regem semel atque iterum vicit, Nabin Tyrannum subegit, pacem & libertatem Græciæ reddidit, & per triduum de Philippo triumphavit: deinde Censura perfunctus ad Prusiam contra Annibalem missus est. Ex *Tito* filio Consules habuit, nepotem an. 603. & pronepotem an. 630.

CAPUT XXVI.

Gens Sempronia.

I. Semproniæ gentis familiæ. GEns *Sempronia* patricia quidem primum fuit, sed deinde ad plebem transiit. *Atratini* enim patricii fuisse dicuntur; *Tuditani* vero, *Blæsi*, *Sophi*, *Longi*, *Gracchi*, plebeji.

II. Semproniii Atratini. Ex *Atratinis* Tribuni militares bene multi, Consules quatuor memorantur, *Aulus* bis an. 256. & 262. illiusque filii vel nepotes *Lucius* & *Cajus*, ille ann. 319. hic 330. Floruit multo post *Cajus Atratinus*, qui an. 719. Consul ponitur.

III. Blæsi. E *Blæsis* unus *Cajus Blæsus* duplici Consulatu an. 500. & 519. & triumpho de Pœnis clarus fuit.

IV. Sophi. E *Sophis* duo *Publii*, pater & filius, Consulatu, triumpho & Censura illustres fuerunt, primus Consul an. 449. de Æquis, alter an. 485. de Picentibus triumphavit.

V. Tuditani. E *Tuditanis* quatuor Consulatum assecuti sunt; *Marcus* anno 513. *Publius* 546. *Marcus* 668. *Cajus* 624. Eo major *Publii* & *Caji* gloria, quod ille contra Annibalem rem bene gesserit & Censor fuerit; hic vero de Istris triumpharit.

VI. Longi. E *Longis* duo *Tiberii* Scipionum in Consulatu collegæ fuerunt, alter an. 535. P. Scipionis, qui in Hispania periit; alter an. 559. Africani majoris; ille una cum collega fusis ad Lilybæum hostibus Melitam eis eripuit, sed paulo post ad Trebiam ab Annibale victus est.

VII. Gracchi. *Sempronii*s omnibus rerum gestarum gloria *Gracchi* longe præstiterunt. Eorum princeps *Tiberius* Consul an. 515. filium habuit *Tiberium* bis Consulem; semel an. 538. iterum 540. qui contra Annibalem, dum rem gerit feliciter, fraude Lucani hospitis ab hostibus cæsus est, cujus filius *Tiberius* duos Consulatus an. 556. & 571. Censuramque gessit, duos egit triumphos, primum de Celtiberis Prætor, alterum Consul de Sardis: vir tum victoriis tum virtutibus ætatis suæ clarissimus. Ex *Cornelia* Africani majoris filia duos mares, *Tiberium* & *Cajum*, suscepit, totidemque fœminas: quarum altera P. *Scipioni Aemiliano* nupsit. *Tiberio* & *Cajo Gracchis* par prope ingenium, par eloquentia; alia tamen alii: iidem honores delati, eadem utriusque consilia, idemque exitus fuit. Nam uterque Quæstor Consulum, *Tiberius* Mancini in Hispania, *Cajus* Aurelii Orestis in Sardinia; uterque Tribunus plebis leges agrarias contra Senatus voluntatem promulgavit: quare uterque a Patribus, *Tiberius* a Scipione Nasica in Capitolio an. 620. *Cajus* ab Opimio Consule in Aventino an. 632. oppressus est.

CA-

CAPUT VIII.

Gens Servilia.

SErviliorum alii plebeii, alii patricii, variis distincti cognominibus: *Priscus*, *Fidenas*, *Ahala*, *Structus*, *Geminus*, *Cæpio*, & *Vacia*. E *Priscis* & *Fidenatibus* multi Consules numerantur. Tribuni militares multo plures; ex *Ahalis* duo tresve Consules; ex *Structis* unus & alter: de quibus, quod nascente Republica ab an. 250. ad 400. floruerunt, nihil dicemus; de aliis breviter: I. Serviliæ gentis familiæ.

II. Servilii Gemini. *Publius Geminus* bis Consul, semel anno 501. iterum anno 505. pater fuit *Cn. Gemini*, qui Consul an. 536. Annibalem Fabianis artibus ad summam inopiam redegit, cujus, opinor, filii *Cajus* & *Martus*, ille Consul an. 550. hic non tam Consulatu quem ann. 551. gessit, quam eximia animi corporisque fortitudine clarus extitit; singulari enim certamine vicies & tricies vicisse dicitur. Sunt tamen qui fratres illos plebejos fuisse velint.

III. Cæpiones. *Geminis* tamen præstitit *Cæpionum* familia. *Cn. Cæpioni* ann. 500. Consuli filius fuit *Cneus* item Consul ann. 500. ex quo genitus *Cn.* ille *Cæpio* Consulatu quidem ann. 584. insignis; sed trium filiorum gloria illustrior; qui omnes Consulatum adepti sunt: *Q. Fabius Servilianus* in gentem Fabiam adoptatus ann. 611. *Cneus* 612. & *Quintus* 613. qui ex Consulatu sortitus Hispaniam, fœdus ab ipsius fratre *Q. Fabio Serviliano* cum Viriatho initum rescidit; illumque cum armis non posset, insidiis ac fraude per illius amicos sustulit. Natus ex eo *Q. Cæpio*, qui post Præturam & triumphi decus ex Hispania ulteriore, an. 647. Consulatum assecutus est; at paulo post, dum Proconsul Galliam regeret, ob aurum Tolosanum, ut tum creditum est victus a Cimbris in carcere misere periit: *vir acer & fortis*, inquit Cicero, *cui fortuna belli crimini, invidia populi calamitati fuit*.

IV. Vaciæ. *P. Servilius Vacia*, *Cajo* prætorio natus, Consulatum obtinuit ann. 674. & expugnatis Isaurorum

 oppidis,

oppidis, ex Asia & triumphi honorem & *Isaurici* cognomen retulit. Ejus filius *P. Isauricus* bis Consul fuit, semel an. 705. cum C. Cæsare, cujus nomine Asiæ præfuit, iterum cum L. Antonio an. 712.

CAPUT XXVIII.

Gens Sulpicia.

I. Sulpic. gentis familiæ. *Sulpicios* omnes alii patricios fuisse volunt; alii nonnullos quidem patricios, alios vero plebejos quod verius putem: *Galbas* enim patricios, *Rufos* vero plebejos ex antiquis denariis constat. Gens illa oriunda *Camerio* oppido, unde *Camerini* cognomen desumsit, in multas familias divisa est; fuerunt enim *Camerini*, *Longi*, *Saverriones*, *Petici*, *Rufi*, *Galli*, *Paterculi*, *Galbæ*, &c.

Camerini, Petici, Galli, Quirini. E *Camerinis* multi quidem Consulatum adepti sunt; at cum ante annum Urbis 450. floruerint, de his nihil dicemus. E *Longis C. Longus* triplici Consulatu an. 416. 430. 439. Dictatura, de Samnitibus triumpho clarus fuit. E *Peticis C. Peticus* quinque Consulatibus an. 389. 392. &c. Censura, victoria de Gallis, & de Hernicis triumpho. E *Saverrionibus* duo *Publii* Consulatu an. 449. 474. E *Gallis Cajus* summa eruditione, Consulatu an. 587. & de Liguribus triumpho. E *Paterculis Quintus* Consulatu an. 405. & triumpho de Pœnis illustris. E *Quirinis* duo *Publii* Consulatu an. 717. & 741. quo anno, ut multis placet, Christus natus est.

III. Rufi. E *Rufis* duo maxime celebres fuerunt, *Publius* & *Servius*, ille ingenii & eloquentiæ laude, hic juris civilis scientia floruit; ille in Tribunatu jussu Syllæ, cui bellum Mithridaticum ademerat, an. 665. necatus est; hic Consul an. 702. a Cæsare contra Pompejum in bello civili stetit. Cicero *Publium* in libris *de Oratore* loquentem inducit, & ad *Servium* multas scripsit epistolas.

IV. Galbæ. *P. Sulpicius Galba Maximus*, etiamsi nullo curuli honore perfunctus esset, Consulatum an. 542. assecutus est; & aliquanto post Dictaturam & alterum Consulatum anno 553. Ex *Servio* filio prætorio

rio nepotes habuit *Cajum* prætorium & *Servium* patrem *Ser. Galbæ* oratoris, qui vocatus in judicium, quod victus a Lusitanis eorum multa millia insigni perfidia trucidasset, populi animum precibus & lacrimis flexit, & Consulatus honorem haud multo post ann. 609. adeptus est. Ex duobus filiis alter *Cajus* primus e sacerdotum collegio judicio publico damnatus est, alter *Servius* anno 645. Consul genuit *Servium* C. Cæsaris in bello Gallico legatum ex quo natus *Ser.* ille *Galba*, qui multiplicem scripsit historiam, cujus ex filio nepotes fuerunt, *Cajus* Consul an. 774. *Servius* duplici Consulatu ann. 785. & 821. & imperatoria dignitate clarissimus. Galbæ Imperatoris tum virtutes tum vitia retulit Tacitus l. 1. Hist. c. 12. *Vetus in familia nobilitas, magnæ opes; ipsi medium ingenium magis extra vitia quam cum virtutibus. Famæ nec incuriosus, nec venditator; pecuniæ alienæ non appetens, suæ parcus, publicæ avarus. Amicorum libertorumque, ubi in bonos incidisset, sine reprehensione patiens: si mali forent, usque ad culpam ignarus: sed claritas natalium & metus temporum obtinuit, ut quod segnitia erat, sapientia vocaretur. Dum vigebat ætas, militari laude apud Germanias floruit. Proconsul Africam moderate, jam senior citeriorem Hispaniam pari justitia continuit: major privato visus, cum privatus fuit; & omnium consensu capax imperii, nisi imperasset.*

CAPUT XXIX.

Gens Tullia Ciceronum.

M. *Tullio Ciceroni*, qui Arpini equestri loco natus erat, (hic enim de *Tullia* gente, quæ patricia fuit, non agimus) *Marcia Gratidia* tres liberos peperit, *Marcum* & *Lucium* Cicerones, & *Tulliam* C. Aculeonis uxorem. *Lucius* filium habuit sibi cognominem; *Marcus* duos *Marcum* & *Quintum*, quorum ille oratorum facile princeps ingenio, eruditione, eloquentia, non Tulliæ modo gentis, sed totius Reipublicæ decus extitit. Primus ex sua familia curules honores, & Consulatum an. 690. I. M. Cicero orator.

adeptus eſt, in quo Catilinæ conjurationem oppreſſit. A Clodio aliquanto poſt pulſus in exilium, Senatus decreto ſummo cum honore revocatus eſt. In diſſenſione civili Pompeji partes ſecutus, a C. Cæſare & ſibi & aliis ſalutem impetravit. Denique juſſu M. Antonii, in quem acriter fuerat Philippicis invectus, an. ætatis 63. occiſus eſt.

II. Illius liberi & frater. Ex *Terentia*, quam ſenex repudiavit, *Marcum* ſuſcepit & *Tulliolam*, quæ ter nupſit, primum *Pisoni Frugi*, deinde *Furio Craſſipedi*, tum *Dolabellæ*. Repudiatam a Cicerone *Terentiam* Salluſtius hiſtoricus, & eo mortuo *Meſſala Corvinus* duxerunt. *Marcus* filius patri longe abſimilis (guloſus enim fuit & bibax, ſi Plinio credimus) in locum M. Antonii an. 723. quo ille ad Actium victus eſt, ab Auguſto Conſul ſuffectus, Aſiam obtinuit. *Quintus* vero *Marci* oratoris frater, ex Prætura Aſiæ proconſulari imperio per triennium præfuit; tandem una cum *Quinto* filio, quem ex *Pomponia* Pomponii Attici ſorore genuerat, in triumvirali proſcriptione periit.

CAPUT XXX.

Gens Valeria.

I. Valeriæ gentis familiæ. VAleriorum gens duplex fuit, plebeja & patricia. E plebeja fuerunt *Publius* & *Marcus* Lævini, quorum ille contra Pyrrhum, hic contra Philippum Macedonem res magnas geſſit; ſed de illis non hic agimus. Gentis patriciæ princeps fuit *Voleſus Sabinus*, qui jam inde a Romuli temporibus divitiis & opibus pollens, pacis Romanos inter & Sabinos ineundæ auctor fuit; cujus abnepos *M. Valerius Voleſus* tres habuit liberos, *P. Valerinm Poplicolam*, *M. Valerium Maximum*, & *L. Valerium Potitum*, a quibus totidem familiæ propagatæ ſunt. *Valerii Maximi* ad annum Urbis 500. *Potiti* ad Auguſti Cæſaris imperium, *Poplicolæ* ad Arcadii & Honorii tempora maximis honoribus floruerunt.

II. Valerii Poplicolæ. *P. Valerius Voluſi* filius, & ob ſingularem quemdam in populum Romanum amorem vulgo *Poplicola*

cola

cola dictus, quatuor gessit Consulatus, an. 244. 245. 246. 249. duosque egit triumphos, alterum de Vejentibus, de Sabinis alterum. Duo illi filii nati sunt, *Publius* & *Marcus*. *Publius* duplici Consulatu anno 278. 283. & de Vejentibus Sabinisque triumpho nobilis, qui contra Herodium pugnans cecidit, nepotem habuit *Publium* semel sub Camillo Magistrum equitum, & quinquies Tribunum militarem, & pronepotes *Publium* Consulem an. 401. & Dictatorem an. 409. & *Marcum* bis Consulem, semel an. 397. & iterum 400.

M. Valerio primo *Poplicolæ* filio duo nepotes fuerunt, *Publius* & *Marcus*; & abnepotes ex Publio *Publius* Magister equitum, ex Marco *Marcus* ille *Valerius*, qui cum Gallum singulari certamine vicisset, adjuvante Corvo *Corvini* cognomen invenit; curules magistratus 21. sex Consulatus an. 405. 410. &c. Censuram duasque Dictaturas gessit; ter triumphavit de Antiatibus, Volscis, Sidicinis, Etruscis, &c. Ex qua Valeriorum familia *M. Valerius Corvinus* traxerit originem, apud eruditos non convenit. Nonnulli *P. Valerii Poplicolæ* anno 401. Consulis filium faciunt, quod contra fastorum fidem est & historiæ: illi enim *Valerio Publius* prænomen fuit, *Corvini* vero & patri & avo *Marcus*. Zonaras eumque secutus Pighius a *M. Valerio Maximo Poplicolæ* fratre prognatum volunt, quod *Maximi* cognomen habuerit. Ipse *Corvinus* apud Livium a P. *Poplicola*, qui Reges ejecit, ortum se profitetur; cui ego, quam aliis, assentiri malui. Quæ opinio si vera est, *Maximi* cognomen non avitum in eo fuit, sed virtute partum. III. Corvini.

Ut ut est (nihil enim definire ausim) a *Corvino* propagati sunt *Valerii Messalæ*. Ejus enim filius *Marcus* Consul anno 464. pater fuit *Marci Maximi* Consulatu an. 490. Censura, de Pœnis triumpho clarissimi; cui, quod Messanam urbem Siciliæ cepisset, primum *Messanæ*, tum *Messalæ* cognomen inditum est. Ex ejus posteris *Marci* Consules multi, filius an. 527. nepos 595. pronepos 592. & Censor licet ipse prius fuisset, a Censore notatus. Ab hoc *Messala* per centum prope annos jacuit *Messa*- IV. Messalæ.

larum

larum domus, donec illius pronepos M. *Messala Niger* orator, prudens, acutus, multæque operæ, Consulatum adeptus est an. 692. illiusque cognatus M. *Messala* anno 700. de quo postea agemus. Ex *Marco* oratore natus est *Marcus* & ipse summus orator, qui eo nomine etiam tum juvenis a Cicerone laudatur: victis Bruti partibus a quibus steterat, Octavio Cæsari, a quo fuerat revocatus in Urbem, contra Antonium adfuit, deinde Consulatum anno 724. de Salassis triumphum, & Urbis Præfecturam obtinuit. Ex duobus filiis *Lucius* in gentem Aureliam adoptatus, *L. Aurelius Cotta Messalinus* dictus est: alter *Marcus* Consul an. 750. bello Pannonico victor ornamenta triumphalia retulit: cujus filius & nepos *Marci* Consulatum gesserunt, ille an. 772. hic 820. Neronis in tertio Consulatu collega. Ex *Cajo Messala* & Hortensii oratoris sorore genitus est M. *Messala* Augur, Consul an. 700. de quo paulo ante, cujus filius M. *Messala Barbatus* vir eruditissimus & Consul anno 741. genuit M. *Messalam Barbatum*, qui ex *Lepida* suscepit *Messalinam*, Claudii Imperatoris uxorem.

V. Maximi. *M. Valerius Maximus*, *Volusi* filius & *Poplicolæ* frater, Auguratu, Consulatu ann. 248. Dictatura, de Sabinis & Latinis triumpho nobilis, filium habuit *Marcum* Consulem an. 297. & pronepotem *Marcum* bis Tribunum militarem, ex cujus filio natus est *Marcus* bis Legatus sub L. Papyrio Dictatore, & Consul an. 441. & aliquanto post Censor.

VI. Potiti. *L. Val. Potito Volusi* filio & *Poplicolæ* fratri semel atque iterum Consuli an. 268. & 283. filius fuit *Lucius* Consulatu an. 304. & triumpho de Æquis & Volscis clarus, qui duos filios habuit *Cajum* & *Lucium* ambos Consules an. 344. & 361. ambos Tribunos militares, illum semel, hunc quinquies. *Lucio* natus est *Lucius* sexies Tribunus militaris. *Cajo* vero *Cajus*, cujus filii *Cajus*, & *Lucius* Flacci dicti sunt. *Cajus* quidem Consul ann. 422. fuit; *Lucius* Magister equitum an. 432.

VII. Flacci. *Lucius* ex *Marco* filio nepotem habuit *Lucium* Flaccum Consulem an. 492. Pronepotem *Publium* Consulem an. 526. abnepotem *Lucium*, qui cum M. Catone,

tone, quem in Urbem evocarat, & Consulatum an. 258. & Censuram gessit: & aliquanto post princeps Senatus lectus est. Ex eo genitus *Lucius* Consul an. 600. pater *Lucii* Consulis an. 622. qui duos filios suscepit *Cajum* & *Lucium*; quorum ille semel anno 660. Consul fuit, hic bis an. 653. cum C. Mario, & iterum an. 667. cum Cinna Mario mortuo suffectus, Censor cum M. Antonio, & princeps Senatus. A Marianis in Asiam contra Mithridatem missus, C. Fimbriæ Legati scelere occisus est. Sunt tamen qui velint, *Cajum* & *Lucium* cognatos, non fratres fuisse. *Lucii* filius fuit *Lucius* ille Flaccus, qui bellum Cretense magna ex parte gessit, Pisonis & Quæstor in Hispania, & Legatus in Macedonia; is ipse quem Cicero defendit. Duo illi filii nati sunt *Lucius* & *Cajus*, quorum ille sub Cajo Cæsare Prætor fuit, hic in partibus Pompeji periit.

DISSERTATIO QUINTA.

ANNUS, MENSES, ET FERIÆ ROMANORUM.

CAPUT PRIMUM.

Quid tempus, dies, mensis, annus.

OPERÆ pretium est de tempore ipsiusque partibus pauca præmittere, ne quis offendat in iis quæ de Romanorum annis & mensibus dicturi sumus. Nihil aliud tempus est, quam mensura, qua priores motus partes, posterioresque numerando percurrimus. Primus omnium motus supremi orbis diurna conversio est: sunt alia tempora aliorum motuum, versio, & totidem, quot orbium cælestium cursus. Verum duo sunt ex omnibus errantia sydera, Sol & Luna quorum

I. Quid tempus.

rum conversionibus tempus potissimum metimur; ut enim supremus orbis diurna conversione diem, ita circuitu suo & Sol annum, & Luna mensem efficit.

II. Quid dies naturalis & artificialis.

Diem dividunt astronomi in naturalem & artificiosum. Naturalis est Solis ab uno puncto ad idem punctum fixum velut a meridiano circulo ad eundem reditus. Artificialis est Solis supra horizontem commoratio; cui nox respondet, quæ Solis itidem infra horizontem mora definitur. Naturalis dies 24. horis circumscribitur: artificialis nec certum nec statum horarum numerum continet, sed modo plures, modo pauciores pro vario Solis vel accessu vel recessu. Dies vero civiles ad naturalis modum horis quatuor & viginti ab omnibus fere populis definiti sunt; sed non eadem fuerunt omnibus dierum initia. Dies enim statuitur vel a Solis ortu ad exortum, ut olim a Babyloniis; vel a meridie ad meridiem, ut alias ab Umbriæ populis; aut ab occasu Solis ad occasum, ut ab Athenienfibus ac Judæis; aut a media nocte ad mediam noctem; quod Romanis usitatum fuit.

III. Quid mensis solaris periodicus, synodicus.

Ut ex horis dies, ita ex diebus collectis mensis efficitur: *μῆνας* Græci dicunt *ἀπὸ τῆς μήνης*, hoc est a Luna, sive *ἀπὸ τοῦ μηνὸς μήνη* deducitur quod *ὁ μὴν* latius patet, quam *μήνη*, & ut Lunæ, ita & Soli menses congruunt. Mensiumenim duo genera sunt; alii enim sunt naturales, civiles alii: naturalium species duæ, nam alii sunt Solis, alii Lunæ. Solaris mensis est, quo Sol in zodiaco orbe unum signum percurrit; cum vero non pari tempore signa omnia peragret, hujusmodi menses alii aliis dierum numero majores sunt. Lunaris mensis iterum duplex est, alter periodicus, synodicus alter: periodicus, quo Luna orbem suum percurrit; synodicus, quo Luna a Sole digressa Solem, qui motu suo gradus fere 27. progressus est, iterum assequitur. Unde mensis periodicus synodico brevior est; ille enim dierum est 27. hor. 7. 47. 3. hic vero dierum 29. hor. 12. 44. 3. Civiles menses nihil sunt aliud, quam numeri quidam dierum, quos unaquæque civitas sibi præscribit.

An-

IV. Quid annus solaris & lunaris.

Annum, uti dictum est, conversione sua Sol efficit. Unde *annus*, si Varroni & Servio credimus, ab *annulo* dictus est; quod annum Solis reditu ad eandem, unde profectus erat, cœli partem metimur. Duplex vero annus est, quorum alter ad Solis, alter ad Lunæ cursum describitur; mensis enim, qui conversione Lunæ efficitur, duodecies replicatus ex hominum instituto lunarem componit annum. Solaris annus itidem duplex est; cœlestis sive tropicus, cujus initium vel ab æquinoctiis ducitur, vel a solstitiis, qui quatuor anni cardines sunt; alter civilis, qui popularem ad usum paululum ab eo deflectitur. Tropicus est dierum 365. hor. 5. 49. Civilis non una mensura est, sed pro vario populorum arbitrio vel brevior est, vel longior.

V. Quid mensis & annus lunaris, mathematicus, & popularis.

Admonere hoc loco non omiserim, lunares sive menses sive annos alios esse mathematicos, alios populares. Cum enim dies tribuantur in horas 24. horæ singulæ in 60. scrupula, prima hæc in totidem secunda, & ita deinceps. Menses v. g. dicuntur mathematici, qui supra dies horas aliquot continent, horarumque scrupula; populares vero, qui alternis dierum sunt 30. & 29. quasi singuli supra dies 29. horas præcise 12. colligant. Si quid vero de ratione scrupularia superest, id in hora sensim collectum diem tandem efficit, qui certis annis extra ordinem inseratur. Hujusmodi annum lunarem, qui cum solari conjunctus non est, adhibent etiam nunc Turcæ, & Arabes; populi tamen plerique omnes qui lunarem anni modum secuti sunt, hoc anno usi sunt, qui cum solari implicatus esset, & communi velut inclusus orbe, quem cyclum ac periodum vulgo nominarunt.

CA-

CAPUT II.

Annus a Romulo ordinatus.

I. Annus Romuli 10.an.12. menses habuerit.

DEcem, an duodecim menses priscus Romuli annus contineret, dubitatum est a veteribus. Censorinus c. 20. annum jam tum ab initio duodecim fuisse mensium ex Licinio Macro & Fenestella perhibet. Varro, Suetonius, Ovidius decem tantummodo mensium fuisse prodiderunt, & dierum 304. quos ita dispensatos fuisse Solinus & Macrobius volunt, ut menses alii 30. alii 31. diebus evolverentur. Aliter tamen Plutarcho visum est, qui mensibus aliis dies 35. aliis etiam plures, quibusdam ne vicenos quidem attribuit: eoque pertinet, quod a Censorino de Albanis proditum est, illos mensi Martio arrogasse dies 26. Majo 23. Septembri 16. Nihilque aliud Romanis propositum fuisse scribit Plutarchus, quam ut 360. dies Græcorum exemplo singulis annis assignaret. Communis tamen opinio est Romuli anno non plures, quam & menses 10. & dies 304. competere.

II. Unde petita mensiũ nomina.

Dies igitur 304. mensibus decem Romulus distribuit. Mensium nomina sunt hæc. Martius, Aprilis, Majus, Junius, Quintilis, Sextilis, September, October, November, December. Cur singulis hæc nomina indita sint, inter scriptores non convenit, alii enim aliunde ea repetunt. Principem locum inter menses Romanos Martius obtinet, secundum Aprilis. Uterque, si Fulvio & Junio adhibenda fides, a diis, qui Romanorum parentes ferebantur, dicti sunt; Martius a Marte, Aprilis ab Aphrodite sive Venere. Festo & Varroni aliter placuit, qui mensem Martium jam ante Romuli ætatem ab Italis usurpatum urbibus memorant; ideoque a Marte sortitum esse nomen, quod Latina gens armis esset belloque dedita. Aprilem non a Venere vocatum scribit Cinthius; sed ab aperiendo, quod benigno calore Solis tum ex humo cuncta gignantur. Nec minor de Maji & Junii appellatione dissensio est. Populum Romulus cum in centurias seniorum & juni-

juniorum descripsisset, mensem Majum, ut auctor est Servius, a Majoribus, *Junium* a junioribus nuncupavit. Majus tamen ex aliis a Maja dictus est, sive Vulcani uxore ut vult Cinthius, sive Mercurii matre ut placet Plutarcho; Junius vero vel a Junone ex Ovidio, vel a Juventa dea ex Agrætio, vel a Junio Bruto qui Reges expulit. Cæterorum vero nominum facilis ratio est, cum ab ordine, quo collocati erant, singulorum nomina repetita sint: Quinctilis enim dicitur & Sextilis, quod ille quintus sit, hic sextus. Hæc nomina ante Romulum in usu apud Latinos fuisse certum est; unde quis non immerito suspicetur Romulum non constituisse hunc anni modum, sed ex Latio in Urbem invexisse.

Non idem dierum numerus mensibus singulis imputatus est; sed aliis plures, pauciores aliis. Qui enim lunarem instituit annum sive Romulus, sive quis alius, initium cujusque mensis sumsit ex illo die, quo novam Lunam contigisset videri. Quia vero alias celerius apparet, alias tardius, accidit, ut cum tardius visa est, præcedenti mensi plures dies darentur; cum celerius, pauciores. Ita casu factum, ut quot cuique mensi dies primum attributi erant, totidem deinde retenti sint; ita menses quatuor Martius, Majus, Quintilis, & October unum & triginta dies sortiti sunt: cæteri triginta.

III. Non idem in singulis mensibus dierum numerus.

Singulorum mensium tres partes erant, a Kalendis, Nonis, Idibus appellatæ: de quibus duo quærimus; unde petita hæc nomina, quotquot dies singulis partibus dati. Kalendæ a καλῶ dictæ sunt, quæ vox idem sonat, quod *voco*. Cum enim lunari mense uterentur, ubi Pontifex primum Lunæ aspectum observasset, vocata in Capitolium plebe hac formula prædicebat, quot dies ad Nonas superessent; si quinque *dies: Quinque te voco, Juno novella;* si *septem: Dies septem te voco, Juno novella.* Nonæ vocatæ sunt, quod ab eo die ad Idus octo dies paterent; quare Nonæ nonus retro dies erant. Idibus nomen inventum vel ab ove *iduli*, quæ hoc die immolabatur, vel ab Etrusca voce *induare*, hoc est, dividere, quod mensem duas in partes quoque

IV. Unde dictæ Kalendæ, Nonæ, Idus.

æqua-

æquales Idus dividant: vel ἀπὸ τοῦ εἴδους, a plenæ Lunæ ſpecie: tum enim orbe perfecto, Luna videri ſolet.

V. Quot dies Kalendis, Nonis, Idibus, attributi.

Kalendæ certam in menſibus ſedem ſemper occupant, primum cujuſque menſis diem; Nonæ & Idus non item. Martio, Majo, Julio, & Octobri, qui 31. dierum erant, Nonæ ſeptimum, Idus decimum quintum: in reliquis, qui 30. diebus conſtabant, Nonæ quintum, Idus decimum tertium: in Nonis modo quatuor, modo ſex dies tribuuntur, Idibus ſemper octo. Kalendæ pro menſe modo 17. & Romuli tempore ſexdecim: primo cujuſque menſis die dicitur *Kalendis*; ſecundo die, ſi menſis die ſeptimo Nonas habet, VI. *Nonas*; ſi quinto, IV. *Nonas*: tum III. *Nonas*, *pridie Nonas*, qui dies eſt vel quartus vel ſextus: poſt diem vero Nonarum proximus dies appellatus VIII. *Idus*; tum VII. & ita reliqui. Poſt Idus Kalendarum dies ſequuntur, quæ eo plures numerantur, quo pauciores Nonas menſis habuit: dies enim poſt Idus reliqui Kalendis menſis ſequentis imputantur.

CAPUT III.

Annus a Numa caſtigatus.

I. A quo Januarius & Februarius anno additi.

A Multis proditum eſt ſcriptoribus annum Romuli primum a Numa Pompilio, deinde ab aliis caſtigatum eſſe, vel menſes duos additos, vel ſi jam duodecim erant, dierum numerum fuiſſe aut ordinem immutatum. Nam primus ante cum fuiſſet Martius, tertius ab Numa, vel a Tullo, vel a Decemviris factus eſt; primus autem Januarius, ſecundus Februarius, qui ambo vel in duodecimum & undecimum locum ita rejecti, ut eſſet omnium poſtremus Februarius. Quin etiam aliquot poſt Numam ſæculis, Januarius primum locum obtinuit, ſecundum Martius, Februarius poſtremum, quem initio ultimum fuiſſe plerique perhibent; & Terminalia noviſſimum anni diem occupaſſe, omnes peræque conſentiunt: a quo vero potiſſimum ſecundo fuerit loco conſtitutus, incertum eſt.

Cæte-

Cæterum hæc a Numa castigationis inita ratio est, cum annus Romuli dierum esset 304. solari multo minor erat, cui tum vulgo 365. dies attributi: unde huic anno id inerat vitii ut capita, tum annorum tum mensium in eandem tempestatem non redirent: sed hiberni menses in autumnum, verni in hyemem, ac reliqui deinceps in alienam sedem invaderent. Quare ut hic annus ad solarem propius accederet, additi quidem vivente etiam tum Romulo multi dies, sed ii nec ullo proprio nomine signati, nec in certos menses digesti; cui incommodo ut mederetur Numa Pompilius 304. diebus 51. dies addidit in honorem imparis numeri, cum 50. tantum addere debuisset, annique lunaris modum 355. diebus definiit. Deinde de senis mensibus, qui tricenarii erant seu cavi, dies singulos detraxit, quibus 51. adjunctis 57. dies exstiterunt. Tum ii dies in duos menses tributi sunt, Januarium & Februarium; Januario dati dies 29. Februario 28. ita impar numerus in omnibus mensibus adhibitus, uno exemto Februario, qui propterea & infaustus habitus est, & diis Manibus consecratus fuit.

II. Dies 51. a Numa additi.

Persuasum erat id temporis tum Græcis tum Romanis, lunarem annum diebus 354. constare; solarem vero diebus 365. cum quadrante. Quare ut annus lunaris cum solari conciliaretur, ex diebus undecim, quibus Lunam Sol excedit, mensis decimus tertius conflatus est, qui a Græcis *Emolismæus* a Romanis *Merkedinus* vel *Merkedonius* dictus est. Is cæteris mensibus brevior erat, qui vel 22. vel 23. tantum dies alternis haberet; non singulis annis, sed post biennium tantum intercalatus est, post diem 23. Februarii: unde *Februarius intercalaris* interdum appellatus est.

III. Mensis Merkedonius intercalatus.

In hoc vero a Numa peccatum est, quod amore imparis numeri lunarem annum ex 355. diebus composuerit, diesque undecim cum quadrante more Græcorum, ut propius Solis vestigia Luna premeret, addiderit. Inde enim factum est, ut civilis apud Romanos annus dierum esset 366. cum quadrante, & cœlestem uno die superaret; unde prima confusionis labes; nam Merkedinus mensis dies habuit

IV. In anno Numæ unus dies abundavit.

buit 22. & 23. cum 20. & 21. alternis habere debuisset, nec quarti cujusque anni initium solstitio hyberno congruit, quod propositum Numæ fuerat. Cum enim cœlestis annus civili uno die minor esset, unius cujusque anni caput uno die a solstitio recessit, & post 24. annos a solstitio anni initium 24. diebus aberat, cui malo sive a Tullo sive aliquanto post a Decemviris adhibita medicina est, a quibus vicesimo quarto quoque anno & Merkedinus mensis & dies a Numa additus omitti jussi sunt ut ad eandem Solis metam plenis annorum spatiis dies congruerent, quod Livius & Macrobius prodiderunt. Unde quivis intelligat, Romanam periodum non 22. annis, ut Scaligero visum est, sed 24. fuisse circumscriptam.

V. Nũdinæ nunquã in Kalendas vel Nonas incurrebant.

Unum est, quod hoc loco adnotare non pigebit, cum apud Romanos nefas esset nundinas vel in diem anni principem; vel in Nonas incurrere, quod utrumque Reipublicæ perniciosum putaretur; ne id eveniret, dies ille quo abundabat annus, eorum qui fastis præerant permissus arbitrio est, ut cum libitum erat, illum vel intercalarent vel omitterent. v. g. si nundinæ in Kal. Januarias caderent, dies unus præter morem in Decembrem insertus est, & alter postea sive de Januario sive de alio mense detractus; aut contra dies unus Decembri ademptus, & Januario restitutus. Itidem ne in Nonas nundinæ convenirent, in Januario intercalatus dies ille, qui non stabilem in Kalendario stationem obtinebat, sed ex Pontificum arbitrio solebat vel dispensari vel omitti.

CAPUT IV.

Annus iterum a C. Cæsare correctus, tum ab Augusto.

I. Annus Pontificum vitio corruptus.

SI imperatum sive a Numa sive a Tullo intercalationem observassent Pontifices, constans anni Romani & status fuisset, & ratio; sed Pontificum libidine, penes quos intercalandi povincia fuit, anni

anni caput e sua sede ita dimotum est, ut Januarius in autumnum pervenerit. Mensis enim Merkedini intercalatio ab iis vel omissa est, vel præcipitata, sive odio sive amore & publicanorum & magistratuum, ut tempus illis aut prorogarent, aut minuerent: eoque jam labes progressionem fecerat, ut C. Cæsaris tempore prima Januarii dies solstitium hybernum 67. diebus antecederet.

Perversum hunc anni situm & ordinem C. Cæsar summus Pontifex castigare instituit anno Urbis 708. Ubi cognovit anni solaris modum ex Sosigene Ægyptio, hoc tempus in usum civilem transtulit, jussitque ut hic annus Urbis 708. dierum esset 445. ex Censorino: habuit enim dies anni Pompiliani 355. præterea 23. mensis Merkedonii, denique 67. qui ad solistitium hybernum deerant. Ex his diebus duo conflati menses, iique inter Novembrem & Decembrem intercalati, sed nullo insigniti nomine. Ita hic annus menses habuit quindecim, annúsque *confusionis* cum a Censorino tum ab aliis dicitur; vel quia *confusionis* ultimus est, vel quia plures quam cæteri & menses habuit & dies. II. Annus confusionis

Hac perturbatione semel defunctus Cæsar, ut suum deinceps cursum anni tenerent, ita Julianum annum constituit. Mensis Merkedonius, unde nata confusio erat, abolitus; dies decem cum quadrante ad annum Pompilianum additi, ita ut annus civilis itidem ac solaris 365. diebus cum quadrante contineretur, dies vero addititii per varios menses distributi: duo Januario, Sextili & Decembri adjecti, qui antea 29. dierum erant: reliquis totidem dierum Aprili, Junio, Septembri, novembri singuli. Hi vero dies in calcem mensium de industria conjecti, ne religiones cujusque mensis a loco summoverentur. Ita dierum ante Nonas & Idus numerus idem, qui fuerat tempore Numæ, perseveravit: ab Idibus ad Kalendas dies vel unus vel duo additi, ita ut essent pro mensium modo ut minimum septemdecim, ut plurimum novemdecim. III. Annus Julianus constitutus.

Cum Julianus annus dierum esset 365. cum quadrante, hoc est horarum præcise 6, jussit eas Cæsar tamdiu differri, donec collectæ diem efficerent, ut IV. Annus bissextilis.

 quinti

quinti cujusque anni initio dies una accederet ad summam. Hanc diem post 23. Februarii inseri moris fuit; ne vero dierum ordo usque ad Kalendas Martias turbaretur, hic dies sextus ante Kalendas ut dies subsequens, non septimus ut debuit, appellatus est: unde quintus quisque annus bissextilis dicitur, quod hoc anno sexto Kalendas bis usurpatur.

V. Annus Pontificum negligentia iterum depravatus, ab Augusto emendatus.

Post Cæsaris obitum annus ab eo dispositus, Pontificum vitio labem maximam contraxit. Cum enim præceptum esset, ut dies intercalaris insereretur quarto quoque anno, hoc est quarto vertente, & ineunte quinto; ii (qua de caussa, incertum est) confectis tribus tantum annis; incipiente quarto intercalarunt, non desinente: unde paulatim accidit, ut infra metas suas anni Epoca constiterit; per annos enim 35. cum dies novem sufficere debuissent, 12. inseruerunt. Quare primus Januarii dies, a suo cardine luxatus, triduum solidum Epocham antevertit. Augustus Cæsar, ut tres illi dies perirent, ann. 738. jussit & annos 12. sine intercalatione decurrere, & diem intercalarem non tertio deinceps anno, sed quarto desinente inseri: ita concors subinde fuit cum tropico civili annus.

VI. Ultima sub Gregorio XIII. anni correctio.

Ne quid vero huic desit dissertationi de variis anni correctionibus, quænam castigandi iterum anni sub Gregorio XIII. caussa fuerit, paucis dabo. Quamvis anni Juliani descriptio ad usum maxime expedita sit, & Solis conversionem quam fieri potest proxime consequatur, fuit tamen Julianus annus scrupulis horariis 11. tropico major; cujusmodi scrupulos hora sexaginta continet, dies vero 1440. Quare per annos 131. anni tropici minores sunt uno die Julianis annis; unde fit, ut tropici caput in anni Juliani modo versus mensium initia paulatim reflectatur, dum Julianus in sua sede permanet. Exempli caussa vernum æquinoctium tempore Concilii Nicæni diem 20. & 21. Martii occupabat, post annos fere 1300. dies Martii 10. & 11. obtinuit: proinde anno 1582. Gregorii XIII. jussu dies decem expuncti sunt, & æquinoctium vernum ad pristinas sæculi Nicæni notas revocatum. Ne vero dinceps cardi-

cardines illi evagarentur, provisum est, uti singulis annorum centuriis bissextilis omitteretur; quarta tamen excepta centuria, quæ bissextilem retinet. Ita 400. annis tres tantum bissextiles pereunt, quod non centum annis, sed 131. unus dies 393. tribus diebus tropicum fuerat, quod facilitatis gratia per centurias dispensatur.

CAPUT X.

Dies festi, profesti, & feriæ.

I. Dies festi.

Dierum apud Romanos non eadem ratio fuit, sed tum religionis tum judiciorum caussa varium genus & multiplex. In tria potissimum fastigia partim a Romulo, partim a Numa divisi sunt: alii enim *festi* erant, hoc est diis Calendis consecrati: alii *profesti* quibus rei tum publicæ tum privatæ vacare fas erat; alii *intercisi*, qui diis hominibusque ita communes erant, ut certis horis jus dicere liceret, nefas aliis. *Festorum* vero classes quatuor fuereunt, *Sacrificia*, *Epulæ*, *Ludi*, *Feriæ*; hæc enim nomina iis indita sunt diebus, quibus in deorum honorem vel oblata sunt sacrificia, vel ludi exhibiti vel celebrata convivia, vel ab opere cessatum est.

II. Feriæ publicæ & privatæ.

Feriæ aliæ publicæ erant, aliæ privatæ. Publicarum species quatuor; *stativæ*, quæ statis tum mensibus tum diebus universo populo communes erant; *conceptivæ*, quæ quotannis sive a magistratibus sive a sacerdotibus in dies tum certos tum incertos concipiebantur; *impetrativæ*, quas pro imperio seu Consul seu Prætor imperabat: *nundinæ*, quibus conveniebant rustici, sive emendi sive vendendi caussa. *Feriæ privatæ* aliæ familiarum propriæ; ut Claudiæ, ut Corneliæ; aliæ personarum, ut dies natales; & aliæ id genus.

III. Quorum fuerit ferias indicere.

Ferias publicas proclamare & Prætoris fuit & Regis sacrificuli. Ille *compitalitias*, *conceptivas*, *imperativas*; hic omnes indixit: Prætor vero, ut a forensibus negotiis vacatio esset; Rex sacrorum, ut sacra rite peragerentur. Diversa utrique præscripta

formula: hæc Regi ſacrificulo v. g. *Jovis epulum cras eſt*; Prætori, *Die nona poſt Kalendas Januarias Quiritibus Compitalia erunt*. Quænam vero opera feriis vetita eſſent, nos admonet Cicero his verbis: *feriarum ratio in liberis requietem habet litium & jurgiorum, in ſervis operum & laborum*. Hoc tamen feriis agi fas erat, teſte Scævola, quod prætermiſſum noceret. Si v. g. bos decidiſſet in ſpecus, ſi trabs tecti fracta eſſet, & bovem liberare & fulcire trabem licebat.

IV. Dies profeſti. Ut *feſtorum* dierum, ita etiam *profeſtorum* genus multiplex fuit. Quibus enim fas erat Prætori tria hæc ſolemnia verba dicere, *do*, *dico*, *addico*, ii *faſti* erant; quibus id non licebat, *nefaſti*. Præterea *comitiales* erant, quibus agere cum populo; *comperendini*, quibus vadimonium dicere; *ſtati*, quibus judicio cum peregrino contendere. Quanquam ſunt, qui faſtos dies diverſæ fuiſſe rationis velint: faſti enim alii integri, alii non item, cujuſmodi comitiales erant, ſi. v. g. comitia vel caſu vel juſſu Conſulis non haberentur; nefaſtis vero diebus quamvis tria ſolemnia verba Prætor non diceret, cauſſas tamen agere, habere concionem, legem promulgare licitum erat.

V. Dies nefaſti. Sicut domi, ita & foris *nefaſti* dies erant, ſive *non præliares*, quibus aut rem ſuam repetere, aut hoſtem laceſſere nefas. Alii *atri* dicebantur, ut poſtridie Calendas, Nonas, & Idus; alii *inominales*, ut ante quartum Kalendas & Idus: quod enim his diebus tum a Sulpitio Tribuno militum ad Alliam adverſum Gallos, tum ab aliis ducibus alibi male pugnatum eſſet, Pontificum decreto cautum eſt, ne quis his diebus prælium committeret. Inominalibus accenſitæ ſunt feriæ, & *Latinæ*, quibus induciæ cum Latinis ſancitæ erant; & *Saturnaliorum*, quod ſumma in pace imperaſſe Saturnus diceretur; & *Ditis* & *Proſerpinæ*, quod his diebus deorum triſtium patere januam fabularentur. Si tamen prælium iniret hoſtis, illius retundere impetus, vimque & injuriam propulſare nunquam prohibitum.

DIS-

DISSERTATIO SEXTA.

ROMANORUM VESTES, CONVIVIA, LUDI, ET FUNERA.

CAPUT PRIMUM.

Aria fuerunt apud Romanos vestium genera; alia enim virorum vestis erat, alia puerorum, alia mulierum. Erant etiam diversa & militum & Imperatorum sive indumenta sive insignia. Illorum nomina sunt hæc, *toga, trabea, tunica, subucula, penulæ, chlamys, lacerna, paludamentum, ricinium, læna, stola, capitium, pallium, zonæ, mitræ, plagulæ*, de quibus pauca delibasse satis erit. I. Apud Romanos varia vestium genera.

Ut pallium Græcorum, ita toga Romanorum propria fuit: unde vulgo togatos pro Romanis, & palliatos pro Græcis apud auctores legere est: & comœdiæ togatæ quæ Romanorum, palliatæ quæ Græcorum. Fuit & toga pacis insigne, sicut & sagum belli. Toga, quam tunicæ superindui moris erat, semper lanea fuit, ut plurimum figura semicirculari, sicut auctor est Dionysius Halicarnesseus; interdum etiam quadrata, si Athenæo credimus. Aperta, an integra, & sine ulla scissura fuerit, aliter aliis visum est. Apertam fuisse docet Valerius Maximus, dum Scipionem Nasicam lævam manum apertæ togæ circumdedisse refert; integram fuisse pluribus contendit Aldus Manutius; cingi solitam scribit Sigonius, Manutius negat: unde illud Syllæ de Cajo Cæsare, *Cavete a puero male præcincto*, alter de toga, alter de tunica cum Suetonio explicat. Non eadem omnibus togæ mensura fuit. Ii, quibus res domi angusta, breviore toga usi sunt; quibus ampla, longiore. Stante Republica longior erat, sub Imperatoribus brevior: tum enim negle- II. Togarum forma & usus.

cta toga vulgus abiit ad penulas, lacernas, & tunicas, easque pulli coloris; cumque Augustus vidisset in circo pullatorum turbam, per jocum dixisse fertur *Romanos rerum dominos gentemque togatam*, deinde Ædiles monuit, ne quem in circum venire nisi togatum paterentur. Apud veteres nulli sinus erant, postea breves fuerunt duo, sed alter altero inferior; ambo togæ ita vel assuti vel appensi, ut superior a dextro latere ad sinistrum haud aliter ac balteus oblique serperet, inferior ab umbilico ad imam ferme togam deflueret.

III. Togarum varia genera. Togarum varium genus fuit & multiplex: erant enim *toga prætexta*, *virilis*, *candida*, *pulla*, *sordida*, *purpurea*, *picta*. Tum *prætexta* fuit, cum limbus purpureus ad extremam oram circumlatus erat; *virilis*, si pura & nulla adjuncta esset purpura; *candida*, quæ præter nativam lanæ albedinem creta addita splendesceret; *pulla*, quæ pulli & atri coloris; *sordida*, quæ alba quidem, sed & longo usu attrita & pluribus fœdata maculis: *picta*, quæ & purpurei coloris erat & auro distincta; *purpurea*, quæ ex mera contexta erat purpura, unde diversa fuit & a *prætexta* & a *picta*, quod nec limbus nec aurum adderetur.

IV. Toga prætexta & virilis. Has togas pro arbitrio adhibere nefas erat, sed alius aliarum usus fuit. *Prætexta* propria fuit magistratuum omnium, Sacerdotum, Magistrorum qui vicis singuli præerant, Senatorum qui curabant ludos Romanos; sed maxime & puerorum ad annum 17. & puellarum, donec nuberent. Hic usus, ut Macrobius refert, vel a Romulo vel a Tarquinio Prisco profluxit; quorum ille puero, qui e Sabinis mulieribus primus natus est, *prætextam*; hic filio, qui etiam tum puer in bello Sabino hostem occiderat, & *prætextam* & *pullam* indulsit. *Toga virilis* privatis hominibus communis fuit, quam anno ætatis 17. dari solemne fuit, tum enim quisque sui juris erat, cum prius a custode regeretur.

V. Toga candida, pulla, sordida. *Toga candida* ab iis tantum adhiberi solita est, qui honores peterent; *pulla* vero ab iis qui erant in luctu, v. g. si cui vel pater vel mater obierat; unde illi *candidati* dicti sunt, hi vero & *pullati* & *atrati*. Sub Imperatoribus ut togæ usus, ita color

albus

albus negligi cœpit, plebisque togæ ut plurimum *pullæ* fuerunt. Unde inter cives id erat discriminis, quod ingenui *candidati*, plebeii *pullati* a togarum colore dicerentur; cum stante Republica ii soli essent *candidati*, qui ambirent magistratus, & *pullati*, qui essent in luctu. Idem fere *sordidæ* togæ usus erat, qui *pullæ*. Si cui enim quid calamitatis accidisset, si de aliquo crimine postulatus, cum ut suum sive dolorem sive metum testaretur, togam *sordidam* adhibebat; tumque & *sordidatus* & *sordidus* & *in sordibus esse* dicebatur. Hujusmodi etiam togis infima plebs sæpe usa est, cui ob inopiam mutandæ togæ copia non erat, cum ditiores & niveas & nitidas gererent: erant enim Romæ fullones, qui contractas diuturno usu sordes eluerent. Sed inter togas principem locum obtinuit toga sive *picta* sive *palmata*: vix enim alteram ab altera differre putem, quæ ob figurarum varietatem cum ad picturæ similitudinem accederet, *picta* dicta est, & Imperatorum, dum Romæ triumphum agerent, propria fuit; datum tamen est & L. Æmilio Paulo qui Persen vicit, & Pompejo Magno, ut *picta* toga, ubi & quando libitum esset, uterentur.

VI. Tunicæ & latus clavus.

Togæ supponi tunicas mos fuit ut plurimum duas, interdum plures; quæ cutem attigit, *subucula* dicta est; quæ togam, *tunica*, quæ toga & angustior erat & brevior. Primum manicæ tunicis nullæ erant, deinde additæ, quæ si digitos manumve tegerent, id probro & ignaviæ datum. Ex tunicarum varietate Senatorum, equitum, plebisque petitum discrimen est. Plebis tunica recta erat & sine clavis; Senatorum & equitum clavata; sed in equitum tunicis angusti erant clavi, in Senatorum lati: unde hujusmodi toga & *latus clavus*, & *tunica lati clavi* vulgo nuncupata est. Ita etiam inter Tribunos militum alii *angustiсlavii*, alii *laticlavii* dicti sunt, quod illi angusto, hi lato clavo uterentur: per clavum vero cave quidquam aliud intelligas, quam purpureos veluti flores, panno vel assutos vel intextos quem morem victis Etruscis invexisse Tullum Hostilium perhibent. *Latum clavum* Senatorum liberis ubi virilem togam sumserant, Augustus indulsit,

dulsit, ademit Tiberius. Tum Senatorum, tum equitum filiis ab anno ætatis 17. concessum fuisse ad annum ætatis senatoriæ, Aldus Manutius suspicatur ita tamen ut si hoc anno in Senatum allegerentur, illum retinerent, sin minus, deponerent, cum *latus clavus* senatoriæ dignitatis esset insigne. *Palmata* tunica, quæ vel lato clavo honestior erat, triumphantium fuit; a palmis in ea depictis nomen inditum.

VII. Chlamys, lacerna, paludamentū. *Chlamys*, *lacerna*, *paludamentum*, * *ricinium*, *læna*, *sagum* militaria indumenta, quæ tunicæ superindui usus fuit. Quid aliud ab alio differret, non facile est assequi: *ricinium* quadratum fuit; *læna* ita dicta quod ex mera lana texta erat; *lacerna* militum fuit, ut *paludamentum* Imperatoris: erat enim purpura, cocco, auroque distinctum, unde Imperator ad bellum *paludatus* proficisci solebat. Interdum tamen & Legati & Tribuni militum, si Livio credimus, *paludamento* usi sunt, quod *chlamys* etiam dicitur.

VIII. Penula & stola. *Penula*, quæ tum viris tum mulieribus communis erat, supra tunicam indui solebat, ad arcendum sive frigus sive imbrem. Idem de *stola* scripsit Nonius Marcellus, quæ tamen mulierum propria fuit, qua pariter, ac viri tunica, utebantur, quod ex ipso Varrone patet, qui viro *togam* & *tunicam*, mulieri *pallium* & *stolam* tribuit: ut enim a viris toga tunicæ, ita a muliteribus pallium stolæ circumdatum. De cæteris mulierum vestibus plura dicere nihil attinet.

IX. Calceamenta. Calceamentorum duo genera fuerunt, *calceus* & *solea*; *calceus* totum pedem texit, *solea* plantam tantum: pars superior teretibus habenis devincta erat, ut ait Gellius. Calcei alii *mullei* erant & *lunulati*, alii *perones* & *puri*: illis nomen factum & a *mulli* colore purpureo, & a *lunula* assuta; his a corio *puro*, ex quo absque lunulis constabant. *Peronibus* plebes & viatores usi sunt; *lunulatis* Senatores & patricii; quæ tamen nota non Lunæ figuram, sed vel centenarii numeri ex Isidoro, vel literæ *Rho* referebat; ut obvius quisque ipsos a Romanorum patriciis

* *Non desunt, qui asserant* ricinium *breve pallium fuisse, non militare, sed muliebre.*

patriciis ortos vel inde agnoſceret: quod Romulus vel primus induxit, vel ab Regibus Albanis mutuatus eſt. Poſt Auguſtum calcei albi coloris erant Imperatorum coccinei; vix tamen quiſquam mihi perſuaſerit, omnes ſive Senatores ſive patricios purpureis calceis uſos eſſe.

X. Ritus Gabinus. Non abs re fuerit hoc loco pauca ſubjicere de *ritu Gabino*, de puerorum *bulla*, de equitum *annulo*. Quænam togæ componendæ ratio *ritus Gabinus* diceretur, commode ita explicari poteſt. Togæ lacinia, quæ ſiniſtro brachio imponi vulgo ſolebat, primum contrahenda, deinde ita retrahenda ad pectus, ut in nodum, qui togam breviorem redderet necteretur. Hic ritus a Gabiis (urbs eſt Latii) nomen invenit; quod illius oppidi cives, dum forte togati ſacris operarentur, ingruentibus hoſtibus, contractis ea ratione togis, obviam ire auſi ſint, iiſque fuſis victores redierint: hoc modo præcinctus Conſul ſolebat bella indicere, Imperator ſacra facere, cremare hoſtium ſpolia &c.

XI. Annuli & bulla. Ut equitibus *annulus*, (de quo ſupra diximus) ita nobilium pueris *bulla* ornamento fuit. Erat ex auro ſæpius, interdum ex argento aliove metallo, in cordis figuram efformata, ut illius aſpectu incitati ſe fortes domi foriſque præſtarent. Qui uſus a Tarquinio Priſco, uti dictum eſt, profluxit; is enim filium ſuum, quod hoſtem etiam tum puer interfeciſſet, hujuſmodi munere donavit: unde bulla patriciorum pueris ſenſim dari cœpit.

CAPUT II.

Romanorum prandium, cœna, & accumbendi ratio.

I. Cibi ſumendi tempora. QUinque erant apud Romanos cibi ſumendi tempora, mane *jentaculum*, circiter meridiem *prandium*, haud multo poſt *merenda*, ſub horam nonam *cœna*, noctu *comeſſatio*, quæ ebrioſorum fuit. Nec quinquies tamen, nec quater ſinguli ſingulis diebus eſſe ſolebant; ſed pueri tantum, ſenes, ſervi, opifices: alii vero vel bis, vel ſemel. His vocibus

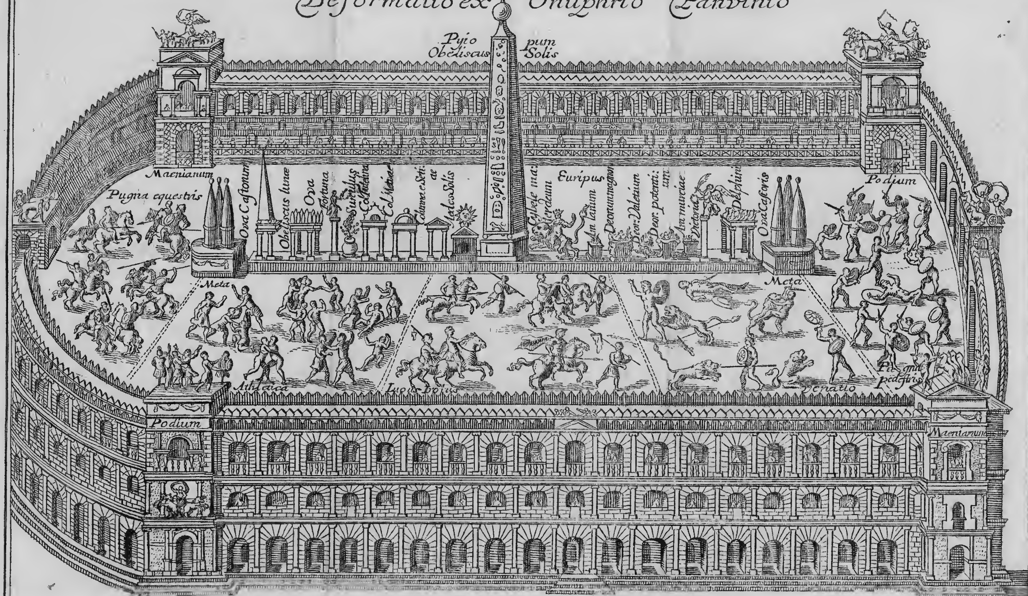
cibus diversa origo est. *Jentaculum* ita dicitur, quod a jejunio; *prandium*, quasi παρ' ἔνδιον, quod meridie; *merenda*, quod post meridiem cibus sumeretur; *cœna* vero & *comessatio* a Græcis vocibus κοινὸν, *commune*, & κώμα, *pagus*, quod veteres in propatulo luxus vitandi caussa cœnitarent, & in vicis, antequam conderentur oppida, alios alii convictus caussa invitarent: sunt tamen qui *comessationem* a comedendo deduci velint.

II. Cœna. *Prandium*, cum a priscis Romanis non usurpatum fuit, tum semper parcissimum; *cœna* & lautior & liberalior, quod seorsim apud se quanderent, cum amicis sæpe cœnitarent. Cœnæ tres partes erant; prima *gustatio*, in qua mora, promulsidem, echinos, ostreas, & alia id genus apponi moris fuit; altera *cœna*, in qua cibi erant & præcipui & lautissimi; tertia *mensa secunda* sive *mensa pomorum*, in quibus bellaria, nuces, poma, uvæ, & hujus generis alia. In usu fuit, ut principio cœnæ daretur scheda, in qua notatum erat, quot, quæ, quove ordine obsonia apponi deberent, ut ex Athenæo colligere est. Solemne etiam fuit, ut divo alicui libarent, hoc est nonnihil vini vel in terram vel in mensam ex patera effunderent.

III. Unde mos accumbendi fluxit. De cœnandi ratione quatuor quærimus; unde mos accumbendi fluxerit, quis numerus tum lectulorum tum convivarum, quis accumbendi modus, quisve locus honoris, summus, an medius. Alia aliis temporibus cœnandi ratio Romæ fuit; primum quidem assidentes; deinde accumbentes cœnarunt. Mos ille a Laconibus & Cretensibus teste Varrone, hic vero ab Asianis devicta Asia Græcisque manavit; usus tamen fuit, ut fœminæ pudoris caussa cubantibus viris assiderent, quibus etiam postea indultum est, ut itidem ac viri accumberent.

IV. Lectulorum & convivarum numerus. Consuetudo fuit sub vesperam in cœnaculo mensam instrui & rotundam & humilem; circum mensam vel duo ut minimum, vel tres ut plurimum lectulos insterni purpura aliave stragula veste, pro convivatoris aut opibus aut inopia: convivarum vero numerus nec Gratiarum numero minor, nec Musarum major eatenus esse debuit, ut cum paucissimi

ACCUMBENDI RATIO.
ex Lipsio

CIRCI ET QUINQUE LUDICRORUM CIRCENSIUM
pag. 319
Deformatio ex Onuphrio Panvinio
Pyramis Obeliscus
Solis
Maenianum
Pugna equestris
Ova Castorum
Obeliscus lunae
Ova
Fortuna
Euripus
Meta
Podium
Ova Castoris
Athletica
Venatio
Pugna pedestris
Maenianum
Podium
CIRCUS

simi convivæ non pauciores essent quam tres, cum plurimi non plures quam novem.

V. Accumbendi ratio. Priusquam accumberent, corpus lavare, mutare togam, soleasque, ne inquinarent lectulos, ponere solemne fuit; in lectulis vero ita sese componebant, ut, dorso a pulvillis suffulto, & capite leviter erecto, pars corporis inferior jaceret in longum porrecta, superior vero cubito sinistro niteretur. Quod si plures uno lecto decumberent, hæc cubandi ratio fuit, ut pedes illius, qui ad caput lecti jacebat, pone dorsum secundi, pedes secundi, pone dorsum tertii porrigerentur.

VI. Quis locus honoris. In uno lecto bini interdum, sæpe terni, quaterni nonnunquam, raro plures accumbebant. Qui ad lecti caput erat, *summus* dicebatur; qui ad pedes, *imus*: qui inter istos, *medius*. Si bini tantum in lecto convivæ, qui dignitate præstabat, summus fuit; si terni, medius; si quaterni, proximus a summo.

CAPUT III.

Romanorum ludi.

I. Variaе ludorum genera. Ludorum divisio, vel a loco ubi exhibiti sunt, vel a fine propter quem celebrati, repeti potest. Si a loco, ludorum duo fuerunt genera,; *circenses* & *scenici*; si a fine, quatuor, *sacri*, *votivi*, *funebres*, *ludicri*. Qui enim in circo agebantur, dicti sunt *circenses*; qui in scena sive theatro, *scenici*; qui in deorum honorem, *sacri*, ut *Megalenses*, *Cereales*, &c. qui ex voto vel pro victoria vel pro bona valetudine, *votivi*; qui in mortuorum funere, *funebres*; qui exercitationis caussa, *ludicri*, ut *Trojani*, *Castrenses*, &c.

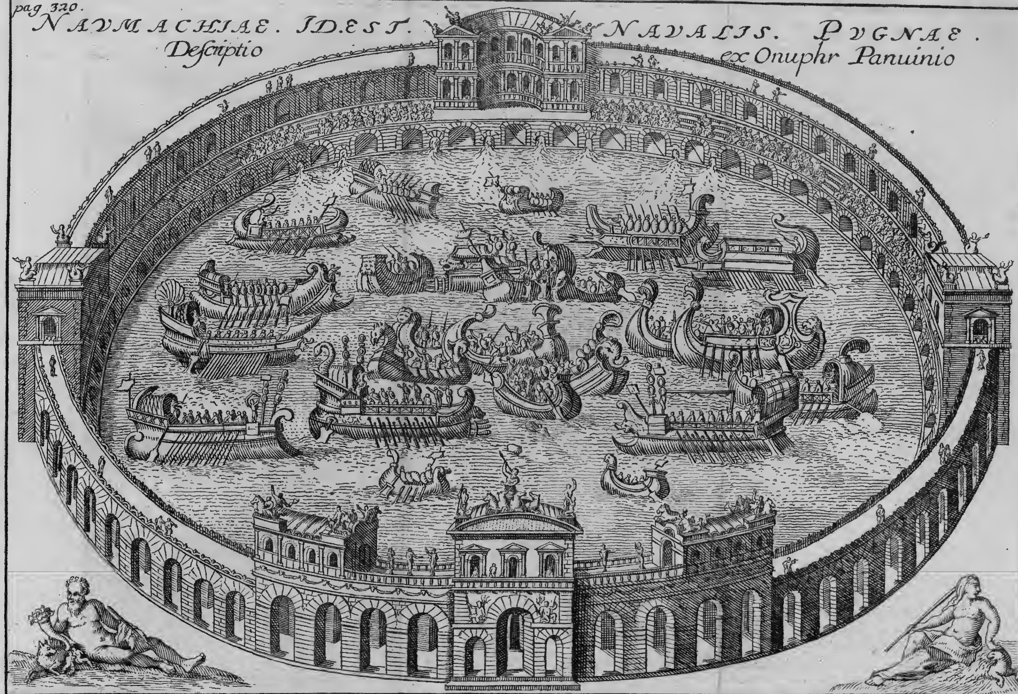
II. A quibus ludi exhibiti. Non unius magistratus fuit omnes exhibere ludos, sed alii alios curarunt pro diversa Reipublicæ forma & ludorum varietate. Omnes penes ludos, præter *funebres*, celebrare initio Regum fuit, deinde Consulum; ubi constituta Reipublicæ forma est, creatique varii magistratus, Consules & Prætores fecerunt ludos *circenses*, *sæculares* & *Apollinares*; Æ-

diles

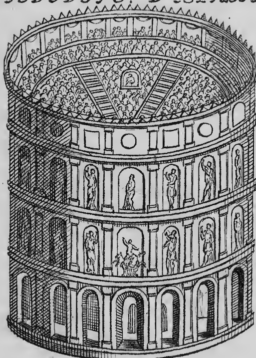
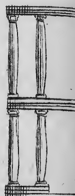
diles plebeii *plebejos*, Ædiles curules *Megalenses*, *Cereales*, & ejusdem generis alios; nonnunquam etiam *funebres*, sed sæpius hæredes illius, cujus in honorem edebantur.

III. Ludi circenses. De circensibus tria potissimum quærimus: quid circus; unde hoc illi nomen; quique ludi in eo exhibiti. Cum Romana res nondum adolevisset, in insula Tiberiana ludi primum celebrati. Erant pro meta enses ex una parte, ex altera Tiberis; deinde Tarquinius Priscus inter Palatinum montem & Aventinum Circum extruxit, cujus longitudo trium stadiorum erat cum dimidio, latitudo quatuor jugerum; post tectum impositum est, facta sedilia, loca in 30. curias divisa. A duobus lateribus Euripus erat, qui aquas reciperet; post Euripum extructæ triporticus, ex quibus una conficitur amphitheatralis octo stadiorum amplitudine, capax 150. millium hominum. Hæc & plura Dionysius. Omnia persequi ornamenta infinitum sit. Circus dicitur, vel quod circum metas & pompa ferretur, & equites currerent; vel quod spectaculis undique ædificatis ludi in medio celebrarentur. Hi ludi circenses in septem veluti classes tribui possunt, quarum prima fuit pugna cum cæstibus, pugnis, fustibus, gladiis, pilis, hastis, &c. ad quam pertinent tum gladiatorum certamen, tum pugna cum bestiis, quorum utrumque ingenuis infame fuit; tum etiam lucta, cum alter alterum seu vi seu agilitate corporis humi sternere nitebatur. In secunda classe cursus erat; in tertia saltatio aut in æquo campo, aut ex inferiori loco in superiorem & contra, aut cum in equos insiliebant vel nudi vel cataphracti; in quarta jaculatio discorum, sagittarum, pillorum, telorum; in quinta pugna equestris; in sexta aurigatio, qua bigæ, quadrigæve certabant; in septima naumachia sive navale certamen, cum in aqua forma navalis pugnæ adumbrata est.

IV. Theatra. Varia Romæ fuit pro varietate temporum ludorum spectandorum ratio. Primum quibus animus erat dexteritatis aut firmitatis aut pernicitatis dare specimen; in diem & locum dictum conveniebant, & ex una parte judices, ex altera circumfusa multitudo,

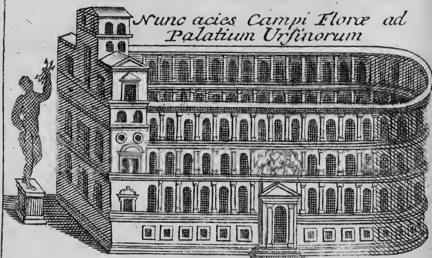

pag. 320.
NAUMACHIAE. ID. EST. NAVALIS. PUGNAE.
Descriptio
ex Onuphr Panuinio

DIVO. AVGVSTO. VESPASIANO.

S.C.

THEATRVM POMPEI MAGNI

titudo, uter vinceret, ſpectabat: deinde quod alii aliis objectu corporum nocerent, locus circum undique aggeſtis ceſpitibus factus eſt altior, medius depreſſior, unde illi *caveæ* nomen factum; poſt ſubſellia ſibi quiſque attulit. Ubi vero Meſſala & Caſſius theatrum faciendum locarunt, magnifica Romæ identidem theatra extructa ſunt; præ cæteris tamen maxime celebrantur theatra L. Mummii, Scauri, & Curionis temporaria, & Pompeji Magni ex quadrato lapide ſtabile. Primas tamen tulit Scaurus, cujus in theatro ſcena triplex erat 360. columnæ, ſigna inter columnas ad tria millia: ima pars ſcenæ e marmore, media e vitro; cavea cœpit hominum 80. millia; reliquus apparatus veſte Attalica, pictis tabulis; aliiſque id genus magnificentiſſimis.

V. Variæ theatri partes.

Theatri multæ partes erant, *ſcena*, *proſcenium*, *pulpitum*, *orcheſtra*. *Scena* ab umbra arborum nomen invenit; ibi enim a paſtoribus carmina recitari alias moris fuit: *ſcena* vero ab uno theatri cornu ad alterum pertinuit, fuitque vel ductilis vel verſatilis, ut varias picturæ ſpecies exhiberet. Ante ſcenam erat *proſcenium*, ubi dum in ſcena laterent perſonæ, alii geſticulatione, cantu, ſaltatione populum retinerent. E proſcenio eminebat *pulpitum*, quo prodibant actores; proſcenium excipiebat *orcheſtra*, in qua Senatores conſidebant. At non idem ſemper Senatoribus locus fuit, nam per annos 558. Senatus & equeſtris ordo populo mixti ludis interfuerunt: ſed an. 558. Attilius & L. Scribonius ex Africani majoris conſilio Senatum; Roſcius an. 685. equites a plebe diſtinxit. Amphitheatra forma ſemper erant aut circulari aut oblonga, ut in iis ludi gladiatorii & ferarum venationes exhiberentur; medius locus & *cavea* dictus eſt & *arena*, quod & depreſſus eſſet, & arena ſparſus, ut certantes abſque offenſione caderent: quamvis theatra circi, aliaque hujuſmodi loca proprios haberent ludos, omnes tamen ludos in omnibus abſque diſcrimine committi ſæpe contigit.

VI. Ludi ſcenici, tragœdia.

Scenicorum ludorum originem l. 7. exponit Livius. Cum anno 389. Romæ peſtilentia eſſet, nec vis morbi aut humanis conſiliis aut ope divina levare-

comœdia, mimus. varetur, ludi quoque ſcenici inter alia iræ cœleſtis placamina inſtituti ſunt. Ex Etruria acciti ludiones, qui ſine ullo carmine ad tibicinis modos ſaltantes haud indecoros motus more Tuſco dabant; poſtea verſus, ſed inconditi, & motus a voce non abſoni acceſſerunt; denique arte omnia perpolita. Ludorum vero ſcenicorum quatuor ſunt genera, *Tragœdia*, *Comœdia*, *Satyra*, & *Mimus*; de quibus pluribus diſſerere non eſt hujus loci: cujuſque definitionem apponere ſufficiet. *Tragœdia* eſt imitatio per actiones illuſtris fortunæ, exitu infelici, oratione gravi metrica. *Comœdia* eſt poema dramaticum negotioſum, exitu lætum, ſtylo populari: ita Julius Scaliger. *Satyra*, ex Diomede Grammatico, eſt fabula, in qua tragici poetæ Satyros induxerunt ludendi cauſſa jocandique, ſimul ut ſpectator inter res tragicas & ſerias Satyrorum jocis & luſibus delectaretur. *Mimus* eſt vilium & rerum & perſonarum imitatio. Ad mimos vel ſatyras quodammodo pertinent Attellanæ fabulæ, quibus a ludionibus Attella ſive Averſa Romam evocatis nomen inditum; quorum fabellæ cum turpiores eſſent, Romana ſeveritate temperatæ ſunt, ut in iis pauca obſcœna eſſent, joci vero multi mutique ſales: in Attellanis tamen ſemper ſervare perſonam jus fuit, in ſatyris non item.

VII. Ludi ſacri. Hi fere ſacri ludi erant, *Megalenſes*, *Cereales*, *Florales*, *Martiales*, *Apollinares*, *Conſuales*, *Capitolini*, *Romani*, *Plebeji*, *Compitalitii*, *Palatini*, *Sæculares*. *Megalenſes* magnæ deorum Matri fiebant; & primum quidem dicti *Megalenſia*, poſtea, ut fit, detrita litera *Megaleſia*, per ſex dies a pridie Nonas April. ad v. Idus exhibitos faſti declarant; tum ludendi licentia facta omnibus, paſſimque convivia celebrata.

VIII. Ludi Cereales & Florales. Cereales in honorem Cereris habiti ſunt a pridie Idus Aprilis per dies octo, ut ipſius luctus ob raptam Proſerpinam a matronis adumbrarentur. Ante noctem epulari nefas erat; exhibebantur etiam certamina equeſtria. Fuit Ædilium curulium hos ludos in Palatio edere, quos Prætores & magiſtratus in toga & prætexta celebrarent, cives conviviis & ſodali-

dalitatibus. Floralibus ludis turpior origo est. Acca Tarrutia cum quæstu corporis vim ingentem pecuniæ comparasset, populum Romanum moriens hæredem dixit ea lege, ut editis ludis suum natalem diem celebraret: quo vero rei pudendæ aliqua dignitas adderetur, deam, quæ præesset floribus, fuisse finxerunt. Inde Ovidius nympham fuisse nomine Chlorim, eamque Zephyro nuptam fabulatur.

IX. Martiales & Apollinares.

Martiales ludi in Martis, Apollinares in Apollinis laudem peracti. Martiales equorum cursu & venatione commissi, Apollinares a Marco vate imperati, ut hostis ab agro Romano pelleretur; dumque primum hi ludi exhibentur, repentino hostis adventu plebs ad arma excitata hostis occurrit, eumque fudit. Unde moris fuit ut populus & stipem Apollini conferret, & hos ludos spectaret laureatus, & omnes vulgo apertis januis in propatulo epularentur: cumque hi ludi non stati essent, sed in annum a Prætore voverentur, anno 545. in certam diem singulis annis decerni cœperunt.

X. Consuales, Capitolini, Romani.

Ludis, *Consualibus*, *Capitolinis*, *Romanis*, *Plebejis*, & *Compitalitiis* diversa caussa fuit. *Consuales* a Romulo facti *Conso* deo, cujus aram se reperisse sub terram mentitus erat; sive Consus ille Neptunus, sive quis alius deus. In his ludis cum multa, tum id maxime ridiculum fuit, quod & equos & asinos non otiari modo sinerent, sed coronarent etiam floribus. *Capitolini*, ob servatum Capitolium auctore Camillo, Jovi consecrati sunt, in quibus senex ludibrii caussa a præcone produci solebat, cum toga prætextaque aurea; quod eo cultu Vejentium Rex a Camillo sub hasta venditus esset. *Romani* ludi a Regibus fieri cœpti sunt, *magnique* appellati, quod magnis impensis darentur. Sunt qui cum Consualibus confundant: ex Cicerone liquet in honorem trium magnorum Deorum Jovis, Junonis, Minervæ ab Ædile Curuli per novem dies primum in circo, deinde in theatro peractos.

XI. Plebeji & Compitalitii.

Ludi *Plebeji* vel post Reges exactos, vel victis a Posthumio Dictatore ad lacum Regillensem Latinis, vel post plebis sive in montem Sacrum sive in Aventinum secessionem instituti sunt. Illos ab Ædili-

bus plebejis in circo per triduum fieri Livius, minas argenti quinquagintas dari Dionysius scribit, epulumque populo apparari ambo testantur. *Compitalitii ludi* ante Urbem designatam a vicorum compitis, in quibus illos exhibebant agrestes, & facti & dicti sunt; deinde intermissi ad Servium usque Regem, tum a vicorum Magistris instaurati, denique sublatis collegiis ipsi quoque aboliti.

XII. Ludi seculares. Ludorum *sæcularium* origo ita infecta est fabulis, ut vix quidquam veri inde elici possit. Sæculares dicti sunt, non quod centesimo quoque anno fierent; sed quod, cum raro accidant, post sæculum evenire vulgo dicimus. Nulli enim stati erant sive dies sive anni, quibus exhiberentur; cum ante Augustum quater tantum editi sint, primum an. Urbis 52. si Zosimo adhibenda fides, deinde a Valerio Poplicola exactis Regibus, denique aliquanto post sub Consulibus: quinquies sub Imperatoribus ad Augusto, Claudio, Domitiano, Septimio Severo, & Philippo, anno Urbis millesimo. Paulo ante ludorum tempus per Italiam mitti præcones mos fuit, ut populum invitarent ad ludos, quos nemo aut vidisset unquam, aut visurus esset. Per triduum omni genere tum ludorum & in circo & in theatris, tum sacrificiorum in omnibus templis celebrabatur; diis pene omnibus facta sacrificia, Jovi, Junoni, Dianæ, Apollini, Latonæ, Parcis, Cereri, Diti, & Proserpinæ: ritus cæteros persequi longum sit.

XIII. Ludi votivi. *Votivi* ludi dicti sunt, quos vel magistratus vel Imperator voverat, post partam ex hoste victoriam exhibendos. Ita Acilius Consul, ita alii ludos voverunt; ad quos etiam pertinent tum ludi *victoriæ* & a Syla & C. Cæsare imperati, tum ludi sub Imperatoribus *quinquennales*, & *decennales*, & *vicennales*, qui ab Augusto alii alia de caussa instituti sunt; *quinquennales* ob devictum Antonium, *decennales* ut imperium absque invidia retineret. Solebat enim decimo quoque anno ludos edere, tumque populo resignare imperium, illudque illico, quasi rogaretur, recipere. Inde fluxit ille mos, ut cæteri deinceps Imperatores & decimo & etiam vicesimo Imperii anno ludos magno apparatu exhiberent,

quod

quod apud omnes auctores legere est. Fuerunt etiam & *triumphales* ludi, qui post insignes victorias, & *natalitii*, qui in summorum viorum natalibus ederentur.

Funebres ludos a Græcis olim fuisse usurpatos ex Achillis & Æneæ exemplo intelligere licet, quorum ille ad Patrocli, hic ad Pallantis sepulcrum hujusmodi ludos edidit; unde etiam gladiatorium munus profluxit. Captivi enim primum ad mortuorum tumulum, occisi, deinde ut crudelitas aliqua voluptate misceretur, inter se commissi. Romæ vel Junius Brutus in patris defuncti honorem, vel Ap. Claudius & M. Fulvius Consules gladiatores primi dederunt; eoque devenit Populi Romani furor, ut certis mensibus ad 20. vel 30. hominum millia in his ludis trucidarentur. M. Tullius Consul ne ab ullo candidato, Augustus ne sæpius quam bis annis singulis, nec plurium quam 60. parium celebrarentur, prohibuit. Nero 400. Senatores, equites 600. fœminas Domitianus in his ludis inter se commisit, quos Theodoricus Italiæ Rex multo post sustulit. XIV. Funebres.

Supersunt & *Castrenses* ludi & *Trojani*, quorum illi a militibus, dum in statione manerent, militari ritu edebantur; hi Romæ a pueris, qui Ascanii exemplo turmatim congrediebantur. Qui omnibus præerat, *princeps juventutis* appellatus, isque primum vel ex patricia vel ex nobili gente, deinde ex Imperatorum stemmate semper delectus. XV. Castrenses & Trojani.

CAPUT IV.

Romanorum funera.

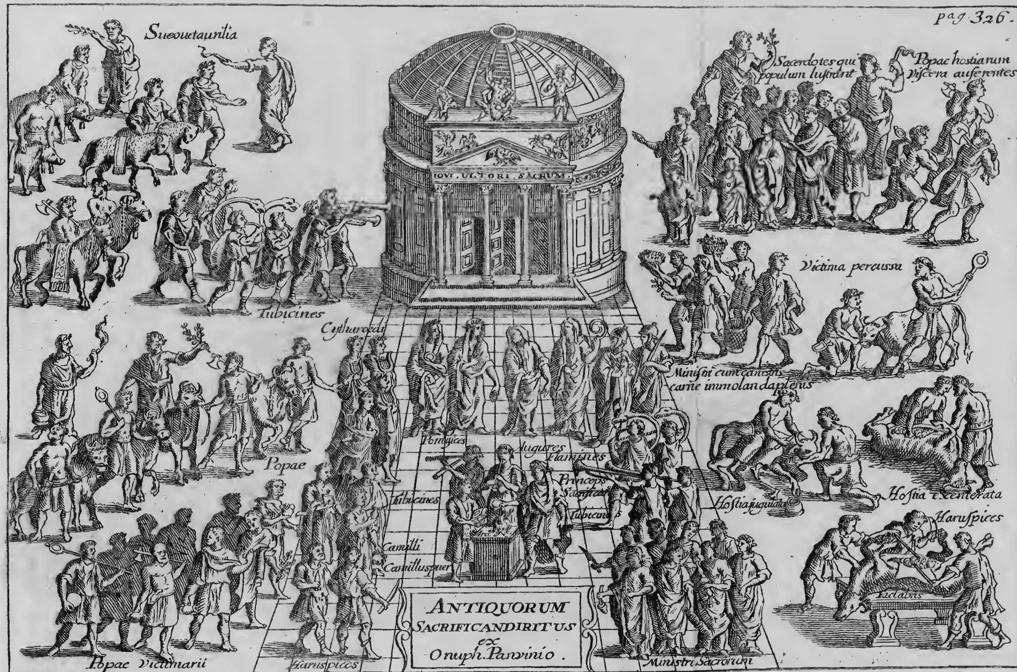
LUbet etiam hoc loco de Romanorum funeribus pauca subjicere. Cum quis gravi morbo domi decumberet, aderant affines & cognati, qui spiritum ejus ore exciperent, morientisque clauderent oculos; quod tamen ne præstarent filii, Mævia lege cautum erat. Ut obierat, moris erat defuncti corpus per intervalla conclamari, calida aqua a propinquis ablui, ut vitalis spiritus, si quis superesset, excitarent; deinde a pollinctoribus, quorum erat I. Cadaver ad januam expositum.

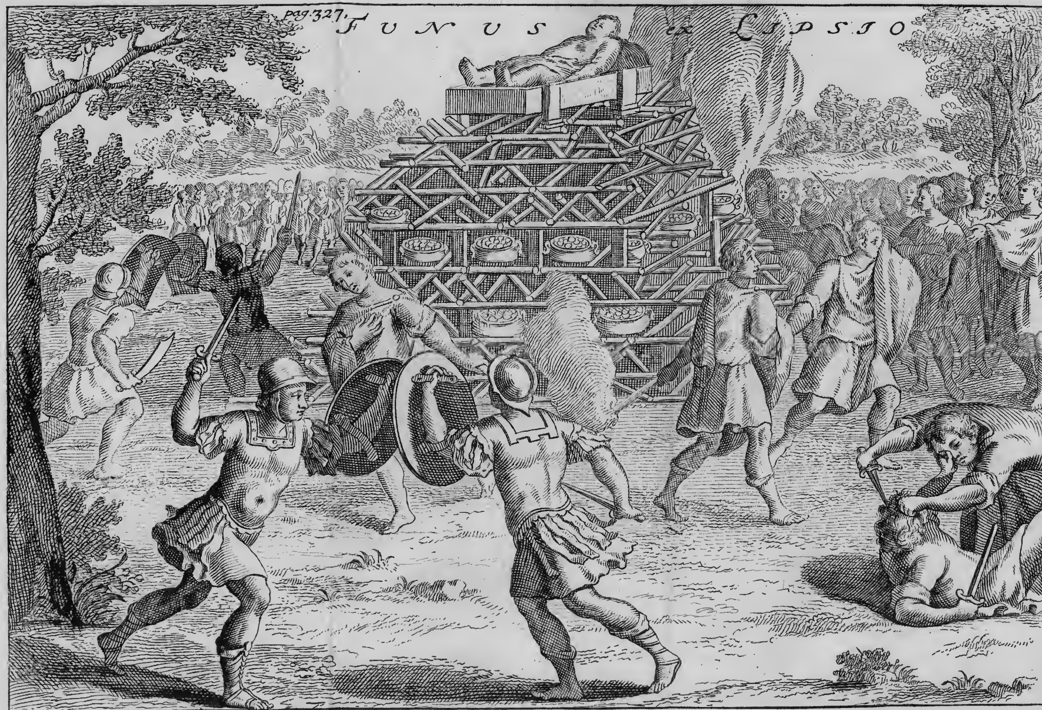
curare mortuos, ungi & toga indui, candida vel alba si e plebe esset aut eques, prætexta si magistratus, purpura si Censor: tum cadaver ad januam facie & pedibus in publicum versis collocatum; interim cupressi in mortui domo appositæ, seu quia hæc arbor Diti sacra est, seu quod semel excisa non renascatur.

II. Delatum a viris nobilibus. Post apparabantur ea, quæ ad funus opus erant, & die octavo populus ad honestandas exequias invitatus per præconem his verbis: *Exequias v. gr. L. Titio L. filio, quibus est commodum, ire jam tempus est; ollus ex ædibus effertur*. Postquam convenerat populus, si is pauper fuerat, feretro; si dives, lecto vel purpura constrato vel pretiosis linteis cadaver efferebatur: tum tibicen sive siticen, utroque enim nomine appellatur, phrygio modulo canere funebrem næniam, quæ mortui laudes, fidem, integritatem, fortitudinem, & præclare gesta contineret. Illius erat funeris pompam præcedere; propinquorum, vel vespillonum si tenuioris erat fortunæ, sive feretrum sive lectum deferre: unde sæpe filii parentes, fratres sorores suas, interdum servi libertate donati, devictarum gentium legati, senatores, prætorii, & consulares summorum virorum & Imperatorum corpora extulerunt. Ita corpus Æmilii Pauli, qui Persen vicit, a legatis Macedonum & Ligurum elatum est; L. Sillæ a Senatoribus & virginibus sacris; Metelli Macedonici a quatuor filiis, quorum unus Consul designatus erat, unus censorius, duo triumphales, tres consulares.

III. Funeris pompa. In pompa deferri solemne fuit honorum, quos gesserat, insignia: ut fasces, secures, arma, dona militaria, coronas quas retulerat, vexilla, urbium dona & legionum, spolia hostium, majorum expressos cera vultus, & totius gentis longo ordine simulacra. Lectum præcedebant & cives, qui rasis capitibus triumphantes prosecuti erant, & servi manumissi, qui tum pileati erant, velatis alba lana capitibus. Lectum sequebantur propinqui, affines, filii, filiæ, amici, omnes capillo demisso, & in veste pulla. Præterea filiæ & nudis capitibus erant passis crinibus, & alba veste albaque vitta insignes.

Adhi-

Sueovetaurilia
Sacerdotes qui populum lustrant
Popae hostiarum viscera auferentes
IOVI ULTORI SACRUM
Tubicines
Victima percussa
Cytharoedi
Ministri cum canistris carne immolanda plenis
Pontifices
Augures
Flamines
Popae
Princeps Sacrificii
Tubicines
Tubicines
Hostia iugulata
Hostia exenterata
Haruspices
Camilli
Camillus puer
Ara
Mensa
Anclabris
ANTIQUORUM SACRIFICANDI RITUS ex Onuph. Panvinio.
Popae victimarii
Haruspices
Ministri Sacrorum

pag.327.
FUNUS ex LIPSIO

Adhibebantur etiam præficæ, quæ ad lugendum conductæ darent cæteris plangendi modum.

Si claro genere ortus erat, & bene de publica re meritus, corpus in forum delatum est, ibique habita oratio funebris vel a filio, si quis adultus erat; vel a propinquo, qui mortui virtutes & præclare gesta laudibus extolleret. Quæ consuetudo a P. Valerio Poplicola manavit, qui collegam suum Junium Brutum oratione funebri primus laudasse perhibetur: qui honos & juvenibus interdum sive fortitudine sive genere illustribus, & claris mulieribus delatus est. Inde funus procedebat in locum, ubi corpus vel sepeliendum erat, vel cremandum. Initio in domo quemque sua sepeliri usus fuit; deinde lege XII. Tabularum vetitum, ne quis in Urbe sepeliretur, quod tamen nonnullis virtutis ergo populus indulsit, ut Valerio Poplicolæ, P. Posthumio Tuberto, C. Fabricio, Ser. Sulpicio, Vestalibus, & postea Imperatoribus. Fuit vero vel Augurum vel Sacerdotum locum sepulcro designare sive in agris sive in viis extra portas. IV. Habita in foro oratio funebris.

Si cremandum corpus erat; pyra in modum aræ extructa est ex larice, picea, taxo, aliisque arboribus, circum cupressi positæ. Pyra & cadaver pretiosis liquoribus perfusa; pyræ aurum, arma, pretiosa vestis, aliaque id genus injecta. Digitus mortuo abscissus, ut combusto reliquo corpore, ad ipsum justa fierent. Tum corpus impositum pyræ, cui ardentem facem, qui mortuo arctiori necessitudine junctus erat, inferebat: humanus etiam sanguis interdum ante rogum effusus, aut captivorum aut gladiatorum, sive ii a Romanis cæsi, sive inter se commissi; quorum si copia non erat, solebant præficæ & suas laniare genas, & inde cruorem effundere. Ubi ustulatum cadaver erat, rogus *bustum* dici cœpit: cineres in urna collecti, cognati, amici, aliique ter aqua pura a Sacerdote aspersi. Sub hæc præfica novissimum verbum illud alta voce pronunciabat: *I licet*, hoc est *Ire licet*; & qui comitati funus erant, extremum vale dicebant, *Vale, Vale, Vale, nos te ordine, quo natura permiserit, sequemur*. Denique cineres & ossa in sepulcrum V. Denique cadaver rogo impositum.

 illata,

illata, ante quod constituta ara erat, in qua odores incenderent. Peractis ad sepulcrum justis, ab hæredibus convivium amicis & cognatis domi datum; senibus cœna funebris, quæ *Silicernium* dicta, & interdum epulum populo. Hæc fere sunt quæ ad Romanorum funera pertinent.

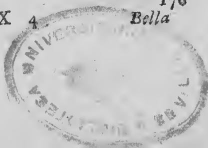

FINIS.

IN-

INDEX
RERUM
Quæ ad Bella, Prælia, Mortes, Povincias, Jura, Familias, &c.
ROMANORUM
pertinent.

A

B

Pe-

Cen-

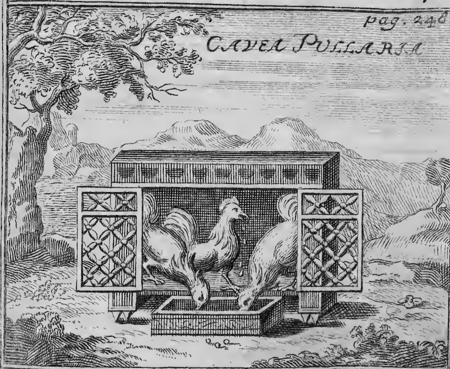
Pauli.

pag. 234.

FAVSTINÆ
Nummus

Temp. *Vestæ*

In-

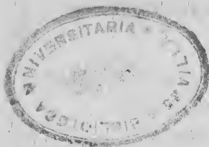
No-

N

O

P

Finis Indicis.

EXER-

EXERCITATIONES DUÆ,

altera de præcipuis

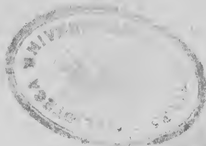
Veterum Romanorum

SACRIFICIIS,

altera de ipſorum

N U P T I I S,

ex probatiſſimis ſcriptoribus excerptæ.

APPENDIX

AD REM CIVILEM ROMANORUM.

a Petro Josepho Cantelio S. J. explicatam.

EXERCITATIO PRIMA.

ROMANORUM SACRIFICIA.

CAPUT PRIMUM.

De sacrificiis in genere.

Acrorum ritus, qui veteribus Romanis quondam in usu fuerunt, antequam explico, dicam breviter, quid *sacrificium* sit, & quot fuerint apud Romanos sacrificiorum genera. I. Quid sacrificium & quot apud Romanos sacrificiorum genera.

Sacrificium igitur erat quodcunque erga Deos officium, quod rei divinæ faciendæ caussa rite impendebatur. Sacrificia autem & sacra apud veteres Romanos promiscue dicebantur: quorum alia *domestica* erant, alia *peregrina*. Domestica illa, quæ domi nata sunt, non aliunde ab aliis populis vel gentibus petita. Ea erant vel *manifesta*, vel *seclusa*. Manifesta vocabantur, quæ palam fiebant; erantque duplicis generis, vel *stata*, vel *incertioris temporis*. Stata appellabantur, quæ certis diebus fiebant, feriis scilicet stativis, ut Agonalibus, Carmentalibus, Lupercalibus, Quirinalibus, & similibus, quæ in veteri Kalendario Romano notantur ad singulos menses. Hæc etiam dicebantur *solemnia*, *anniversaria*, sive *annua*; quorum alia erant *publica*, alia *privata*. *Publica sacra, quæ publico sumtu pro populo fiebant;* inquit Festus: ac proinde *popularia* etiam nomi-

nominata. Hujusmodi erant Fornacalia, Palilia, Lavitia, &c. Privata, quæ & *propria*, & *familiaria*, & *gentilitia*, ea erant, quæ pro singulis hominibus, familiis, gentibus fiebant; idem Festus: inter hæc Natalia, Denicalia, Parentalia, & similia. Incertioris temporis sacra dicuntur illa, quæ feriis publicis quidem, sed conceptivis & imperativis celebrari solebant. Hujusmodi sunt Latina, Paganalia, Sementina, Compitalia, quæ singulis annis incertiore tempore concipiebantur; ut & illa, quæ fiebant feriis imperativis, quæ scilicet occasione flagitante indicebantur, ob victoriam, natalem diem Imperatoris, & similia. Seclusa Romanis veteribus appellabantur sacra, quæ Græci *mysteria* vocabant; Cicero & Livius *initiationes* nominant, Plinius *sacra opertanea*: quo in numero erat sacrificium Bonæ Deæ, quod duplex erat: *publicum*, quod pro populo fieret; *opertaneum* vero, quod in operto, viris non admissis. Talia igitur erant domestica Romanorum sacra; peregrina vero sic Festus describit: *Peregrina sacra appellantur, quæ aut evocatis Diis in oppugnandis urbibus Romam sunt collocata, aut quæ ob quasdam religiones per pacem sunt petita, ut ex Phrygia Matris Magnæ, ex Græcia Cereris, Epidauro Æsculapii, quæ coluntur eorum more, a quibus sunt accepta.* Hæc de variis sacrificiorum generibus.

CAPUT II.

De Hostiis.

I. Quid discriminis inter Hostiam, & Victimam.

SEquitur Hostiarum consideratio. *Hostia* apud veteres Romanos nihil aliud erat, quam animal, quod immolabatur ab Imperatore ad bellum proficiscente, pro impetranda contra hostes victoria. Eadem & *victima* dicebatur, quia profligatis jam hostibus mactabatur ab eo, qui victoria potitus erat. Alii tamen apud Festum hostiam appellatam volunt ab antiqua voce latina *hostire*, hoc est ferire; victimam vero, quod vi ictus percussa caderet, sed quod vincta ad aras duceretur. Alii etiam aliter explicant, quos referre non est necesse. Notandum

dum est, quod scribit Servius, in omnibus sacris fæminini generis plus valere victimas.

II. Hostiarum genera quot.

Hostiarum duo fuerunt genera: alterum, quo voluntas Dei per exta disquirebatur; alterum, quo sola anima Deo sacrabatur, unde & animales hostias vocabant haruspices. Porro hostiæ apud Romanos varis epithetis appellabantur. Aliæ enim hostiæ *puræ*, quæ ad sarificandum aptæ; aliæ *bidentes* dictæ, *quasi biennes*, ut inquit Servius, vel *quæ per ætatem duos dentes altiores haberent*, ut Macrobius; *injuges* aliæ, quæ nunquam domitæ, ac jugo subditæ fuerant. *Eximiæ* erant, quæ ad sacrificium e grege tanquam omnium optimæ eximebantur: *præcidaneæ*, quæ ante sacrificia solemnia pridie cedebantur; & *porca præcidanea* erat, quam immolare erant soliti deæ Cereri, antequam novam frugem præciderent; *succidaneæ*, quæ, si primis hostiis litatum non erat, aliæ post easdem ductæ cædebantur, quæ quasi prioribus jam cæsis luendi piaculi gratia subdebantur, & succedebant; *ambarvales*, quæ Ambarvaliorum festo circum arva ducebantur. *Caviares*, quæ & *cavæ*, erant hostiæ cauda tenus, quæ in sacrificio ponebantur quinto quoque anno pro collegio Pontificum; *prodigæ*, quæ consumebantur; *piaculares*, quæ cædebantur, piaculi luendi gratia; *harvigæ*, cujus adhærentia inspiciebantur exta; *optatæ*, quas Ædilis tribunicius constitutis hostiis immolandas optabat, seu eligebat. Denique aliæ *maximæ* dicebantur ab ætate; *mediales*, quæ meridie immolabantur; *minores*, perfectis & majoribus oppositæ, quæ & *lactentes*. Hæc de Hostiis.

CAPUT III.

De ritibus, ac primum de iis, qui sacrificium antecedebant.

I. Sacerdotum præparatio.

Ritus in sacris rite peragendis observari ab Romanis soliti, varii fuerant. Elegans sane & notatu digna lex est, quam sacrificaturis præscribit Cicero: *Ad Divos adeunto caste, pietatem adhibento, opes amovento; qui secus faxit, Deus ipse vindex esto.*

His

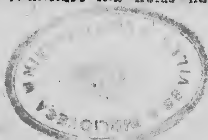
His verbis præparatio quasi describitur ad sacra; sacerdos enim in omnibus sacrificiis rite celebrandis, antequam Diis immolaret, aut rem divinam faceret, quibusdam se prius sacris præparabat: unde Græcis verbum frequens ξοργιάζειν hoc est ad cultum sacrorum se expiare. Eo pertinebant, corpus abluere, venere abstinere, & similia. Plerumque tamen manus tantum lavabant; aliquando etiam pedes. Hinc apud Latinos proverbia; *illotis manibus pedibusque rem aliquam aggredi*: hinc toties apud eosdem *puræ manus*, *pure lavari &c.* Hæc autem lavatio fiebat vivo flumine, hoc est semper fluente & naturali.

II. Hostiarum probatio & deductio.

Hostiarum deinde, antequam ad mactationem ducerentur, probatio fiebat; quæ cujusmodi fuerit, explicat Lucanius: *Coronatam pecudem*, inquit, *multo ante explorarunt, sitne ad sacra legitima, ne quam ex his mactent, quas vetat religio. Erant autem istæ probationes*, inquit Servius, *utrum esset animal aptum sacrificio oblatum. Etiam cultrum a fronte usque ad caudam ante immolationem ducere consueverunt.* Hostiis probatis, bonis nominibus eligebantur, qui eas ducerent. Ducebantur autem hostiæ *prælato titulo*, cui scilicet Deo essent mactandæ. In iis ducendis considerabant, an reluctarentur: ducendæ enim erant ad sacrificium, non trahendæ. Adductæ hostiæ aris admovebantur; quibus admotis, observabant sacrificaturi, an starent, an vero fugerent. Si starent, probabantur; sin fugerent, non solum improbabantur, sed & dirum illud & triste accipiebant omen. In stante victima hoc etiam considerabant, an horrendos ante mactationem ederet mugitus. Moris autem erat, si fugeret, ut eam, ubicumque locorum inveniretur, occiderent, ne piaculum committeretur.

III. Quinam a sacris amoti, & prohibiti.

Stante jam ad aras hostia, & omnibus ad sacrificium & mactationem præparatis, sacrorum minister solemni voce profanos sacris exesse jubebat, & quasi arcebat. Hinc *profani* dicebantur, qui pro fanis jubebantur esse, sacris nondum initiati; quibus etiam sacrorum mysteria & arcana non licebat aperire: nam enunciare illa nefas habebatur. Polluti quo-

quoque, id est, quibus manus non erant puræ, aut etiam sanguinolentæ erant; impuri item, & sceleribus flagitiisque contaminati sacris arcebantur. Aliquando a lictore clamabatur: *Hostis vinctus, mulier, virgo exesto;* quæ formula locum habebat in iis tantum sacris, quibus mulieres interesse non poterant.

VI. Quid favere linguis.

Jussis exesse, quibus interesse sacris non licebat; erat qui publice imperabat, ut qui intererant, linguis faverent. Quid autem voluerint hac formula veteres illi in rebus divinis, exponit Seneca (*in lib. de vita beata.*) *Hoc verbum non, ut plerique existimant, a favore trahitur, sed imperatur silentium, ut rite peragi possit sacrum, nulla mala voce obstrepente &c.* Paulus tamen ex Festo *favere* illud interpretatur non *silentium præstare*, sed *bona verba fari;* unde sæpissime *bona verba* in rebus sacris nominant veteres scriptores, quibus contraria erant *mala verba*.

V. Vestimenta sacra.

His peractis, sacrificaturi ad sacra rite facienda se componebant. Imprimis autem sacris se vestibus induebant. Vestimenta hæc *pura* esse oportebat, idest *non obsita*, ut ait Festus, *non fulgurata, non funesta, non maculam habentia*. Ea erant linea, teste Servio, & purpurea. Sacris vestibus induti fronde se coronabant; aram deinde manibus apprehendebant; tum fundebant preces. Ne quid vero in precando præteriretur, vel præposterum quid diceretur, aliquis de scripto verba præibat.

CAPUT IV.

De ritibus in ipso sacrificio observari solitis, ac primum de iis, qui spectabant ad Superos.

I. Scrificii initium.

SIC igitur componente se ad facrificia peragenda sacerdote, vel eo qui sacrum esset celebraturus, stabat ad aram hostia, vinculis soluta: *nihil enim in sacris vinctum esse oportebat*, inquit Servius; unde etiam *vincti* mentio in solemni illa formula: *Hostis vinctus, mulier, virgo exesto*, de qua supra. Stans victima aqua pura lustrabatur, deinde illi vinum infunde-

fundebantur, quod purum esse oportebat, idque inter cornua, vel in frontem. In illo infundendo certa verborum utebantur solemnitate: *Macte hoc vino inferio esto*; de qua ita Servius. *Quoties aut thus, aut vinum super victimam fundebatur, dicebant: Mactus est taurus vino, vel thure; hoc est cumulata est hostia, id est magis aucta*. Inferium autem vinum appellabant illud ipsum quod dabatur, quod inferebatur, quod infra pateræ labrum libabatur, ut ex Festo Paullus.

II. Quid mola salsa, & immolare. Hostiæ vino perfusæ mola salsa etiam inspergebatur, unde verbum *immolare*. Servius: *Immolare est mola, idest farre molito & sale hostiam perspersam sacrare*. Immolandi autem verbum animadvertendum est tribui, non Popis, non Victimariis, id est sacrorum ministris, sed his, qui magistratu vel sacerdotio publico præditi erant, quive etiam privatim domi sacra faciebant. Mola hæc salsa fiebat a virginibus Vestalibus ter anno ex farre, quod propterea *pium* a veteribus Poetis est appellatum.

III. Jussus. Post immolationem aderant succincti ad sacrificia ministri Popæ & Victimarii. Succincti, inquam; nam succinctum esse eorum erat habitus. Inter eos qui hostiam cæsurus erat (nam alii aliis intenti sacra densi circumstabant) *agon'* vocem solemnem ingeminabat, qua jussus exspectabatur; unde *agonales dies* dicti. Tandem jubebatur ferire jussum; fiebat autem jussus ille solemni verborum formula; *Hoc age*. Quia vero ministri attentissimi adstabant, exspectantes jussum, hinc & extra sacra, illa loquendi ratio ad attentionem conciliandam usurpari consuevit.

IV. De victimæ percussione. Jussu edito, hostiæ feriebantur. Fiebat hoc securi; quandoque etiam malleo. Hostia ferienda dicebatur *præbere*, hoc est dare, porrigere, offerre cervicem feriendam. Illa percussa, videbant quomodo se haberet; an placida esset, quod boni erat ominis; an vero, quod mali & sinistri, mugitum ederet, vel etiam, an icta fugeret. Illud etiam videbant, an in aliam, quam oportebat, corporis partem procideret. Hæc omnia *piacularia auspicia* dicebantur, quæ sacrificantibus tristia portendebant.

Ja-

Jacenti hostiæ ministri cultros supponebant, eamquæ jugulabant, quod fiebat præcluso spiritu, ne quid de sacra deperiret; vel nequid mancum sive non integrum Diis offerretur. Jugulatæ victimæ cruorem pateris suscipiebant; denique viscera aperiebant; statimque succedebat extorum inspectio, de qua videndus Cantelius noster, ubi de Haruspicibus agit. Exta, si bona ab extispicibus essent nunciata, abluebantur; abluta lixabantur; deinde sacerdotibus oblata prosecabantur in frusta, & fumantia adhuc conspergebantur farina, ut facilius ab igne apprehenderentur. His ita peractis, ignis in ara accendebatur, qui ex lectis lignis fiebat. Neque enim parva diligentia erat in eligendis lignis, quæ convenirent singulis sacrorum generibus; quandoquidem non ex quibuslibet lignis ignis accendebatur sed ex lignis in sacrificiorum lege nominatis. In sacris Bacchi antiquitas nulla lignal, nisi oporebasilidis, aut phibaleæ ficus, aut viticis cum foliis vitium utebantur. In sacris Veneris myrthus cremabatur. Apud Sicyonios vero ignis non fiebat, nisi ex lignis juniperi. In Jovis sacris ilicis ligna, in Martis fraxinorum, in Herculis cerri, æsculi, aut corni utebantur. Sed hæc non adeo curiose servabant Romani. Notandum est autem, quod scribit Servius, apud majores non solere incendi, sed ignem divinum precibus elici, qui incendebat altaria.

V. Ritus circa exta: deque igne & lignis sacris.

Igne accenso, exta aris inferebantur, lancibus imposita vel canistris. Ut vero odoratus suaviores haberet victima, thus masculum offundebatur, quod singuli pro suis facultatibus dabant. Ditiores enim thuris acervos ingerebant; plena acerra grandique lance; pauperiores thuris tantum grana quædam seu micas jaciebant summis digitis duobus aut tribus. Præter thus offundebatur etiam vinum; purum, inquam, non spurcum. Spurci nomine id vinum appellabant, quod sacris adhiberi non licebat; quale credebatur, cui aqua adjuncta erat, defrutumve, aut igne tactum, mustumve antequam defervesceret. Huc pertinet vinum *calpar*, idest vinum novum, *quod* (ut scribit Festus) *ex dolio demebatur sacrificii caussa, antequam gustaretur*. In his autem omni-

VI. De Thure, & Vino aliisque ritibus.

omnibus cautio erat ut quidquid dabatur, de manu daretur dextera. Omnibus tandem rite peractis, conveniebant sacerdotes & nonnulli eorum qui interfuerant, & ad epulas se convertebant. Laudes inter vescendum Diis cani solitæ.

CAPUT V.

De ritibus, qui ad Deos inferos & marinos pertinebant.

I. Quo ritu Inferi colerentur.

TAlia erant sacrificia Deorum, quos Superos Romani habebant & appellabant: nunc restat, ut pauca dicamus de cultu inferorum. Sacrificia, quæ Diis inferis fiebant, tempore, colore vestimentorum, ritu, & similibus nonnihil differebant. Sacrificabant autem veteres Diis inferis, quod existimarent eos malorum omnium, quibus homines exagitabantur & vexabantur, auctores esse. Inferorum sacra fiebant die ad vesperam inclinante, atque etiam noctu, ut nonnulli volunt. In his numina variis modis & mysticis quibusdam sonis invocari solita. Aræ, quæ pares erant & geminæ, cupresso ornabantur & vittis cæruleis, quibus etiam hostiæ integebantur. Hæ nigræ erant, pecudes scilicet nigri coloris, quæ jugulabantur in effossis foveis & scrobibus. Certus autem fuit in his sacrificiis victimas probandi ritus; nam stanti ad aras victimæ vinum invergebatur, probandi caussa. *Invergebatur*, inquam; quæ vox in sacrificiis Inferorum solemnis erat & propria; nam in aliis *fundi* dicebatur. Fundere (inquit Servius) *est supra manũ libare, quod fit in sacris superis*; vergere *autem est conversa in sinistram partem manu ita fundere, ut patera convertatur, quod in inferis fit*. Hæc autem pertinent ad victimarum explorationem, ut si non stupuerunt, aptæ probentur. Quemadmodum autem victimæ, quæ Superis mactabantur, cogebantur jugulum superius vertere, ita quæ mactabantur Inferis, caput ad terram depressum tenebant. Jugulata victima, sanguinem pateris exceptum prælibabant; ter deinde ferebant circum aras victimæ excoriatæ viscera; cruorem

rem denique adhuc spirantem in effossam terram mittebant. Victimæ sic jacenti & jugulatæ, uti erat aræ subterraneæ imposita, vinum superinfundebatur; deinde mel, mulsum, & lac. Sunt, qui oleum pro vino Plutoni datum afferant. Ut autem Diis superis libabant tantum, & vasis vinum effundebant; ita Inferis sacrificantes etiam vasa in ignem conjiciebant.

Ritus in Inferiorum sacrificiis observari soliti hi ferme erant: nam in iis, quæ Diis marinis fiebant, id præterea moris erat, ut cum jugulatæ essent & prosectæ victimæ, prius exta cum precibus, deinde vinum in aquam effunderetur. Ovidius sane (*Metam. lib.* XI. *v.* 247.) thuris quoque honorem Diis marinis tribuit; quod a natura hujusmodi sacrorum videtur valde abhorrere, cum aereis tantum numinibus id genus sacrificii ad altiora tendentis conveniat, non aquaticis. Hæc de sacris eorumque ritibus in genere dicta sufficiant: ad peculiaria transeamus, in quibus siquid singulare erit, suo loco explicabitur. II. Quo ritu Dii marini.

CAPUT VI.

De sacrificiis mense Januario fieri solitis.

Kalendis Januarii suo Jano sacrificabant Romani, fiebatque illud sacrum libo, quod a Jano *Janual* appellabatur, & mola ex farina horna & sale permixta, denique thure & mero. Hoc die, qui designati erant Consules, magistratum inibant, & comitati frequenti populo ascendebant in Capitolium, ubi Jovi optimo maximo injuges juvencos mactabant, & quamplurima odorem gratum & suavem facientia in templis & pro eorum foribus cremabantur, quod observari cœpit anno Urbis conditæ 601. Q. Fulvio Nobiliore & T. Annio Lusco Coss. I. Janual.

In diem nonum Januarii, qui Latinis quintus ante Id. dicebatur, *Agonia*, sive *Agonalia* incidebant. Plures hujus appellationis caussæ a scriptori- II. Agonalia.

bus afferuntur. Ovidius quinque enumerat; vel enim Agonalia idcirco dici potuisse ait, quod minister sacrorum, sive Victimarius cultrum manu tenens, atque hostiam feriturus, rogare solebat, *Agone?* i. e. *ferio ne?* nec, nisi jussus ageret, hostiamque percuteret. Vel ab agendo dicta fuerunt, quod hostiæ non sponte ad sacrificia veniebant, sed a ministris agebantur. Vel ab agnis, quasi Agnalia prius dicta fuerint; cum tamen non agnus, sed aries immolari consuevisset. Vel a voce Græca *ἀγών*, quæ Latinis, *trepidatio* est, a metu scilicet hostiarum, quæ, viso cultro quo erant feriendæ, in aqua, sive in mola, ubi tingebantur, trepidabant. Vel denique a ludis Græcorum, qui *Agones* dicebantur, quæ sententia præ cæteris Ovidio probatur. Celebrabantur autem Agonalia in honorem Jani, ex instituto Numæ Pompilii, quo die Rex sacrorum arietem (uti diximus) immolabat.

III. Carmentalia.

Undecimo Januarii die, Idus tertio, *Carmentalia* fiebant, quæ nomen a vate Carmenta, Evandri matre ex Mercurio, nacta sunt. Illi enim post mortem in Dearum numerum relatæ aram dicarunt Romani apud eam portam, quæ deinde Carmentalis appellata est; ibique hoc ipso die ante meridiem quotannis sacrificabant, quod de Imperio Romano multa esset vaticinata. Die autem decimoquinto, qui decimus octavus erat ante Kalendas Februarii, Carmentalia iterum referebantur, & ipsa a Carmenta Evandri matre dicta, vel a duabus Carmentis Porrima & Postverta, sive Prosa & Prorsa; de quibus vide Ovidium (*Fast. lib.* 1. *v.* 643.) qui præterea notat piaculum fuisse *scortea*, i. e. sua morte peremta in his sacris afferre. Hæc autem a matronis excolebantur; cujus rei caussam affert Plutarchus. Cum enim Senatus usu olim carpentorum matribus interdixisset, illæ inter se conspirantes neque uterum gerere, neque parere voluerunt, ut viros hac ratione suos ulciscerentur; donec carpentorum usu iterum concesso quum peperissent, fœcundæ & liberorum copia claræ templum Carmentæ posuerunt eique sacrum fecerunt.

IV. Sementina.

His deinde *Feriæ sementinæ* succedebant, quæ non sta-

statæ erant, sed conceptivæ, & sationis caussa susceptæ, quasi ex iis fruges grandescere potuissent. Pro felici igitur frugum proventu his Feriis sacra in æde Telluris Telluri & Cereri fiebant.

CAPUT VII.

De Februario.

INter præcipua mensis Februarii sacrificia, *Lupercalia* fuerunt die decimoquinto, qui item decimusquintus est ante Kalendas Martias. Originem horum sacrorum alii ad alios referunt: nonnulli ad Evandrum, a quo ex Arcadia in Italiam translata volunt; plerique tamen ad Romulum & Remum. Ajunt enim eos in Fauni sacro, dum pararentur epulæ, ipsique sese nudos exercerent in ludis, vocatos ex alto a pastore, monitosque, prædones abigere armenta. Omnibus igitur in diversas partes, ut nudi erant, discurrentibus, a Remo abacta armenta recuperata sunt, & in hujus rei memoriam institutum hoc solemne. Sunt, qui a Lupa, Romuli & Remi nutrice, dicta volunt; cum Luperci ab eo loco, quo Romulus expositus fertur, cursum suum ordiantur. Utcumque sit de Lupercaliorum origine, eorum ritus explicemus, qui sane singulares admodum erant. In Palatino monte, ubi Panis templum erat & simulacrum, caprina facie & barba oblonga, capræ candidæ jugulabantur: ibique sistebantur adolescentes nobiles duo, quorum frontes alii, cultro sanguine perfuso, tingebant; alii statim lana lacte madente abstergebant, eosque dum abstergerentur ridere oportebat. Caprarum deinde pelles in scuticas dissecabant, ac subligaculis præcincti, nudi unctique cursum ordiebantur, uti dictum supra est, a ficu Ruminali, ubi Romulus & Remus fuerunt expositi. Discurrentes autem obvios quosque verberabant per lusum & lasciviam. Mulieres quoque palmas caprinarum pellium scuticis cædendas ultro præbebant, credentes earum ictus ad fæcunditatem facilitatemque pariendi conducere. Turpe autem & inhonestum fuit honestis

I. Lupercalia.

viris & magistratu fungentibus vel jam functis, Lupercos agere; qua de caussa gravissime invectus est Cicero in Antonium.

II. Quirinalia, & Fornacalia. Lupercalibus *Quirinalia* succedebant die decimoseptimo Februarii qui decimustertius ante Kalendas Martias dicebatur. Hæc etiam *Feriæ stultorum* appellabantur, quod cum quisque in sua curia *Fornacalibus*, quæ indictivæ feriæ erant, feriaretur & sacra faceret, stulta populi pars quæ sua curia esset ignorans, rem divinam Fornacalibus omissam, Quirinalibus faciebat. Fornacalia autem a Numa Pompilio instituta Deæ Fornaci fiebant farris torrendi gratia, quod ad fornacem, quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri soleret.

III. Feralia. Die Februarii decimoseptimo, ut Ovidius docet, vel ut alii, vigesimoprimo, qui nonus est ante Kal. Martias, *Feralia* instituebantur. Hæc sive a feriendis pecudibus, sive ab inferis, seu potius a ferendis ad sepulcrum epulis dicta sint, vel ab Ænea originem traxerunt, ut auctor est Ovidius, vel a Numa Pompilio, a quo alia multa, ut scribit Macrobius. Ritus describuntur ab Ovidio (*lib. 2. Fast. v. 533. & seq.*) ubi id præcipuum est, quod in sacris istis epulæ ad sepulcrum allatæ super nudam silicem ponerentur, unde *silicernium* dictum est, auctore Servio. Donatus tamen scribit *Silicernium esse cœnam, quæ infertur Diis manibus, quod eam silentes cernant, id est possideant umbræ, vel quod qui eam inferunt, cernant quidem, sed non degustent: nam de his, quæ libantur inferis, quisquis ederet vel biberet, funestabatur.* Durabant Feralia dies undecim, quibus vel nubere, vel sacrum Diis superis facere ominosum erat. *Mutæ* etiam Deæ his diebus sacrificium quoddam magicum fieri ad compescendas detrahentium linguas Ovidius docet, quod cujusmodi fuerit, vide in Fastis. Plura vid. infra in *Parentalibus*.

IV. Charistia. Proximo a Feralibus die *Charistia* a charis & amicis celebrabantur. De his Valerius Maximus l. 2. c. 1. ex. 5. *Convivium, inquit, solemne majores instituerunt, idque* Charistia *appellaverunt, cui præter cognatos & affines nemo interponebatur, ut si qua inter necessarios quærela esset orta, apud sacra mensæ & inter*

hila-

hilaritatem animorum, fautoribus Concordiæ adhibitis, tolleretur.

Sequuntur *Terminalia*, quod is dies, ut Varro illud explicat, anni extremus erat constitutus. Festus tamen a deo Termino derivat, cui sacrificabant, quod in ejus tutela fines agnorum esse putarent. Terminorum autem tanta religio fuit, ut Numa statuerit eum, qui Terminum exarasset, & ipsum & boves sacros esse. Sacra hæc incruenta ab eodem Numa instituta sunt, quod nefas esset lapides Terminos hostiarum cæde cruentari, ac proinde liba tantum Cerealia, frugumque primitiæ offerebantur. Sed agnum deinde & porcam deo Termino cædi consuevisse auctor est Ovidius, a quo plures etiam hujus sacrificii ritus recensentur. V. Terminalia.

Ultimo loco occurrunt *Regifugium* & *Equiria*, illud vigesimoquarto Februarii die, hoc est sexto Kalend. Martii, hoc vigesimoseptimo, id est ante Kal. Mart. tertio. *Regifugium* vel ab regis Tarquinii ex Urbe fuga, vel a fuga Regis sacrorum ex foro comitio dictum volunt. Regem enim sacrorum, facto inter Saliares virgines & Salios sacrificio, statim e comitio fugere consuevisse, Festus memorat. *Equiria*, a Romulo in honorem Martis instituta, ab equorum cursu dicta sunt. Hæc in Campo Martio juxta Tiberim celebrabantur; nisi Tiberis inundasset; tum enim in montem Cœlium translata, ubi locus dictus Campus Martialis, in quo equi currebant, siquando aquæ Tiberis Campum Martium occupassent. Sunt & *altera Equiria*, tertio idus Mart. celebrari solita. Nonnulli augurantur illa facta fuisse, ut equitatus lustraretur; hæc ut numerus integraretur. VI. Regifugium, & Equiria.

CAPUT V.

De Martio.

IN primum Martii diem *Matronalia* incidebant, instituta a Romulo; & a matronis Romanis, a quibus celebrabantur, appellata. Eorum caussæ variæ indicantur; alii enim referunt ad bellum, a matronis Romanos inter & Sabinos diremtum; alii insti- I. Matronalia.

ſtituta volunt, ut matres favore Martis eam felicitatem conſequerentur in filiis, quam videbatur is deus Iliæ conceſſiſſe; alii ſic dicta putant, quod menſe Martio terra fœcunda ſit, quales Matronæ fieri cupiunt; alii, quod hoc die Junonis Lucinæ ædes coli cæpta ſit; alii tandem, quia Mars filius dicatur Junonis, quæ conjugiis putabatur præeſſe. Hoc a viris munera feminis mittebantur, quemadmodum Saturnalibus a feminis miſſitabantur viris. Matronæ item hoc die ſervis ſuis cænas apponebant, ut eos ad promtius obſequium hoc modo invitarent.

II. Feſtum Anciliorum. His Kalendis, & duobus ſequentibus diebus ex Numæ inſtitutione *feſtum Anciliorum* erat. Hæc ſacra & dies feſti cœnis & comeſſationibus cum cantu & ſymrhonia laute admodum a Saliis celebrabantur, adeo ut opiparum quadris & ſplendidum convivium *Saliare* poſtea fuerit appellatum. Tribus Anciliorum diebus non modo nubere, ſed quidquam inceptare religio erat; expectandum enim cenſebant, dum condita eſſent Ancilia.

III. Annæ Perennæ. Die decimoquinto, hoc eſt idibus, feſtum erat *Annæ Perennæ*; de qua Ovidius *Faſtor.* 3. *v.* 533. & *ſeq.* Hoc feſto plebs Romana (nam reliqui ordines ſenatorius & equeſtris contentiores erant) in ripa Tiberis genio & largioribus poculis indulgebat, & cantu quodam vitam ſibi perennem precabatur. Idus Martiæ poſt mortem C. Julii Cæſaris *Parricidium* nominari cœperunt; cautumque, ne unquam eo die Senatus haberetur.

IV. Liberalia. In decimumoctavum hujus menſis diem, ideſt in xv. Kal. April. incidebant *Liberalia*, a deo Libero ſive Baccho ſic nuncupata. Varro tamen mavult a *libertate* derivare; *quod per totum oppidum eo die ſederent*, (h. e. feriarentur) *ſacerdotes*, *liberi*, & *anus hedera coronatæ cum libis & foculo pro emtore ſacrificarent*. Servius Liberalia dicta arbitratur, quod ad purgationem animæ pertinerent. Hæc & *Agonia* a nonnullis dicta ſunt. Liberaliorum ritus deſcribuntur ab Ovidio *Faſt.* 3. *v.* 725. Vilis anus, hedera coronata, liba calentia quibus mel erat infuſum Baccho offerebat, inde illa, ſecum ducens feminarum choros & greges, populum invitabat

ad

ad liba gustanda. Eo die adolescentes Romani, posita prætexta, togam virilem & liberam sumebant.

Quinquatria XIV. Kal. April. hoc est decimonono hujus menus occurrebant, in honorem Minervæ instituta, & a quinque dierum numero, quibus fiebant, sic dicta. Hi dies jucunde & hilariter transigebantur, in iisque, prima excepta, venationes, scenici ludi, & oratorum poetarumque certamina fiebant; pueri magistris suis munus, quod *Minerval* dicebatur, offerebant, suisque studiis veniam & vacationem impetrantes lætos hos dies agebant. Soliti autem sacra facere non modo pueri puellæque ludos litterarios frequentantes, sed etiam magistri, scriptores, pictoresque, & quæ lanam tractabant, quique fullonicam exercebant. Ultimo autem Quinquatrium die; qui x. Kal. Apr. seu vigesimus tertius mensis Martii erat, *Tubilustrium* celebrabatur, sic dictum, quod eo die tubæ sacrorum in atrio sutorio lustrarentur; id autem agna factum fuisse, quidam ex Festo colligunt. V. Quinquatria, & Tubilustrium

Hilaria incidebant in vigesimumquintum diem Martii, id est in VII. Kal. Apr. quo primum tempore sol diem longiorem nocte protendit. Celebrabantur in honorem Matris deum, in quibus omnia festa & fiebant, & dicebantur. VI. Hilaria.

Vigesimo septimo Martii die, id est VI. Kal. Apr. erat *Lavatio Matris deum*. Eo die in Almone Fluvio, qui haud procul ab Urbe fluebat in Tiberim, a sacerdote veste purpurea induto abluebatur simulacrum Matris deum, quod ex Phrygia advectum erat, dumque vehebatur & lavabatur, obscœna & turpia ante deam cani consueverunt. VII. Lavatio Matris deum.

CAPUT IX.

De Aprili.

KAlendis Aprilis Veneris sacrum fiebat, & matronæ sertis myrteis redimitæ simulacrum ejus & se abluebant. Virgines etiam apud templum For- I. Sacra Veneris.

tunæ virilis, quod erat in ripa Tiberina, myrto coronatæ thure sacrificare & lavari consueverunt; quæ autem viro maturæ erant, ducebantur in templum, ibique depositis vestibus omnia corporis vitia detegebant, sperantes fore, ut ea Fortunæ beneficio viros laterent. Eodem die placabatur Venus *verticordia*, ut corda conjugum verteret, & animos ab illicito amore prohiberent.

Pridie nonas erant *Megalesia*; quinto autem idus *Cerealia*, sive ludi Megalenses & Cereales, de quibus vide Cantelium pag. 359.

II. Fordicidia. Die decimoquinto, hoc est XVII. Kal. Maji, celebrabantur *Fordicidia*, in quibus *boves fordæ, id est gravidæ immolabantur, dictæ a fætu*: Festus. Hujus sacri origo hæc traditur ab Ovidio. Cum, Numa regnante, modo siccitas, modo nimiæ pluviæ sterilitatem facerent, Faunus a Numa consultus fuit, qua ratione sterilitas tanta averti, & dii qui videbantur irati, placari possent; qui respondit, placandam deam Tellurem esse duabus hostiis, quas tamen juvenca una daret, quod de bove gravida Ægeria nympha interpretata est. Triginta vero gravidas boves hoc die immolatas scribit idem Ovidius, pro munere curiarum, in singulis scilicet singulas; aliquas etiam in templo Jovis Capitolini. Eodem die virgo Vestalis maxima cremabat vitulos, quorum cinis servabatur in templo Vestæ, unde suffimen fieret, quo populus purgaretur.

III. Palilia. Undecimo Kal. Maji, qui dies natalis Urbis Romæ erat, sacra fiebant, a Pale pastorum dea *Palilia*, seu a pariendo *Parilia* appellata. Quibus ceremoniis ea celebrata fuerint, fuse admodum more suo explicat Ovidius. Primum suffimen conficiebatur vituli favilla, equi sanguine, & fabæ culmine; deinde primo diluculo pastor lustrabat oves & ovilia: & oves quidem aqua & sulphure inspergebat, sabina vero herba, olea, & lauro igne succensis, circum ovilia suffibat; quo suffimento pecora piari, morbos depelli, & tabem averti putabant. Sacrificabatur deinde Pali deæ cibo, quod confectum erat ex milio, lacte, & sapa, & preces ad eam fiebant. Sacris peractis, pastores aqua spargebantur, cœnæ apparabantur,

tur, & vesperi sub noctem ignes ab rusticis excitabantur ex stipulis, quos ter transiliebant.

Vigesimotertio Aprilis die, id est IX. Kal. Maji, *Vinalia priora* erant, vinis degustandis instituta, ut auctor est Plinius. Hoc Vinalium die meretrices sacrificabant Veneri Erycinæ, cujus templum erat Romæ, haud procul a porta Collina. Sunt & *Vinalia posteriora*, quæ in mensem Augustum incidunt. De his loco suo. IV. Vinalia priora.

Vinalibus, die vigesimoquinto Aprilis, hoc est VII. Kal. Maji, *Robigalia* succedebant, dicta a Robigo deo, quem Romani veteres colebant; non ut prodesset, sed (quemadmodum Febris, & similia mala & sinistra numina) ne obesset. Sacrum hoc ove & cane peragebatur, quorum exta deo cum thure & vino offerebantur. V. Robigalia.

Ultimo loco occurrunt mense Aprili *Floralia*, quæ fiebant die vigesimo octavo, id est VI. Kalend. Maji. Hæc in honorem Floræ instituta sunt a Romanis, teste Plinio, anno U. C. 516. ex oraculo Sybillæ, ut omnia bene deflorescerent. Sacra turpia erant, & vere meretricia, ut Ovidius appellat, in quibus præter fædas corporum meretriciorum denudationes, ædiles cicer, fabas, & alia id genus spargebant populo in theatro, leporesque & capreas aliaque mitia animalia his ludis admittebant, non leones, non ursos, aut apros, similesque grandiores feras. Lapsu temporis introducti fuerunt & elephanti funambuli, quod primo a Galba Imperatore factum est. Spectantes autem versicoloribus vestibus in hisce ludis, quemadmodum albis in Cerealibus utebantur. VI. Floralia.

CAPUT X.

De Majo.

Sequitur Majus, cujus Kalendæ consecratæ erant Laribus, & Præstitibus, & Bonæ deæ. Laribus quidem, quod his eo die ara a Curibus Sabinis, vel I. Sacra Bonæ deæ.

po-

potius a Curio quodam dedicata fuit; Præstites sic dicti sunt, quod omnia suis oculis tuta præstarent; ad Bonam deam quod attinet, sacra illi fieri solita testatur Ovidius *Fast.* 5. *v.* 148. Kalendis autem celebrabatur hujus deæ festum, propterea quod eo die virgo quædam, quam alii Clausam, alii Claudiam Vestalem esse putant, templum ei dicavit in monte Aventino, quod postea *Livia* Drusilla vetustate collapsum restituit. Sacra Bonæ deæ non ubique & passim per Urbem fiebant, sed in domo Pontificis maximi, atque adeo in ipso ædium ultimo recessu. Putant tamen nonnulli, sacra hæc celebrata fuisse non in solius Pontificis, verum etiam in Consulis & Prætoris ædibus. Hæc noctu a solis mulieribus peragebantur, ita ut viro interesse non liceret, ipsæque picturæ masculorum velari juberentur. Mulieres ipsas castas esse oportebat, & quæ aliquot dies a viris abstinuissent: unde etiam Plutarchus putat, mulieres in hoc sacro myrtum abominari, quod Veneri dicata sit. Huic deæ vinum libabant, quod tamen non vinum, sed lac, vasque ipsum non vinarium, sed mellarium appellabant; canes quoque mactabant & suem prægnantem; fœminæque probris & maledictis deam incessebant, neminem optabant bonum inveniri, qui domi nasceretur. Absurda vota, apud deam præcipue, quam Bonam dictabant.

II. Compitalia. In secundum diem Maji, qui Latinis VI. non. vocabatur, & Laribus attributus erat, incidebant *Compitalia*, sic dicta, quod in compitis peragebantur. In illis scribit Macrobius, pueros antiquitus pro familiarum sospitate Maniæ deæ, matri Larium fuisse immolatos ex responso Apollinis, quo præceptum fuerat, ut pro capitibus supplicaretur; sed hoc tam immane sacrificii genus Junius Brutus Consul, pulso Tarquinio, aliter constituit celebrandum; nam capitibus alii & papaveris supplicari jussit, ut responso Apollinis satisfieret de nomine *capitum*, remoto nimirum scelere infaustæ sacrificationis; factumque est, ut effigies Maniæ, suspensæ pro singulorum foribus, periculum siquod immineret familiis, expiarent. Ministrabant autem in his sacris non ingenui, sed servi ex Servii Tullii instituto, quasi hoc gratius esset Laribus.

Le-

III. Lemuria

Lemuria, nono Maji die, seu VII. id. fieri solita, a Lemuribus, qui re divina per hosce dies placabantur, appellata sunt. Hæc tribus noctibus, non continuis, sed interveniente semper nocte una, peragebantur. Qui enim Manes placaturus erat, surgebat nocte intempesta, nudisque pedibus incedens aqua fontana se abluebat, & junctis cum medio pollice digitis fabas nigras, quas primum ore versaverat, a tergo jaciebat, noviesque dicebat sese iis suosque redimere; deinde rursus lavabatur, & pulsabat æra, noviesque umbras rogabat, ut ex ædibus exirent. Toto illo tempore, quo hæc festa celebrabant, templa deorum clausa erant; eratque ominosum, quemadmodum etiam in Feralibus, per hosce dies nubere. Lemuria initio ad placandas tantum Remi umbras instituta sunt a Romulo; unde etiam primis temporibus non Lemuria, sed Remuria dicta sunt.

IV. Festum Mercatorum.

Idibus Maji *Mercatorum Festum* erat, quod eo die Mercurio ædes esset dedicata. Hi ad portam Capenam, laureo termite in Mercurii fontem immerso, se suasque merces aspergebant, & mercatorio more preces concipiebant. Eodem die scirpea Argeorum, sive Argivorum triginta simulacra publice a sacerdotibus jaciebantur ex ponte sublicio in Tiberim, quum vetustissimis temporibus projici homines solerent. De his vide Ovid. *Fast.* 5. *vers.* 621. & Plutar. *quæst. Rom.* 32.

V. Agonalia altera, Tubilustria, Regifugium, &c.

Die vigesimo, hoc est XIII. Kalend. Jun. celebrabantur *Secunda Agonalia*, de quibus supra mense Januario. Die vigesimo tertio iterum *Tubilustria* erant, & sequenti die alterum *Regifugium*, de quibus item jam diximus loco suo. Denique die vigesimoquinto, id est VIII. Kalend. Jun. *Consecratio* fiebat templi Fortunæ publicæ, quæ in valle Quirini inter Esquilias & Quirinalem collem culta fuit.

CA-

CAPUT XI.

De Junio.

I. Tertium Regifugium, &c. Kalendis Junii, præter tertium *Regifugium*, agebantur *festa Marti extramuraneo*, *Carnæ deæ* & *Monetæ*. Mars apud Romanos duo habuit templa, unum intra Urbem ad tranquillitatem custodiendam, & ad Urbis defensionem; alterum vero extra Urbem in via Appia ad portam Capenam: inde Mars extramuraneus dictus. Carnæ deæ sacrificare cœpit in monte Cœlio Junius Brutus, pulso Tarquinio. Hanc deam visceribus humanis præesse Romani credebant, ab eaque jecinora & corda, quæque sunt intrinsecus viscera, conservari. Solebant autem hoc festo sacrificare & gustare in honorem Carnæ deæ lardum & pultem fabaceam, hoc est fabas mixtas cum calido farre, unde & *fabaceæ* dictæ sunt Kalendæ Juniæ. Eodem die celebrata sunt festa Junonis Monetæ, cui ex Camilli voto templum dedicatum fuerat. Nec prætereundum est iisdem Kalendis Tempestatem quoque cultam fuisse, eique templum dicatum, quod servasse crederetur classem Romanam, quæ apud Corsicam pene interierat.

II. Bellonæ Festum. Pridie Nonas *Bellonæ festum* erat. Huic Appius Claudius, cum Etruscos bello vicisset, ædem exstruxit, ante quam columella erat, bellica appellata, supra quam hastam jaciebant, cum bellum indicebatur. Sacerdotes hujus deæ Bellonarii dicti sunt, qui seipsos gladiis feriebant, & proprio sanguine numen placabant, furentesque vaticinabantur.

III. Ludi Piscatorii. Septimo idus Piscatorii ludi celebrabantur, de quibus sic Festus: *Piscatorii ludi vocantur, qui quotannis mense Junio trans Tiberim fieri solent a Prætore Urbano pro piscatoribus Tiberinis, quorum quæstus non in macellum pervenit, sed fere in aream Vulcani, quod id genus pisciculorum vivorum datur ei deo pro animis humanis.*

IV. Vestalia. Quinto Idus feriæ erant Vestæ, quæ & *Vestalia*. Hoc die, cum convivia passim ante focos agitarentur, cibi etiam virginibus Vestalibus a civibus mitte-

tebantur, deæ Vestæ libandi; & asini floribus coronati, atque monilia veluti quædam e panibus confecta gestantes, circumferebantur per Urbem. Molæ item sertis floreis ornabantur, & quiescebant: Horum rituum & ceremoniarum caussas diligenter Ovidius persequitur. Cum enim nullus olim molarum usus Romæ fuerit, sed farra in furnis Vestæ solummodo hoc est ignis beneficio torreri consueverint, servatus deinde mos est, ut hoc die & foci & Domina focorum, quæ Vesta est, a pistoribus colerentur; & asini, qui Vestæ beneficio a molis circumagendi immunes fuerant, eo die vacarent & feriarentur. Plura vide apud Ovidium *Fast.* 6. *v.* 320. Eodem diem matronæ Romanæ nudis pedibus ad Vestæ templum ibant, quod olim ea parte lacunæ fuissent, qua Vestæ templum sicco pede adiri minime potuerit: siccatis deinde lacunis, in memoriam veteris consuetudinis, quæ primum necessitas fuit, ritus deinde cæpit esse.

Tertio idus *Matralia* erant, Matris Matutæ festa, quæ Ino Cadmi filia fuit, Græcisque Leucothea dicta est. Ritus hujus festi varii fuerunt. Templi Matris Matutæ aditu servæ prohibebantur, unamque dumtaxat matronæ introducebant, cujus genis colaphos infligebant. Hoc autem ex æmulatione ejus deæ adversus maritum factum fuisse, Plutarchus putat. Cum enim suspicata esset maritum ancillæ amore captum, in insaniam prolapsa filium perdidit; indeque hic ritus profluxit, ut ancillæ prorsus ab ejus sacro arcerentur. Matralibus quoque matronæ in Matutæ templum *testaceum* faciebant, libum sic dictum, quod in testa calida coqueretur. Mos autem hæc liba offerendi originem habuit a libis illis, quæ Carmenta Matutæ obtulit, cum eam hospitio suscepisset. Illud etiam scitu dignum, matronas Romanas in hujus deæ sacris fratrum suorum, suarumque sororum liberos in ulnis sub brachio ferentes, non suis liberis, sed nepotibus bona ab ea petere consuevisse.

V. Matralia

Eodem Matralium die *Festum Fortunæ* fieri solitum. In hujus templo simulacrum erat Servii Tullii regis, toga contectum; cujus rei caussas Ovidius tres enu-

VI. Festum Fortunæ

enumerat, *Fast.* 6. *v.* 569. quem vide. Simulacrum hoc, orto aliquando incendio, crematis consumtisque omnibus, quæ in templo asservabantur, solum sine labe permansit.

VII. Quinquatrus minusculæ. Idibus Juniis celebrabatur *minusculæ Quinquatrus*, de quibus Varro, *lib.* 5. *de l. l. Quinquatrum minusculæ dictæ Juniæ idus ab similitudine majorum quod tibicines tum feriati per Urbem vagantur, & conveniunt ad ædem Minervæ*. De ritibus in hisce Quinquatribus observari solitis videndus Livius *lib.* 9. qui fuse eos explicat, & Ovidius *lib.* 6. *Fast.* *v.* 6.1.

Octavo Kal. Julii *Festum* agebatur *Fortis Fortunæ*, de quo ita scribit Varro *lib.* 5. *de l. l. Dies Fortis Fortunæ appellatus ab Servio Tullio rege; quod is fanum Fortis Fortunæ secundum Tiberim extra Urbem dedicarit Junio mense*. Hoc festo plebei homines, qui arte aliqua vivebant, & servi in navibus coronatis super Tiberim convivia celebrabant.

VIII. Fortis Fortunæ festum. Reliquis mensis Junii diebus aliquot templa fuerunt consecrata, ut Laribus & Jovi Statori quinto Kal. Jul. Quirino in mense Quirinali quarto Kal. Herculi denique Musarum prid. Kal. de quibus omnibus pauca notat Ovidius *sub fin. lib.* 6. *Fast.*

CAPUT XII.

De Quintili, sive Julio.

HActenus, Ovidio duce, non pauca de Sacrificiis veterum Romanorum, apta ineptave, afferre licuit; nunc autem sex reliquis Fastorum libris injuria temporum plane sublatis, vix quidquam est, quod ad eorundem sacrorum doctrinam illustrandam tradi possit. Nos face solita destituti, quo licebit pede progrediemur; nec vitio dabitur, si plura fortasse minus ad rem pertinentia, non alienissima tamen, nec scitu prorsus indigna, in tam tenui rerum segete proferemus.

Julio mense maximas lites interquiescere solitas docet Plinius secundus *lib.* 8. *ep.* 21. Ejus Kalendis fiebant

bant annuæ domorum locationes, & ex veteribus in novas commigrationes.

I. Festum Fortunæ muliebris.

Pridie nonas *Fortunæ muliebris festum* celebrabatur, quod eo die templum illi esset dedicatum; cujus dedicationis caussa in hunc fere modum a priscis scriptoribus traditur. C. Marcio Coriolano, qui in patriam, unde exul pulsus fuerat, bellum acerrimum intulerat, mulierum Romanarum ac præcipue Veturiæ matris & uxoris Volumniæ lacrimis & precibus exorato, Senatus ob navatam reip. operam præmium matronis, quod maxime vellent, decrevit. Illæ nihil aliud petierunt, quam ut liceret sibi templum Fortunæ muliebri ædificare, quo loco incolumitatem Urbis impetraverant, atque eo quotannis ad sacrificium convenire, die redeunte, quo pax data fuerat. Senatus populusque Romanus locum emi pecunia publica jussit, qui dedicaretur deæ, ibique ex præscripto Pontificum templum & ara construeretur. Sumtu etiam publico sacrum anniversarium ibidem teneri statuit, cui præesset matrona, quam ipsæ ad id ministerium deligerent. Templum igitur dedicatum est a Proculo Virginio Consule, festumque eodem die quotannis celebratum.

II. Poplifugia.

Tertio nonas *Poplifugia* fuerunt. *Dies Poplifugia*, inquit Varro *lib. 5. de l. l. videtur nominatus, quod eo die repente tumultu fugerit populus*. Sunt tamen qui Poplifugia hæc referunt ad ipsas nonas, quæ peculiari voce *Caprotinæ* dicebantur; cujus appellationis duplex traditur ab antiquis scriptoribus ratio. Alii enim ad Romuli casum referunt; nam cum Romulus ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas, cum magno fragore tonitribusque, tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit; nec deinde in terris Romulus fuit. Consternatus repentino regis fato populus est, isque dies & Poplifugium, & nonæ Caprotinæ appellari cæpit. Eodem die Romani ex Urbe ad Capræ paludem quotannis exeuntes sacrificabant; ad quod sacrum dum exirent, multa usitatorum nominum inclamabant, ut Marci, ut Caji, imitantes eam, quæ tum acciderat, fugam ac mutam invocationem, cum ti-

timore ac tumultu factam. Inde igitur nonæ Caprotinæ, unde etiam Poplifugium dictum fuisse nonnulli augurantur; Varro tamen aliam appellationis rationem indicat *lib. 5. de l. l. Nonæ Caprotinæ*, inquit, *quod eo die in Latio Junoni Caprotinæ mulieres sacrificantur, & sub caprifico faciunt, & e caprifico adhibent virgam. Ob hoc toga prætexta data eis.* Rem hanc plenius & dilucidius Macrobius explicat *lib. 1. Sat. cap.* XI. cujus referre verba non piget. *Post Urbem captam cum sedatus esset Gallicus motus, res vero publica esset ad tenue deducta, finitimi opportunitatem invadendi Romani nominis aucupati, præfecerunt sibi Posthumium Livium Fidenatium Dictatorem; qui mandatis ad Senatum missis postulavit, ut si vellent reliquias suæ civitatis manere, matres familiæ sibi & virgines dederentur: cumque Patres essent in ancipiti deliberatione suspensi, ancilla nomine Tutela, seu Philotis, pollicita est se cum cæteris ancillis sub nomine dominarum ad hostes ituram; habituque matrumfamilias & virginum sumto, hostibus cum prosequentium lacrimis ad fidem doloris ingestæ sunt. Quæ cum a Livio in castris distributæ fuissent, viros plurimo vino provocaverunt, diem festum apud se esse simulantes. Quibus soporatis, ex arbore caprifico, quæ castris erat proxima, signum Romanis dederunt; qui cum repentina incursione superassent, memor beneficii Senatus omnes ancillas manu jussit emitti, dotemque eis publico fecit, & ornatum, quo tunc erant usæ, gestare concessit, diemque ipsum* nonas Caprotinas *nuncupavit ab illa caprifico, ex qua signum victoriæ ceperunt, sacrificiumque statuit annua solemnitate celebrandum, cui lac quod ex caprifico manat, propter memoriam facti præcedentis, adhibetur.* Utramque appellationis caussam notat multis verbis Plutarchus *in Romulo & Camillo.*

III. Transvectio Equitum &c.

Idibus Quintilibus, qui dies decimusquintus Julii erat, celebrabatur *Transvectio Equitum Romanorum* ab æde Honoris in Capitolium. Dionysius Halicarnassensis *lib.* 6. tradit eam institutam fuisse in honorem Castoris & Pollucis, & in memoriam victoriæ, quam reportarunt Romani ex bello cum Latinis populis, quod gestum est anno U. C. 357. A Posthumio & T. Virginio Coss. quam victoriam Castor & Pollux,

lux, equestri habitu & equis vecti, Romæ annuntiaverunt. *Præter omnia vero*, inquit Dionysius, *post sacrificium Transvectio eorum, qui equos habent ex publico, qui per tribus & centurias distincti, ordine in equis vehuntur omnes, quasi e pugna redeant, coronati fronde oleagina, & togis palmatis amicti, quas vocant trabeas, initio pompæ facto de æde Martis, quæ extra Urbem sita est, & pertranseuntes cum cæteras Urbis partes, tum forum ædemque Castorum, nonnunquam quinque virorum millia, gerentes quicquid donorum militarium acceperunt a ducibus; egregium sane spectaculum, dignumque imperii magnitudine*. Ac de hujusmodi Transvectione intelligendus est Livius *lib.* 9. cum ait, a Q. Fabio Rullano institutum, *ut equites idibus Quintilibus transveherentur*: nec audiendus Sigonius, qui in eo vehementer errat, ratus loqui Livium de censione quadam equitum, a Censoribus fieri solita.

XIV. Kal. Sextil. id est decimonono Julii *Lucaria* erant. Hujus festi sic Festus meminit *lib.* 10. *Lucaria*, inquit, *festa in luco colebant Romani, qui permagnus inter viam Salariam & Tiberim fuit, pro eo, quod victi a Gallis, fugientes e prælio, ibi se occultaverunt*. At Varro *lib.* 5. *de ll.* non a *luco*, sed a *luce* derivat; ait enim: *Lucaria item a luce, quod propter lucem amissam is cultus institutus*. IV. Lucaria.

VIII. Kal. sese offerunt *Furinalia*. De his sic scribit Varro *lib.* 5. *de ll. Furinalia a Furina, quod ei deæ feriæ publicæ dies is, cujus deæ honos apud antiquos: nam ei sacra instituta annua, & Flamen attributus; nunc vix nomen notum paucis*. V. Furinalia.

CAPUT XIII.

De Sextili, sive Augusto.

KAlendis Augusti etsi nullum in veteri Kalendario festum notatum legitur, Dio tamen testatur *lib.* 60. eo die certamina equestria quædam fuisse exhibita; & caussam addit diligentissimus scriptor, quia nimirum eo die Martis ædes extra portam Capenam esset dedicata.

I. Diana Sacre. Idibus *Dianæ ſacra* fiebant. His feriis mulieres, voti damnatæ & compotes, ab Urbe in Aricinum nemus, ubi Diana religioſiſſima colebatur, ardentes faces ferebant. Eo etiam venatores (nam venationibus Diana præeſt) ſæpe numero faces ſpicatas accenſas tuliſſe traditum eſt, caneſque ſuos, morbo aut ſcabie affectos, infulis velatos deæ ſiſtere ſolitos, & ante illam omne venatorium inſtrumentum collocaſſe. Quin etiam Diana ipſa credebatur emeritos canes & quietos a venatione his feriis habere, & ipſa quoque feriari.

II. Vinalia Ruſtica. XIV. Kal. Septembris *Vinalia* inſtaurabantur. Vinalia duplicia erant, alia Jovis, Veneris alia; quæ tamen apud ſcriptores antiquos ita confunduntur, ut incertum ſit, quid in tanta varietate ſequendum. Veneris quidem Vinalia ea videntur fuiſſe, de quibus diximus menſe Aprili; quæ vero hoc menſe celebrata ſunt, fuiſſe Jovis, & Vinalia Ruſtica appellata; ſed utraque utrique tributa reperiuntur. Hic ſane dies Jovis feſtus fuit, quia Latini bellum gerentes adverſus Mezentium, omnis vini libationem ei deo dedicaverunt; eodem autem die Veneri templa ſunt conſecrata; jumenta quoque, olitores, & omnes horti in ejus tutela fuiſſe perhibentur. Vinalibus vinum novum Jovi libabatur, *calpar* dictum; quo etiam die primum vinum in Urbem deferebant.

III. Conſualia. XII. Kal. Sept. erant *Conſualia*, in honorem Conſi facta, quem deum conſilii putabant. Livius *lib.* 1. tradit Conſualia ludos eſſe Neptuni equeſtris; & Varro *lib.* 5. *de ll.* his ludis Sabinas virgines a Romanis raptas fuiſſe. Hoc autem die ara ſubterranea ſita prope Circum maximum, refoſſa circumquaque terra, ſacrificiis & miſſis in ignem libaminibus honorabatur, equorumque & junctorum & injugum committebantur certamina, quemadmodum pluribus notat Dionyſius *lib.* 2. Hanc aram, cum ludi celebrabantur, adire omnes poterant, quod reliquo anni tempore mira ſuperſtitione non permittebatur. Conſualibus equos aſinoſque floribus coronabant, & otiari ſinebant; nefas enim erat eos illo die ad laborem vel opus adigere. Feſtus quoque ſcri-

scriptum reliquit, mulis celebrari ludos in Circo maximo Consualibus consuevisse, quia id genus quadrupedum primum putaretur currui vehiculoque adjungi cœptum. Hi ludi nomen deinde mutarunt, & Circenses postea sunt appellati.

Consualibus proxime accedunt *Vulcanalia*: a x. Kal. ad IV. Kal. Septembris per octiduum celebrata. Ea, Varrone teste, dicta sunt a Vulcano, quod ei tum feriæ, & quod eo die populus pro se in ignem animalia mittebat. Vulcanalibus lucubrationes suas ordiri solebant, auspicii tantum gratia, & eodem plane modo, quo Kalendis Januarii suas quisque artes modice attingebat, auspicandi caussa. Ita Plinius avunculum laudans *lib.* 3. *ep.* 5. *Lucubrare*, inquit, *a Vulcanalibus incipiebat, non auspicandi caussa, sed studendi*. Ait enim illum, non dicis caussa, ut cæteri solebant, sed vere ac serio lucubrationes suas ab ipsis Vulcanalibus incipere solitum. IV. Vulcanalia.

VIII. Kal. *Opeconsiva* erant, & VII. Kal. *Volturnalia*. De prioribus sic refert Varro *lib.* 5. *de ll. Opeconsiva dies ab dea Opeconsiva, cujus in regia sacrarium; quod ideo actum, ut eo præter virgines Vestales & Sacerdotem publicum, introeat nemo. Is cum eat, suffibulum haud habeat, &c.* De posterioribus sic Festus *lib.* 10. *Vulturnalia Vulturno deo sacra erant, cujus sacerdotem Vulturnalem vocabant*. Quis autem Vulturnus fuerit, quæ Opeconsiva, vide apud Mithologos. V. Opeconsiva, & Vulturnalia.

CAPUT XIV.

De Septembri, & Octobri.

SEptembrem ludi maxime occupabant, quorum tractatio ad sacrificiorum doctrinam non pertinet. Et sane toto hoc mense festum vix ullum apparet in veteri Kalendario, explicatu dignum: nisi siquis de illo quærat, quod ad ipsas idus occurrit, quibus Prætor maximus *clavum pangebat*. Ritus hic cujusmodi fuerit, docet Livius *lib.* 7. *Lex vetusta est, priscis litteris verbisque scripta, ut qui Prætor maximus sit, idibus Septembribus clavum pangat*. Fixus I. Quid clavum pangere.

 fuit

fuit dextro lateri ædis Jovis Opt. Max. ea parte, qua Minervæ templum est. Eum clavum, quia raræ per ea tempora litteræ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt; eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus a Minerva inventus sit, &c. Eodem die Jovi Capitolino templum dedicasse legitur M. Horatius Cos. apud eundem Livium, & apud Plutarchum.

II. Quid mundum patere.

III. Non. Octobr. *Mundus patere* dicebatur; qua de re ita Festus *lib.* II. *Mundus, ut ait Capito Atejus lib. 6. Pontificali, ter in anno patere solet, diebus his; postridie Vulcanalia, & ante diem* III. *Non. Octobr. & ante diem* VI. *Id. Nov. Qui quid ita dicatur, sic refert Cato in Comment. jur. civil. Mundo nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est. Forma enim ejus est, ut ex iis, qui intravere, cognoscere potui, assimilis illi. Ejus inferiorem partem veluti consecratam diis manibus, clausam omni tempore, nisi iis diebus, qui suprascripti sunt, majores censuerunt; quos dies etiam religiosos judicaverunt ea de caussa, quod quo tempore ea, quæ occultæ & abditæ religionis deorum manium essent, veluti in lucem quandam adducerentur, & patefierent, nihil eo tempore in rep. geri voluerunt. Itaque per eos dies non cum hoste manus conserebant, non exercitus scribebatur, non comitia habebantur, non aliud quicquam in rep. nisi quod ultima necessitas admonebat, administrabatur.* Eadem brevius perstringit Varro *lib.* 5. *de ll. Mundus cum patet, deorum tristium atque inferum quasi janua patet; propterea non modo prælium committi, verum etiam delectum rei militaris caussa habere, ac militem proficisci, navem solvere, uxorem liberorum quærendorum caussa ducere, religiosum est &c.*

III. Meditrinalia.

V. Id. Oct. *Meditrinalia* erant. Varro docet, ea dicta esse a medendo, quod hoc die solitum vinum novum & vetus libari & degustari, medicamenti caussa. Festus Meditrinalia sic explicat: *Mos erat Latinis populis, quo die quis primum gustaret mustum, diceret ominis gratia: Vetus novum vinum bibo, veteri novo morbo medeor. A quibus verbis etiam Meditrinæ deæ nomen captum, ejusque sacra Meditrinalia dicta sunt.*

IV. Id Oct. *Augustalia* sequebantur, sic dicta a reditu Augusti Romam, rebus in Sicilia, Græcia, Asia, Syria, & Parthia compositis. De his sic Dio *lib.* 54. *Ob reditum Augusti, ac propter ea, quæ absens egisset, multa ac varia in honorem ejus decreta sunt, quorum ille nihil accepit, nisi quod Fortunæ reduci, aram consecrari, diemque sui reditus inter ferias referri, & Augustalia dici passus est.* His feriis ludi quoque Augustales peragebantur. IV. Augustalia.

III. Id. *Fontinalia* erant, a fonte sic appellata, quod *is dies feriæ ejus*, ut inquit Varro; *ab eo autem tum & in fontes coronas jaciunt, & puteos coronant.* Festus: *Fontinalia fontium sacra, undæ & Romæ Fontinalis porta.* Scaliger in Conjectaneis ad Varronem notat inter alia, ferias has fuisse ejus fontis, cujus delubrum erat juxta portam Capenam, unde & ipsa Fontinalis dicta est. V. Fontinalia.

Idib. Equus apud Romanos immolabatur, quem *Octobrem* appellabant. Ritum describit Festus his verbis: *October equus appellatur, qui in campo Martio mense Octobri immolatur, quotannis Marti, bigarum victricum dexterior, de cujus capite non levis contentio solebat esse inter Suburanos & Sacrovienses, ut hi in regiæ pariete, illi ad turrim Mamiliam id figerent, ejusdemque cauda tanta celeritate perfertur in regiam ut ex eo sanguis distillet in focum, participandæ rei divinæ gratia; quem hostiæ loco quidam Marti bellico deo sacrari dicunt, non ut vulgus putat, quia velut supplicium de eo sumatur, quod Romani Ilio sunt oriundi, & Trojani ita effigie equi sint capti.* Vide etiam Plutarchum *qu.* 97. VI. Equus October.

XIV. Kal. Novemb. fiebat *Armilustrium*, quod ita describit Varro *lib.* 5. *de ll. Armilustrium dictum ab eo, quod in Armilustrio armati sacra faciunt, nisi locus potius dictus ab his; sed quod de his prius, id ab luendo, aut lustro, id est, quod circumibant ludentes ancilibus armati.* Sic autem Paulus Festi abbreviator: *Armilustrium festum erat apud Romanos, quo res divinas armati faciebant, ac dum sacrificarent, tubis canebant.* VII. Armilustrium.

CAPUT XV.

De Novembri, ac Decembri.

I. Jovis epulum, sive Lectisternium.

MEnse Novembri pauca admodum occurrunt, quæ ad rem nostram faciant. Idibus sacrum fiebat, quod *Jovis epulum*, sive *epulum indictum* appellabant. Id autem nihil aliud erat, quam convivium, quod Jovi aliisque diis apparabatur, idemque *Lectisternium* dictum. Moris enim fuit apud Romanos, ut nonnunquam placandæ alicujus dei iræ caussa, convivium in templo illius exhiberetur, diisque, tanquam epulaturis aut cubituris, lecti sternerentur. Huic epulo indicendo Triumviri; seu Septemviri Epulonum præerant, sic appellati, quod epulas indicendi Jovi cæterisque diis potestatem haberent. Lectisternia non hoc tantum die apud Romanos celebrata legimus, sed quoties movebat periculum aliquod reip. imminens; dicendum tamen est hoc fuisse ordinarium, cætera vero extra ordinem, flagitante scilicet publica necessitate.

II. Brumalia.

Hoc mense *Brumalia* quoque a nonnullis scriptoribus memorantur. Fuerunt autem Brumalia Dionysii sive Bacchi, qui etiam Bromius sive Brumus dictus est. Festum hoc *Ambrosia* Græcis dicitur, quod præter alios explicat Cœlius Rhodiginus *antiq. lect. lib.* 28. *c.* 25. Idem *lib.* 27. *c.* 24. scribit, veteres Romanos probrosum censuisse alienis vesci cibis; quare attulisse singulos, quod essent, aut biberent, ne ἀλλοτειόφαγοι dicerentur. Hinc tollendæ ignominiæ caussa Romulum, quod cum fratre a Laurentia fuerit educatus, Brumalia instituisse, quibus convivio excipere solitus sit Senatum, cum necessarium diceret a rege suo ali Senatum hyeme, nullis obstrepentibus bellis.

III. Græci & Galli defossi.

Mense eodem feriæ celebrabantur, *Græcis & Gallis defossis*, de quibus multa Plutarchus *in quæst. Rom.* & *in Marcelli vita*. Livius *lib.* 22. hæc habet: *Ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca in foro Boario sub terra vivi demissi sunt, in loco sa-*

xo confectum, ibi ante hostiis humanis minime Romano sacro imbutum. His igitur Græcis & Gallis defossis quotannis in eodem foro sacra arcana fieri consueverunt.

Reliquum tandem est, ut de sacris Decembribus, quid a scriptoribus traditum sit, breviter recenseamus. Nonis igitur Decembris *Faunalia* fiebant in honorem Fauni, quæ in sylvis & pratis, hædo & vino celebrabantur. Eo die summa ruri pax erat (ut Horatius *l.* 3. *carm. od.* 18. poetico sane more suo scribit) totusque pagus vacans ab opere diem hilariter traducebat, agricolis passim saltantibus, bobusque undique ovantibus. IV. Faunalia.

Die XVI. Kal. Jan. *Saturnalia* erant, a Saturno sic appellata. Festus: *Saturno dies festus celebratur mense Decembri, quod eo ædes est dedicata, & is culturæ agrorum præsidere videtur, quod etiam falx indicat ejus insigne, &c.* Fuerunt autem Saturnalia multo ante Romam conditam in Italia, atque adeo in Græcia celebrata; de quorum origine tres diversas veterum scriptorum sententias refert Macrobius *Sat. lib.* I. *c.* 7. Vel enim Saturnalia a Jano, quem Saturnus inter alia agriculturam quoque docuerat, post ejus obitum instituta sunt; vel a comitibus Herculis ab ipso in Italia relictis, quia Saturni nomine ac religione tuti a latronum incursionibus fuerant; vel denique a Pelasgis in Delum insulam delatis, a quibus ex oraculo Apollinis ara Saturno erecta, & sacra illi facta Saturnalia dicta sunt. Addit quoque Macrobius, Pelasgos primum victimis humanis Saturnum placasse; ab Hercule postea monitos, ut faustis sacrificiis infausta mutarent; accensis luminibus eundem coluisse, atque inde morem missitandis per Saturnalia cereis cœpisse. Veteres Romani Saturnalibus crebra agitabant convivia, & mittebant sibi invicem munera, quæ Saturnalitia dicebantur, tum vero etiam cereos; vel quia Saturnum accensis luminibus & ipsi colerent, vel ut significarent, hoc principe a tenebrosa incultaque vita quasi ad lucem & bonarum artium scientiam editos nos esse. Quia vero multi occasione Saturnaliorum per avaritiam munera ambitio- V. Saturnalia.

bitiose a clientibus exigebant, idque onus gravabat tenuiores, Publitius trib. pl. legem tulit, ut nonnisi cerei ditioribus missitarentur. Ipsi etiam domini servos suos conviviis liberalibus & opiparis accipiebant, iisque ministrabant; quin etiam summa servis libertas data, ut in dominos quidvis dicerent, eorumque vitia libere castigarent. Bellum Saturnalibus suscipere nefas habebatur, & pœnas a nocente petere piaculare erat. Eadem primum uno die assolvebantur; plures deinde dies celebrari cœperunt. In signum autem libertatis Romani veteres pileis per hosce dies utebantur; Saturno tamen res divina fiebat capite detecto, cum aliis diis, Honore excepto, velato semper capite sacrificarent: cujus moris rationes inquirens Plutarchus *in quæst. Rom.* ait id propterea fieri, vel quod velare caput institutum sit Æneæ, Saturni autem sacrificium multo sit vetustius; vel quod caput operiant coram cœlestibus diis, Saturnus autem inter inferos terrestresque deos numeretur; vel quia veritati, cujus patrem Romani Saturnum esse censebant, nihil opertum sit, nihil occultum.

VI. Opalia. Altero a Saturnalibus die, hoc est XIV. Kal. Jan. *Opalia* occurrebant, deæ Opis, cui supplicabatur, feriæ. Deam hanc Saturni conjugem esse credebant; & ideo hoc mense Saturnalia & Opalia proxime celebrata, quod Saturnus ejusque uxor tam frugum quam fructuum repertores esse putarentur. Itaque omni jam fætu agrorum coacto, ab hominibus hi dii colebantur, quasi vitæ cultioris auctores, quos etiam nonnullis Cœlum & Terram esse persuasum est, Saturnumque a satu dictum, cujus caussa de cœlo est; & terram Opem, cujus ope humanæ vitæ alimenta quæruntur, fructusque & fruges enascuntur. Huic deæ sedentes vota concipiebant, terramque de industria tangebant, demonstrantes ipsam matrem terram esse mortalibus appetendam. Plura vide apud Macrobium *Sat. l.* 1. *cap.* 10. unde hæc ipsa desumta sunt.

VII. Sigillaria. Confusum cum Saturnaliorum diebus *Sigillariorum* festum erat, XIII. Kal. Jan. celebrari solitum. Macrobius ex Epicado refert, Herculem occiso Gerio-

tione, cum victor per Italiam armenta duxisset, ponte, qui Sublicius dicitur, ad tempus instructo, hominum simulacra pro numero sociorum, quos casu peregrinationis amiserat, in fluvium demisisse, ut aqua secunda in mare devecta, pro corporibus defunctorum veluti patriis sedibus redderentur, & inde usum talia simulacra fingendi inter sacra mansisse. *Sed mihi*, pergit Macrobius, *hujus rei illa origo verior existimatur, quam paulo ante memini retulisse: quod Pelasgis, postquam felicior interpretatio capita, non viventium, sed fictilia* φωτὸς *æstimatione non solum hominem; sed etiam lumen significare docuisset, cœperint Saturno cereos potius accendere, & in sacellum Ditis aræ Saturni cohærens oscilla quædam pro suis capitibus ferre. Ex illo traditum, ut cerei Saturnalibus missitarentur, & sigilla arte fictili fingerentur, ac venalia pararentur, quæ homines pro se atque suis piacula, pro Dite, Saturno facerent. Ideo Saturnalibus talis celebritas cœpta septem occupat dies, qui tantum feriati fuerunt, non festi omnes*. Sigilla hujusmodi, quæ in Sigillario vico vendebantur, mitti præcipue liberis a parentibus consueverunt.

Sequenti die Romani *Divalia* celebrabant, Divæ Angeronæ festum, unde *Angeronalia* quoque dicta sunt. Festus: *Angeronæ deæ sacra a Romanis instituta sunt, cum angina omne genus animalium consumeretur*. Macrobius. XII. *Kal. Jan. feriæ sunt divæ Angeronæ, cui Pontifices in sacello volupiæ sacrum faciunt; quam Verrius Flaccus Angeronam dici ait, quod angores ac animorum solicitudines depellat. Julius Modestus ideo sacrificari huic deæ dicit, quod populus Rom. morbo, qui angina dicitur, præmisso voto sit liberatus*. Eodem die Herculi & Cereri mulso libari, & sue prægnante sacrificari consuevisse docet idem Macrobius *Sat. l. 3. c. 11.* VIII. Divalia, sive Angeronalia.

Postremo occurrunt *Larentinalia*, x. Kal. Jan. celebrata. Macrobius *Sat. l. 1. c. 10. X. Kal. Jan. feriæ sunt Jovis, quæ appellantur Larentinalia*. Hæc Laurentiæ conjugis Faustuli, & Romuli Remique nutricis festa erant, ut docet Festus. *Hoc sacrificium fit in Velabro (inquit Varro lib. 5. de ll.) qua in novam viam exitur, ut ajunt quidam, in sepulcrum* IX. Larentinalia

Accæ

Accæ Laurentiæ, *qui locus extra Urbem antiquam fuit, non longe a porta Romanula.*

X. Quæ numina singulis mensibus præfuerint. Hæc de præcipuis veterum sacrificiis, quæ statis temporibus per totum annum fieri consueverunt, dicta sufficiant. Illud unum postremo loco minime prætereundum censuimus, quod tradidit Paulus Merula pluribus in locis, singulos scilicet menses singulis numinibus fuisse assignatos, in quorum tutela essent. Ait enim Januario *Junonem* præfuisse, Februario *Neptunum*, Martio *Minervam* sive *Palladem*, Aprili *Venerem*, Majo *Apollinem*, *Hermetem* sive *Mercurium* Junio, *Jovem Quintili* sive Julio, *Cererem Sextili* sive Augusto, Septembri *Vulcanum*, Octobri *Martem*, Novembri *Dianam*, *Vestam* Decembri. Nos, ut harum rerum studiosis gratum faceremus quorum præcipue caussa hanc Spartam suscepimus, singula nomina paucis versiculis comprendimus, ut quis præcipue deus cuique mensi præesse creditus olim sit, facile teneri memoria possit.

Juno *præest primo*, Neptunus *vero secundo*,
Tertio adest Pallas, *quartus* Cythereide *gaudet*,
Phœbus *habet quintum*, *sextum* Hermes, Juppiter *ipse*
Septimum, *& octavum alma* Ceres, *nonumque tuetur*
Mulciber, *& decimum* Mars, *undecimumque* Diana,
Vestaque *duodecimum sibi vindicat ultima mensem.*

Eadem deorum nomina pressius enumerata, juxta ordinem mensium, sic quisque habebit.

Juno, Neptunus, Pallas, Cythereis, Apollo,
Hermes, Juppiter, atque Ceres, & Mulciber, & Mars,
Lunaque cum Vesta totum sibi dividit annum.

CAPUT XVI.

De Feriis non stato neque certo tempore celebratis.

I. De feriis Conceptivis, & Indictivis. MUlta hactenus dicta sunt de feriis, quas Romani veteres *statas* appellabant, quæ certo & stato die singulis annis recurrebant, & certum habebant locum in Kalendario veteri Romano. Erant præterea feriæ nonnullæ, quæ *non statæ* dicebantur, quæ scilicet certum in anni constitutione non habebant diem, neque certam in Kalendario statio-

ſtationem; ſed nunc hoc, nunc illo die pro eo, quod neceſſitas publica flagitabat, concipiebantur & indicebantur. Hinc intelligitur, hujuſmodi ferias duplicis generis fuiſſe, *Conceptivas* nimirum, & *Indictivas*. De Conceptivis dicendum primo loco. Earum deſcriptio eſt apud Macrobium *Lib.* 1. *Sat.* c. 16. *Conceptivæ*, inquit, *quæ quotannis a Magiſtratibus vel Sacerdotibus concipiuntur, in dies vel certos, vel incertos, ut ſunt Latinæ, Paganalia, Sementinæ, Compitalia*. Quæ in dies certos concipiebantur, Sementinæ erant, & Compitalia, illa in Januario, hæc in Majo a nobis ſupra explicata. Reſtat, igitur, ut quæ fuerint Latinæ feriæ, quæve Paganalia, & alia, quæ non ſtatis feriis ſolent ab aliis annumerari, paucis declaremus.

II. Feriæ Latinæ.

Latinæ feriæ (inquit Varro *lib.* 5. *de ll.*) *dies conceptionis dictus a Latinis populis, quibus ex Albano monte ex ſacris carnem petere fuit jus cum Romanis, a quibus Latinis Latinæ dictæ*. Originem harum feriarum eleganter narrat Dionyſius Halicarnaſſæus *lib.* 4. Is cum de victis Etruſcis, deque fœdere inter Latinos populos icto, auctore Tarquinio Superbo, multa verba feciſſet, hæc deinde perſequitur. *Ut ſempiternum maneret id fœdus, Tarquinius propoſuit deſignare commune fanum Romanorum, Latinorum, Hernicorum, Volſcorum, qui dumtaxat in ſocietatem recepti erant, ut ad mercatum convenientes quotannis ibi ſimul epularentur, fruerenturque communibus ſacris. Gratum id fuit omnibus; locus conventui præſtitutus eſt, in meditullio fere harum gentium, mons altus Albanus imminens, ubi ſingulis annis feriæ celebrarentur, ſacraque communiter Jovi Latiali facerent, & vacarent epulis; conſtituto prius, quantum quiſque populus in ea ſacra præbere, quantamque portionem recipere debeat. Earum feriarum & ſacrificiorum participes fuerunt quinquaginta plus minus populi, quas noſtra quoque ætate Romani agitant, Latinas vocant, conferuntque in eas populi ſacrorum participes, quidam agnos, quidam caſeos, quidam lactis certum modum, quidam liba lactaria. Victima eſt taurus unus communis omnium, de cujus viſceribus cuique populo ſua certa portio tribuitur*. Hactenus Dionyſius, ex cujus

ver-

verbis satis superque Latinarum feriarum ratio intelligi potest. Singulare in his fuit, si in eo sacro non omnes Latini carnem accepissent, sed aliquid dilatum vel prætermitum esset, aut neglectæ essent ceremoniæ, vel solemne intermissum, instaurari denuo Latinas oportuisse, tanquam non rite exhibitas. Illud quoque prætermittendum non est, indicto Latiari, hoc est solemni festo Latinarum, nefas fuisse prælium sumere, quod eo tempore quondam publicæ induciæ inter populum Romanum Latinosque firmatæ essent. Consules item non ante exire paludati in provincias consueverunt, quam ferias Latinas indixissent, atque diis in monte Albano cum Latinarum civitatum Magistratibus operam dedissent; si qui autem ante Latinas Urbe profecti sunt, male iis cessisse Dio testatur. Quum autem Consules Romani huic sacrificio hisque feriis more majorum operam darent atque adeo præessent, moris erat, ut interim alius aliquis ex patriciorum numero Urbi præficeretur, qui Præfectus Urbis Latinarum caussa dicebatur; qua de caussa interdum etiam Dictatores creati sunt.

III. Paganalia. *Paganalia*, seu paganicæ feriæ agriculturæ caussa susceptæ sunt. Earum auctor fuit Servius Tullius. Is enim *postquam tribus alias urbanas, alias rusticas instituisset, & has in suos pagos distribuisset, ut rusticanæ multitudinis facilius iniri posset numerus, per singulos agros aras jussit dedicari diis tutelaribus, quotannisque ibi conventum fieri & sacrificium, festum hoc cum primis religiosum constituens, vocatum Paganalia, simulque eorum sacrorum ritus, qui nunc quoque servantur, conscripsit. Ad sacrificium eumque conventum omnes paganos jussit in singula capita conferre cereum numismatis genus, sed aliud viros, aliud mulieres, aliud impuberes; quibus per sacrorum præsides connumeratis, apparebat harum numerus per sexus & ætates distinctus*. Hæc Halicarnassensis. Notandum est autem potionem, quæ deæ Cereri vel Pali (eadem enim esse videtur) in Camella proponebatur, *burranicam* fuisse dictam a colore burro, quem mulsum lacte dilutum facit. Camella autem ea est, quam Pollux σκάμιλλαν vocat, vasis

vasis genus. Neque illud negligendum, Cererem in paganalibus sacris Empandam fuisse appellatam, nomen a pane dando confictum.

De *feriis Sementinis* & *Compitalibus* diximus supra, cum de statis feriis ageremus, Ovidii auctoritatem secuti, qui illas in mensem Januarium, has vero in Majum retulit. Hic tamen minime dissimulabimus, Compitalia apud alios scriptores antiquos modo hoc, modo illo die agitata reperiri, ut videatur certus illis dies non fuisse definitus, ac proinde credibile sit ea conceptiva potius, quam stata fuisse. IV. Feriæ Sementinæ & Compitales.

In conceptivarum feriarum numero erant quoque *Novendiales*. Sacrum Novendiale dupliciter a Romanis actum fuit, uno modo cum defunctis parentabant, seque lustrabant (de quo infra in Parentalibus, & Denicalibus) altero, cum prodigium aliquod accidisset, quod Novendiali sacro esset expiandum. Dictum hoc sacrum Novendiale, vel feriæ Novendiales a numero dierum; dies enim novem continuos celebrabatur. Livius: *Devictis Sabinis, cum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli, ac tota res Romana esset, nunciatum regi patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse; quod cum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu haud aliter, quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis loco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant; & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ (ut fit) obirati cultum reliquerant deum. Romanis quoque ab eodem prodigio Novendiale sacrum publice susceptum est, seu voce cælesti ex Albano monte missa (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. Mansit certe solemne, ut quandocumque prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur.* V. Feriæ Novendiales.

Hæc de feriis non statis, quæ conceptivæ proprie dicebantur. Aliæ erant feriæ *indictivæ*, quæ & *imperativæ* sunt appellatæ: hæ a magistratu Romano imperabantur, vel solemniter indicebantur, ob victorias bello contra hostes partas; deinde etiam VI. Feriæ Indictivæ.

iam republica jam occupata, profligataque libertate, ob natalem diem filii Imperatoris, & ob successionem in Imperium.

VII. Supplicationes & Lectisternia. His accenseri non incommode posſunt *ſupplicationes*, & *Lectiſternia*. Supplicationes, iræ deorum avertendæ cauſsa habebantur, aut cum hoſtili aliquo nuncio perculſa civitas ad deos & vota confugiebat. In his matronæ templorum ſolum crinibus ſuis verrere ſolebant, longoſque gemitus & ejulatus emittere. Supplicaturi penulas deponebant, ſeſeque vertebant ad orientem, & recto vultu precabantur. Corpus etiam circumagebant dextro verſum, dextramque ad oſculum referebant, priore digito in erectum pollicem reſidente. Orantes deinde humi procumbebant, aris advolvebantur, ſignaque deum contingebant. In omnibus autem precationibus dii *patres*, deæ *matres*; illi quoque *ſancti*, *ſanctæ*; illi *domini*, hæ *dominæ*, omnes denique *boni* & *pulchri* appellabantur. De *Lectiſternio* dictum a nobis ſupra eſt, cum in Novembri de Jovis epulo egimus.

VIII. Bacchanalia, & Nyctelia. Alia denique ſacra erant, nullo certo tempore celebrata, ut Bacchanalia, Nyctelia, & ſi qua ſunt alia hujus farinæ; Ambarvalia item, quæ & Suovetaurilia. Ac *Bacchanalia* quidem ignorare præſtat; adeo turpia ſunt, quæ de illis traduntur. Varro ſane teſtatur, ea niſi ab amentibus fieri non potuiſſe. Eodem plane loco habenda *Nyctelia*, Græca ſacra & nocturna, quibus Cybeles a ſemiviris colebatur, ob ſummam turpitudinem a Romanis excluſa.

IX. Ambarvalia, vel Suovetaurilia. *Ambarvalia* explicemus, in quibus, ut in cæteris Romanorum ſacrificiis, nihil fortaſse damnandum a Chriſtiano homine, præter cæcam ſuperſtitionem. Ambarvale ſacrificium ab arvis hoſtia ambiendis nomen traxit. Maturis frugibus, circum arva victimas ducebant, ſuem videlicet, ovem, & taurum, unde *Suovetaurilia* id ſacrificium dictum eſt. Omnes deinde clamantes ſequebantur, ex quibus unus querna corona ornatus, cum ſolemni ſaltatione, compoſito carmine, Cereri laudes decantabat; & poſtquam lacte, vino, & favo libaſsent, antequam fruges meterent, porcam Cereri immolabant, quæ præcidanea dicta eſt. His ſacris Fratres Ambar-

barvales præerant, qui ad hoc creati erant, ut terminos agri Romani Suovetaurilibus circumferrent. Eadem, si privata erant a patrefamilias peragebantur; si circum finem Urbis ducebantur, *Amburbia* dicta sunt, & hostiæ *Amburbiales* appellatæ.

Inter Privata sacra, nulloque certo tempore facta, Parentalia quoque recensentur, & Denicalia, & Natalia. Singula a nobis percursa cum fuerint, primæ huic scriptioni finem imponemus. *Parentalia* igitur erant festa vel convivia feralia, speciatim in mortibus parentum, vel aliorum propinquorum; diesque erant parentales; quibus oblationes & solemnitates celebrabantur in honorem parentum. Ea a Numa Pompilio instituta sunt, si Ausonio credimus; ab Ænea, si Ovidio. Differunt a Feralibus, quæ festa publica erant, stata, & solemnia, die decimonono Februarii diis manibus a populo universo celebrata. Differunt etiam nonnihil a Justis. *Justa* enim sunt a lege & pontificio jure; at multi, qui nullis illis legibus obstricti essent, ultro ad virorum fortium sepulcra parentarunt, ut Caligula, qui Svetonio teste, sicubi clarorum virorum sepulcra cognosceret, inferias manibus dabat. In omnibus tamen ceremoniæ eædem ferme fuerunt. Mortuis enim sedentes parentare solebant, & lugubria officia peragere mense decrescente, & die ad vesperam vergente. In parentationibus epulæ & obsonia ad sepulcrum ferebantur. Epulum autem duplex fuit; alterum eorum qui parentabant, alterum eorum quibus parentabatur: illud scilicet cognatorum, hoc defunctorum. Priorum cœnæ erant; cujusmodi fuit illa, quæ ad sepulcrum L. Catilinæ, damnato Antonio, facta est. Posteriorum epulæ in parentatione comburebantur; erant autem faba, apium, sal, legumina, ova, mola salsa, & hostiæ maximæ. X. Parentalia.

Denicalia, seu *feriæ denicales*, privata erant sacra, quibus familia funere polluta certis quibusdam ceremoniis purgabatur. Ea a *nece* appellata fuisse, auctor est Cicero *lib.* 2. *de leg.* Fiebant autem per everriatorem, certo genere scoparum adhibito, quæ *exverræ* ab extra verrendo dicebantur. Illud feriis XI. Denicalia.

deni-

denicalibus fuit peculiare, quod iis durantibus, mulos jungere non licebat.

XII. Natalia. Ad extremum *Natalia* reservavimus, ut nostra Exercitatio exitum, non luctuosum & tristem, sed jucundum & hilarem inveniret. Natalem diem solemni cultu celebrabant veteres, sive is deorum esset, sive Imperatorum, sive magnorum virorum, sive tandem cujusque proprius. Sic ex. gr. natalis Dianæ dies a virginibus celebrabatur, Apollinis a pueris. Quemadmodum autem deorum Natalia donis & muneribus colebantur, ita dies natalis Imperatorum ludis & venationibus celebratus est. Nec diem modo, quo nati sunt, sed etiam quo Imperatores electi sunt, quasi dies Imperii natalis esset, festum solemni cultu agebant. Quod si fiebat, pergratum Imperatoribus erat; haud ita quidem, si negligebatur. Magnorum quoque virorum Natalia a veteribus celebrata legimus, quæ sane sanctiora cuivis, quam sua, fuerunt. Sic ab Horatio diem Mæcenatis sui natalem, sic a Silio Italico natalem diem Virgilii religiosius, quam proprium, celebratum accepimus. Proprium denique privati colebant ritu nitido ac læto. Nam eo die Romani cives incedebant pexi, annulati, & in alba veste; nonnulli etiam annulos habebant, quos die tantum natali gerere consueverunt. Die eodem munera a clientibus accipiebant, atque sacrificabant, feminæ quidem Junoni, mares autem Genio, non sane hostia (nam die natali manum a cæde & sanguine abstinebant, ne die, qua ipsi lucem accepissent, aliis demerent) sed mero, thure, & corollis, ac sibi genialiter & vino, solito liberalius, indulgebant. Cœnam quoque dabant amicis, adolescentes vero etiam magistris, & ad illam senatorii & equestris ordinis homines invitabant. Interdum vel publicum convivium exhibebant, quod *natalitium* dicebatur. Omnibus solemne votum, ut dies ille sæpissime bonis & faustis avibus rediret. Sic Tibullus *lib.* 1. *eleg.* 7.

At tu natalis multos celebrande per annos,
Candidior semper, candidiorque veni.

EXER-

EXERCITATIO ALTERA.

ROMANORUM NUPTIÆ.

Ulta a ſcriptoribus traduntur, præſertim a Jureconſultis, ad explicandam veterum Nuptiarum doctrinam univerſam; nos viam, quam inſtituimus, tenere pergentes, brevi rem totam conficiemus. Neque enim quid juris, quærendum in præſentia nobis eſt; ſed quid moris fuerit apud Romanos, quoties individua hæc viri & mulieris ſocietas inibatur, reipublicæ utiliſſima, eademque ſi bene cedat, in comuni vita jucundiſſima. Nuptiales itaque ritus, quantum noſtra compendia pati poſſunt, ſedulo recenſentes, rem a capite aggrediamur; & pauca de ſponſalibus, quæ nuptiarum celebritatem antecedunt, præmittamus.

CAPUT PRIMUM.

De ſponſalibus.

FUit hoc in more priſcis temporibus poſitum, ut qui uxorem ducturus erat, eam in matrimonium ductum iri ſtipularetur ab eo, unde ducenda erat; qui vero erat daturus, ſe daturum ſponderet. Contractus hic ſtipulationum ſponſionumque *ſponſalia* dicebatur: quæ autem promiſſa erat, appellabatur *ſponſa*; qui ſpoponderat ſe ducturum, *ſponſus*. Neque vero a filiæ dumtaxat patre nuptum datum iri, ſed etiam a viri patre ductum iri ſponſio interponebatur, ut ex Terentio Donatus Grammaticus putat. I. Sponſalia unde dicta.

Inter eos, quorum nuptiæ agitabantur, de nuptiarum conditionibus & legibus conveniebat, hoc eſt de dote, de donatione proprer nuptias, de arrhis ſponſalitiis. Hinc puella dicebatur pacta, deſtinata, ſponſa. Verba autem, quibus ſponſalia concipiebantur, hæc fuerunt: *Sponden Cajam filiam tuam uxorem mihi dari?* quæ formula in filiabus fa- II. Quomodo contracta.

 milias

milias usitata erat; nam innuptæ mulieres, quæ in perpetua tutela essent, cum despondebantur, probabile est hunc potius adhibitam fuisse: *Sponden Cajam, quæ in tua potestate est, uxorem mihi dari?* quemadmodum ex Cicerone *pro Flacco* quidam autumant. Ad hæc constituenda nudus consensus sufficiebat; conventiones tamen hujusmodi ut plurimum referebantur in tabulas, quæ tabulæ signatoriis eorum, qui interfuerunt, annulis obsignabantur, ut mox dicemus.

III. De arrha, & annulo. In argumentum contractorum sponsaliorum sponsæ *arrhæ* a sponso dabantur. Dabatur autem fere eorum aliquid, quæ ad mundum, seu potius ad ornatum muliebrem pertinent, ut vestes, monilia, &c. *Annulus* quoque mittebatur pignoris loco, qui *pronubus* dictus est. Notandum hoc loco, quod tradit Isidorus *etymol. lib.* 20. feminas non usas annulis, nisi quos virgini sponsus misisset, neque amplius quam binos aureos in digitis habere solitas. Idem censet, datum fuisse annulum sponsæ a sponso, vel propter mutuæ dilectionis signum, vel propter id magis, ut eodem pignore eorum corda jungerentur; quarto propterea digito inseri annulus solet, quod in eo sanguinis vena quædam ut fertur, ad cor usque perveniat. Ferreum denique annulum, eumque sine gemma, sponsæ mitti sua ætate consuevisse, auctor est Plinius *Hist. nat. lib.* 33. *c.* 1.

VI. De proxenetis & auspicibus. De iis quoque dicendum est aliquid, quorum interposita opera sponsalia contrahebantur. Hi *proxenetæ* & *auspices* dicti sunt, idest conciliatores, interpretes & internuncii, quod rem inciperent; felicique omine auspicarentur. Apud eos conventiones de dote fiebant, cum autem dies dicta esset pactis dotalibus conscribendis, iidem noctu & sub auroram auguriis operam dabant; ac demum curabant, ut quod conventum erat, rite fieret, tabulisque mandaretur. Nuptiales hæ tabulæ ab iisdem auspicibus & proxenetis exarabantur & signabantur, tum eorum unus, quod conventum esset proferebat, cæteris audientibus, atque ut ita fieret, postulantibus. Dictum subinde *feliciter*; qua fausta acclamatione felicem contractus initi eventum, bonaque omina ominaban-

bantur. Feminæ autem, si quæ ad nuptias conciliandas adhibebantur, non auspices (nam hoc muneris virilis erat) sed *pronubæ* dictæ sunt. Harum aliud proprium officium erat, quod suo loco explicabitur.

CAPUT II.

De die nuptiarum, deque triplici earum forma.

Sponsalibus factis, consequens erat nuptiis diem dici. Nec vero temere nubebant, & e re nata, ac die quolibet; sed in ea re non levem mensium, temporum, ac dierum delectum habebant. Kalendæ, nonæ, idus, omnesque feriæ, præterquam viduis, religiosæ fuerunt. Infaustus quoque nuptiis & inauspicatus existimabatur mensis Majus. Hinc ex veteri proverbio, quod refert Ovidius *Fast.* 5. *v.* 490. I. Nubere quando nefas, aut fas.

Mense malum Majo nubere vulgus ait.

Vitabatur præterea conjugium Parentalibus, seu Lemuriis, propter infaustos & ominosos dies; toto denique triduo, quo Saliorum festa celebrabantur, donec recondita essent arma in templo Martis. Nuptiis autem celebrandis aptissimum fuit id tempus, quod idus Junias sequitur, sed tunc quoque cavebatur, ne ullus esset motus cœli aut terræ, ad quam rem auspices adhiberi solitos diximus. Fœdus enim in hisce perturbationibus inire, infelix infortunatumque putabatur.

II. De tribus diebus nuptiarum.

Nec unus sane, sed tres dies in nuptiis peragendis poni consueverunt. Primo die sponsus visitabat sponsam apud ejus patrem. Dies autem non naturalis, sed civilis intelligendus est, ut is a media nocte incipiat. Nocte sequente apud socerum sponsus manebat; non tamen sponsæ conditione utebatur, sed in separata diæta pernoctabat. Luce tandem oriente, circiter primam aut secundam diei horam (hæ siquidem horæ, inquit Festus, sponsalibus dedicatæ erant) sponsa domo patris egrediebatur; & hic proprie nuptiarum dies dictus est. Tertio autem die, qui postridie nuptiarum dicebatur, quia vir jam maritus factus erat, nova nupta ad patris domum redibat, ubi repotia fiebant, & dona ab ami-

cis offerebantur. Sed de his omnibus iterum mentio erit, cum ad umbilicum pervenerimus.

III. De coemtione. Tribus autem modis uxores quæsitæ, & matrimonia a veteribus contracta sunt; usu, farre, & coemtione. *Coemtio* (inquit Boethius *lib. 2. ad Top. Cic.*) *certis solemnitatibus peragebatur, & sese in coemendo invicem interrogabant: vir ita, An sibi mulier materfamilias esse vellet; illa respondebat, Velle. Item mulier interrogabat, An vir sibi paterfamilias esse vellet; ille respondebat, Velle. Itaque mulier in viri conveniebat manum; & vocabantur hæ nuptiæ per coemtionem, & erat mulier materfamilias viro, loco filiæ.* Coemtionem porro imaginariis venditionibus peractam, ut & adoptionem, credibile est, in eaque facienda nummos aliquot dicis caussa intervenisse. Id enim in aliis quoque legitimis actibus observabatur, in quibus specie tenus mancipationum solemnia repræsentanda erant. Ad hanc contrahendi matrimonii rationem pertinet, quod ex Varrone Nonius Marcellus refert, his verbis. *Veteri Romanorum lege nubentes mulieres asses tres ad virum venientes ferre solebant; atque unum quidem, quem in manu tenebant, tanquam emendi caussa marito dare; alium, quem in pede habebant, in foco Larium familiarium ponere; tertium, in sacciperio sive in marsupio majori conditum, in compito vicinali resignare solebant Laribus compitalibus, quibus fiebant sacra: & ita matrimonium dicebatur per æs & libram contractum.* Ex hoc ergo fiebat, ut mulier in manu mancipioque mariti esset, atque adeo eorumdem bonorum & sacrorum cum viro socia & particeps, suaque illi hæres fieret; vir autem non in manu, idest potestate uxoris erat, sed quod coemtus esset, id ei hæredis sui jus tribuebat.

IV. De confarreatione. Confarreatio fiebat, quum certis verbis, & decem testibus præsentibus, solemnique sacrificio facto, in quo panis farreus adhibebatur, mulier in manum viri conveniebat. Ea vero fiebat per solos pontifices. Extat hac de re Servii auctoritas, cujus hæc verba traduntur esse: *Farre nuptiæ fiebant per pontificem maximum, & dialem flaminem; per frugem & molam salsam conjungebantur, unde confarreatio appellatur; ex quibus patrimi & matrimi*

na-

nascebantur. Et hic modus in sponsalibus religiosissimus fuit, in cujus signum præferebatur far tostum, quod sacrificiis sæpe abhibebatur. Ex eo confarreandi modo confarreari matrimonium prisci dicebant; quæ vero sic nubebant, e patris statim potestate transibant in viri manum. Quemadmodum autem jungebantur confarreatione, ita disfarreatione dirimebantur.

Usu denique uxor habebatur, cum mulier ita collocabatur viro, ut is nullum jus præter usum in eam haberet. Nam sicut servus jure Quritium domini non erat, sed tantum in ejus bonis, idest in usu, si is neque mancipatus esset, neque in jure cessus, neque ab ipso annum possessus; ita etiam quæ nec farre, nec coemtione in manum convenisset, sed in domum dumtaxat deducta esset mulier, ea quidem jure Quiritium uxor non erat, neque materfamilias, sed tantum jure naturali uxor. Quæ igitur usu tantum habebatur, a matrefamilias differebat, quod hæc in mariti potestatem & familiam transibat, eratque illi loco filiæ; illa vero ad usum solum, & liberorum tantum quærendorum caussa ducebatur. Differebat etiam a concubina, quæ usu nunquam capiebatur, uxor autem sæpissime, ac tum maxime, cum annua possessio interveniebat, nisi trinoctium intra id tempus a viro abfuisset; præterea illa pellex, hæc uxor; cum illa concubinatus, cum hac nuptiæ esse dicebantur. V. De usu.

CAPUT III.

De novæ nuptæ cultu & ornatu.

HIS ita expositis, ad novæ nuptæ cultum, vestitum, & ornatum transeamus. Atque ut a vertice initium sit, senis crinibus ea ornari solebat, sive quod is ornatus vetustissimus esset, seu quod eo virgines Vestales ornarentur, quarum castitatem nubentes spondebant viris suis, ut tradit Sex. Pompejus. Celibari etiam hasta, quæ in corpore gladiatoris abjecti occisique stetisset, novæ nuptæ caput, eodem teste, comebatur; ac corona deinde redimiri I. De cultu capitis.

ri solebat. Hasta autem ad crines comendos adhibita est, ut quemadmodum illa fuerat conjuncta cum corpore gladiatoris, sic ipsa cum viro esset; vel quia matronæ in Junonis Curitis tutela essent, sic dictæ a ferenda hasta, quæ Sabinorum lingua *curis* dicitur; vel ut fortes viros genituram ominaretur; vel quod nuptiali jure, imperio viri subjiciebatur nubens, quum hasta summa armorum, & imperii sit. Plutarchus etiam *in Romulo* docet, esse qui affirment, propterea nuptæ comam cuspide hastili discriminari, ut signum sit primas nuptias bello & pugna fuisse contractas. Alibi alia tradit idem Plutarchus; sed hæc fortasse nimis multa sunt ad potiora properantibus.

II. De vestitu. Recta item tunica nova nupta induebatur, qualem prima Caja Cæcilia texuit; quod quidem ex felici textricis conjugio in usum venisse, minime dubium est. Fuit autem illa Tanaquil, uxor Tarquinii Prisci, lanifica optima, summæque probitatis mulier; ac proinde nomen ejus, boni ominis caussa, in omnibus nuptiis usurpatum, ut infra explicabimus. Cingulo insuper sponsa cingebatur. Factum id erat ex lana ovis, referente Festo; ut sicut illa in glomis sublata, conjucta inter se est; sic vir suus secum vinctus cinctusque esset. Cingulum id Herculeo nodo vinctum vir ominis gratia solvebat, ut sic ipse felix in suscipiendis liberis esset, quemadmodnm Hercules fuit, qui septuaginta liberos reliquit. Ab hoc cingulo Cinxiæ cognomen inditum Junoni fuit, quæ conjugalibus fœderibus peculiari numine præesse credebatur. Coronam præterea, ex floribus ac verbenis a se lectis compositam, nova nupta sub amiculo ferebat; hoc est sub flammeo, quo obnubi solebat, quo die ad virum deducebatur. Atque hinc nuptiarum nomen factum est; *nubere* enim & *obnubere* apud antiquos *velare* & *operire* significabat. *Flammeum* igitur dictum id velum, quo nupta operiebatur, non quidem a flammæ colore (erat enim luteum) sed quia Flaminica, cui divortium facere non licebat, eo assidue utebatur; eodem autem velabantur & nuptæ boni ominis gratia, ut perpetuo cum viro manerent. Videtur quoque

que flammeum comparatum, tum ad ruborem custodiendum ne pudicitia pollueretur aspectu, tum ne a quoquam prius, quam a marito nova nupta conspiceretur. Nec flammea modo lutea erant, sed & alia nuptialia vestimenta; calceos quoque ipsos soccosque luteos fuisse, ex Catullo opinari licet.

III. De ornatu sponsi.

Ornatus sponsi (ut de ipso quoque aliquid hoc loco dicamus) in eo præcipue notabatur, quod tonderetur; nec absimile vero est, id etiam a cæteris adstantibus fuisse observatum; præsertim ab iis, qui ad celebritatem nuptiarum adhibebantur. Fiebat id onamenti cultusque caussa, non quod capilli omnino amoverentur, sed comebantur potius, & qui superflui erant, tondebantur. Liberorum autem hominum erat cæsariem, quæ a *cædendo* dicta est, tondere & adornare; servorum non item. Porro sponsus ipse, non secus ac sponsa, floribus verbenisque coronabatur, cumque illo familia universa, in ejus sive honorem sive adulationem, coronas nectebat; omnesque affines & necessarii, qui intererant lætitiæ nuptiali, floreis coronis redimiti conspiciebantur.

CAPUT IV.

De novæ nuptæ ad maritum deductione.

I. De raptu.

COmta & ornata virgo, cum ad virum procederet & transferretur, rapi plane simulabatur ex gremio matris, aut si ea deesset, ex gremio illius, quæ proxima necessitudine erat; propterea quod ea res Romulo feliciter cessisset, qui per vim sibi suisque uxores ex Sabinis quæsivit. Nova igitur nupta in viri domum tanquam conjugii mansionem & domicilium, traducebatur: unde *uxorem ducere*, quasi *domum ducere*, Latini dicunt.

II. De facibus sive tædis.

Deductio hæc vespere fiebat. Satagebant autem veteres, ut quam maxima populi frequentia, celeberrimoque officio nubentes deducerentur. Itaque pueri patrimi tres prætextati sponsam deducebant; quorum unus facem ex spina alba præferebat, reliqui duo nubentem tenebant. Non desunt tamen,

qui nuptiales faces ex pinu confici ſolitas contendant; ſed nihil prohibet ex variis arborum generibus faces illa confici ſolitas dicere. Sane ſpinæ albæ ad maleficia pellenda vim ineſſe, antiquitas opinata eſt; Plinius vero eandem nuptiarum facibus auſpicatiſſimam fuiſſe dixit, ſuis tamen temporibus carpinum & corylum facibus familiariſſimas fuiſſe, poſtea affirmavit. Hæ modo *tædæ*, modo *faces jugales*, *faces legitimæ*, *tædæ geniales* & *feſtæ* a Poetis dictæ ſunt. Plutarchus quoque *cereos* nominat, traditque, in nuptiis quinque accendi ſolitas faces, nec plures, nec pauciores. Fax autem illa, qua prælucente nova nupta ducta erat, antequam mariti domum ingrederetur, rapi ab amicis conſueverat; ne aut eam ſub tecto viri uxor ea nocte poneret, aut vir in ſepulcro comburendam curaret, quo utroque alterius mors captari putabatur.

III. De curuli tranſvectione. Enimvero ſilentio præteriri non poteſt, quod quibuſdam viſum eſt, in altum tolli nubentes priſcis temporibus conſueviſſe. Verum hoc apud Pœnos, Græcos, Ægyptioſque uſu receptum fuiſſe compertum eſt, ut nubentes ſellæ inſidentes, curruque ſublimes vectæ, a patris domo in mariti domicilium tranſveherentur. Conſtantinopoli quoque eundem fuiſſe morem, indicio ſunt Claudiani verſus, *de nupt. Hon. & Mariæ*, *v.* 286.

Ante fores jam pompa ſonat, pilentaque ſacram
Præradiant ductura nurum.

At vero curulem hanc novæ nuptæ translationem priſcis Romanis in uſu fuiſſe, nuſquam legere eſt. Nubentem enim a pueris patrimis & matrimis manu ductam, ſatis aperte Sex. Pompejus Feſtus ſignificavit.

IV. De colo & fuſo deque utenſilibus, &c. Sponſæ ad virum deducendæ colus cum lana, & fuſus cum ſtamine præferebantur, tanquam operis, in quo futura eſſet, auſpicia; & tanquam ad opus faciendum, non ad deponendam virginitatem deduceretur. Eadem, puto, de cauſſa utenſilia mulieris, & quæ in uſu ac miniſterio ejus erant, per puerum impuberem in vaſe operto geſtari conſueverant. Ac puer quidem *Camillus* dicebatur, quo nomine Romani pueros nobiles Flaminum præ miniſtros

ſtros appellabant; vas autem ipſum nuptiale *cumerum* dictum eſt, a ſimilitudine cumerarum, quæ fiunt palmeæ vel ſparteæ ad uſum popularem.

CAPUT V.

De novæ nuptæ in mariti domum ingreſſu.

I. De Cajæ appellatione.

HOC ritu deducta ſponſa ad mariti ædes accedebat. Pro foribus ædium, quæ floreis frondeiſque ſertis, roſa præcipue, lauru, & myrto innexis exornabantur, interrogata mulier, quænam eſſet, *Cajam* ſe eſſe reſpondebat. Plutarchus teſtatur, eos qui nubentem introducerent, ei verba hæc ſuggeſſiſſe; *Ubi tu Cajus, ego Caja*. Quorum verborum ſenſum eum eſſe quidam exiſtimabant: Ubi tu dominus & paterfamilias, ego domina & materfamilias; ut quemadmodum Juriſconſulti in exemplis proponendis Caii & Titii nomina uſurpant, ita & in nuptialibus his ceremoniis nomen Cajæ fuerit uſitatum. Aliis ad Cajæ Cæciliæ nomen, quod ominis boni cauſſa nubentes frequentabant, morem hunc referendum eſſe magis placuit. De Caja Cæcilia, quæ fuerit, diximus ſupra *c.* III. *n.* II.

II. De poſtium unctione.

Januæ poſtes laneis vittis ornari, lupinoque adipe, ſive oleo ungi & oblini a nubente, antequam ingrederetur, conſueverunt; unde *uxor* dicta, quaſi *unxor*, & Juno *Unxia*. Huic enim mori, ut & cæteris, eam præeſſe antiquitas credidit. Sic *Cinxia* appellata eſt a nuptiali cingulo ejuſque ſolutione, quæ a marito fiebat. Sic *Domiduca* & *Iterduca*, quod ad ſponſi ædes & cubiculum ſponſas comitaretur, & earum itinera protegeret. Sic *Zygia*, ſive *Juga* a conjunctione maris & feminæ. Sunt, qui a jugo Junoni indictum id nomen putant, quod contrahentibus matrimonium imponi conſueviſſe memorat Servius & Iſidorus, nullo tamen idoneorum & locupletum auctorum teſtimonio confirmant. Nam quæ ex Plauto, aut Horatio exempla efferunt, tranſlate potius & μεταφορικῶς accipienda ſunt. Verum ut ad unctionem poſtium redeamus, ea, teſte Plinio, a nubentibus facta eſt, nequid mali medicamenti inferretur.

Aquam

III. De aqua & igne. Aquam & ignem in limine appositum uterque contrahentium tangebat, titione ex felici arbore in aquam immerso; quasi eo fœdere inexplicabili, ac mutuo nexu copulati essent. Alterum enim quasi masculinum est, alterum quasi femininum, alterum activum, alterum patibile. Plures quoque ejusdem ritus rationes affert Plutarchus *qu. Rom.* 1. quas commemorare non est necesse. Id unum subjicere placet, quod scribit Servius, eadem aqua nubentium pedes lavari solitos.

IV. De liminis prætertiona. In limine quoque domus sponsa, quasi obstinata stare consuevit, ut significaret, invitam se duci in eum locum, ubi virginitatis jactura facienda erat; vel quia hac ratione sponsam superstitem fore sponso arbitrabantur. Itaque ab amicis in altum sublata in ædes inducebatur; religioni quippe habebant, si in transgrediendo mulier limen offendisset. Varro etiam apud Servium opinatus est, ideo sponsas limen non tetigisse, ne a sacrilegio inchoarent, si deposituræ virginitatem limen calcarent, quod Vestæ idest castissimo numini erat consecratum.

V. De clavibus & pelle lanata. Nuptæ in mariti domum primo ingressæ claves dabantur, ad significandam partus facilitatem, ut Festus explicat, vel potius ut significaretur, ei rerum omnium domesticarum, quæ clavibus concludi solent, cura & custodia, totius denique domus ac rei familiaris administratio dispensatioque permitti. Contra vero, cum divortium fieret, nuncioque remisso uxor res suas sibi habere juberetur, neque ejus conditione vir amplius uti vellet, claves eædem illi adimebantur. Notandum hoc loco, domesticas claves omnes nuptæ dari a marito consuevisse, præter vinariam. Feminis enim vini usus interdicebatur, quo facilius castitas servaretur. Hinc Faunam, Fauni sororem eandem & conjugem, quod vinum præter morem regium bibisset, dum cæderetur a viro, ferunt inter virgas vitam liquisse. Sic uxor Egnatii Mecenni, quod vinum bibisset, occisa fuit a marito impune, haud ægre id patiente Romulo. Maritus enim apud veteres hujus criminis vindex idem constituebatur, & judex; ac propterea suæ quisque uxori, si vinum ebibisse deprehensa esset, re-

repudii libellum & nuncium remittere statim poterat. Quamobrem Cato, severus mulierum adversarius, ne vini potum celarent, censuit eas propinquis osculum ferre, ut fraudem odore proderent, Ad nuptam revertamur. Ea statuebatur in pelle lanata; vel propter morem vetustum, quo antiquitus homines pellibus induti erant, vel quo testaretur se sacrificii officium viro præstaturam.

CAPUT VI.

De cœna nuptiali.

Sponsæ acceptæ ejusque comitibus dabatur a novo marito cœna, quæ *nuptialis* a veteribus scriptoribus appellatur, & a Claudiano præcipue *epulæ geniales*. Convivas opipare ac laute acceptos fuisse, nemo non intelligit. Leges sane sumtuarias, Liciniam & Juliam, quibus effervescens Romanorum luxuriæ æstus coercebatur, nuptiis aliquid indulsisse, & de præscripta victus ac cœnarum tenuitate remisisse, constat ex Gellio, *lib.* 2. *c.* 24. Lex enim Licinia, cum in certos quosdam dies centenos æris impendi permisisset, nuptiis ducenos indulsit; lex vero Julia, quæ Cæsare Augusto imperante pervenit ad populum, profestis diebus ducentos finiit, Kal. non. id. & aliis quibusdam festis trecentos, nuptiis autem & repotiis HS. millies esse concessit, ut refert idem Gellius *loc. cit.* Inter cætera fercula, papaveris succum cum lacte & melle dilutum exhibitum fuisse, auctor est Aldrovaldus *Insect. lib.* 1. Papaver autem symbolum erat fœcunditatis; hinc Livia & Augustæ fere omnes in numis & marmoribus antiquis conspiciuntur, spicas & papavera gestantes. Quemadmodum autem nuptiis apud virum cœnabatur, ita sponsaliorum nomine convivium sponso a sponsæ parentibus datum fuisse, conjici potest ex Cicerone *lib.* 2. *epist. ad Q. fratrem.* I. Cœnæ nuptialis lautitia.

Tibiam nuptialibus festivitatibus adhibitam fuisse, Plauti, Terentii, aliorumque scriptorum loci non pauci declarant. Præterea Talassionem Romani non secus, atque Græci Hymenæum, in nuptiis in- II. De tibiæ cantu, & Talassione.

inclamabant: quam acclamationem ex eo inolevisse scribit Livius *lib.* 1. quod in Sabinarum raptu virgo una, longe ante alias pulcherrima, a globo cujusdam Talassii rapta fuerit; multisque sciscitantibus cuinam eam ferrent, nequis violaret, Talassio eam ferri clamitatum. Qua de caussa vocem hanc nuptialem factam, & ad posteros inde manasse, Plutarchus quoque & Servius docuerunt. Neque dissimulandum, vocis hujus originem a nonnullis trahi ad lanificium, quod Græcis ταλασία dicitur; constat autem lanificiis priscas matronas valde deditas fuisse præcipuamque his curam & operam impendisse. Ferrarius tamen scriptor sane diligens, & in antiquitate investiganda sæpe acutus, *de acclamat. lib.* 6. *cap.* 19. priorem sententiam fuse tuetur & probat. Idem contendit, Talassionem acclamatum fuisse, non a convivis in ipsa nuptiali cœna, sed a turba, cum nova nupta in viri domum deducebatur.

III. De simpulonibus. Saltationes denique & compotationes ex more obeundæ maritis erant. Sponsus enim, & ejus amici quidam, qui *simpulones* appellabantur, per convivia ambulabant, ut convivis vinum porrigerent, venientes salutarent, adventum gratularentur, ad cœnam invitarent. Dicti sunt autem simpulones a simpulo, sive simpuvio, vase parvo & fictili, instar cyathi, quo vinum porrigebatur.

CAPUT VII.

De nuptialibus sacrificiis.

SAcrificium quoque nuptiale apud Romanos in usu fuit; de quo juvat hoc loco pauca attingere, quandoquidem nihil de illo dictum a nobis est, cum de sacrificiis ageremus. Tota itaque nuptiarum die, non modo in conviviis & saltationibus, sed etiam in sacrificiis transigebatur; nec aliter faustum felixque matrimonium putabant Romani, nisi more solemni antea litassent. Porcam, Varrone docente, immolabant; quasi eo sacrificio, diis testibus, fœdus matrimonii bene cessurum, & inviolabile futurum promitterent conjuges. Mactabatur autem

tem

tem porca, non modo quia omnium animalium maxime in venerem prona eſt, ſed etiam fortaſse, ut nupta in ſuſcipiendis liberis adeo fœcunda eſset, ut ſcropha, quæ olim inventa ſub ilicibus eſt.

Triginta capitum fœtus enixa. (*Æn.* 8. *v.* 54.) Sacrificabatur autem Junoni ſæpius, ſed tum maxime, cum cingulo nova nupta præcingebatur. Virgines Dianæ ſacrificaſse, eique zonam dedicaſse, quam nunquam recuperaturæ eſsent, refert Suidas. Aliis demum non dicendis numinibus, quorum ſimulacra in cubiculum inferebantur, fæda ſacra fieri noctu a nubentibus conſueviſse, compertum eſt; ſed hac in parte omnium ſane diligentiſſimus ſcriptor a cordatis quibuſque, & probis hominibus is habetur, qui calamo parcit, & inanem diligentiæ laudem prudens contemnit.

CAPUT VIII.

De reliquis nuptiarum ritibus.

I. De ingreſſu in cubiculum.

IN cubiculum, nocte adventante, cum nova nupta deduceretur, eam dimittebant prætexati patrimi ac matrimi, & pronubæ in lecto collocabant, qui roſis contextus erat & coronatus, *genialiſque* dictus, quaſi *generalis*, a generandis liberis, vel a Genio potius, in cujus honorem ſternebatur. Toga etiam ſterni lectos Arnobius docuit; qui mos perſeveravit in nuptiis a primis uſque Romanorum temporibus, quibus togæ in lectis haberi cęperunt. Nuptę autem in cubiculum deducendæ adhibebantur ſpectatæ pudicitiæ mulieres, quæ unius viri eſsent, ut matrimonii perpetuitatem auſpicarentur.

II. De Epithalamio, &c.

Sociæ interim virgines ad cubiculi oſtium *Epithalamia* canebant; quorum duo genera fuerunt, alterum veſpere accini ſolitum, κατακοιμητικὸν Græcis dictum, quod ſponſos cubitum mitteret, & quaſi conſopiret; alterum vero ſub aurora, quod ad eoſdem excitandos διεγερτικὸν dicebatur. A pueris etiam, qui ad eam celebritatem frequentes aderant, jocoſi verſus, omnique dicacitate & petulantia diffluentes ſponſo & ſponſæ libere occentabantur. Nuptialia hu-

tem porca, non modo quia omnium animalium maxime in venerem prona est, sed etiam fortasse, ut nupta in suscipiendis liberis adeo fœcunda esset, ut scropha, quæ olim inventa sub ilicibus est.

Triginta capitum fœtus enixa. (*Æn.* 8. *v.* 54.) Sacrificabatur autem Junoni sæpius, sed tum maxime, cum cingulo nova nupta præcingebatur. Virgines Dianæ sacrificasse, eique zonam dedicasse, quam nunquam recuperaturæ essent, refert Suidas. Aliis demum non dicendis numinibus, quorum simulacra in cubiculum inferebantur, fæda sacra fieri noctu a nubentibus consuevisse, compertum est; sed hac in parte omnium sane diligentissimus scriptor a cordatis quibusque, & probis hominibus is habetur, qui calamo parcit, & inanem diligentiæ laudem prudens contemnit.

CAPUT VIII.

De reliquis nuptiarum ritibus.

IN cubiculum, nocte adventante, cum nova nupta deduceretur, eam dimittebant prætexati patrimi ac matrimi, & pronubæ in lecto collocabant, qui rosis contextus erat & coronatus, *genialisque* dictus, quasi *generalis*, a generandis liberis, vel a Genio potius, in cujus honorem sternebatur. Toga etiam sterni lectos Arnobius docuit; qui mos perseveravit in nuptiis a primis usque Romanorum temporibus, quibus togæ in lectis haberi cęperunt. Nuptę autem in cubiculum deducendæ adhibebantur spectatæ pudicitiæ mulieres, quæ unius viri essent, ut matrimonii perpetuitatem auspicarentur. I. De ingressu in cubiculum.

Sociæ interim virgines ad cubiculi ostium *Epithalamia* canebant; quorum duo genera fuerunt, alterum vespere accini solitum, *ατακοιμητικὸν* Græcis dictum, quod sponsos cubitum mitteret, & quasi consopiret; alterum vero sub aurora, quod ad eosdem excitandos *διεγερτικον* dicebatur. A pueris etiam, qui ad eam celebritatem frequentes aderant, jocosi versus, omnique dicacitate & petulantia difluentes sponso & sponsæ libere occentabantur. Nuptialia hu- II. De Epithalamio, &c.

hujusmodi carmina Fescennina dicta sunt, a Fescennino Campaniæ oppido, ubi primum inventa & acclamata; vel quia fascinum arcere putarentur, ut alii tradunt. Ea autem temeraria erant, incomposita, rudia, quæ alternis jaciebantur.

III. De nucibus. Pueris his nuces a novis maritis jaci & spargi solitas testatur Festus, ut illis intenti tumultu & strepitu omnia implerent: nihilque proinde de nuptialibus sacris exaudiretur. Aliæ quoque hujus moris rationes a scriptoribus afferuntur; quidam enim putant nuces in puerorum turbam projectas, ut maritus eo indicio puerilibus omnibus ludis se renuntiare, & ludicra quæque ac puerilia relinquere testaretur; alii, ut Jovis omine matrimonium celebraretur, cum nuces in tutela Jovis essent; ac proinde *juglandes* dictæ, quasi Jovis glandes; utque nova nupta matrona esset, quemadmodum Juno, *divum regina*, *Jovisque & soror & conjux*.

IV. De repotiis. Postridie tandem nuptiarum apud novum maritum iterum cœnabatur; & quia quasi instaurabatur & reficiebatur potatio, eam cœnam *repotia* appellaverunt, quæ etiam renovabantur, quoties nova proles nata esset. Cœna hæc honestioribus dabatur, vilioribus autem sportula. Interea munera nuptialia novæ conjugi & uxori ab amicis & propinquis, & a viro ipso mittebantur; eademque, libertatem uxoriam auspicata, in domo viri rem divinam faciebat.

FINIS.

IN-

INDEX RERUM.

Quæ ad ſacrificia & Nuptias Romanor. ſpectant.

Ca-

su-

V

FINIS.

